

REVISTA

FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL IV.

I IUNIE 1937

NR. 6.

G. MURNU	Traduceri din E. A. Pöe, John Keats și Shelley	483
ION PETROVICI	Din amintirile unui băiat de familie	493
CONST. VIRGIL GHEOR-		
GHIU	Versuri	505
SANDA MOVILĂ	O picătură de sânge	510
OCTAV C. VIZITEU	Versuri	529
SILVIU CERNEA	Pacienta dela No. 13	531
JAROMIR DOLEZAL	Masaryck și Beneș	541
MITIA MAYER-LISMANN.	Mitologia și tragedia antică, subiect de operă la C. W. Gluck și Richard Strauss	556
ANDREI OȚETEA	Războaiele religioase în Franța și geneza ideii de toleranță	569
RADU DIMIU	Stilul juridic al actelor vechi	584
PETRU COMARNESCU	Orizontul vieții sociale și morale în filozofia lui Descartes	601
ȘERBAN CIOCULESCU	Memorialistica d-lui E. Lovi- rescu	614
C R O N I C I		

CÂTEVA PRECIZĂRI DIN PUNCT DE VEDERE MEDICAL ASUPRA LUI EMINESCU de *Dr. C. Bacaloglu* (632); UGARIT ȘI VECHIUL TESTAMENT de *Mircea Eliade* (639); NOTĂ LA « WUTHERING HEIGHTS » de *Mihail Sebastian* (644); UN POET MĂRTURISIND DESPRE ALȚII de *Pan M. Vizirescu* (649); O VECHIE TRADUCERE DIN J.-J. ROUSSEAU de *Al. Ciorănescu* (659); CRONICI ENGLEZE: NEO-NIHLISM ȘI NEO-HUMANISM ENGLEZ de *Dragoș Protopopescu* (665); IN JURUL UNUI APEL de *C. Noica* (670); DOUĂ OPERE ROMĂNEȘTI: « TRANDAFIRII ROȘII » DE CONSTANTIN BOBESCU ȘI « HORIA » DE NICOLAE BRETAN de *Lucian Voiculescu* (673); ACTUALITĂȚI CULTURALE EUROPENE de *D. I. Suchianu* (681); ACTUALITĂȚI FRANCEZE de *Ion I. Cantacuzino* (684); PROBLEMA MEDITERRANEI de *Richard Hillard* (689).

REVISTA REVISTELOR

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ, ARTĂ
ȘI CULTURĂ GENERALĂ

COMITETUL DE DIRECȚIE:

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI, O. GOGA, D. GUSTI,
E. RACOVIȚĂ, C. RĂDULESCU-MOTRU, I. SIMIONESCU

Redactor șef:

PAUL ZARIFOPOL
(1.I — 1.V.1934)

Redactori:

CAMIL PETRESCU
RADU CIOCULESCU

R E D A C Ț I A
B U C U R E Ș T I I I I
39, BULEVARDUL LASCAR CATARGI, 39
TELEFON 2 - 40 - 70

A D M I N I S T R A Ț I A
C E N T R A L A E D I T U R I L O R
F U N D A Ț I I L O R R E G A L E
2, S T R A D A C. A. R O S E T T I, 2
TELEFON 3 - 35 - 66

ABONAMENTUL ANUAL LEI 300
PENTRU INSTITUȚII ȘI ÎNTREPRINDERI PARTICULARE LEI 1.000
EXEMPLARUL 25 LEI

CONT CEC POSTAL NR. 1210

ABONAMENTELE SE POT FACE ȘI IACHITA PRIN ORICE
OFICIU POSTAL DIN ȚARĂ

MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOIAZĂ

EDITATĂ DE SECRETARIATUL GENERAL
AL FUNDAȚIILOR CULTURALE REGALE

REVISTA
FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL IV, No. 6, IUNIE 1937

BUCUREȘTI
MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ

TRADUCERI

EDGAR POË

C O R B U L

Odată 'n miazănoapte tristă, cum slab, trudit mă cufundasem
Cu mintea peste niște cărți ciudate de uitată 'nvățătură,
Când ațipind lăsasem fruntea 'ncovoiată, deodată
Aud un bocănit ușor ce bate 'n ușa casei mele.
« E cineva, mi-am zis, e vr'unul care bate 'n ușa casei mele,
Asta și nimic mai mult. »

Ah, limpede mi-aduc aminte, era Decembre, lună rece;
Murind pe rând tăciunii și'ncondeiau pe jos fantoma.
Nu mai puteam de dorul zilei. Zadarnic încercasem
Să împrumut din slove scrise răgaz pentru durere,
Durerea pentru pierderea Lenorei, o copilă rară
Și luminoasă pe care îngerii o numesc Lenora
Și-aci pe veci rămasă fără nume.

Și purpura perdelei cu freamăt vag și trist ca de mătasă
Mă înfiora și mă umplea de o 'nchipuită nemai simțită groază
Și ca să 'nfrân a inimii bătaie eu stam zicând mereu în mine:
« I-un ins care mă caută și vrea să intre la ușa casei mele,
Vr'un oaspe 'ntârziat ce vrea să intre la ușa casei mele,
Asta și nimic mai mult. »

Dar în curând am stat mai tare și 'ndată fără pregetare
Grăit-am: « Domnule sau doamnă, cu drept cuvânt vă cer
iertare;

Eu singur sunt de vină, c'ațipisem și ați bătut așa pe 'ncetul,
Când ați venit, așa de molcom la ușa casei mele,
C'abia puteam să prind de veste ». Și vraște deschis-am ușa,
Dar noapte și nimic mai mult.

Undind cu ochii bezna asta, am stat prelung uimit și 'n tremur
Și îndoios și visător de vise cum nimeni nu mai îndrăznise
Vre-odată să viseze. Dar tăcerea 'n fața mea rămase necurmată,
Liniște și nici un semn de viață. Rostit fu doar un singur nume,
Numai șoptit, Lenora. Eu l-am șoptit și-a răsunat Lenora,
Numai asta și nimic mai mult.

Doar la întorșu-mi în odaie, când sinea-mi clocotea fierbinte,
Aud din nou peste puțin cum bate mai tare ca 'nainte.
« Sigur, îmi zic, e sigur c'o fi ceva după obloanele ferestrei;
Să văd ce poate fi pe-ăcolo și să dezvălui taina asta —
Ca inima să mi s'aline, și să dezvălui taina asta —
Doar vântul și nimic mai mult. »

Deschid fereastr' atunci deodată și măreț din aripi fluturată
Pajure-mi veni un corb din zile sfinte de altădată.
El nu-mi dădu binețe, nu se opri, nu s'abătu o clipă,
Ci ca un domn sau doamnă se 'nțepeni de-asupra ușii
Pe bustul dumnezeii Palas, și tocmai sus deasupra ușii
Stătu el și nimic mai mult.

Cum chipul de-abanos măhnirea mi-o smomi pân' la zâmbire
Cu-a lui ifos de ținută demnă și solemnă și tăcută,
« Deși ți-e tunsă creasta și e rasă, zisu-i-am, nu ești fricoasă,
Pasăre, corb vechi și crunt, drumar năluc pe țarm noptatic,
Spune-mi care ți-e domnescul nume pe-al lui Pluton țarm
noptatic » ?

Zise Corbul: « Niciodată ».

Mult m'a minunat ce clar vorbise pasărea haină,
Deși slab era 'nțelesu-i, potrivirea-i prea puțină.
Nimic doar nu ne poate-opri de-a crede că 'ntre oameni vii nici unul
N'avu parte de norocul de-a vedea o pasăre de-asupra ușii,
Pasăre sau altă vietate pe un bust sculptat de-asupra ușii
Cu-acest nume « niciodată ».

Insă corbul singuratic de pe bustul neclintit îmi zise
 Numai acest grai ca și când sufletul în el și-l risipise;
 Stete apoi tăcut drept stană, nu-și mai fâlfâi o pană,
 Pân' ce abia 'ngânai: «Și alți prieteni dragi de-ai mei în zbor
 plecară,
 Mâne 'n zori și el mă lasă cum nădejdi-le-mi zburară!».
 Zise corbul: «Niciodată».

Speriat de cum, rostit la loc, acest răspuns a rupt tăcerea,
 «Negreșit, mi-am zis, că spusa-i este toat' a lui știință, toat'
 areva

Insușită dela vr'un învățător nenorocit, pe care
 Nemiloasa soartă tot mai iute-l prigoni cu 'nverșunare
 Pân' ce cântecu-i ca un refren rămase sau funebrele-i tropare
 N'au avut decât acest refren de întristare 'nveninată:
 «Niciodată, niciodată».

Cum el toat' a mea mâhnire mi-o smomi pân' la zâmbire,
 Iute un jeț cu perne 'n fața pasării și-a bustului și-a ușii
 Am rostit și m'am lăsat pe catifea și-am prins să 'nlănțui
 Fel de 'nchipuiri gândind la tot ce cobea asta, pasărea din
 vremuri,
 Crunta și stângacea, 'nstafiata, costeliva pasăre din vremuri,
 Croncăni zicându-mi: «Niciodată».

Asta eu vânam prin ghicitură neslornind nimic din gură
 Pasării cu ochi de jar ce-adânc mă sfredleau cu-a lor arsură.
 Asta eu vânam, ba chiar mai mult, cu capul răzemat alene
 Peste perna catifelei, de lucoarea lămpii luminată,
 Peste perna viorie, de lumina lămpii luminată,
 Unde nu se va propti ea niciodată.

Mi-a părut atunci că aeru-i mai des, că-l tămâiază
 Nevăzută o cădelniță pe care îngerii o leagănă tăcută,
 Ingerii ai căror pași i-aud în pardoseala 'nciucurată —
 «Biet nenorocit, strigat-am, Dumnezeu ți-a dat, cu serafimii
 Ți-a trimis răgaz și balsam amintirilor Lenorei;
 Soarbe, o, soarbe acest balsam, uită pierderea Lenorei!»
 Zise corbul: «Niciodată».

« Prooroc, i-am zis, năpastă ! Totuși prooroc sau pasăre sau
 demon,
 Jur pe ceru 'ncovăelnic peste noi, jur pe Domnul adorat de
 amândoi,
 Spune acestui suflet greu de suferință dacă fi-va cu putință
 Să cuprindă 'n paradisul depărtat, să-și vadă visul,
 Să cuprindă pe-acea sfântă ce serafii o numesc Lenora,
 Pe copila rară luminoasă ce serafii o numesc Lenora ».
 Zise corbul: « Niciodată ».

« Fie acest cuvânt semnalul despărțirii noastre, pasăre sau fiară,
 Am țipat atunci. 'Napoi te cară 'n vifor pân' la țärm de noapte
 amară !
 Din penișul negru piară orice urmă de minciuna care-ai spus-o !
 Lasă-mi sihăstria ne 'mpilată ! Părăsește bustul de pe ușa,
 Smulge pliscul tău din pieptu-mi, ia-ți făptura de pe ușa ».
 Zise corbul: « Niciodată ! »

Stă de-atunci și nu mai zboară corbu 'ncremenit pe policioară,
 Peste bustul palid al Minervei de pe ușa casei mele;
 Stă cu ochi ce scânteiază ca un demon ce visează
 Și lumina lămpii curge asupra-i și aruncă pată
 Neagră pe podea, de unde sufletu-mi din umbra fluturată
 N'o să se mai 'nalțe niciodată.

JOHN KEATS

LA BELLE DAME SANS MERCI

Biet suflet lainic oropsit,
Stingher și palid, ce te doare?
Pe lac e stuful veștejit,
Nu cântă nici o zburătoare.

Biet suflet jalnic, ce suspin
Te-apasă și buimac te lasă?
Al veveriței cuib e plin,
Merindea-i adunată acasă.

Pe frunte-ți crinu-i umezit
De spaimă și de 'nfrigurare
Și trandafirul ofilit
Pe-obrajii tăi curând dispare.

« Văzui în luncă un odor
De fată mândră, neam de fee,
Cu plete lungi, cu pas ușor,
Cu ochi nebuni care scânteie.

O sui pe murgul blând al meu
Și stau privind-o ziua toată.
Ea 'n lături s'apleca mereu,
Cânta o doină fermecată.

Pe cap coroană i-am durat,
Brățări, colan de mosc ce 'mbată;
Cu drag la mine s'a uitat
Și-așa de dulce a plâns deodată!

Gustoase rădăcini mi-a dat,
Miere sălbatică și mană
Și-a zis în graiul ei ciudat:
« Eu te iubesc fără prihană ».

Și 'n peștera-i din paradis
M'a dus, mi-ofta din suflet mie;
Ochii sălbatici i-am închis,
I-am sărutat pân' la somnie.

Pe mușchi acolo am dormit
Și am visat un iad în mine,
Cel mai din urmă vis cumplit
Pe coasta unei reci coline.

Văzui regi palizi, prinți ce pier,
Oșteni ca moartea în paloare;
Strigau: « Te-a prins în laț de fier
Frumoasa neîndurătoare.

În umbr' a buzelor fâșii
Căscau muștrări de groază pline.
Când mă trezii, mă pomenii
Pe coast' acelei reci coline.

De-aceea palid, singur zac,
Mă pierd aci și adânc mă doare,
Deși e stuful mort pe lac
Și nu mai cânt' o zburătoare. »

SHELLEY

LA O CIOCÂRLIE

Salut, o suflet vesel ! Niciodată
N'ai fost o pasăre, tu care,
Din cer sau mai apropiată,
Răsfiri întreg' a ta 'nfocare
In viers, risipă de improvizare.

Drept nor de foc mai sus, mai tare
Din lut te avânci spre tot înaltul
Și 'naripezi fără 'ncetare
Adânc' albastra depărtare,
Te salți trilând, un tril țî-e saltul.

In aurul ce răură splendoare
De-apus de soare, peste care
Iși poartă norii feeria,
Plutești și alergi ca bucuria
Neîntrupată călătoare.

A serii purpură pălită
In jurul zborului tău moare;
Ca o lucindă stea din slavă
In larg' a zilei revărsare
Dispari, dar ascuțită
S'aude vocea ta suavă.

Pătrunzătoare ca o săgetare,
Din sfer' aceea argintie
A cărei vie lampă se subție
In albul dimineții clare,
Abia te mai zărim în zare.

Pământul tot ca și eterul
De glasul tău răsună 'ntr'una
Cum, dacă noaptea se 'nșenină,
Din norul singuratic luna
Iși plouă razele și cerul
Intreg i-o mare de lumină.

Ce ești, noi nu știm. Dar ca tine ce e
Mai mult? Din nori de curcubeie
Nu sună picuri mai strălucitoare
Ca ropotul de melopee
De cum începe a ta 'nălțare.

Tot astfel tănuit poetul
Sub cast' a gândului făclie
Instrună imnuri necerute,
De face 'n suflute să 'nvie
Nădejdi și temeri neștiute.

Tot astfel nobila fecioară
In turn regal, unde se caină,
Și-alină viața-i grea de-o undă
De dor în clipele de taină
C'un cântec dulce ca iubirea
Ce cuibul ei tăcut inundă.

La fel pe o vâlcea înrouată
Un licurici de aur
Ce nimănui nu se arată
Sclipind împrăștie tezaur
De sub foiș de iarbă și de floare,
Eterică culoare.

Tot astfel roza legănată
De frunze proprii, la bătaie
De calde vânturi desfoiată,
Mireasma-i irosind îmbaie
Pe lotrii cu aripi greoaie.

Nici sunetul stropit de vară
Pe-o pajiște scânteietoare,
Nici flori ce 'n ploaie se 'nvioară,
Nimic din tot ce-i vesel, fraged
Și clar nu 'ntrece a ta cântare.

Destaină-mi, duh sau zburătoare,
Ce lucruri dulci gândești tu oare?
Eu n'auzii vr'odată ritualul
De-amor sau de beție
Vibrând așa divin în valul
Extazului de melodie.

Un imn de glorie, osanale
Ce-al nunții cor e dat să 'mpartă
'Naintea cântecelor tale
Sunt numai laudă deșartă;
Măestritură, unde
Se simte că un gol s'ascunde.

Ce tainică fântân' adapă
Accentele-ți de veselie?
Ce munți, ce șesuri mari, ce apă,
Splendori de cer sau de câmpie?
Ce dor de-ai tăi? Ce neștiință
De suferință?

Cu bucuria-ți răzbitoare
Și limpede aleanul moare
Și nu-i de tine apropiată
Nici umbră de mahnire.
Iubești, dar nu știi niciodată
Ce trist e sațul de iubire.

Când dormi sau priveghezi, oriunde,
De bună seam'ai despre moarte
Gândiri mai drepte, mai afunde,
De care nici în vis noi n'avem parte,
Căci altfel cum putea din tine
Să curgă ritmul tot în unde
Cristaline?

Noi stăm privind 'napoi și 'n față
Și plângem pentru tot ce nu e.
Și cel mai sincer răs în viață
L-apasă lacrimi să-l răpue;
Cele mai dulci a noastre cânturi
Cuprind cele mai triste gânduri.

De-am fi disprețuit noi ura
Și teama și trufia
Și nu ne-ar fi ursit natura
Ca sufletul să ni-l adape
Măcar c'un strop melancolia,
Eu nu știu cum puteam veni aproape
De tine, bucuria?

Mai bine decât tot avântul
Cadențelor desfătătoare,
Mai bine decât orice odoare
Găsite 'n carte-ți este cântul
Pentru poet, o tu poetă care
Desprețuești pământul.

Dă-mi jumătate veselia
Cu care-i sinea ta 'nzestrată;
O, cum frenetic' armonia
Din mine ar izbucni deodată
Bogată ca din cepuri spuma,
Și-ar asculta-o lumea toată
Cum eu te ascult acuma!

DIN AMINTIRILE UNUI BĂIAT DE FAMILIE

Până nu m'au trimes la liceu, la București, când au trebuit să se despartă de mine, părinții mei mă târau neconținut și peste tot cu dânșii. Chiar seara când ieșeau în oraș, dacă aveam lecțiile pe a doua zi pregătite (învățam cu profesor particular dela cinci ani), popâc și eu la plimbare, la un ceas când tovarășii mei de vârstă îmbrăcau de obicei cămașa de noapte. Fie că voiau să nu mă piardă din ochi și să mă lase cât mai rar cu slugile, fie că socoteau să-mi crească importanța față de conștiința mea proprie, fie că în sfârșit, era la mijloc o vagă intențiune de-a mă dezvolta mai repede în contact cu oamenii mari, sau toate acestea împreună, fapt este că, uneori fără nici o plăcere, sau cu una de scurtă durată, mă pomeneam luat de-acasă, pornind cu mama și cu tata, pe puntea trotuarului, la un pas înaintea lor. O plimbare de pildă care mă bucura numai la început era acea pe bulevardul gării pe sub bolțile înalte ale castanilor, peste podul Tecucelului, pururea fără apă, pe lângă ceirul, întins ca în palmă până'n pădurea Drăgăneștilor, vizibilă și noaptea, în bătaia lunii. În vremea aceea, în urbea mea natală, nu se găsea bere decât numai la restaurantul gării. Centrul orașului, la ulița mare, nu avea decât numai o cofetărie — la Neculai cofetarul — cu un galantar de prăjituri decolorate, cu bomboane englezești în mari pocaluri de sticlă, iar dela 10 Mai — dată care trebuia să reprezinte peste tot o eră nouă — și două feluri de înghețată: vanilie și lămâe, multă vreme singurele pe care le-am socotit posibile, încredințat fiind că acele două spețe epuizează sfera noțiunii de înghețată,

tot așa precum era să învăț mai târziu că flora și fauna istovesc noțiunea de organism biologic.

Neculai cofetarul nu ținea bere în prăvălie, așa că această băutură reclama o expediție la gară, pentru care se întovărășeau mai multe familii cunoscute, ca să străbată împreună kilometrul care era din centrul orașului și să stea la taclale cele două ore, până la sosirea trenului de Bacău, care însemna marginea petrecerii, cam pe la 10 seara.

Știu că ajunși la gară, unde aveam o clipă distracția șinelor, a câtorva vagoane răzlețe și a locomotivei de manevră, care umbla forfota, șuerând și găfâind, mă aștepta calvarul din restaurant, unde nu aveam pe nimeni de etatea mea, și unde, după ce executam ritualul unei înghițituri de bere, amară ca chinina, adormeam în bombăneala unor conversații care nu mă interesau, cu capul pe masă, nederanjat până la ora plecării, când bietul tată-meu trebuia să-și ispășească vina, cărându-mă în brațe până acasă.

Dar nu în toate împrejurările «scoaterea în lume», într'o măsură neasemănat mai mare de cum se bucurau alți copii, îmi provoca aceleași sentimente neplăcute. Din contră erau cazuri când stam gata să slobod izvorul lacrimilor, numai ca să înlătur primejdia de-a rămânea acasă. Aceasta, întâi și 'ntâi, când era vorba să mergem la teatru.

Instalațiile teatrale ale localității erau poate superioare dezvoltării orașului, luat în întregime. O scenă de lemn, trainic construită, se găsea în grădina unui hotel, pentru teatru de vară, iar pentru vremea rece, o sală destul de întinsă, cu un rând de loje și un parter fără scaune fixe. Lumea bună își trimetea scaune de-acasă, fie în lojă, fie în stal, dar sala, cum am spus, era spațioasă, iar scena, la vârsta aceea și cu mirajul pânzelor decorului, îmi părea nemărginită. Fără bine înțeles să existe trupă locală, aveam totuși în două anotimpuri câte un lung sezon teatral, cu trupe ambulante, bucuroase să joace, într'un oraș ce e dreptul mic, dar cu destulă lume avută și cu instalații chiar mai bune decât în alte târguri mai mari. Cu deosebire mama era amatoare de spectacole, iar tată-meu nu-i refuza nimic, așa că aproape n'a existat piesă la care ei să nu meargă, de obicei în loja numărul 10, vecină cu aceea a prefectului, un satrap sever și a-totputinte, căruia i se rezerva întotdeauna loja numărul 9, așe-

zată exact la mijlocul semicercului, față în față cu scena. Luându-mă aproape regulat și pe mine, ca să mă amuze și să mă instruiască, osebit de stăruințele mele proprii, care în chestia aceasta, nu se resemnau cu una cu două, am văzut de timpuriu mulțime de spectacole și chiar o serie de celebrități actoricești: pe frații Vlădicescu și pe Fany Tardini (care au avut sufler cândva pe Eminescu și pare-mi-se tot așa ceva pe Conta), pe Bobescu, Moru, Mia Teodorescu, și chiar pe foarte bătrânul Millo, care mai apărea din când în când în Kera Nastasia și în Coana Chirița, ale prietenului său Alecsandri. Desigur mă făceam roșu de răs și mă umflam de veselie la piesele comice și mi s'au întipărit neșters în minte, chiar de pe atunci, scene din Manevrelle de toamnă, Femeile noastre, Noaptea furtunoasă, Bărbierul din Sevilla și altele și altele. . . . Dar adânca mea pasiune era să asist la tragedii, cu toate că nu puteam să sufăr, când se trăgeau focuri de armă, iar atunci când eroul cădea ucis, îmi acopeream ochii cu palmele până se lăsa cortina jos. Peripețiile tragice totuși, cu scene aspre și violente, îmi umpleau sufletul de desfătare, repetând veșnic acasă, în gângureala mea singuratică, tirade sonore și vibrante, atât cât le reținusem și așa cum îmi plăcea să le mai completez pe ici pe colo, cu vorbe dela mine. Ce farmec au avut asupra mea, toate acele drame, văzute de copil și jucate cine știe cum, ca Peticarul din Paris (o melodramă ametišitoare cu multe tablouri), Maria Tudor, Iancu Jianu și mai ales Doi Sergenți, aceasta reprezentată la teatrul de grădină, pare-mi-se spre sfârșitul cursului primar ! O ! mai ales aceasta din urmă mi-a ocupat creierul vreme îndelungă, cu patetice frânturi de dialog, cu imaginea scenelor mai importante, cu silueta celor doi eroici sergenți, Guillaume și Robert, în uniforme roșii și ghetre albe. . . Ba chiar și cu unele accesorii pe care le-am înregistrat numai decît, ca împrumutul unei decorații dela un ofițer din public, decorație pe care eroul principal al piesei, presupus că sosise înnot pe mare, a adus-o pe scenă între dinți, sau, mai ales, chestiunea palpitantă, în ce fel se va înscena finalul piesei, pe modesta scenă a acelei grădini. Căci un concetățean de seamă, care stătea iarna mai mult la București, s'a apucat a povesti că a văzut piesa în Capitală, cu ilustrul actor Grigore Manolescu și că scena venirii înnot, a cavalerescului sergent, acolo se vedea aeva, într'un impresionabil tablou

deosebit. Era de acord toată lumea că în baraca de lemn a grădinii noastre, cu mijloace tehnice nule, acest tablou se va tăia. Am spus-o și eu în prima pauză unui coleg de clasă strecurat în fundul grădinii, care, auzind povestea cu înnotul pe mare, îmi spuse cli-pind de bucurie:

— Să știi c'o face și la noi. Eu am văzut în dosul scenei pe unde m'am furișat la intrare, două găleți cu apă. Ce crezi că e greu? . . . O să le toarne pe scenă, și iată și aici tabloul cum a fost la București! Mai-mai să mă convingă și pe mine, atât mi-ar fi plăcut să văd una ca asta, dar am păstrat totuși scepticismul înțelepților, de care am avut să mă felicitez la urmă, când n'a mai existat nici un dubiu, că prietenul meu bătuse câmpii. . .

Dacă am pus de-acapul drama de-asupra comediei, apoi le așezam pe amândouă cu mult de-asupra muzicii. Căci la epoca pe care o evoc cu înduioșare, am asistat uneori din loja numărul 10, și la exhibiții muzicale: concerte, operete, și chiar opere. Imi amintesc destul de precis de un domn în frac, tânăr și robust, care a cântat într'o seară arii variate, lungind ca un gumelastic toate notele, în aplausele furtunoase ale publicului, după cum îmi amintesc și de coroana de flori ce i-a fost oferită la sfârșit. La ieșire, mama luându-mă de mână, mi-a spus, scandând silabele: « Să ții minte, ai auzit pe tenorul Ga-bri-e-lescu ». Să mărturisesc că în timpul concertului am avut lungi intervale de ațipire, deșteptat de notele mai puternice, care în nătângia vârstei, îmi păreau niște chiote absurde, tot atât de bizare, ca și lumea care aclama.

Poate și mai limpede îmi aduc aminte de corul lui Muzicescu dela Iași, care a concertat întâia oară tot în sala teatrului, plictisindu-mă în așa măsură, în cât am cerut pe la mijloc să fiu lăsat a pleca acasă. A doua zi, ilustrul dirijor metropolitan și-a repetat bucățile religioase, în biserica Sf. Gheorghe, catedrala orașului. Am fost dus și acolo, dar de data aceasta, cântările combinate cu serviciul mi-au lăsat cu totul altă impresiune, ceea ce înseamnă că cu toate lipsurile vârstei, am apreciat cel puțin atâta, ca un spor firesc de frumusețe: armonia cu mediul înconjurător.

Incomparabil mai mult decât asemenea concerte, m'au căștigat spectacolele operei italiene, inedite în orașul nostru provin-

cial. De altfel multă lume din localitate — chiar din protipendadă — nu auzise încă o Operă, adică un text dramatic, cântat integral. Nu știu cum s'a întâmplat să se rătăcească în urbea noastră patriarhală, — lucrul se întâmpla întâiași dată, — o trupă de cântăreți italieni, cu repertoriu din Verdi, Donizetti și Bellini. Mare emoție în oraș — atâta cât o vedeam răsfrângându-se în casa noastră, unde se discuta cu aprindere și se făceau profeții, dacă opera va plăcea mai mult ca opereta, sau măcar atât cât ea. În sfârșit iată prima reprezentație: Traviata, la care locurile fuseseră luate cu asalt, iar pentru a nu scăpa loja numărul 10, tată-meu luase cele mai sârguitoare și mai strategice măsuri.

Pe cât îmi aduc aminte, n'am fost din cale-afară de vrăjtit. Aș fi preferat să asist la o dramă, vorbită, nu cântată. N'am prins cum trebuie firul acțiunii, deși promisem asigurarea că italiana seamănă leit cu româneasca, iar pe de altă parte mama, care păstra reminiscențe limpezi din romanul lui Dumas, șovăia să povestească în amănunte o istorie de iubire unui copil de 7—8 ani. Totuși, asistam la o acțiune dramatică, și asta îmi păstra interesul viu, mai ales că jocul primadonei — o italiancă foarte drăgălașă — era plin de temperament și de iscusință, culminând cu leșinurile și moartea din actul final, care au fost așa de sezi-sante, că am uitat să-mi mai acoper ochii, ca după obicei.

Pare-se totuși că și muzica, din care nu am reținut de altfel nimic, și-a exercitat o vagă înrâurire, difuză și inconștientă. Căci am fost deosebit de bucuros, să mai merg și la alte spectacole, încă la vre-o trei: Lucia, Norma și Balul mascat. Incepusem a mă familiariza cu genul acesta, o clipă derutant, și parcă-parcă, să-mi deschid incinta sufletului, valurilor de armonie muzicală, care se scurgeau pe delături, la început. Progresele ar fi putut ajunge și mai evidente, dacă seria spectacolelor anunțate, în care știu că mai urma și Trovatore, n'ar fi fost intempestiv intreruptă din cauza unui scandal: dispariția primadonei, în tovărășia unui crai între două vârste, boier din localitate și cu stare frumoasă, nu de tot risipită. Temă de comentarii febrile, în toate casele bune, înfierându-se fapta nesocotită a omului de societate, care își uitase și datoriile față de concetățeni și mai ales față de propria-i familie compusă din doi copii adolescenți și o soție, sensibil mai tânără ca el. Scandalul însă n'a durat mai mult de-o

săptămână, delicventul întorcându-se frumușel acasă, așa că singura consecință a aventurii a fost numai suspendarea, rămasă definitivă, a spectacolelor operei italiene. Ba a mai fost și-o altă consecință, dar cu scadență mai târzie: într-o zi s'a împrăștiat vestea că nobila soție a focosului boier, de-atâtea ori plânsă de publicul mărinimos, pentru suferințele ei domestice, a șters-o și dânsa, cu un partener mai tânăr, prieten cu nestatornicul ei bărbat. Plecarea aceasta însă n'a mai fost vremelnică, ci veșnică, și la câteva zile am văzut eu însumi victima, în casa părinților mei, văitându-se de pățania suferită, și protestând retrospectiv în contra obiceiului societății locale de-a fi căinat mereu — în necunoștință de cauză — soarta unei ființe, care n'a fost niciodată decât o desmățată... ipocrită.

* * *

Desprins din vata moale a traiului de-acasă și de toată atmosfera căminului părintesc, ce îmi îmbujora obrajii ca un foc de sobă bătrânească, de lângă care nu te-ai mai urni — autorii zilelor mele, nevoiți pentru instrucția mea solidă, să mă lase între străini, ștergându-și de altminteri mereu o lacrimă furișă, și-au dat măcar toate silințele închipuite să-mi îndulcească depărtarea de casă și asprimea regimului de internat. Intre aceste îndulciri era și satisfacerea largă a pasiunii pe care ei mi-o cunoșteau destul de bine și pe care Capitala fâgăduia să mi-o astâmpere cu mijloace infinit superioare: mergerea la teatru. Conform dispozițiilor luate și cu afectarea unui fond determinat, corespondentul urma să mă trimită, de două ori pe lună, în ajun de sărbătoare, la Teatrul Național. Deocamdată aveam a merge la stalul al 3-lea, rămânând să avansez de scaun mai târziu, fără să-mi închipui nici eu, nici cei de-acasă, că voi merge mai de grabă de-a'ndăratele și că dintr'un sentiment de camaraderie democrată, cu alți colegi mai nevoiași ca mine, mă voi sui și eu în scurtă vreme, în cucurig, la galerie. Evoluția nu este mai niciodată lineară, și atâtea complicații afective o plimbă adesea în zigzag.

Nu voi uita niciodată uluiala celei dintâi pășiri în sala Naționalului, în semiîntuneric, fiindcă piesa începuse de câteva minute. Se juca Pygmalion, tragedia în versuri a lui Bengescu-Dabija, care și-a avut gloria ei pe vremuri, și ochii mi-au fost țintuiți

de cadrul luminos al scenei unde foiau luxuriante costume exotice, într'un decor superb, față de care acelea dela Teatrul urbei mele îmi păreau acum ca niște cârpe de bucătărie... D'apoi când s'a schimbat tabloul și-a apărut un țarm bătut de valuri, marea mișcătoare, ce m'a făcut să înțeleg mai bine negliobia găleților revărsate, care trebuiau să dea cândva iluzia praveliștii marine!... Am intrat încetul cu încetul în inima conflictului, ramificându-mi sufletul în toate personajele, dar firește păstrând simpatiile pentru cauza cea dreaptă, aceea a reginei brutalizate și izgonite, a fiului răzbunător, cu care am vibrat împreună și am zvâcnit de aceeași aprinsă mânie, chiar dacă n'am priceput toate versurile tiradei sale vulcanice, fiindcă mi-au scăpat atunci chiar cele două versuri lapidare, pe care criticii timpului le prezentau ca exemplu autentic de sublim:

« O ! moarte de n'ai fi fost creată
Te-ar născoci acuma mânia mea turbată ! »

Am reținut repede numele actorilor, pe care mă bucuram să-i regălesc și în alte piese, acum că așteptam impacient « data viitoare », când aveam să mă instalez iarăși în eleganta sală, cu scaune capitonate și loje sclipitoare, și unde chiar între acte aveam distracția unei orhestre cu arcușuri fine, în locul tromboanelor muzicii militare care parcă se răzbuna, la teatrele de provincie, pentru concursul ce i-a fost impus....

Precum se închiagă în stalactit picăturile neconținut prelinse prin pereții peșterii, tot așa atâtea impresii și reminiscențe teatrale, neconținut alimentate, au prins să se solidifice și ele într'un ungher al sufletului meu. În această coloană crescândă, ce parcă voia să izbucnească în afară, s'a adăogat, pe lângă roiul de imagini al pieselor văzute de mine, chiar piese văzute de alții și numai povestite mie. Intre acestea din urmă, a fost una cu deosebire, care nu știu cum, dar nu s'a jucat deloc în zilele mele libere, dar al cărei subiect mi l-a istorisit un văr mai mare, cu o comunicativă însuflețire, o piesă din vremea Cruciatelor, Griselidis, a lui Armand Silvestre (numele autorului l-am reținut mai târziu, odată cu celebritatea sa de povestitor libidinos, cu toate că a scris și pagini pure). Având libertatea să mi-o imaginez

în voie, întrucât nu mă ținea în clește memorarea unor scene direct înregistrate, țesătura acestei piese, fixându-se adânc în cazanul gândurilor mele, mi-a slujit mai lesne decât toate celelalte, la o prelucrare personală, împănată firește și de alte reminiscențe, în total incoherentă și puerilă, dar, oricum, prima încercare mai întinsă de creație, și mai cu seamă cel dintâi prilej de autor « jucat ».

Intram în al treilea an de internat, și anul școlar începea într'o minunată lună de Septembrie, cu temperatură ideală și cu o lumină ca un fagure de miere, nu numai la culoare, dar și la dulceață. Abia adunați elevii din colțurile unde fuseseră risipiți în timpul vacanței mari și iată o veste neașteptată: deschiderea cursurilor se amâna pe-o săptămână, așa că aveam la dispoziție vre-o opt zile de huzureală. Desigur, în primul moment am resimțit cu toții regretul de-a nu fi întârziat cu sosirea, așa ca să ne fi prins această amânare acasă, dar pe urmă, în fața realității, ne-am bucurat de zilele acestea slobode, chiar în incinta internatului, fie pentru libertatea nelimitată de joacă, fie măcar pentru faptul că scularea de dimineață se făcea cu mai puțină rigoare ca atunci când aveam lecții de pregătit.

Grădina internatului, gard în gard cu Cișmegiul, răsuna ziua întregă de zbeguelile neobosite ale elevilor — mai puțin ale celor mici de tot, care nu prea îndrăzneau, sau ale celor din clasele ultime, care păstrau ținută serioasă — și tot felul de jocuri se înseilau, în diversele sectoare ale parcului, în întinderi de umbră, stropite abundent, în miezul zilei, cu rotocoale de soare, care se prelingeau prin coama de frunze a arborilor seculari.

Sporturile alternau cu convorbiri peripatetice, în genere, doi câte doi, cu destăinuri din timpul vacanței, pe care acei mai prietini și le făceau reciproc. Mai rar la joacă, de cât la confidențe, pusesem aproape stăpânire pe-o cărare izolată, într'o anexă a grădinii, împreună cu un bun prieten, cu care trâncăneam ceasuri nesfârșite. A venit iar vorba de teatru, fiind și dânsul mare amator ca mine, până când, printr'una din acele potriviri, bizare numai în aparență, am rostit amândoi, în aceeași secundă, aproape o frază identică: « Ce-ar fi dacă am juca ceva într'o seară, aici în internat? » Explozia a dat foc tuturor obstacolelor pe care altă-

dată le-am fi văzut mai clar, și cuprinși de-un fel de friguri de plăcere, am întocmit repede o listă de toți colegii pe care i-am putea înrola. Am fixat și seara de Sâmbătă pentru premieră (care de altfel nu era să fie decât o reprezentație unică), am mai lămurit și alte detalii, uitând totuși un lucru nu tocmai secundar: ce piesă anume o să jucăm. Când prietenul meu a pus chestiunea, mi-am dat seama mai bine că eu o evitasem intenționat.

Am convenit totuși că ar fi bine să jucăm una din piesele pe care le-am văzut reprezentate, cel puțin unul dintre noi, iar în lipsă de text m'am oferit ca într'o zi, două, să scriu eu unul, din memorie. O! încântătoare naivitate, fără nici un leșt de ezitare critică! Ceea ce un om mai matur ar fi refuzat de plano să creadă, puțința de-a reține vorbă cu vorbă textul unei piese, văzută o singură dată, colegul meu a primit-o cu încredere generoasă și fără umbră de nedomirire, în timp ce eu, asigurat din parte-i, simțeam că mi se deschide, după paravanul așa zisei reproduceri, un câmp întins de creație proprie. La lucru acum băiete, luându-mi subțioară un mare caiet neînceput, care fără această conjonctură, ar fi adăpostit cine știe ce teme de latină sau exerciții de matematică abstrusă...

La capătul a două zile era gata confecționată o salată dramatică suigeneris, un amestec de « Griselidis » și « Doi Sergenți », ba și cu puțin « Angelo, tiranul Padovei », pe care o citisem în traducerea lui Costache Negruzzi, primită la premii, împreună cu celelalte opere ale povestitorului moldovean. Ghiveciul ca atare era firește original, iar stilul, declamator și melodramatic, cu tot felul de reminiscențe, avea totuși o cotă importantă de inspirații și perioade proprii. Dar ceea ce cred că aparținea pe deplin invențiunii mele, erau numele personajelor piesei, pe care le-am combinat după ureche, așa încât să aibă autentic aspect « italian », (acțiunea se petrecea, dragă Doamne, în Italia), dar fără a mă preocupa dacă silabele îmbinate corespundeau sau nu unor nume uzuale. În afară de personajul principal pe care îl chema Pandolfo (cruciatul), un nume care exista efectiv, restul numelor de botez aș jura că n'au existat nici odată, ca acel al soției sale « Rocola » și al copiilor săi: « Rigolo » și « Colato ».

Insfârșit, odată găsiți interpreții, am început neîntârziat repetițiile în gura unei pimniți părăsite, unde nu era primejdie să fim descoperiți. Firește mi s'a admis fără greutate calitatea de director de scenă, tot așa cum nu s'a împotrivit absolut nimeni, să-mi păstrez pentru mine rolul cel mai important, ale cărui nesfârșite tirade nu ispiteau lenevia nimănui. Bieții băieți care se gândeau că de mâne poimâne, vor avea să memoreze atâtea lecții pe de rost, cu obișnuința pierdută în lunile de vară, cum erau să se mai arăte grăbiți să-și chinuiască mintea și cu această proză somptuoasă, nu tocmai ușor de reținut ! Desigur îi amuza perspectiva jocului actoricesc, — dar este în limitele unei plăceri necomplicate cu ostenele din caleafară. Așa fiind lucrurile, în cursul repetițiilor, rolurile celorlalți tovarăși s'au tot redus la replici disparente, care aveau doar din când în când să întreprună partitura copleșitoare a rolului meu.

Iată-ne ajunși Sâmbătă, când am suspendat repetițiile, pentru a ne confecționa costumele, fiecare rămânând să se aranjeze cum o putea mai bine, cu ce se va putea găsi în cuprinsul internatului, de altfel complet neutilat pentru atari năzdrăvănii.

Am distribuit și câteva afișe prin diferitele clase, cu mare emoțiune în acele superioare, unde elevi. cu morga de flăcăi, au zâmbit deajuns de ironic, după care n'am mai dat unii de alții, toți interpreții, până seara.

Pe la opt ore, în sala clasei a III-a, după ce, în contra așteptărilor, jumătatea rezervată spectatorilor se umpluse ochi de lume și nu cu băiețași de teapa noastră, ci cu « domnii » din clasele de sus, ne-am adunat într'o cămăruță vecină toți « actorii », și ne-am privit aiuriți unii pe alții, în surpriza costumării, — fiecare după capul lui. Ce vicleim ridicol, Doamne! . . . și ce catastrofală primitivitate ! Eu mă aranjasem poate cel mai convenabil, cu un piețar de hârtie albă, pe care sta desenată o mare cruce roșu-aprins, apoi o chivără din același material și — ca accesoriu — o nuelușă albă, recent jupuită de coajă, pe care o țineam lângă coapsă, ca o sabie. Dar soția mea Rocola, ce grozăvie ! . . . Iși făcuse o pestelcă dintr'o cuvertură de pat, și — n'am știut pentru ce niciodată — se încălțase cu cisme, ca și cum încălțăminteaa aceasta ar fi avut mai multă feminitate ! D'apoi copiii mei, Rigolo și Colato,

care, în timp ce eu, părintele lor, mă lăsasem cu fața naturală, dâșii — în dorința de-a se travesti ca la teatru — își turnaseră fiecare cu vaxul de ghete, câte o pereche de mustăți!

Biata trupă a noastră nu avea regisor și nici un fel de mijloace, încât, oricare mi-ar fi fost consternarea, am înghițit și am dat poruncă să intrăm în scenă. Publicul se adunase de mult, iar noi am pășit grămadă ca niște jalnici irozi.

Ce să mai povestesc despre joc? Partenerii mei uitaseră aproape toate replicile — în ipoteza că le-au știut vreodată — constituind mai mult o figurație, utilă să dea puncte de sprijin tiradelor mele întraripate. Rămas aproape singur în fața asistenței și încredințat de la primele scene că reprezentația se lăsa întregă pe umerii mei, mi-am înzecit încordarea, și, îmbătat de sonoritatea perioadelor, a căror paternitate mi le făcea și mai dragi, am mers într'un crescendo patetic, care la un moment a stârnit o furtună de aplauze. Nu era nici o îndoială că verbul meu plăcuse, iar la a doua explozie de aclamații, simțind că ajunsesem la scena culminantă, am renunțat la finalul piesei, chiar dacă la urma urmei trunchierea era să se cunoască.

Toți «superiorii» din clasele mai înalte au năvălit să-mi strângă mâna — onoare complet neuzitată — iar unii au adăugat și bănuiala că n'aș fi chiar strein de fabricația piesei. Nu trebuia de altfel cine știe ce perspicacitate! Chiar dacă va fi părut prea bună, pentru cei doisprezece ani ai mei, ar fi fost în orice caz rușinoasă pentru un autor în toată firea. Era oricum mai firesc să mi se atribue mie, și după stângăcia țesăturii și după neverosimilitatea situațiilor, și după imperfecțiunile textului, dar mai ales, din împrejurarea că eu singur îmi cunoșteam rolul ca pe apă, în contrast izbitor cu ceilalți interpreți, care și-au bolborosit, încurcându-se, puținele lor fraze... Ba uneori, voi fi fost surprins suflând în scenă rolurile celorlalți, ceea ce ar fi fost prea mult poate, presupunând ori câtă sârguință din partea-mi, pentru opera unui străin...

Un ministru de instrucție publică îmi explica odată — la ani și ani depărtare de acele vremuri — că ar voi să schimbe legea universitară, fiindcă ea încurajează la cei tineri «autorlăcul precoc». Se raporta la dispoziția legii ca orice candidat la o catedră

să prezinte opere originale tipărite. Dar în clipa când îmi făcea această mărturisire, mi-a răsărit în minte o imagine ciudată: am văzut un lung convoi de candidați la universitate, în costume de cruciat.....

Era cazul maxim de « autorlâc precoce » din viața mea.

I. PETROVICI

CASETA CU POEZIE

Iartă că mi-am plecat peste file fruntea de zăpadă
Și mi-am scuturat pe hârtie sufletul ca pe-o livadă.
Știu, — acum sunt mai rău, stihurile din cartea asta cu poeme
Sunt înăsprite. În pieptul meu ceva e turbure dela o vreme.

Totuși, rândurile pe care le-am scris
Cu mâna de copil și le-am închis
Mai de mult în căsuțele versului de mătasă
Le-am strâns aici și vi le trimit vouă spre iertare acasă.

În ele nu pomenesc nici de vin nici de tusă
Spun de fiece salcie ca de-o mătușă
De praștie, de minge și de argații din curte.
O să găsiți aici toate poeziile mele scurte,
Înflorite cu degetele dela mâna cu care
Am învățat a desena pe tăbliță în clasele primare.

Sunt rău acum. Au venit dela o vreme ani
În care condeiul meu adună slove aspre ca niște bolovani
Am păstrat totuși cu mare grijă, închise,
În colivia asta cu faguri de vise
Toate stihurile în care spun cum clădeam sub ceardac,
Îmbrăcat cu rochiță, căsuțe de nisip și liliac.

N'am uitat nimic. Le am aici scrise.
Spun cum strângeam lemne și caise
Pentru odaia păpușilor mare cât o cutie,
Și pentru toate am câte o poezie.

Pentru inima soldatului de plumb și cositor
 Care a căzut în ceainic și i s'a topit jumătatea de picior
 Pentru pisoiful pe care l-a mușcat câinele într'o noapte
 Pentru vișinile culese necoapte,
 Și pentru trandafirul care — desfrunzat —
 Se cernea pe scări când am plecat din sat.
 Pentru toate lucrurile mici am ascuns în casetă slove de zahăr
 fărâmat.

Pentru roua adunată ca niște lacrimi de cositor
 Pe genele mușcatelor și a garoafelor; și pentru mohor
 Și pentru laptele fiert în căniță și pentru iarbă chiar...
 Le-am tupilat îngrămădite aici în cutia cu versuri de vată și
 chilimbar.

Am strâns de toate: baloane de păpădie, păpuși și soldați de
 tinichea.

Lângă aripa fluturului cafeniu am așezat o stea, —
 Lângă un cărăbuș de argint am lăsat o furnică cenușie
 Ca un vârf de creion și le-am iscălit deasupra: Caseta cu
 poezie.

Eu m'am făcut rău. N'am să mai pot scrie cu mâna care de-
 sena pe tăbliță
 Case cu coperișurile strâmbe, nici cu vârful de peniță
 Care a migălit în caietul albastru rugăciuni ușoare,
 Pentru găzele roșii, pentru copii bolnavi și pentru roua căzută
 pe ogoare.

Stihurile mele au să fie aspre ca niște drumuri cu bolovani
 De aceea am adunat caseta asta cu poezii fără ani
 Și v'o trimit vouă cu aripele strânse 'n câțiva faguri de vise.
 N'am uitat nimic: Nici ulcioarele, nici năutul. Toate sunt înăuntru
 închise.

Și acum, aproape de ziuă, e gata ultima cutie
 În care mi-am strâns cojile de portocală și copilărie.
 Lucrând la împachetat amintirile cu sfoară și cuvinte colorate
 Virgil scrie adresa și plânge peste toate...

I O N

Nu era greu la școală. Cărțile aveau poezii frumoase.
Cum să stea el însă fără fântâni și fără pădure?
Îl prindea uneori dorul de ogoarele prăfoase:
Se gândea la dealul în care se împlânta luna ca o secure;

Iși amintea de drumurile pline toamna de noroaie,
De podurile cu picioarele groase ca a dulăilor... Dar cine știa?
În oraș copacii rămăseseră goi. Cu el adusesse de acasă o căciulă
de oaie
Și seara plângea singur cu obrazii îngropați în ea...

ȘCOALA DIN ORAȘ

Mi-au dat cărți multe. Caiete.
Mi le amintesc bine pe toate.
Toamna era ca și asta. Nu tușeam
Dar îmi era dor de păpușă, de câini și argați poate.

Am plâns mult. Copacii se scuturau.
Dela o vreme însă m'am împăcat.
Seara mă ghemuiam de o parte și scriam:
Despre Ticuța, despre minge și câinii din sat.

Când mi-au aflat poeziile, domnișoara
A zis că-s frumoase. Că sunt poet de samă.
Eu însă nu făceam altceva decât
Să spun pâraele și pe căței cum îi chiamă;

Cum își frânge vântul
Picioaroarele lungi prin secară,
Și cum se oglindește cerul în ochii boilor
Ca în apele gârlei de ceară.

Spuneam că păpușa Norei e mânjită de cerneală,
Că Grigore are mustăți și baba bea rachiu
Rândurile înșirate frumos erau poezii,
Dar nu pentru asta mă munceam eu să le scriu...

Ridic gulerul tușind. In piept curând florile au să-mi cadă
Dar ca să scriu stihuri nu trebuesc mulți ani!
Chiar la noapte voi migăli ceva
Despre icoane, despre găze și vișinii din Petricani!

Totuși parcă încep să plâng. Copacii se scutură de foi.
Toamna era ca și asta. Mi le amintesc bine toate:
Nu tușeam încă, dar îmi era dor
De păpușă, de câini și de argați poate...

CONST. VIRGIL GHEORGHIU

O PICĂTURĂ DE SÂNGE

«Mă adun acum din toate vesmintele, din amintiri, prieteni, rude, întâmplări, zile și nopți. Mă întorc din călătorii și vise. Trebuie să mă culeg din tot ceea ce am risipit atâți ani, să mă retrag ca un fluviu în matcă, după ce și-a revărsat apele grele de belșug, peste nisipuri. Să mă caut bob cu bob, fir cu fir, să mă țes, să mă cos, să alcătuesc din nou mozaicul mișcător care a pornit acum douăzeci de ani la drum, cu răsăritul în față. Din pulberea a tot ceea ce a fost, din gunoaiele lumii care m'au amestecat, să se înfăptuească miracolul. Să spânzur amintirile, să ard, să șterg cu buretele muiat în apă tare imaginile care s'au așezat tirane în fântâna neclintită și clară a ochilor, de mi-au împânzit și m'au împiedecat să mai văd cum crește copacul din fața casei, perii subțiri din scame de bumbac, tot ceea ce ar fi fost, nu spre sfârșirea sufletului, ci spre păstrarea lui în forma dela început. Drumurile mele s'au întors, s'au învățit, s'au răsucit în jurul lor ca un melc, de au ajuns plecările de unde au pornit, dar nu proaspete ca la început, ci coclite și veștede. Aș vrea, Doamne, ca în curând, când ai să mă chemi la Tine, să mă întind cuminte între perne. Picioarele puțin mai răsărite ca de obicei din tivul rochiei, degetele mâinilor așezate statornic între cute, bătaile inimii adunate într'un mănunchi, gata a țâșni în ultimul zbor din gâtul strâmbat puțin sub greutatea de plumb a capului. Să-mi fie făptura suavă și nesimțitoare ca la început, sufletul nepriceput și neștiutor, gata să urce pe drumul arătat de tine îngerilor copilăriei. Vreau să-i întâlnesc aveau, dincolo de basmele cărților și născocirile oamenilor.»

— Iar te obosești? Unde este liniștea pe care ți-am recomandat-o cu toată severitatea? Ești cea mai nesupusă bolnavă,

incorigibilă poetă ! Am să dau ordin slugilor să nu mai lase doamna Muză să intre în apartamentul dumitale. Sau e « domnul Muză » ? glumi doctorul, jumătate supărat.

Emma ascunse caietul sub perină. Nu auzise pașii ipocriți ai doctorului. Parcă purta ghete de stofă. Ușile se deschideau fără zgomot când venea el. Vorbele sunau muiate în glicerină. Pic ! Pic ! Purta ochelari, să nu-l simtă lumea cât era de ipocrit, când scria rețeta sau se plimba prin cameră, gânditor, cu brațele încruciate, scund și pătrat. Fața ciupită de vărsat, ochii nesiguri, un maimuțoi mare de pâslă, cu obrazul din petece mici înnădite și murdare. Numai unchiul Cristea a fost în stare să-i găsească în tot București un astfel de exemplar.

Emma întoarse fața la perete fără să răspundă. Se prefăcu oboșită, deși îi fusese mai bine, căci temperatura era în scădere. Dar voia să-l umilească, să-l exaspereze, să se răzbune puțin pentru toate injecțiile făcute cu sila, pentru sănătatea zămislită în eprubete, pe care i-o transmitea fără să o dorească. Parcă altoia cineva pe ea o bubă mare, neagră, care creștea și o ustura. Era prea târziu să-i crească carnea, să i se înmulțească globulele roșii, să aibă poftă de mâncare. Să nu mai audă țipătul păsării, căreia îi răsuca gâtul la chiuveță, în bucătărie, Vilma, bucătăreasa ungueroaică. « Picior de pasăre pe grătar, *în sânge*, pentru sângele tău puțin », o rugase doamna Condruș. De când începuse să se topească și rămăsese ușoară, străvezie, era fericită, senină. Plutea într'o beatitudine deplină. Iși pipăia încheieturile, se minuna. Degetele mai păstrau în vârfuri amintirea vechilor forme. Ce miracol ! Numai pe dinăuntru ardea, se mistuia ca o flacăără, în vâlvății. Făptura se golea încetul cu încetul, de tot ceea ce fusese materie, ca o cameră în care fusese prea multă mobilă. Cineva arunca afară vechiturile. Rămânea goală, dar curată, luminoasă. Impotriva acestei beții de lumină, doctorul Lazăr stăruia să aducă vechile mobile. Aici era o luptă tăcută, dar în conștiința ei era împăcată. Știa că dincolo de domnul Lazăr, de doamna și domnul Condruș « nobila pereche », cum îi disprețuia unchiul Cristea, trupul ei fusese cântărit, sufletul judecat. La capătul timpului pe care îl mai avea de trăit, cineva pusese un sigiliu secret. Nu mai putea fi rupt de nimeni. Cineva hotărâse și pecetluisese soarta ei. Nu era religioasă, nici superstițioasă. Când era copil se agăța de rochia

bunichii s'o ia la biserică. Nu pentru vre-o lăuntrică înclinare spre misterul bisericesc. O fascinau picturile uriașe cât peretele, în catedrală, roșul adânc de purpură al vestmintelor magilor, aurul potirelor și, mai ales, corul din balconul negru, agățat de-asupra ușilor, afumat de lumânări. Vocile zburau pe coarde felurite, o orgă parcă cobora din cer « Vine, vine Impăratul », o dezmierdau pe frunte fâșiile de mătase ale muzicii, o apuca atunci o sfârșală până la leșin, o exaltare, îi venea să se întindă pe lespezi, să-și încrucișeze brațele pe piept, să moară. Ii plăcea și domnișoara Constanța, fiica preotului. O vedea în fiecare Duminecă la biserică, împodobită ca la bal. Avea un cap, acum știe cum « sensual » dar atunci nu-și da seama de ce gura domnișoarei Constanța, grea, roșie, puțin umedă, ochii calzi, arzând între gene, obrazul ca o mască, cu pudra scuturată pe gulerul rochiei de catifea violetă, o gădila parcă și o scârbea. Nu-și putea desprinde ochii, nu se putea rupe de chipul plecat sub icoanele împărătești. Nu știa de ce este jicnită și turburată totuși fizic, când domnișoara Constanța privea icoanele cu aceiași ochi calzi și grei, ca pe fotografia din strada Golescu, unde o întâlnise odată ascunsă după un paravan. Ii venea s'o palmuiască și s'o muște, când își lipea buzele umede, ca lipitorile, pe mâna pictată a icoanei. Rămânea mai departe, neclintită, smerită, agățată de rochia bunichii.

— Supărată pe mine, sau pe Muză ?

Glasul de glicerină al doctorului Lazăr o supără. Șopti numai surâs:

— Mai bine ca de obicei, domnule doctor. Aș vrea chiar să dorm.

Se gândi că poate așa scapă mai repede de prezența lui, că poate nu-i mai face injecția în spate. Iar să se întoarcă, să-și ridice bluza, să i-se vadă spatele lung și slab, cu toate coastele ieșite. Dar doctorul Lazăr îi umblă prin gânduri.

— Azi o facem dublă !

Știe despre ce este vorba, nu spune « injecție » « una » dublă. Citește în mine ca prin fereastră, timpul. Se prefăcu totuș că-i pare bine.

— Cu plăcere, doctore. Mai ales te rog, își făcu un glas catifelat, mlădios, uitase de mult să mai fie femeie să, nu știe scoase de sub perine caetul și arată dincolo de ușe, spre

familie să-l fac mai bine complice decât dușman. Iar o să se sperie tata că mă istovesc. Ei nu înțeleg că e mai obositor să stau ceasuri întregi, neclintită, cu ochii pe pereți. Am adunat, am înmulțit și am împărțit florile de pe tavan, încât am descoperit o nouă tablă de logaritmi. Cunosco fibrele lemnului dela fereastră, patratele parchetului, cuele scaunelor. Am văzut, revăzut, trecut în revistă și epuizat universul din odaia mea. Recunoaște doctore că nu e reconfortant să stai de vorbă, în tăcere, cu mesele, ferestrele, tablourile. Lucrurile creează melancolii și abateri mult mai profunde decât oamenii. Cu ele nu te poți certa, nici iubi, ceea ce ai vrea. Dacă mă joc puțin cu « Muza » cum zici, dumneata, înseamnă că stau de vorbă cu o ființă vie, adică mă hărjonesc puțin cu mine, mă cert, mă iubesc, mă împac și iar mă supăr. E o veche polemică. De vreo douăzeci de ani. Nici nu vreau să ajungem vreodată la înțelegere. N'ar avea haz. Asta mă înviorează. Simt sângele cum se grăbește spre inimă, oarecum dezordonat, anarhic, dar tumultuos, viu. Recunoaște, doctore, că prețuește mai mult decât « stai nemișcată, nu te turbura, nu ceti, nu scrie! ». Este de altfel și dorința dumitale « Mai multă viață ». Simțea că-l câștigă, și-l cucerește.

— Am să-ți dau să citești, după ce am să isprăvesc ce am de spus acolo. Poate n'o să-ți pară rău că m'ai ajutat să scriu.

Il măgulea, îl vrăjea.

— Chiar am să-ți cer câteva informații din specialitatea dumitale. Am nevoie.

Il mințea.

— S'a făcut, dar o condiție: Să-mi făgăduiești că numai un ceas pe zi ai să stai în tensiunea asta. Scrisul nu se potrivește cu cititul. Într'un ceas de scris consumi energia unei lecturi de cinci-șase ceasuri.

Emma îi întinse mâna. Era o biată mână pe podul palmei scobit, ca arbori mici albaștrii care curgeau sub pielița străvezie. Mâna doctorului Lazăr nu era atât mare, cât puternică, vânoasă, cu degetele patrate, egale, parcă retezate cu securea. Amândouă mâinile se întâlneau de-asupra caetului, ca doi crainici a două neamuri de sânge felurit, în jurul aceleiași idei.

Doamna Amélie Condruș, mama Emmei, primea Joia, dela cinci în sus. « In sus » putea însemna nu numai până la 8 seara,

ci și până a doua zi la 8 dimineața, dacă doamna Condruș era dispusă. Dispoziția era în legătură cu împrejurări nebanuite. Criza de sciatică, plecarea domnului Condruș la vânatoare, melancoliile lui Nelu și Pufi, cei doi cățeluși, «flăcăii mamei», cum îi diesmerda doamna Condruș, «javrele» cum îi ocăra unchiul Cristea, oropsitul familiei. Doamna Condruș nu părăsise casa de ani. «Cui îi este dor, vine să mă vadă» hotărâse, cu mâna pe inimă, vaitându-se, între perne. Nu se înșelase. Joia, «Persia» cum spuneau ai casei camerei doamnei Condruș, pentru covoarele adunate din toate camerele și îngrămădite în salonul dormitor, via de intrigile și clevetirile, pe care amicele aveau să i le împărtășească. Doamna Condruș le asculta neclintită între sumacurile înflorite, albă și uriașe până la desfigurare, din pricina bărbiilor și gușulițelor crescute cu fiecare an de nemișcare și trai bun. Părea numai adormită, ca o zeitățe indiană, cu ploapele crețe, lăsate peste ochii surprinzător de tineri. Izbucnea într'un răs puternic, trivial, de câte ori întâmplarea povestită desvăluia amănunte picante.

Ha! Ha! Hă! Hă! zbârâie răsul doamnei Condruș în pereții parcă de oțel, până în urechile Emmei. Fata își înfunda degetele subțiri, adânc în urechi, ca într'un strat de ceară. «Să nu-l mai aud» se ruga fierbinte. Trimisese odată maică-si un bilet, să nu mai rădă atât de tare, că o doare. Doamna Condruș coborâse gâfâind dintre perne și alergase furioasă, cu obrazul învinețit sub pudră, cu vocea întretăiată:

— Unde te doare, «principesă», vocea mamei tale? O să-ți închiriez vilă separată pe coasta de Azur!

Plecase trântind ușa, țipând, de răsunase toată casa, că în în propria ei familie e insultată. Revenise peste două minute, cu ochii încărcăți cu lacrimi, prăbușindu-se greu peste făptura mică a Emmei, înnăbușind-o:

— De ce-mi dai griji, Emilie? Nu știi cât sufăr de inimă? Uite, aproape nu mai bate!

Căutase în așternut mâna speriată a fetei. Sub straturile de grăsime nu se mai simțea svâcnind. Emma încercase să strige, să o ajute cineva. Nu mai avea glas. Alunecase doar bine, într'un somn dulce, lângă moarte, cu pleoape arse și buze uscate. De atunci nu mai îndrăznise s'o roage pe maică-sa să-i păstreze liniștea. Joia, în iadul doamnei Condruș, cum îi spunea Emma, sta

crispată între perne, simțind poate mai mult decât auzind, tot ceea ce se consuma în «Persia».

— Amélie e în ședință secretă, scârșnea unchiul Cristea, care urca uneori, de când cu boala, s'o vadă și scuipa cu scârbă spre salonul doamnei Condruș. «Fratele mamei», se întrista ea. «Sângele nostru stricat, deșuchiat, răcnise odată domnul Matei Condruș. Am să te pun la zid, pe tine și pe frate-tău, Cristea, să trag cu mitraliera. Fac o faptă bună. Dezinfectez atmosfera unde zace o copiliță, bolnavă din pricina voastră. Sângele dumitale de neam sfârșit, madame, e de vină acolo, ai înțeles»? și-i arătase spre camera ei. Indârjit că nu putuse să-i pună zid, să-i curețe cu mitraliera, ridicase pușca de-asupra umărului înalt și descărcase șase focuri în pendula cu cuc, din sufragerie. Apoi sunase cu furie la toate soneriile. Slugile alergase înspăimântate. Ceruse din pivniță, sticlele îngropate în nisip și băuse toată noaptea, singur, cu bărbia în piept, cu mâna pe pușcă, cu privirea rătăcită, ca un comandant rămas singur în viață, într'un adânc de tranșee, după un masacru, mai mult nebun decât lucid. Dar furiile domnului Condruș nu ajungeau să fie auzite de doamna Condruș, ocupată cu intrigile și scandalurile bucureștene. «Persia» era un fel de Academie, unde neofitele nu aveau ce căuta. Cu greu izbutea o nouă venită să cucerească grațiile doamnei Condruș. Cele cinsprezece fondatoare făceau zid de nepătruns în jurul ei. Aveau vechime în casă, drepturi mari, câștigate cu jertfa timpului pierdut, a întâmplărilor adunate, cimentate, povestite, judecate și condamnate. O doamnă de 60 de ani, soție a unui talentat pictor, nu lipsise niciodată în ci nsprezece ani. Avea un gât subțire, încrețit, vântat, ca de găină opărită. Il desmierda cu panglice late de cațifea. Părea toată o mătură îmbrăcată. Nu vorbea prea mult. Clătina numai capul, afirmativ. Emmei îi era teamă când o vedea dând din cap. Acum o să se rupă ața gâtului, și se speria! Doamna Giurgean, așa o chema, continua totuși să trăiască, să vină la doamna Condruș, din ce în ce mai uscată, mai stafidită. Făcea o pereche foarte caraghioasă cu doamna Donciu, grasă, vopsită violent, cu părul dezordonat, purtând rochii scurte, negre. Avea o voce puternică, adâncă, ca o orgă. Fredona frumos, răsturnând ceștile de cafea pentru ghicit, pe ștofele de pe măsuțe, pe marginea unei cărți, fără milă, fără respect, pentru acea extraordinară

colecție de covoare, unică în tot Bucureștii, adusă zestre de doamna Condruș din Pireu. Mai venea doamna Mimi Sadiu, tânără, subțire, plecată, bătută de furtuni, cu ochii în cearcăne, care se îmbăta în fiecare seară, să uite că Gigi, bărbat-său, ce o înșală în casa și sub ochii ei, cu soră-sa. « Făceți-i imediat cafea cu cenușă », porunca doamna Condruș dintre perne, cu țigarea lipită în colțul gurii, cu mâinile pe asul de pică: « Vine dragă Lia, îi destănuia doamnei Pârvan, uite-l cu dar de bani și vorbe bune. Să știi că vă împăcați. Poate trece să te ia de aici. Du-te repede și aranjează-te nițel !

Doamna Pârva se clătina greu pe cei 45 de ani și pe picioarele prea subțiri și depărtate pentru trupul ei voinic. Se ducea spre oglinda monumentală, în ghirlande de bronz aurit. Cu puful « mamachii », cum îi spuneau toate doamnei Condruș, un puf devenit cenușiu, îmbibat cu pudră și grăsime, își ștergea vârful nasului, nările fine, subțiri, obrazul pătrat de pistrui, și ofta.

— Dragă Lia, dacă vine Dryden, nu uita ce te-am rugat cu schimbul dela Banca Națională. Am neapărată nevoie să cumpăr dolari, cu lei puțini. Să se folosească tot de vechiul pretext: Renta maică-sii, la New-Jersey. Vreau să-i dau nepricopsitului de Cristea să-i speculeze la bursa neagră. De-atât lucru e bun frate-meu și să-mi ciupească servitoarele în bucătărie.

Unchiul Cristu, fratele rătăcitor al doamnei Condruș, nu putea pătrunde în casă. Numai cu boala Emmei îi era îngăduit să urce din când în când s'o vadă. « Să nu-l găsească cineva ! țipa doamna Condruș. Ne face de râs ». Avea o barbă mare, nepieptănată, cu mustățile umede. Mersul săltăreț. Pe obraz, sub ochiul stâng, îi crescuse o ciupercă vânătă. Purta o pălărie înaltă, prăfuită și un pardesiu cu pelerină scurtă pe umeri. Dar avea o privire uimită, copilăroasă, fermecătoare, care lumina, cu cerul ei naiv, tot putregaiul înfățișerii lui mizere și ridicule. Locuia undeva la periferie. Nu i se știa adresa. « Poate să crape într'o zi și nici nu știi unde să-l găsești, să-l îngropi creștinește » ! se văitase doamna Condruș. Făcea un mare mister din viața și casa lui. Emma îl rugase foarte călduros :

— Ia-mă la tine, unchiule. E frumos ? Unchiul Cristu făcuse un gest larg, parcă deschidea porțile Universului.

— Frumos ? se entuziasmase. Extraordinar ! Ii povestea atunci de casa și grădinile lui, de pisicile birmane, care nu dorm culcate

pe perine, ci agățate în covoarele de pe pereți, ca ciorchinii. Crezuse la început, deși o puneau pe gânduri hainele lui învechite, cu mânecile soioase, roase la încheeturi; când venea la ei, i-se puneau masa în bucătărie, la un colț, cu slugile. « N'are dinți, se scuzase doamna Condruș, Emmei. Nu putem mânca împreună. Clefăe ». Emma ascultase ce-i spusese maică-sa, dar o rugase să-i îngăduie să dăruiască din economiile ei unchiului, bani pentru dentist. Doamna Condruș izbucnise într'un râs violent:

— Dar Emilie, și-a scos până acum trei garnituri de aur din gură, dăruite de taică-tău, și le-a vândut. « Nu pot simți corp străin în gură », s'a scuzat de fiecare dată.

Emma suferea, se găsea vinovată, că face parte dintr'o astfel de familie. Atât de mult ar fi dorit să aibă o mamă cochetă, prietenă. Să fi eșit împreună — când era ea sănătoasă — la un concert, la un ceai cu lume distinsă, unde să se fi discutat o carte, un tablou, un eveniment social. Luptase mult cu doamna Condruș s'o lase cel puțin singură, în camera ei, să nu mai ia parte la reuniunile de Joi.

— De ce nu-ți plac întâlnirile noastre? o mângâiasă ironic Lia Pârnu. Aici e viața, dragă, nu în cărți. Trebuie să te obișnuiești cu toate înfățișările ei. E un monstru cu o mie de chipuri. Eri am primit o anonimă. Crezi totuși că un știu de unde pornește? Ii arătase pe doamna Donciu. Imi face intrigi cu Dryden. Vrea să mi-l ia. Dar iată răspunsul. Scrisoarea asta am să i-o strecor chiar aici, în manșeta mantoului. Vezi artista din colț? Emma zărise prin fum pe domnișoara Vivi Grindea. Sta tolănită pe covor și învărtea neîncetat sticla cu gât de lebădă argintie, între cristalele de ghiată fărâmițată. Așa cum o vezi, mică, îndesată, cu buze tivite de meduză și privirea severă de călugăriță, are trei amanți. Directorul Casei de Depuneri I. îi plătește chiria și coșnița. Generalul M... dela Statul Major, călătoriile, bijuteriile și toaletele. Heward Lannghon, cecuri în lire sterline, bani albi pentru zile negre, depuși cu socoteală și dobândă.

Emma jurase să nu mai calce în panopticul maică-sii. Intr'o zi întrebase la masă, timidă: « La ce vârstă poate intra o fată în stăpânirea averii ei ». Doamna Condruș încremenise cu gura plină:

— Ai înnebunit, Emilie? Nu-ți mai place să stai în casa părintească?

De-atunci n'a mai îndrăznit să vorbească. Ar fi dorit totuși să se poată bucura de un venit cât de mic al ei. Să fi închiriat o cămăruță luminoasă, cu scoarțe vesele, numai verde și roșu aprins, undeva departe, într'un orașel de munte. Gazda, o femeie de țară, sănătoasă, voinică, pe care s'o vadă dimineața împărțind mâncare puilor, sau plivind florile între brazde, tăcută și harnică. Să miroasă a brad, a cer spălat de ploaie, nu a țigări, a sudoare, a parfumuri, sau a vânat, când se întorcea domnul Condruș dela vânatoare cu iepurii și rațele în traistă. Toată casa se îmbiba cu miros greu de sălbăticiue putrezită în smârcuri. Mirosul stăruia mult timp în haine, covoare. Insași ființa domnului Condruș răspândea atunci un miros puternic, animal. Toata casa era ca o fiară ucisă. Chiar privirea domnului Condruș avea ceva turbure. Porunca să i se gătească vânatul în sângele lui, aproape crud. In capul mesii din sufrageria imensă, officia ospățul singur, ca pe o păgână solemnitate, între sticle înalte, cu vin roșu. Doamna Condruș nu-i ținea tovărășie la vânat.

— Nu pot suferi spurcăciunile, hoiturile. A trebuit să mă mărit cu un sălbatec, într'o țară sălbatecă. Numai aici carnea gătită are gust de stârv, se indigna curățind cu distincție coaja unei portocale. Fructe din patria mea, se mândrea.

Domnul Condruș răspundea într'un târziu, uitându-se peste capul ei, într'un punct nevăzut, de parcă n'ar fi fost față:

— Are gust de stârv, madame, dar e viață. O picătură din sângele ăsta sălbatec al meu, cum îl numești dumneata, dacă ar fi trecut copilei noastre, ar fi aici între noi, veselă, vie. In schimb i-ai dat nobilul dumitale sânge subțiat cu portocale! O picătură de sânge « Condruș » să fi avut!

Sângele nobil al familiei Condruș, castelani în munții Sighe-tului, se înscria de prin veacul al XVI-lea în hrisoavele domnești, cu pecețile lui de aur și purpură. Panopliile cu arme ruginite, la care se adăogau cu fiecare generație altele noi, spre a rugini alături de înaintașele lor, vechile căni de lut ars, mucegăite, agățate sub grinzile privnițelor imense, ca niște cetăți subterane, mărturiseau o tradiție a belșugului. Cavalerii de Condruș iscodise viața nu la lumina unei feștile tremurătoare de-asupra vre-unui drum prăfuit, ci prin păduri, după cerbi și căprioare. Feștilele luminase numai iarna, cu flacăra lor strămbă, de-asupra

butoaielor, lângă care musteau vânaturile fripte, stropite cu vin. Era un sânge negru, impur, gros, puternic, care bătuse tumultuos în arterele înaintașilor, tot atât de violent și anarhic în urmași. Uneori, fluviile lui lungi, repezi, înecase la câte unul ostrovul inimii și, din două-trei generații, semnul de doliu ridica flamurile lungi, negre, în vârful turnului castelului. «A fost găsit mort, cu mâna pe inimă, seniorul Barbu Condruș. Avea numai 20 de ani!» Destinel nu alege. Era capricios. Dar aceste semne erau rare. Neamul domnului Matei Condruș era solid ca și castelul, cu munții în care părea turnat, crescut odată cu creștetul lor. Domnul Condruș era umilit că în mlădița lui nu se altoise măcar o picătură de sânge sălbatec. Ce revoluție ar fi fost în micile ei artere. O singură picătură s'ar fi înmulțit, le-ar fi înghițit pe celelalte și, suveran, sângele Condruș ar fi triumfat. În loc de copila clorotică, cu umbre vinete pe frunte, care stă între perne și se joacă toată ziua cu un biet condei, pe o foaie de caet, ar fi fost o Diană sveltă, alegând iarna prin păduri. Fața i-ar fi fost îmbujorată cu sângele frumos adus în obraz de ger, și ar fi băut o ceașcă cu vin fiert în foaie de dafin, într'o cabană troenită de viscol, nu limonadă de portocale, călduță și îndulcită. Ce minunat lucru ar fi fost!

— De ce fata noastră face poezii, madame? Te-ai întrebat vreodată? Putrezești pe sofa în salon, cu toate mortăciunile societății lângă dumneata. Te îngrijești de supărările fiecăruia și cauți să le împaci. Afli tot ce se petrece în budoarele, alcovurile și cluburile bucureștene. Vrei să pui echilibru în Univers. Nu-ți smulgi părul, nu te ostenești să descoperi dumneata un leac pentru buba copilei noastre care piere aici, lângă noi, fără să-i fim de vre-un ajutor. Și de ai încerca, tot n'ai fi în stare. Face poezii, madame! De ce n'a călărit, de ce n'a jucat tennis, ping-pong, de ce nu face canotaj. În micul ei creier a intrat un greier și-i cântă. O ucide. Dacă s'ar fi potrivit sângelui meu, ar fi fost întreagă, sănătoasă. I-ai trecut sângele neamului dumitale sfârșit. Greierul e din partea familiei Sotiriades. Ați mâncat-o friptă. Să vă fie de cap!

Domnul Condruș terminase cu un gest de mare dramă, neconsumată, se ridicase și plecase.

«Face poezii», înmărmurise doamna Condruș. «Face poezii!» descoperise domnul Condruș, ca o catastrofă. Nu era ea vinovată

că Emma făcea poezii. Slavă Domnului, nici Alexandru Sotirides, tatăl, nici Sofia Sotiriades, mama, nici părinții părinților Sotiriades, bogați negustori în Pireu, proprietari de grădini cu măslini și lămâi în insula Mikinos, nu suferise de această complicată boală, fără leac. În copilărie, la Pireu, auzise de un văr de moș — deci rudă în linie laterală — un nepricopsit, Spiridon Sotiriades, care luase calea pribegiei. Toții negustorii Sotirides din Pireu, cu trei rânduri de lanțuri mărunț ca nisipul peste pânțec și cu sefuri la bancile mari din Atena se rușinase de el și-l alungase din inima lor. Aflase că mai târziu îl aruncase destinul tocmai la Londra. Crease acolo o mișcare, un curent naționalist atenian. În jurul lui se grupase scriitori de marcă ai timpului, cărora se aliase și câțiva oameni politici de seamă. Prin relațiile și marea lor influență, izbutise să aducă flota britanică la porțile Pireului, în fața flotei turcești. Inșiși câțiva scriitori se înrolase în această frumoasă aventură, pentru eliberarea vechiului spirit elen. Abia atunci începuse neamurile a se mândri cu el și a-l revendica. La repetatele lor scrisori, nu răspunsese. Acum venise rândul lui să se lepede de ele. Până și numele și-l schimbase. Murise târziu, împodobit de glorie, înconjurat de străini. Nu s'ar fi așteptat ca o picătură de sânge, atât de îndepărtată, să fi rătăcit prin atâtea generații, să fi cotit prin atâtea drumuri lăturalnice și să se fi oprit tocmai în fetița ei, înveninându-i sângele puțin și decolorat. « Face poezii » îi sbârâise în urechi, fără speranță, și se prăbușise gemând, pe canapea.

Emma știa că domnul Condrus suferă din pricina scrisului ei, la fel ca de pe urma boalei. Când îi auzea pașii, ascundea caetul. Gândul plecării undeva, mai repede, începuse a stăruii tiranic. N'ar fi vrut să moară acasă. Dar trebuia găsit un aliat; singură n'ar fi izbutit să-i convingă. Un aliat! Doctorul Lazăr! Pisicile au acest instinct nobil. Când vine ceasul din urmă, părăsesc locuința unde au fost găzduite temporar, cu hrană, mângâiere și căldură. Nu vor să dăruiască celor ce le-au iubit, spectacolul de gradant al morții. Pe bănci, târâș, departe, cât mai departe, pe gunoaie, singure, la țărnul morții. Suferința ei de plămâni nu era o boală romantică, cum o zugrăvise câțiva poeți ai timpurilor. Nu mirosea a zambile albastre, de înger, a tuberoze. Nu avea nici palori lunare, de înger. Făptura topită în așternut trebuia

împrospătată mereu cu parfumuri tari. Glandele se întreceau cu boala. Se răzvrăteau cu ultima furie. Nădușala puternică până la în nec, mirosind greu a smârcuri, răspânda înainte de vreme un aer de descompunere, în moarte. I-o luau înnainte, o depășeau pe drumul pentru care se pregătea. O exaspera la început această întrecere. « Așteptați, nu mă umiliți, scrâșnea mâna mică, frecând cu prosopul uscat, dușmănos, spatele, pieptul îngust, străveziu. În fiecare zi îmi arătați cât sunteți de puternice ». Dușmanul nu era în afară, ci în ea. Il adăpostea, îl hrănea cu sângele, cu năzuințele ei. Carnea însăși începuse a se înnegri puțin. Nu îi înflorise « viorele ostenite » sub ochi, cum scrisese poetul, ci două goluri adânci, vinete. Chiar lucrurile se înstrăinau de ea. În propria ei cameră parcă era în vizită la altcineva. Nu mai izbutea să se așeze între perine ca înainte. Fugeau. Patul creștea din ce în ce. Ca o mare în plin reflux. O alunga. Se refugiase într'un colț al lui, pe o perină, ca pe o insulă. Scaunele înalte, cu rezemătorile de abanos, asemenea unor regi biblici, priveau agonia ei cu indiferență. De cum se întorsese din sanatoriu, rugase fata din casă:

— Dragă Margareto, fi bună, mai unge parchetul. Scârțâie!

În fiecare zi, fata ștergea cu o flanelă muiată în ceară, parchetul.

— Numai la d-voastră troznește, se mira Margareta. Il ung în fiecare zi. L-am și îmbâcsit.

În jurul ei, lucrurile începuse a se izola. Unele așteptau deznodământul cu indiferență. Altele cu dușmănie. Aveau sentimente. De când se întorsese din sanatoriu și rămăsese între cei patru pereți ai odăii, descoperise ceea ce nu învățase în douăzeci de ani. Cunoștea fiecare fibră a lemnului, din care erau alcătuite măsuța, dulapul, scaunele. Urmărea descompunerile lor din pricina frigului, când se deschideau ferestrele, aburite dintr'odată ca niște guri înghețate, sau destinderea în căldură, mlădierea sub flanela catifelată de praf. Luau parte la evenimentele care se desfășurau în jurul lor, tăcute, dar tirane. Emma suferea. « Ne putem despărți de părinți, de o iubire, de un spectacol care a emoționat câteva ceasuri din viața noastră. Nu ne putem lipsi de un pat mizerabil, de adăpost, de cină. Putem supraviețui după ce am văzut pământul acoperind ființa pe care am îmbrățișat-o, căreia i-am împărtășit gândurile, simțirile, sentimentele noastre cele mai adânci. Dar murim în câteva ore, dacă rămânem iarna

la un colț de stradă, fără vestminte ». Această tiranie a lucrurilor o exasperase mai de mult, când energiile nu erau cheltuite, și se putea indigna. Acum totul se netezise, se subțiasse. Gândurile pluteau ușoare, imateriale, într'un aer diafan, « nu mai sunt în stare, nu mai am putere nici să mă supăr », se mira. Margareta îi aducea uneori laptele prea rece, sau uita să-i mai pună un lemn în sobă.

— Nu l-ați băut? o certa. Nu v'a plăcut?

— Nu mi-a fost foame, se scuza.

— Am uitat să vă fac focul, regreta Margareta.

— Dar nu e deloc frig. O încuraja zâmbind, dârdâind sub pled, în șezlong, la fereastră.

Ii plăcea să stea întinsă la fereastră, neclintită ceasuri întregi, ca la spectacol. Vedea prin geamurile mari cât peretele, cum se desghiocau ceasurile, își preschimbau și colorile, nuanțele, se încruciașau vânturile. Numărase frunzele copacului dela casa de peste drum. Erau niște biete frunze, istovite, descărnate. Era de mirare că se mai țineau. Mormântul de frunze înnegrite creștea în fiecare zi la rădăcina copacului. Le văzuse cu câteva luni înainte, verzi, grele, ținând piept ploilor, torentelor verii. Acum erau un pumn de cenușe. Și trotoarele erau mai uzate. Asfaltul îmbătrânise ca un obraz cu porii mari, deschiși, consumat. Prea multă greutate pe el, prea mare circulație, prea repezi anotimpurile. Umblau oamenii, la plimbare, la treburi. În sus în jos. Ea singură sta țeapănă între două perine așezate prost de Margareta, de i se pusese un junghi în umăr și-i amortise toată partea dreaptă. La casa de peste drum se aprindeau luminile, se stingeau. Noaptea și zilele celor de acolo erau bogate în întâmplări. Se opreau automobile. Coborau și urcau fete cu chipuri îmbujorate, doamne în vârstă ținând cățeluși albi de zgardă, bărbați cu flori și bomboane, copii cu patinele pe umăr. Un portar cu haine albastre și galoane de fir, ca un mareșal căzut în disgrăție, deschidea și închidea ușa mare, cu geam până jos, păstrând mereu un aer absent, dar surâzător. În fiecare zi, vedea plecând la plimbare cu guvernanta, un băiețel de vre-o șase ani, în doliu. Se împrietenise mult în ultimele săptămâni. El îi sufla pe podul palmei o sărutare, ca un fluture. Ea îi răspundea cu degetele pocnind sec, ca o fluturare de eventaliu, dintre zăbrelele căruia a putrezit

mătasea. Era un schimb de gingășii între viață și moarte. Copilul locuia la etajul al doilea, în dreptul camerei ei. Adeseori venea la fereastră, lângă copil, un bărbat în doliu. Avea un cap, cum numai în închiperile ei de adolescență și-l zugrăvise. « Sburător cu negre plete ». . . Bărbatul ținea capul băiatului înlănțuit. Al lui era, nu mai încăpea îndoială. Totuși înfățișarea copilului venea de la o mamă absentă, suită poate între îngeri. La început o saluta respectuos. Mai târziu, prietenos, privind-o îndelung, pătrunzător. Băiatul se simțea mai în voe când era singur. Zâmbetele, grațiile nu mai încetau. Scria cu degetele lui mărunte pe aburul ferestrii. O poftea. Emma întindea o mână lungă, slabă, parcă o deșuruba din umăr. Ii arăta copacul despuiat, apoi nasul. « Când va înflori . . . la primăvară ». . . spunea biata ei mână. « Ești mică, scrisese într'o zi băiatul. Vrei să fi tu măicuța mea mică ? ». Emma se ridicase cum putuse, beată de emoție. Ii răspunsese pe aburul geamului: « Vreau puiule. La primăvară, când s'or întoarce rândunelele ».

La primăvară ! Oftase fata lăsându-se istovită pe perine. Dar totul fusese scris pe abur.

Peste amândouă bucățile de suflet, se lăsase un abur mai gros. Mai târziu, o servitoare trecuse o cârpă și pusese ordine și lumină în ferestre.

Când venea tatăl băiatului la geam, Emma simțea că se topește de fericire, de disperare și de rușine. Ar fi vrut să fie sănătoasă, veselă, femeie. Ar fi fost mai îndrăzneță. L-ar fi privit mult mai stăruitor, l-ar fi sorbit, l-ar fi cuprins tot în ochi. Se sfia de înfățișarea mizeră, de plămâni măcinați, care îi ofilise florile obrazului și îi stinsese focurile mari ale ochilor. Rămânea descompusă între perine, se ascundea înapoia perdelelor, ca bărbatul de peste drum să n'o vadă prea mult, să-și de seama de adevărata ei stare. Ii simțise odată pe amândoi, dincolo de stradă, înapoia ferestrii lor, rămânând mult timp cu ochii spre geamul ei, mirați. În ziua aceea, ea se simțise mai rău ca de obicei, salutase numai și se întinsese bine în chaislong, să nu fie văzută. Pusese atunci o oglinjoară în poală, le prinsese chipurile lor curioase, surprinse, fără ca ei să știe. Se jucase cu ele, le adusese spre ea, cu frunțile întoarse, cu gurile răsturnate. Cu febră îi lipise de sânul fierbinte. Bărbat și copil într'un ciob de oglindă

rece, izbutise să-i dea o emoție atât de puternică. Bărbat și copil ! Iși pipăise coapsele, sânii, pântecelul, de unde ar fi trebuit să răsară fructele și florile vieții. Sânii necrescuți, ca la fetițele de treisprezece ani. Pântecelul mic, scobit. Nici leagăn, nici așternut pentru iubire. Alunecă crispată, țeapănă ca un cârcel, cu oglinda tremurând între mâinile asudate.

— A tras-o dela fereastră, s'a indignat doctorul Lazăr. Dacă sfaturile mele nu sunt ascultate, ce rost mai are venirea mea aci ?

— Dragă Emilie, de ce ne dai emoții ? De ce îmi faci clipe grele ? A găfăit d-na Condruș. Vrei să mă vezi picând jos ? Uși că sufer de inimă,

A făgăduit să scape mai repede, să rămână singură. În complicitate cu Margareta, căreia i-a dăruit rochii pe ales — de ce le-ar mai fi păstrat ? — filmul e continuat fără întrerupere. Ceasul 4 nu mai era unul din cele 12 ceasuri ale zilei, punctul negru desenat pe cadranul pendulei din sufragerie. Ceasul 4, izvorât din adâncul ființei, era centrul de foc al vieții ei, în jurul căruia se învârteau celelalte, ca niște umbre, numai prelungite în vis. Băețelul venea la fereastră cu o portocală. O împărțea. O jumătate i-o arăta ei, i-o dăruia. Tatăl rămânea puțin înapoia lui, în umbră. Emma simțea peste capul băiatului, privirile adânci, întrebătoare. Umbla atunci o lampă caldă, dulce, pe carnea-i macerată. Creștea carne nouă. Era o altă boală, uluitor de frumoasă ca o băutură nălucitoare. « Asta e iubire », descoperea Emma.

Suferea acum de două boli. Dar buba dulce, ivită pe inimă, dospea, fermenta o spumă neastâmpărată, ridica în obraji două pete de un roșu scăpărat. Doctorul Lazăr începuse a fi uimit și speriat. « Ori moare repede, ori se vindecă ». Aceste întoarceri și străluciri sunt, de obicei, suspecte. După toate radiografiile și consultațiile, sorți de izbândă nu mai erau. Au fost totuși cazuri când cei douăzeci de ani ai unui bolnav s'au ridicat furioși și au alungat moartea. Dorea din toată inima ca Emma Condruș să se ridice asemenea biblicii fecioare moarte, și să umble. Singură Emma nu se înșela. Știa că focurile aprinse în ochi erau cu jertfa ultimului sânge.

Moartea începuse a se juca familiar cu ea, ca o veche cunoștință. Aproape nu mai putea scrie. Iși păstra ultimele forțe,

pentru ceasurile 4, când copilul și tatăl se iveau în pervaz, fascinand-o. Făcea economie de energie. Se odihnea toată ziua, aproape nu vorbea, într'o dulce toropeală. Dorea ca evenimentul să o găsească departe de casa părintească, departe de casa de peste drum. Dacă ar fi putut întinde mâna până acolo, să desprindă fereastra ca pe un tablou, în rama căruia să rămână cele două chipuri. Să-l ducă în castelul din munții Sighetului, să-l agațe în peretele din fața patului. Izbutise să convingă pe doctorul Lazăr că trebuie să plece.

— Dragă doctore, sunt încredințată că mă vindec, dacă mă duc « la noi ». Ai să vezi ! Să vii și d-ta în primăvară, să facem excursii prin împrejurimi.

Râdea arătându-și dinții mărunți, atât de albi, încât cei de sus făceau umbre de apă peste cei de jos, într'un joc de porțelanuri fine. Albul dinților întrista mai mult vioriul ostenit al feții. Doctorul Lazăr socotise că nu mai avea dreptul s'o contrarieze. Stăruise chiar pe lângă d. Condruș ca Emma să plece.

— E adevărată nebunie se plânsese d-na Condruș, d-nei Lia Pârveu. Fuge în mijlocul iernii, cum se găsește, în castelul muccegăit al Condrușilor. Cine s'o îngrijească mai bine ca aici ? Eu nu pot merge cu boala mea ! pusese mâna pe inimă. Mai bine aș muri decât să văd lumea anapoda.

— Nu-ți face atâta inimă rea, Amélie. Fata e poetă, fantezistă. Incă un capriciu de scriitoare, n'ai drept s'o împiedici. S'o contrariezi la boala ei !

— Ce boală ? întrebuse Mimi Sadiu, picată din cer, cu ochii înecați în pânze de alcool.

— Boala somnului, îi șuerase Vivi Grindea, tare, în ureche.

— Ce țipi ? se speriasse d-na Sadiu. Nu sunt surdă.

— Nu ești surdă, dragă Mimi, murmurase Vivi, compătimitor. Dar...

— De ce n'o măritați ? Se mirase d-na Giurgean, învârtind capul deasupra gâtului subțire, ca un șurub nerăsucit bine.

— De ce n'o mărităm ? Se mirase brusc și d-na Condruș, cu gura larg deschisă de o mare uimire, parcă o pălmuisese cineva neașteptat și nu-și revenea. Rămăsese astfel câteva minute. Fata mea are nevoie de sănătate, răcnise deodată, ridicându-se dintre perine, nu de bărbat. Și sănătate nu-i mai putem da, șoptise,

învinețindu-se, înlăcrimată. Nu i-a priit climatul ăsta sălbatec. Să o fi trimis de mică în Grecia. Am atâtea neamuri. Să se fi urcat numai între măslini și viță de vie. Aveam vilă la Mikinos. Dar am ținut-o aici, s'o ardă cuptorul verilor, s'o biciuiască vânturile aspre, iarna. Copila mea, ca o floare de lămâi, cu pereții pieptului gingași, din sânge ales! Hohotise d-na Condruș cu remușcare, parcă acum descoperea că avea o fată de douăzeci de ani. Vreau să rămân singură, hotărîse, ridicându-se dreaptă, aspră. Să mă reculeg, șoptise ea pentru sine, cu bărbia în piept.

— Plecăm? suspinase d-na Sadiu, care nu înțelesese nici acum despre ce era vorba. Nu-i răspunsese nimeni.

— Să nu mai veniți, se rugase. Am nevoie să fiu singură mai multă vreme!

Fără să le întindă mâna, le însoțise până la ușe. Trăsese apoi perdelele și răsucise cheia pe dinăuntru.

Emma avusese o noapte mai bună. Se deșteptase împrăspătată, fără transpirație, cu temperatura în scădere. Izbutise să se îmbrace singură. Arătase o grijă deosebită în aranjatul buclelor, al îmbrăcămintei. Cerase chiar pudră și roșu.

— Ce bine vă stă! se minunase Margareta, cu mâna pe bărbie.

Azi era hotărîtă să scrie și tatălui ceva, ușurel, pe aburul ferestrii. Nu știa prea bine ce, dar trebuia neapărat să-i scrie *Lui*. O flacăra trebuia să răbufnească. Pe urmă, avea să plece. Băiațul și El nu trebuiau s'o vadă cum va porni mai târziu între pânze albe. Așa, aveau să creadă că s'a dus să se joace undeva, pe un țărm de mare caldă, în soare. Deși ceasurile erau numai patru, se lăsase deodată întuneric. Un cer scund de iarnă, coborîse între case. Lumea jos în stradă se grăbea. Incepuse vânt rece, care sufla automobilele în spate, le ducea mai repede parcă. În casă era cald și la fereastră garoafe mari, roșii. Aștepta în șezlong. Cu ochii crescuți spre geamul de peste drum. La ceasurile patru, de atâtea săptămâni, printr'o complicitate tăcută, se iveau tatăl și băiațul. Ar fi vrut ca într'un gest, într'un cuvânt, să-și trimeată tot sufletul dincolo. Aștepta. Băiațul se ivi singur. Ii trimise pe vârful degetelor sărutarea lui suavă. Emma îi răspunse printr'un surâs mizer, trimis din colțul gurii dată cu roșu. Aștepta să se ivească lângă capul rotund al băiațului, capul bărbătesc al tatălui.

— Vreau să viu la tine, scrisese băiatul stângaci pe fereastră.

— Măine, tremură degetul ei tot atât de stângaci, emoționat.

Măine! Se întristă. De ce întârzia tatăl? Vru să-l întrebe, dar se opri. Băiatul îi arătă un vaporas, cărți cu chipuri, o pereche de patine. Ea îi zâmbi, felicitându-l pentru daruri. Unde o fi? Se întreba din ce în ce mai disperată. Cu fiecare clipă care trecea, simțea cum îi cade sufletul pe trepte, adânc. Se pomeni că scrie « unde... », dar se opri, rușinată. Copilul nu înțelesese. În sufragerie bătu patru și jumătate. Centrul de foc al inimii ei scădea. Cineva se apropie totuși înapoia băiatului, venind spre fereastră. Inima începu să-i bată în timpane. Un roșu violent ca de pojar îi aprinse fruntea până în rădăcina părului. Era guvernanta care o salută politicos și luă băiatul. Căldura ei scăzu brusc. I se făcu frig. Roșul de pe față învineți. Copilul se mai întoarse și-i mai trimise o sărutare. Ea îi făcu semne disperate cu batista. El se opri mirat, întrebător. Emma se ridică și scrise mare, tremurat, pe tot geamul. « La revedere ».

Era calmă când au urcat-o în automobil. Obrazul senin, ochii limpezi. Incepuse a ninge, mărunț, des. Spicurile reci, strălucitoare, se așterneau lin, ca niște covoare de bumbac moale, pe străzi, peste coperișuri. Ultima zăpadă, se înfiorase Emma. Numai de-ar ține! Peste câteva săptămâni avea să fie primăvară. Margareta îi înfășură picioare în blana de urs.

— Aveți sticle cu apă caldă, aci. Când se răcesc, a spus doamna să schimbe Mihai cu apă fiartă din radiator.

Doamna Condruș nu putuse coborî în stradă s'o însoțească. Rămăsese în « Persia » singură, crispată între toate fotoliile și canapelele goale, cu oglinzile acoperite în cearșafuri, ca un suveran părăsit, în palatul lui, înainte de a fi decapitat.

D. Condruș și unchiul Cristu vorbeau în ușa mașinii. Unchiul Cristu se rugase, stăruise, să-i dea voe s'o întovărășească.

— O să se plictisească singură « în castelul fermecat ».

Emma se împotrivi. Unchiul Cristu, amărât sincer, începuse a lăcrima. Emma, singură din toată familia, îi da atenție. Era foarte mândru, « nepoata mea, poeta Emma Condruș », se îngâmfa la cafeneaua din pasajul Macca, unde întâlnea apașii bursei negre.

— Am să-ți trimit două pisici birmane, să te învelească, făgăduise înduioșat și entuziast. Emma îi zâmbise cald și-l lasase s'o sărute, cu buzele lui moi, de cârpă, reci, sub care se simțeau gingiile fără dinți. Cum ar fi sărutat oare bărbatul brun, cu gura atât de armonioasă? Dar basmul din fereastră intra acum în trecut. Dela jumătatea de ceas ce despărțea visul ei din camera dușmănoasă care o alungase, până în clipa când Margareta îi ajutase să urce în mașină, timpul cursese nesocotit. Nu se întâmplase nimic deosebit, un zid crescuse parcă între bărbatul care nu venise și plecarea ei. Dar însăși această plecare era o febră, o beție nouă, de un calm amar, iremediabil. Drumul ei de aici înainte era știut numai unul. Anotimpurile ei se isprăvesc, primăverile de mult erau spânzurate, basmul de peste drum fusese numai o întoarcere, cum se desghioacă uneori, din miezul rece al iernii, o zi cu cer prăfuit în aur de primăvară. Poate chiar încordarea de adineaori în care vruse să cuprindă înfățișarea lui întregă o istovise de i se părea să-l vede printr'un binoclu, în care micșorase și depărtase imaginea.

De-ar mai avea putere ar scrie odată despre jocurile timpului, care strică echilibrul desăvârșit al vieții, aceste jocuri batjocritoare ale morții, printre care țâșnesc totuși focurile iubirii. În castel va fi departe de orice turburare. O dulce oboseală o cuprinse, ca după o operație grea, din care rămăsese confuză, cu privirile împăienjenite, cu trupul moale.

Portiera mașinii pocni sec. D. Condruș se așeză lângă ea țeapăn, încruntat. Simțea că o duce să moară în munți, ca pe o căprioară fără apărare, crescută pentru vânat. Nu vru să întindă mâna unchiului Cristu, din dispreț pentru sângele familiei Sotiriades, subțiat cu portocale.

Emma își sprijinise capul mic străveziu, ca o floare descărnată, albăstrie, pe perina de catifea roșu închis. Mașina porni lin, fără sgomot, ca în vis, spintecând giulgiurile de nămeți, sub cortul larg deschis al cerului lăsat jos, scund, ca un corb crescut din carnea lui, vânat, cu aripile uriașe, desfăcute larg.

Z O R I D E Z I

Picură din zări... argintul
Cerului de dimineață...
Și în orice bob de rouă,
E o clipă, ... ba sunt două,
De vieață —

Se desfătă ciocârlia
In albastru sân de zare...
...Și în orice clipă nouă,
E o slovă, ... ba sunt două,
De cântare —

Iși apleacă 'ncet spre humă
Și porumbul fruntea; ...iată-l!
O sărută că-i e mumă,
Iară Cerul ce-i zâmbește,
Ii e tatăl.

Pe un drum de coastă... vine,
Scârțîind agale, ... carul,
C'un plăvan la jug și-o juncă,
Vin și-aduc din zori la muncă,
Gospodarul —

Se oprește 'n hatul țarnei
Și cu ochii soarbe zarea;
Il sărută dimineața,
Sapa, țarina, vieața
Și cântarea —

U N G H Ț R

Mă cheamă iar pana, . . . ca un găde
Ce năruie . . . cântând,
Iar moartea cu degetele-i hâde,
Mă pipăe prin gând.

Slove de piatră, cioplite 'n pustiu,
Duc morții departe: . . .
.
Cadavre din cânt, din slove . . . sicriu,
In groapă de carte.

Prin brazde de beznă se prelinge
Și cată hodină, . . .
Sicriu cu slove, stropit de sânge, . . .
Din răni de lumină.

OCTAV C. VIZITEU

PACIENTA DELA No. 3

Lidia a încercat de câteva ori să alunge greutatea care-i apăsa pleoapele și tot de atâtea ori a renunțat, sfârșită de dureri. S'a zbatut o vreme ca într'un vis urît și a rămas întinsă pe-o lature a patului vopsit într'un alb de albeața puțin albăstrie a laptelui cald. În zvârcolirile de-adineaori cocoloșise pătura fumurie la picioare și cearceaful de în alunecase pe podea. Halatul, pe care i-l prinseră de umeri îngrijitoarele salonului când au coborît-o din automobil, o acoperea pudic. Numai picioarele fine stăteau dezgolite dela genunchii rotunzi, înnodate la glesnă. Mâinile aduse în față se strânseseră în dreptul pieptului într'un gest de apărare, și bărbia, în care se bănuiau gropițele săpate de răs, se înșurubase în golul format de claviculă pe piept.

Simțea sub pleoape mii de ace care i se'nfigeau în bilele ochilor, și întunerecul roșcat o durea. O durea tot atât de intens ca și încercarea de a se oglindi în lumina de-afară și la care renunțase fără nici un sentiment.

Așa ghemotocită, cu trupul puțin adus înainte, cu genunchii îndoiți exact pe marginea de țevă a patului, Lidia părea un copil adormit după o zi de zbenguială. Pacienta dela Nr. 3, cum o numeau surorile, vedea ca prin sită împrejurările în care se petrecuse accidentul. Le vedea și le urmărea succesiunea, în afară de ele, incapabilă să le retrăiască, așa ca și cum nu ei i s'ar fi întâmplat. Auzea chiar o voce de bărbat, din mulțimea adunată în jurul femeii proiectată de aripa mașinii în stâlpul din marginea trotuarului, criticând circulația.

Ea singură nu era în stare să trăiască durerile femeii blonde — « un blond care te orbește », spusese un doctor tânăr sau un intern,

când au adus-o în camera de gardă a spitalului — și admira tăria femeii care nu scosese, tot timpul, un geamăt.

Fără să simtă altceva decât durerea de-acolo, din ochi — o durere ceva mai accentuată ca aceea pe care o simțea de câte ori încerca să-i deschidă după o noapte, în care somnul n'o prinsese decât în zori, împrejurările în care se petrecuse accidentul străineii se repetau stăruitor pe negrul sângeriu din dosul pleoapelor. Părea că există acolo o peliculă nesfârșită pe care erau dezvoltate, la distanțe egale, aceleași imagini. Urmărea încordată fiecare mișcare, prindea în urechi sgomotul și forfota dimprejur și ajunsese să știe cu precizie ce imagine avea să-i urmeze aceeaia pe care o avea în față și care avea să-i succedă acesteia.

Intr'un timp — Lidia nu știa cât durase repetarea acestor fapte care îi amortise durerea din ochi — a încercat să întindă brațele de-a latul patului, să alunge toropeala. Măinile, desfăcute din îmbrățișare și aduse într'o mișcare circulară deasupra capului, s'au frecat acolo, sus, de ceva aspru. Fără grabă, degetele s'au unit lopațică, să apese pleoapele leneșe după un somn lung. Au pipăit însă o legătură de tifon — țesătura, rară și aspră, imprimase minuscule patrate roșiatice pe vârfurile lor albe — și au readus durerea de mai înainte; s'au deschis apoi compas și au măsurat lățimea legăturii. Bănuitoare, mâinile s'au încrucișat pe piept, au pipăit grijulii cuiburile umerilor, s'au plimbat pe piept, apoi au alunecat pe coapse. Mai departe nu puteau merge și corpul s'a arcuit singur, lăsându-le să atingă genunchii și pulpele.

Materia lănoasă a halatului pe care și ea îl bănuia vărgat, cocoșul dela picioare aspru și păros, patul din vârgi de fer, nu lăsau nici o îndoială asupra locului unde se afla.

O ușă s'a deschis undeva în fund și pe covorul, care neapărat trebuia să acopere pardoseala, au hârșăit pași înfundați, apoi un geamăt a prins să înconjure sala care trebuie să fi fost destul de mare.

— Soră ! Sorăă !..

Din partea în care se deschisese ușa, a răspuns un glas copilăresc.

— Viu îndată !

Apoi încălțăminte — probabil târligi de pâslă — a reluat hârșăiala covorului.

— Sorăă ! Mor, soră !

Lidia, rămasă așa arcuită, cu mâinile brățară glesnelor, bănuia gestul de mângâiere al surorii, care, după limpezimea vocii, arăta tânără. A auzit chiar câteva cuvinte rostite cu glas alintat și constatarea, de data aceasta pe un ton ceva mai ferm, puțin pedant.

— 37 și 2; temperatura în scădere. Semn bun.

În față s'a trântit o fereastră și un pat a scârțâit în somiera de sârmă împletită. Apoi iar vocea surorii:

— Dumneata dela nr. 7 ne părăsești azi.

Azi... azi... Câte ceasuri să fie oare și cât timp să se fi scurs dela accidentul acela?

A încercat să se lase pe spate și a auzit alături un glas stins:

— Puțin mai spre stânga... să nu cădeți.

S'a tras mai spre stânga și a ghicit tresărirea surorii. Ar fi putut spune că a văzut-o când a întors capul spre ea și și-a sprijinit bărbia pe mâinile pline ca doi porumbi albi.

— A! Dumneavoastră... Slavă Domnului! Bine că ați scăpat numai cu atât! Obrajii au rămas neatinși, nasul, gura.. Numai ochii...

A tăcut o clipă. Lidia încrucisase mâinile sub cap și-și trăsesese pătura până sub bărbie.

— Nu-i însă nimic grav, a reluat grăbită sora.

Bolnava a înțeles tocmai ce trebuia: era serios rănită la ochi. Cu toate acestea, fără să-și poată da seama de ce, nu manifesta nici o neliniște. Plecase să cumpere ceva... un accident de automobil... spitalul. Nu plânsese deloc; nici măcar nu gemuse. I se părea totul normal, fiecare întâmplare la locul ei. Parcă vedea lucrurile la cinematograf, în afara ei.

— Am vrut să anunțăm pe cineva, dar n'ați avut nici un act.

Vorbise iar sora în timp ce-i așeza, pricepută, cearceaful.

În întunericul curios, mai mult roșu decât negru, Lidia vedea paturile de spital înșiruite de-alungul salonului, ușa care se deschisese adineaori, fereastra din spatele ei. Legătura care impunea întunericul, durerile și vorbele surorii, îi precizaseră leziunea și aducerea aminte îi înlesnise reconstituirea accidentului, fapt cu fapt. Un singur punct rămânea nelămurit în toată întâmplarea: transportarea la spital. A vrut chiar s'o întrebe pe îngrijitoare, dar a renunțat. La ce bun, când nu se simte în stare să-și impună cel puțin teamă de ceea ce avea să i se mai întâmple, când era

incapabilă să se integreze organic faptelor cari totuș, o priveau? Numai durerile care o încercau din ce în ce mai rar și mai puțin intens voiau parcă să o transpună în clipă.

Posibilitatea de a *vedea* tot atât de clar, ba chiar voluptatea pe care i-o oferea această nouă *vedere*, ușoara nuanță de incertitudine, care făcea ca obiectele *vizionate* să se dematerializeze într'o măsură, o interesau mai mult.

N'avea nici o importanță dacă leziunea era sau nu gravă, din moment ce durerile nu erau prea crude și singură imaginea ei de-acum, se refuza în complexul acela de reprezentări.

Ajunsese, din primele clipe să n'o intereseze timpul. Eliminând din ea ziua și noaptea, confundându-le în negrul acela roșiatic permanent, alungându-le ca măsuri ale timpului, alungase însuși timpul. Cunoștea de-alungul acestei șederi orizontale — nu și-a putut niciodată explica de ce au oprit-o să coboare din pat — singure două etape: ora 11 când medicul secund își cerceta pacienții și, probabil, miezul nopții, când supraveghetoarea măsura regulat salonul, cu pași înfundați, îndemnând la odihnă bolnavele care manifestau insomnii. Mânca neregulat, numai atunci când îi era foame și lipsa aceasta de ordine îi desăvârșea eșirea din timp.

Iși cunoștea acum toate kolegele de salon, pe fiecare în parte, cu numărul patului și diagnosticul. După manifestări, după voce în special, o vedea pe fiecare. Știa precis că vecina ei de pat, pacienta dela nr. 2 care-și frânsese un picior într'o excursie în munți, era o tânără blondă, cu fața de un alb obositor, lucios. Cea dela nr. 9, dimpotrivă, era o femeie plină, gușată, femeia de mahala căreia un amant îi rupsese câteva coaste. În fund de tot, patul nr. 7 rămas o vreme liber, era ocupat acum de o studentă. Accentul basarabean și nostalgia din glas i-o prezentaseră Lidiei ca având o figură prelungă, puțin spelbă, o frumusețe îndoielnică.

Chiar toamna de-afară îi era aproape. N'o simțea; o *vedea* și pe ea clar, cu frunzele pătate de arama ruginii, cu vântul tăios din romanțele de dragoste ale frizerului necunoscut din mahala. Trandafirii de pe măsura de noapte, pe care mâna surorii grijului îi înnoia la timp, albi și cu petalele bine strânse în sulul bobocului oval, îi vedea tot așa de precis, la dreapta, sub ochiul ferestrei ei înalte.

Erau apoi momente când accidentul i se părea nu numai normal, ci imperios cerut de desfășurarea vieții ei. Plictisită până la refuz de tot, de facultate, de colegele gălăgioase și anoste, de tramvaiele care' dela o vreme, păreau că abia se târăsc în urmele șinelor de fer, de mașinile care purtau aceeași oameni de afaceri, burtoși, aceleași perechi de îndrăgostiți, întâmplarea care-o trimisese pe patul spitalului, n'ar fi putut-o judeca altfel.

Fără s'o preocupe rana, timpul care se scurgea într'un pavilion de spital, părea destinat odihnei sufletești.

Plăsmuită acolo, în fundul inimii, numai pentru ea și pentru ochii sufletului, mișcarea era mereu alta. Numai decorul, puțin încert conturat, persista. Închegată din sunete și din produsele imaginației, dovedită acum extrem de activă, viața ei numai era a nimănu. Altfel vedea ea toamna de afară; altfel decât colegele de salon, cu toate că tot atât de precis. Medicul secundar era perceput pe retina specială a sufletului ei, altfel decât pe aceea a ochilor celorlalte, cu toate că nici o deosebire esențială nu exista. Obiectele erau oarecum dematerializate, liniile puțin tremurânde, gata în fiecare clipă să alunce dela locul lor, să renunțe la una din dimensiunile care le încadrau. Teama permanentă de a nu vedea dulapul din fund alunecând pe covor ca o pancartă litografiată sau noptierele de metal transformate în simple tăvi, era dublată de fiorul tainic al bucuriei de rezistența lor, de verificarea acestei noi vederi.

Seara, orchestra unui restaurant din apropiere încrușișa spațele notelor cu vântul și tremurarea lor o ridica din ce în ce mai sus, către ireal, acolo unde concretul devine numai imagine. Lidia sesiza clipa când arcușul se va lungi peste coarde făcându-le să tremure în liniștea dimprejur: puțin înainte părea că aerul se rarefiază, respirația devenea din ce în ce mai anevoioasă, apoi, deodată, vântul se întindea lingușitor la ferestre, și-odată cu el, zburau din ghiocul viorii primele acorduri. Parcă năvăleau atunci prin ferești grupuri de note ca în insignele pe care le purtau la butonieră muzicanții.

Atunci, în ceasul acela în care orchestra restaurantului își începea activitatea, viața Lidiei se furișa undeva în fundul sufletului, lăsând loc alteia, uneia de vis.

Aluneca de-odată în haos; dintr'odată, tot ce era palpabil în jurul ei dispărea, eventualele sgomote se estompau în același imens

și primitor gol, liniile tremurânde de pe ecranul negru-sângeriu pe care-l avea veșnic înaintea ochilor, liniile obiectelor din salonul nr. 3 chirurgical, se ștergeau complet. Toată viața de-acum era încadrată de sunetele orchestrei și de imaginație.

Iată, acolo de unde porneau sunetele în ceasul acesta de seară, se adunau clienții obișnuiți. Ocupau aceleași mese la care, întâmplător, s'au așezat prima dată, cu ani în urmă, erau serviți de aceeași chelnări care le cunoșteau gusturile și le menajau obiceiurile. Mestecau felurile fără grabă și beau apă din pahare mari, groase. Din când în când își aruncau peste capete o întrebare la care nu așteptau răspuns, apoi își înfundau iar nasurile în farfurii. În răstimpuri, ușa se deschidea cu un scârțâit care acoperea pentru o clipă cântecul, și un client grăbit comanda o băutură pe care o sorbea din picioare.

Târziu, timpul era acum mai mult ca oricând o noțiune relativă, când primii consumatori, mici funcționari sau pensionari, plecaseră, mașini elegante lăsau la intrare domni bine legați și femei scump îmbrăcate.

Poate că Lidia se înșela; poate că localul acela modest rămăsese acolo și ea alunecase pe dărele vieții în altă parte. Sau poate că restaurantul își schimba înfățișarea pe talia noilor veniți.

Apoi, puterile *vizuale* i se multiplicau, ea însăși era acum în mai multe locuri. Apăreau ca prin farmec mai multe Lidii, o sută, o mie, ca și cum tot atâtea oglinzi ar fi reflectat *imaginea ei dinainte*. O sută, o mie, sau mai multe femei cu chipul ei, cu îmbrăcămintea ei, și toate simțeau la fel ca ea, *vedeau* la fel ca ea. Un singur centru motor și o singură inimă pentru o sută sau o mie de *perechi de ochi*, pentru tot atâtea vieți, pentru o viață multiplicată uneori la infinit.

Lua parte la un concert la care dansul notelor oscila între lenevie și nebunie și era prezentă, în același timp, la o înmormântare. Lidia admira întunerecul compact dela fereastra unui vagon care tăia în goană fantastică ogoare și se tânguia alături de-o fată din mahala părăsită de iubit în farmecul special al nopților care nu aparțin decât mahalalei...

Pulverizarea aceasta pe domeniile visului îi desăvârșea de-personalizarea, dematerializarea. Scârțâitul somierei de sârmă

numai era perceput, perna lungă a cărei față aspră o enerva în restultimpului, n'o mai simțea, pătura înfățată era absentă.

Trează la sfârșitul acestei beții, *vedea* cum părțile începeau să se adune din neant, să se alătore, să reintregească totul. Se adunau imagini, se îngrămădeau sentimente, părea pentru o clipă că viața normală — *normală*, impropriu numită — își va relua cursul. Dar prăbușirea vulturului, care cutezase să năzuiască spre înălțimi nepermise, era prea violentă ca să rămână fără urmări.

Viața trecea prin media obișnuitului ca să se oprească pe meleagurile somnului. Visul părea acum mai aproape de viață și mai obositor. Somnul, după manifestări de felul acesta era agitat, întrerupt de tresăriri violente, de scâncete. Uneori Lidia stătea de vorbă cu cineva, povestindu-i clipele trăite la braț cu sunetele muzicii; alteori, țipa revoltată în liniștea salonului așezat ca o țintă în mijlocul curții imense sau mângâia cu alintări imaginea cuiva.

Așa a prins-o iarna: Lidia Andreescu, pacienta dela nr. 3.

De când i se comunicase că numai printr'o minune și-ar mai putea recăpăta vederea, Lidia se socotea definitiv intrată într'o viață nouă. O viață pe care o căpătase printr'o infirmitate, în care se simțea bine, pe care o socotea numai a ei.

Infirmitatea de-acum a Lidiei, avea un dublu sens de eliberare: fizică și imaterială. Fără să mai fie obligată la contactul imediat și permanent cu tot ce se afla și se petrecea în jurul ei, problemele care se desbăteau în interior erau mai limpezi, mai neîntinate. Sufletul îi era acum un arbust curățit de lăstarii inutili într'o primăvară.

Iar fizic, eliberarea nu era mai puțin fericită. Plutea, acum când i se permisese să coboare printre paturile salonului, așezate pe două rânduri, le găsea așa cum le întinse de atâtea vreme, și geamătele bolnavelor le recepționa ca un seismograf al durerii, trup în care chinul ară adânc.

Pierise însă, odată cu legătura, și auxiliarul ei, ecranul de colorarea sângelui vechi, închegat, pe care se proiectau precis ima-

ginile. Și dispărușeră și stările acelea sufletești care îi dăduseră iluzia unei vremelnice mulțumiri. Viața se dovedea acum mai meschină. Sufletul era incapabil să rezolve problemele complicate, pe calea schimbărilor de stări; singura funcțiune normală era reducerea lor la expresia cea mai simplă, acolo unde totul este egal cu « da » sau « nu » și unde semnele de întrebare nu-și au locul.

Chiar afecțiunea deosebită pe care sora Amelia i-o arăta în orice împrejurare, n'o mai impresiona. Se obișnuise cu ea așa cum se obișnuise cu toate.

— Înțelegi, îi spusese într'o seară; doar imagine unei Lidiia orbăcând în neștire între casele despărțite de covorul moale al zăpezii ar reuși, poate, să mă turbure. Și numai imaginea aceasta m'ar face să părăsesc spitalul, să mă duc să ofer brațul Lidiei nedumirită în fața vieții pe care o percepe cu fiecare particică de epidermă și în care, totuși, nu poate să se ghideze. Noroc că imaginea aceasta se refuză cu îndărătnicie până acum...

Pe covor s'au rostogolit roțile căruciorului cu care bolnavele sunt transportate spre sala de operații și Lidia a ridicat ochii inexpresivi, căutând parcă să observe pe fața bolnavei, emoția.

— Cât se amplifică durerea pe care o ghicești numai, a murmurat.

Sora Amelia bătea cu unghiile roze tactul pe o vergea a patului de care se rezemase. Lidia îi păruse dela început o enigmă și o iubise sfielnic, așa cum iubești lucrurile misterioase. Și-o apropiase din curiozitate și sfârșise prin a o iubi. Acum mai ales, o iubea pentru nepăsarea cu care primise infirmitatea și care nu era deloc o resemnare.

— Și totuși, se referi ea la spusele de mai înainte ale Lidiei, va trebui să ne părăsești în curând.

— Dacă medicii nu s'ar înșela pe ei, încercând să readucă ceea ce a fost definitiv pierdut. Părerea de rău care vătuia vorbele se raporta la trebuința de a părăsi spitalul sau la acea « pierdere definitivă »? Sora Amelia ezita s'o întrebe.

De alminteri, în dimineața asta observase pentru prima dată pe fața pacientei ei dragi, o umbră de tristețe. Se mirase că, în tot timpul șederii în spital, Lidia nu fusese vizitată de nimeni și i se părea că în vorbele de-adineaori se frământa toată durerea. De aceea ezita s'o întrebe.

Trece și medicul secund spre sala de operații. Lidia îi cu noaște pașii rari, apăsați, foșnetul halatului parcă o mângâie și simte în nări mirosul plăcut farmaceutic pe care l-a simțit când s'a plecat întâia dată deasupra patului ei și i-a spus cald:

— Dumneata ai să te faci bine. Fii sigură.

A dat bună ziua sec și a trecut înainte. După doi pași, s'a întors:

— Fii sigură că ai să te faci bine!

Tot așa de sec.

Sora Amelia se scuză: trebuie să « asiste » la operație.

« Să asiste »: iată ce nu mai putea pricepe ea acum. Să « asiste », să vadă, cu alte cuvinte, să vadă cu adevărat țesuturile spintecate de tăișul bisturiului, brazdele pe care chinul le sapă pe fața bolnavei întinse pe pe masa de operații, instrumentele lucitoare. Toate astea avea să le vadă, nu să le ghicească.

Pentru prima dată dela accident își dă seama de infirmitate. Pentru prima dată plânge și prin pâzna lichidă îl vede pe medicul secund aplecat deasupra patului ei străduindu-se să deslege enigma, să evite catastrofa. Zile de-arândul cu aceeași grijă, cu aceeași dragoste.

Nu, nu; Lidia se scutură: un fior, a trecut de-a-lungul trupului. Nu poate fi vorba de așa ceva, nu poate fi acesta sensul cuvântului. Și totuși, în adâncuri, i se răsuțește ca o durere un mare semn de întrebare care se cere lămurit. Abia acum remarcă nepăsarea cu care medicul secund a trecut pe lângă ea și lipsa de convingere cu care i-a aruncat vorbele:

— Fii sigură că ai să te faci bine.

S'a așezat pe marginea unui pat, cu capul în mâini. Lacrămile i se înnoadă în bărbie și picură pe halatul vârgat.

Afară, văzduhul scutură fulgi albi.

Lidia pipăie în buzunarul pardesiului — nici nu încearcă să-și aducă aminte cum arată hârtia de eșire din spital.

A ieșit în curtea imensă. Calcă ușor, cu frică. Din când în când, întinde mâinile să evite ciocnirea cu vre-un copac. Un timp, merge așa fără să știe unde, apoi se oprește. Simte pe obrajii înfierbântați, răceala zăpezii și mâinile înfundate în buzunarele hainei subțiri, au început să înghețe. Alături, bănuiește un copac. Intinde mâna și-l găsește acolo, apoi se reazimă de el.

De dincolo de curtea spitalului aude huruitul tramvaiului și
lătratul unui câine.

Oftează.

..Ninsoarea asta care nu mai contenește și Lidia care o *vede*
orbăcâind în neștire și nu mai vine să-i ofere bațul !...

SILVIU CERNEA

MASARYK ȘI BENEȘ

Când la 1904, tânărul student Eduard Beneș intra pentru prima oară în sala de curs a profesorului Masaryk, nimeni n'ar fi crezut desigur că cei doi bărbați, pe care îi despărțeau în acel moment nu numai o catedră universitară, nu numai o însemnată diferență de vârstă, dar și puternice deosebiri de gândire, erau sortiți unei viitoare tovărășii de luptă, căreia istoria modernă a Europei avea să-i rezerve un capitol special.

Diferențele erau mari între modestul student de 20 de ani, care deschidea cu timiditate poarta Universității din Praga, și strălucitul profesor de filosofie care, la 54 de ani, ocupa un loc de mult celebru în lumea științifică europeană.

Fără îndoială, Eduard Beneș nu ignora prestigiul ilustrului profesor care, prin dubla sa activitate universitară și națională, în domeniul culturii dar și în domeniul politicei, exercita o puternică influență asupra tinerelor generații cehoslovace. Totuși tânărul student avea destulă independență personală pentru a afirma — nu fără anumită bravură juvenilă — tot ceea ce i se părea că-l desparte de profesor.

Șase ani mai târziu, într'un articol publicat în numărul omagial al revistei « Gândirea Cehă » (7 Martie 1910), vorbind despre « influența lui Masaryk asupra tineretului », Eduard Beneș avea să definească el însuși aceste deosebiri de atitudine.

« Când am intrat prima oară în amfiteatrul său, îi cunoșteam în parte părerile și ideile... În ceea ce privește caracterul, eu eram mai puțin sensibil, înclinat fiind spre raționalism și materialism. Educația anticlericală pe care o primisem, sădise în mine o adevărată antipatie față de religie, iar aspra stare materială din timpul studiilor mă îndemnase spre socialism. Erau în

mine prea multe predispozițiuni, care mă invitau să contrazic ideile și influența lui Masaryk. Simțeam o rezistență instinctivă față de ceea ce susținea el.»

« Ascultasem cursurile sale și, cu toate că am fost influențat destul de puternic de personalitatea sa, totuși modul acestor expuneri mă întărea în instinctiva mea rezistență. »

O asemenea atitudine nu-l putea în nici un fel supăra pe Masaryk, căci el nu ceruse niciodată studenților săi o ascultare mecanică, ci, dimpotrivă, o gândire personală și vie. Manifestarea liberă a individualității fiecărui elev îl interesa mai mult, decât repetarea necontrolată a propriilor sale idei.

« Cugetați singuri asupra fiecărei chestiuni. Nu trebuie să credeți orbește ceea ce spun eu. Mergeți independent de mine mai departe. Fiți critici, liberi și siliți-vă să nu depindeți de nimeni. »

Masaryk a simțit în scurtă vreme valoarea excepțională a noului său student și l-a sfătuit să plece în străinătate pentru completarea studiilor. După acest îndemn, Beneš a plecat — chiar după al doilea an de universitate — la Paris, Londra și Berlin de unde, după ani de muncă intensă s'a întors doctor în drept și filosofie, ocupând pentru început catedra de economie națională la școala comercială superioară din Praga.

Cu aceasta el reîntră în viața poporului său, la care va lua de aci înainte partea cea mai activă. Fără a adera în totul la gândirea sau la atitudinile lui Masaryk și, mai ales, fără a renunța la libertatea sa critică, Beneš intră în partidul politic al profesorului său, acel partid « realist » de care îl apropiau preocupările sale sociologice și în care se încadra de altfel întreaga tinerime cehă și, mai ales, elita intelectuală a acestei tinerimi.

Când în 1910 s'a sărbătorit cu o neobișnuită însuflețire a șazecea aniversare a lui Masaryk, Beneš a fost împreună cu profesorii Krejci, Drtina și Herben, organizatorul acelei reviste festive « Gândirea Cehă » pe care am pomenit-o mai sus.

« Și azi — scria el cu acel prilej — îmi reamintesc cum ieșeam dela cursurile lui Masaryk, înălțat și cu poftă de muncă și de gândire, când auzeam că noi tinerii suntem liberi să avem păreri protivnice părerilor lui și că, gândind deosebit asupra aceluiași probleme, putem să ajungem prin propriile noastre mijloace la adevăr. »

În timp ce Masaryk continuă, în afară de universitate, activitatea sa politică, fiind pentru a treia oară ales deputat și exercitând în această calitate o mare influență, nu numai asupra partidului său, dar în genere asupra tuturor cercurilor politice naționale, doctorul Beneș, face primii săi pași în cariera universitară, devenind în 1912 docent la catedra de sociologie la Universitatea din Praga, iar un an mai târziu docent al școalei politehnice. Articolele sale cu caracter politic și literar sunt publicate în revista lui Masaryk *Naše Doba* (Epoca noastră).

Până la izbucnirea războiului, activitățile lor sunt paralele, dar războiul îi va obliga să-și unească eforturile și printr'un consens unic să-și îndrepte atenția spre același scop suprem: libertatea națională.

E interesant de văzut cum se reflectează acest moment decisiv, pe de o parte în memoriile lui Masaryk, iar pe de altă parte în memoriile lui Beneș, căci ambii au scris lucrări de mare importanță documentară asupra acestor evenimente.

Iată ce spune Masarik într'unul din primele capitole ale memoriilor sale, «Revoluția de Stat» (pp. 29—31).

«Chiar dela începutul acestor memorii, trebuie să vorbesc despre doctorul Beneș. Îl cunoscusem destul de puțin, înainte de război: urmăream articolele pe care le trimetea dela Paris. Îmi vorbise despre el defunctul Krystynek, redactor al revistei «Čas» și am simțit în personalitatea lui influența realismului meu, a pozitivismului și a marxismului. Nu era încă deplin cristalizat. La izbucnirea războiului a venit la mine și și-a oferit colaborarea la revistă. Aici îl vedeam mai des. Odată ne-am întâlnit la Lețna. Era în drum spre mine și îmi făcea impresia că are să-mi spună lucruri serioase. Intr'adevăr, ceea ce mi-a spus în ziua aceea, era foarte serios. După părerea lui, noi nu aveam dreptul să asistăm la război, în mod pasiv. Simțea nevoia să facem ceva. Nu avea liniște. Voia cu orice preț să fie activ.»

«La toate acestea, i-am răspuns afirmativ, arătându-i că eu am și început să lucrez în acest sens.»

«Îmi aduc aminte de momentul în care am ajuns cu Beneș pe podul Eliska (astăzi denumit podul Stefanik). M'am oprit

și, rezemându-mă de parapetul podului, am cuprins cu privirea întreaga Pragă: îmi treceau prin minte gânduri despre viitorul nostru. »

« Pentru acțiunea noastră aveam chiar dela început nevoie de bani. Doctorul Beneș și-a făcut socotelile și a promis imediat câteva mii de coroane. Modesta sa avere îi permitea să înceapă pe cont propriu activitatea peste graniță: așa s'a și întâmplat mai târziu, când a fost silit să trăiască pe propria sa cheltuială, în străinătate, unde avea să plece în interesul cauzei naționale. Cât despre mine, primeam dela prietenii noștri din America, sume suficiente pentru mine și familia mea. Eram deci, atât Beneș cât și eu, fără grijă în ce privește nevoile personale. »

« Am examinat cu el situația de acasă, din Austria, din Germania, precum și situația aliaților, într'un cuvânt toate problemele asupra cărora trebuia să ne gândim. Am convenit asupra planului de luptă, ne-am înțeles asupra colaboratorilor din țară și de peste graniță. Doctorul Beneș urma să rămână acasă, atâta vreme cât acest lucru avea să fie posibil, iar legătura cu mine trebuia să fie organizată după modelul activității subterane rusești. . . Inainte de a pleca și el definitiv peste graniță, Doctorul Beneș a venit de două ori la mine în Elveția, unde mă refugiasem, odată în Februarie 1915 și a doua oară la Aprilie același an. »

« Colaborarea cu Dr. Beneș a fost ușoară și eficace. N'a fost nevoie de multă vorbă: era prea bine pregătit, din punct de vedere politic și istoric, pentru ca să nu se înțeleagă dintr'un cuvânt singur. Planurile de detaliu le stabilisem eu, dar în curând el a știut să lucreze din inițiativă proprie. Cât timp am stat în Apus, ne vedeam adesea și discutam amănunțit asupra tuturor problemelor. De asemeni, corespondența noastră prin scrisori și telegrame a fost activă. Mai târziu, din Rusia, Japonia și America nu i-am putut scrie, dar aceasta nu ne-a împiedicat să lucrăm paralel. D-rul Beneș căpătase o bogată experiență personală: cu toate că programul de lucru era prestabilit, nu i-au lipsit ocaziile de a-și manifesta spiritul independent. Inițiativa lui a fost însemnată și munca fără repaos. Aveam amândoi o experiență amară a vieții, căci a trebuit să luptăm în tinerețe cu sărăcia, ceea ce ne-a dat pentru mai târziu energie și curaj. »

« Eram de două ori mai vârstnic decât Beneș și Stefanik, așa încât conducerea îmi revenea în mod firesc, dar totul depindea de puterea ideii comune și a colaborării. »

« În tot timpul șederii mele în străinătate, nu s'a ivit nici o neînțelegere. A fost o colaborare vrednică să slujească drept pildă. Eram puțini, dar în schimb legiunile noastre erau alcătuite din adevărați apostoli. Conducere clară, cunoașterea profundă a lucrurilor, voință decisivă, nici o teamă de moarte, iată ce a constituit marea noastră tărie. »

E cu deosebire interesant să cetim aceleași fapte povestite de Eduard Beneș la rândul său în memoriile sale:

« La începutul lunii Septemvrie 1914, m'am decis să intru în redacția « Čas ». Totodată m'am hotărât să-l găsesc pe profesorul Masaryk și să-i spun ceea ce gândesc despre mersul evenimentelor ».

« Simțeam că nu mai putem rămâne inactivi, că pasivitatea noastră politică este imposibilă și că era necesar să facem ceva. Toate acestea le-am spus profesorului Masaryk, pe care l-am întâlnit lângă Lețna, în drum spre locuința sa. La sfârșitul acelei lungi convorbiri despre evenimentele dela noi și despre situația Germaniei, Franței, Angliei și Rusiei, avută în aceea plăcută zi cu soare de toamnă pe dealul din Lețna, cu o vedere frumoasă în vale spre farmecele orașului Praga, profesorul Masaryk mi-a comunicat că el a început de câțeva vreme acțiunea necesară și că deci vom putea lucra împreună. Tot atunci mi-a spus că se află în legătură cu străinătatea și că intenționează să plece în Olanda, dar că în prezent trebuie să aibă grije de toți prietenii din străinătate, care, din cauza războiului, se află în situație rea. Pentru ajutorarea lor cât și pentru o eventuală activitate politică, mi-a arătat că va fi nevoie de bani. »

« Mi-am făcut de îndată socotelile mele și i-am promis să-l ajut cu bani. Peste câteva zile i-am predat lui Masaryk o primă sumă. Ne-am înțeles să viu pe viitor regulat la redacția revistei « Čas » și să-mi continui colaborarea conform părerilor și planurilor stabilite între noi. . . »

Oprim aici citatele, dar e dela sine înțeles că memoriile celor doi bărbați de Stat cuprind multe capitole de aceeași valoare documentară.

Când spre sfârșitul anului 1914, profesorul Masaryk plecă în străinătate întâi în Italia și mai târziu în Elveția, conducerea acțiunii secrete îi revenise lui Beneș, care în același timp înlocuște pe profesor la direcția revistei «Nașe Doba»...

Intre timp, guvernul dela Viena hotărînd arestarea lui Masaryk, Beneș află acest lucru din cercetarea anumitor documente secrete obținute dela diverse ministere austriace, și plecă în Elveția pentru a-l preveni prin viu grai pe profesor de primejdia ce l-ar aștepta la o eventuală întoarcere în țară.

De altfel, nici el însuși nu va mai putea rămâne multă vreme în patrie, căci intensa activitate, pe care o conduce în cursul anului 1915, îl face suspect, așa încât în Septemvrie același an este silit să treacă granița Boemiei, cu ajutorul prețios al d-rului Amerling.

Emigratul Eduard Beneș avea să se întoarcă abia după patru ani în patria sa — și anume în ziua de 24 Septemvrie 1919 — dar nu ca fugar politic, ci ca ministru de externe al unui Stat național liber.

În seara de 3 Septemvrie 1916, pe o ploaie torențială, Beneș se întâlnește cu Masaryk în restaurantul Eaux-Vives din Geneva. Revedere plină de îngrijorare pentru viitorul acțiunii întreprinse. Cine îl va înlocui pe Beneș la Praga? Cine va face legătura dintre patrie și emigrație?

Acestea sunt gândurile care-l muncesc pe Masaryk și el nu ezită a-i cere lui Beneș sacrificiul unei ultime întoarceri la Praga, pentru a organiza definitiv mișcarea.

Dar peste noapte, bătrânul profesor își dă seama în ce primejdie de moarte ar fi să-l arunce pe curajosul său colaborator, și a doua zi își schimbă proiectele, trimițându-l pe Beneș la Paris, în timp ce el însuși va pleca la Londra, lăsându-l în Elveția pe d-rul Sychrava, așa încât acțiunea lor politică să poată fi condusă simultan din trei centre europene.

La Paris, unde se instalează începând dela 16 Septemvrie 1916, recomandat de Masaryk profesorului Denis, și în genere tuturor cercurilor franceze favorabile cauzei, doctorul Beneș are o susținută activitate de propagandist, vizitând pe voluntarii cehi din armatele aliate și conducând întreg serviciul de presă al mișcării.

Între timp, profesorul Masaryk începe la Londra conferințele sale la King's College despre problema popoarelor mici în cadrul crizei europene. Timp de 2 ani, cât Masaryk a locuit în capitala Angliei, Beneș a traversat în numeroase rânduri Canalul Mânecii, pentru a păstra un contact cât mai strâns cu dânsul.

La 14 Noemvrie 1915, apare la Paris un manifest revoluționar împotriva imperiului Habsburgic, purtând semnătura lui Masaryk. Beneș nu putea semna și el, căci familia sa rămăsese în Austria, și ar fi avut de suferit represiunile guvernului. De altfel — din aceleași motive — el nu acționa la Paris sub numele său propriu ci sub pseudonimul Doctor Belski.

Manifestul a fost răspândit în întreaga lume și poate fi considerat ca semnalul de începere a acțiunii.

Între timp, Beneș a fost nevoit să facă o agitată călătorie în Elveția, căci de curând fuseseră operate arestări în cercurile cehe. D-na Beneș și d-ra Alice Masaryk se aflau printre persoanele arestate — ceea ce provoca legitima teamă că legăturile secrete cu Praga vor fi compromise. Grație tactului desfășurat în această împrejurare, situația a reușit să fie remediată.

Sub pseudonimul Dr. E. Belsky, Beneș publică în editura «Egalité» a socialiștilor cehi, o mică broșură «*Le socialisme autrichien et la guerre, les socialistes tchécoslovaques et le démembrement de l'Autriche-Hongrie*», în timp ce, la Londra, Masaryk tipărește conferința sa inaugurală «*The problem of small nations in the European crisis*».

La începutul anului 1916, în editura «Independența Cehoslovacă» apare la Annemasse — mic orășel francez de lângă granița elvețiană — o biografie a lui T. G. Masaryk, semnată tot de Dr. Eduard Belsky, pseudonimul la care în cele din urmă Beneș va renunța. Intr'adevăr, câteva săptămâni mai târziu, el publică la Paris, în editura Delagrave, o nouă broșură de propagandă sub titlul: «*Détruisez l'Autriche, le martyre des Tchécoslovaques à travers l'histoire*».

De astă dată, pe copertă era imprimat numele adevărat al autorului, împreună cu titlurile sale: «docent de sociologie la Universitatea cehă din Praga, secretar general al Consiliului Național Cehoslovac de la Paris».

Această mică broșură de 72 de pagini a produs o puternică impresie, căci niciodată nu se formulase așa de categoric revendicările naționale cehe. Pe vremuri, înaintea războiului, atât Beneș cât și Masaryk nu militaseră pentru disoluția imperiului Austro-Ungar. Ei credeau atunci că problemele naționale vor putea fi soluționate în cadrul acestui imperiu, dacă se va recurge la anumite reforme politice.

În teza sa de doctorat, trecută la Dijon în 1908, *Le problème autrichien et la question tchèque, Etude sur les luttes des nationalités slaves en Autriche* (312 pag., Editura Giard et Brier), Beneș se declara prtizan al Imperiului, dar cu condiția democratizării lui integrale, căci numai astfel credea că se va putea realiza libertatea națiunilor în cadrul statului austriac.

Același punct de vedere îl exprimase și Masaryk cu ani în urmă, la 1895, în prima ediție a lucrării sale « Chestiunea cehă ».

Dar perspectiva istorică este cu desăvârșire schimbată acum. Izbucnirea războiului a precipitat transformările latente ale Europei. Revendicările moderate, ce puteau fi formulate pe vremuri, sunt depășite de evenimente. Nu mai este loc decât pentru soluții radicale.

Și Masaryk și Beneș înțeleg că formula hibridă a imperiului trebuie lichidată. Vechiul lor punct de vedere este revizuit sub presiunea istoriei.

« Ne străduim — spune Masaryk în manifestul din Noemvrie 1915 — pentru independența Statului cehoslovac. Am pierdut încrederea în vitalitatea Austro-Ungariei. Nu mai recunoaștem competența ei. Cu incapacitatea și cu dependența ei, a dat lumii întregi dovada că Imperiul Austro-Ungar este inutil. »

La fel de categoric este Beneș când face procesul Imperiului și al Habsburgilor.

« Luați Habsburgilor posibilitatea de a continua jocul lor nefericit. Eliberați pe Slavii austriaci. Uniți-i pe Cehoslovaci. Uniți-i pe Jugoslavi. »

Astfel Masaryk, din modesta sa locuință londoneză din Piața Hamstead, iar Beneș, din camera lui de lucru din Rue Bonaparte, lucrează neîncetat pentru a dovedi dreptatea cauzei lor și pentru a câștiga în cercurile aliate cât mai multe simpatii. În lupta aceasta, care, ca orice luptă politică, cerea nu numai suflet, ci și resurse

materiale, ei fac apel numai la conaționalii lor, având mândria de a putea spune că, prin sacrificiul bănesc al fiecărui ceh, s'a putut susține în timpuri așa de grele, o mișcare atât de vastă. Cu deosebire trebuie subliniată contribuția cehoslovacilor din America. Mulțumită acestor sacrificii materiale, s'au putut tipări atâtea publicații de propagandă, traduse și difuzate în toate țările aliate.

Un prețios ajutor au găsit cei doi șefi ai mișcării cehoslovace în persoana profesorului Stefanik, care începe a conlucra cu ei dela sfârșitul anului 1915.

Tot în acest timp, i se întâmplă lui Beneș un accident, semnificativ pentru marile dificultăți, pe care acțiunea lor trebuia să le întâmpine mereu.

Cităm din propriile sale memorii (vol. I, p. 107):

« În Olanda am plecat chiar a doua zi. Ajunul Crăciunului l-am petrecut foarte bolnav pe vapor. Imediat după sosire, m'am întâlnit cu familia lui Fill și cu dr. Bedrich Stefanik din Amsterdam. În cursul acestei călătorii, am fost imobilizat timp de 14 zile la Rotterdam, unde am trăit sub numele de Monsieur Leblanc. Autoritățile engleze, considerându-mă spion austriac, nu voiau să-mi permită plecarea spre Londra, și dacă e adevărat că cu mare greutate am izbutit să mă strecor fără viză pe vapor, nu este mai puțin adevărat că, debarcând pe țărmul englez am fost arestat și dus sub escorta a doi polițiști la Londra, unde m'au închis. Numai cu ajutorul lui Masaryk, am fost eliberat, iar la 11 Noemvrie 1916, m'am întors la Paris. De altfel această arestare de autoritățile aliate n'a fost ultima. Englezii [m'au arestat de trei ori, iar francezii de două ori. E adevărat însă că eram reținut puțină vreme, până când lucrurile se clarificau. »

Două săptămâni după reîntoarcerea sa la Paris, Beneș primește acolo vizita lui Masaryk, după ce în prealabil făcuse toate demersurile necesare, pentru a-i mijlocii diverse întrevederi cu personalitățile de seamă ale vieții publice franceze.

La 4 Februarie 1916 are loc la Ministerul de externe, o întâlnire între Aristide Briand și Masaryk, eveniment ce consolidează desigur poziția diplomatică a mișcării cehoslovace.

Cu acest prilej, bătrânul profesor este invitat să repete pentru auditori parizianul, conferințele ținute cu atâta răsunet la Londra,

și, într'adevăr, în ziua de 22 Februarie 1916, ține o admirabilă prelegere la « Institutul pentru studiile slave », de sub patronajul Sorbonei. Conferința a fost publicată apoi aproape în același timp în revista « La Nation Tchèque » din Paris și în Buletinul Societății « Czech National Alliance » din Londra.

Odată cu reîntoarcerea lui Masaryk în Anglia, Beneș rămâne să conducă mai departe singur acțiunea la Paris. În cuvinte de emoționantă simplitate avea să ne vorbească mai târziu în memoriile sale (vol. I, p. 146) despre această perioadă:

« Activitatea mea se desfășura febrilă. În fiecare zi, trebuia să prelucrez ziarele austro-ungare, pentru a da cât mai grabnic autorităților și ziarelor informațiile ce meritau atenție. Lucram între 12 și 16 ore, muncă zilnică aproape fără întrerupere și fără repaos. Locuiam studențește, ca pe vremea când fusesem la Paris cu 10 ani înainte. La prânz și seara mâncam într'un restaurant de 1 franc și 50. Dimineața îmi fierbeam singur apa de ceai... »

În Iunie 1917, pe lângă însărcinările sale de până atunci, Beneș este obligat, din motive diplomatice, să-și asume și direcția organului oficial « La Nation Tchèque », fostul director, profesorul Denis, înființând o nouă revistă « La Monde Slave », care nefiind publicație oficioasă, îi dădea mai multă libertate în exprimarea ideilor.

Pentru a stabili aceste schimbări, Beneș îl vizitează pe Masaryk la Londra, unde revine în curând din nou, ca să soluționeze o nouă chestiune: plecarea unei delegații cehoslovace în Rusia.

Această delegație se compunea din deputatul Duerich și generalul Stefanik. Rolul ei era de a duce la Kiev un plan politic și militar, elaborat de Consiliul Național Cehoslovac.

Tot cu această ocazie, sunt trimiși doi curieri speciali la Praga, cu instrucțiuni destinate colaboratorilor de acolo. Curierii sunt aleși în persoana d-rului Somal și a d-rei Kvicalov.

Masaryk profită de prezența lui Beneș, pentru ca, împreună să aibe câteva importante consfătuiri: cu omul politic jugoslav Supil, cu Miljukov, cunoscutul bărbat de Stat rus, cu profesorul Holand Rose dela Oxford.

Referitor la călătoria întreprinsă în vechiul oraș universitar britanic, găsim în memoriile lui Beneș un fragment deosebit de impresionant:

« Despre excursia noastră la Oxford păstrez amintiri, la care — omenеște vorbind — mă gândesc cu emoție. Era în vremea în care aliații se găseau într'o situație foarte grea. Speranțele noastre de succes erau destul de amenințate. În timpul plimbării noastre, ne întrebam dacă nu vom rămânea pentru totdeauna niște emigranți. Profesorul Masaryk se gândea îngrijorat la familia sa. Alice Masaryk era arestată și profesorul se temea de starea ei nervoasă. D-na Masaryk rămăsese singură la Praga, cu sănătatea zdruncinată.

« Deseori mă întreb — îmi spunea profesorul Masaryk — dacă n'ar fi mai bine să mă întorc acasă... Pe mine de sigur m'ar spânzura, dar cel puțin aș mai vedea-o odată pe soția mea, care mă tem că nu va supraviețui războiului, și pe Alice, care ar fi poate în sfârșit lăsată în pace... D-ta ești tânăr, ar trebui să conduci și după război cauza noastră în străinătate... »

« Imprejurările generale pe de o parte, relațiunile mele personale și familiare pe de altă parte, au făcut ca seriozitatea cu care profesorul Masaryk îmi vorbea în acel moment să mă impresioneze foarte puternic. Mi-am adus aminte că soția mea se afla undeva la Viena, în închisoare. Mi-am amintit de asemeni ultima mea convorbire cu d-na și d-ra Masaryk, două zile înaintea fugii mele din Praga, când se îmbărbătau una pe cealaltă. Mi-am imaginat ideea lui Masaryk realizată dramatic, sfârșitul lui și viața mea pribeagă de emigrant — și m'am simțit copleșit de emoție. »

« A doua zi, l-am întâlnit pe profesor cu un sentiment nou. Până atunci fusesem față de Masaryk, la început un student, apoi un partizan, iar mai târziu un coleg mai tânăr de universitate. De ani de zile îmi dădeam seama că și prin idei și prin sentimente, îi sunt mai apropiat decât mulți din anturajul său politic. Dar temperamentul meu îmi impunea față de el, ca și față de toți cei care mi-au fost scumpi, o anumită discreție a sentimentelor. Am avut însă în acel moment conștiința intimă că Masaryk m'a înțeles: îmi vorbea despre prietenia lui, despre scrisorile amicale pe care nimănui altuia nu le-ar putea trimite și îmi spunea că noi doi vom rămânea totdeauna, nu numai colaboratori, ci mai ales prieteni, în ciuda vârstei care ne desparte. »

« Am fost recunoscător Providenței că mi-a dat puțința să lucrez cu el într'o prietenie adevărată și în chestuni atât de mari.

M'am întors la Paris la munca mea, cu puteri sporite. Erau timpuri când omul cel mai tare avea nevoie de o reconfortare personală... » (pp. 198—200).

Dar, în ciuda tuturor obstacolelor, în ciuda tuturor clipelor grele, cauza națională trebuia să triumfe. La 10 Ianuarie 1917 ea înregistrează primul ei mare succes și prima recunoaștere oficială a obiectivelor politice, pe care și le propusese.

Intr'adevăr, în acea zi, se face cunoscut răspunsul aliaților la propunerile de pace comunicate de președintele Wilson puterilor centrale, iar prin acest răspuns se cere în mod expres « eliberarea italienilor, slavilor, românilor și cehoslovacilor de sub dominațiile străine... ».

Toți cei care munciseră până atunci pentru libertatea cehoslovacă, vedeau în aceste cuvinte un început de realizare a visului lor. Satisfacția ce domnește în sufletul cehoslovacilor, o exprimă de minune telegrama pe care cu acest prilej Masaryk i-o adresează lui Beneș:

« Succesul este neașteptat de mare. Comunicați dacă pentru aceasta suntem îndatorați lui Briand. Partea voastră la succes va fi totdeauna prețuită. »

Pe Beneș l-a ajuns această telegramă în drum spre Roma, unde se ducea să trateze o chestiune delicată, cu privire la animozitatea dintre Jugoslavia și Italia.

Cauza cehoslovacă avea nevoie de sprijinul ambelor țări.

La 25 Ianuarie, Beneș primește o nouă telegramă din partea lui Masaryk, care-l invita insistent la Londra, pentru a examina situația în urma notei aliaților.

Problemele diplomatice europene erau complicate acum și de turburările sociale din Rusia. Profesorul Ștefanik, care nu se înțelegea prea bine cu deputatul Duerich, își anunță și el întoarcerea la Londra, unde cei trei bărbați politici se întâlnesc, examinând toate problemele la ordinea zilei.

Intru cât atitudinea Rusiei era capitală pentru rezolvarea finală a situației, profesorul Masaryk se decide a pleca el însuși în Rusia. Călătorie plină de primejdii, nu numai pentru că drumul pe mare era riscat într'o vreme în care Germania ducea un crâncen război submarin, dar și pentru că bătrânul profesor avea de înfruntat anumite comploturi urzite împotriva persoanei sale și

de care fusese informat. De aceea, înainte de a pleca, îi încredință lui Beneș un plic, în care închide testamentul său politic.

Din fericire, acest plic n'a trebuit să fie deschis. Masaryk a scăpat cu bine din toate grelele încercări, pe care le-a suferit în anul petrecut în Rusia, iar la 7 Decembrie 1918 cei doi luptători pentru libertatea națională se întâlneau din nou la Paris. De astă dată, profesorul Masaryk era Președintele Republicii Cehoslovace, iar Dr. Beneș ministrul său de externe, cel dintâi ministru de externe al noului Stat, care, în bună parte, luase ființă prin munca și lupta sa.

Mai târziu, Președintele liberator spunea, în această privință, câteva cuvinte memorabile în convorbirile sale cu scriitorul Karel Capek:

« Vă spun că fără Beneș n'am fi avut Republica. Intre noi a fost o desăvârșită înțelegere în privința directivelor principale, iar când eu nu eram de față, Beneș decidea în spiritul acestei armonii. Odată a venit dela Paris, la Londra ca să ne sfătuim: mi-a expus mersul lucrărilor, mi-a arătat cum se dezvoltă mișcarea noastră și cum se realizează progresiv obiectivele acestei mișcări și atunci i-am spus: Beneș, noi vom rămâne prieteni. »

Au rămas într'adevăr prieteni pe veci. Colaborarea lor politică a fost la fel de intimă și de fertilă în cadrul noului Stat, ca și până atunci. Ocupând în permanență fotoliul de ministru de externe, Dr. Beneș s'a bucurat mereu de încrederea totală a Președintelui Masaryk, care, într'o anumită conjunctură politică, în anul 1921, i-a încredințat și Președinția Consiliului de Miniștri, pe care a deținut-o mai bine de un an.

Un intim al lui Masaryk, Machar, povestește într'o carte a sa un moment caracteristic pentru legăturile ce domneau între cei doi bărbați de Stat.

« De Anul Nou 1919, am fost la Președinte la masa de seară, împreună cu Svehla, Tomašek și Habrman. După masă, am luat loc în sala, în care Habsburgii de mult morți, se uitau din ramele de aur cu privirile reci, și am vorbit despre chestiunile zilei și despre grijile de mâine și de viitor.

« Președintele deveni deodată gânditor și spuse: « Dragii mei, sunt un om bătrân și trebuie să mă aștept la orice. Vreau să vă spun că singur Doctorul Beneș va putea să continue intențiu-

nile mele mai departe. A lucrat cu mine peste graniță, cunoaște mersul lucrărilor... D-voastră îl veți ajuta. Promiteți-mi acest lucru... »

« Un moment am rămas tăcuți, suntem oameni și ne vine greu să ne imaginăm că cineva care este astăzi în mijlocul nostru, ar ar putea mâine să lipsească. După o clipă de tăcere, am promis, iar Președintele a continuat să-și desvolte gândul.

« Doctorul Beneș este desigur puțin cunoscut. E necesar să se vorbească despre el, să se scrie asupra lui, să fie apropiat de popor »

« De curând mă plimbam prin Praga, m'am uitat în vitrine, am văzut cărți ilustrate ale mele, ale lui Wilson, pe Beneș însă nimicări... »

Publicarea acestor rânduri în 1919 a provocat oarecare polemici în presă, dar nu e mai puțin adevărat, că și fără ele, gândul Președintelui era clar.

Căci de exemplu, dacă în 1920, votându-se noua Constituție a Statului, vârsta necesară unui candidat la Președinția Republicii a fost redusă la 35 de ani, aceasta s'a făcut numai pentrucă Doctorul Beneș avea pe atunci această etate, iar legiuitorul vroia să-i asigure, în mod expres, eligibilitatea la o eventuală vacanță a scaunului prezidențial.

Din fericire, sănătatea Președintelui Eliberator i-a permis să-și asume încă timp de numeroși ani răspunderea conducerii supreme, fiind reales succesiv de trei ori, până ce, în ziua de 14 Decembrie 1935, a cerut din cauza greutăților bătrâneții, să fie lăsat a trece în mâini mai tinere greaua sa sarcină.

Cu acest prilej, a reînnoit în mod public vechea sa recomandare.

« Aș vrea să vă mai spun că drept locțiitor al meu îl recomand pe d-rul Beneș. Am lucrat cu el și peste graniță și acasă și îl cunosc. Am o încredere deplină că totul va merge bine, și dacă Dumnezeu va vroi, voi avea mulțumirea să privesc și eu cu proprii mei ochi acest lucru. »

Retragerea bătrânului Președinte Eliberator a fost primită cu o sinceră tristețe de întregul său popor, dar viața cere o veșnică mergere înainte, așa încât patru zile mai târziu, la 18 Decembrie 1935, în memorabila sală a lui Vladislav, D-rul Eduard

Beneș a fost ales Președinte al Republicii cu 340 de voturi din 440, majoritate ce nu fusese întrunită nici la ultima alegere a lui Masaryk.

La sfârșitul acestei expuneri, avem dreptul să afirmăm că tovarășia Masaryk-Beneș este un fapt fără precedent în istoria culturală a neamului cehoslovac.

Caracterele lor sunt deosebite, dar tocmai de aceea se întregesc reciproc. Dacă lui Beneș îi lipsește căldura și sentimentalismul lui Masaryk, ele sunt în schimb înlocuite prin energie. Dacă Masaryk reprezintă conștiința poporului, Beneș reprezintă sănătosul său spirit practic. Dacă Masaryk este un propăvăduitor sufletesc, Beneș este un medic al greutăților politice și sociale, pe care le cercetează cu o minte rece, în timp ce sentimentele le ascunde în inima sa generoasă, dar stăpânită. Nu știe să vorbească poate cu adâncă forță de convingere a lui Masaryk, dar știe în schimb să studieze cu o extremă precizie de matematician fiecare chestiune. Masaryk e un filosof, Beneș un sociolog, dar amândoi au puternice legături în popor și în democrație.

În multe cuvinte ale lui Beneș, auzim gândurile lui Masaryk, dar exprimate mai practic, mai viguros. Este vigoarea tinereții și desigur Președintele Eliberator are toate motivele să fie fericit privind munca intensă a urmașului său.

În excelenta publicație omagială, publicată de Mica Înțelegere, cu prilejul împlinirii a 50 de ani a lui Eduard Beneș, Președintele Eliberator i-a adresat câteva emoționante cuvinte.

« Dragă prietene, încă de acum câțiva ani v'am spus că fără D-voastră, fără colaborarea D-voastră din timpul războiului, al revoluției și al tratativilor de pace, n'am fi ajuns politicește acolo unde am ajuns. De aceea îmi doresc în primul rând mie, să putem colabora încă un oarecare timp împreună. Deci sănătate. Al D-voastră Masaryk. »

Este o urare pe care o repetăm și noi, nu numai în interesul patriei cehoslovace, ci în interesul întregii Europe, căci Președintele Beneș este fără îndoială unul din factorii esențiali ai păcii europene ¹⁾.

JAROMÍR DOLEZAL

¹⁾ Articol scris anume pentru Revista Fundațiilor Regale.

MITOLOGIA ȘI TRAGEDIA ANTICĂ, SUBIECT DE OPERĂ LA C. W. GLUCK ȘI RICHARD STRAUSS

Istoria operei este intim legată și de nedespărțit de mitologia greacă. E suficient să amintim că, în antichitate, tragediile se reprezentau totdeauna cu acompaniament muzical. Potrivit structurii sale, teatrul antic tindea spre muzică, și nu este de mirare că nevoia de a avea un teatru muzical, — Opera, — s'a realizat în clipa în care s'a ajuns a se pune în muzică subiecte deduse din poeme sau din tragedii antice.

Prima operă în acest sens a fost *Daphné* a scriitorului *Rinuccini*, pusă în muzică, simultan, de *Peri* și *Caccini*, eveniment epocal ce s'a produs la sfârșitul secolului al XVI-lea și poartă pecetea, oarecum vagă, a anului 1594.

Prima reprezentație a acestei opere, cu muzica lui *Peri*, a avut loc în palatul Contelui *Corsi*, din Florența, de unde a radiat genul nou al Operei. Opera lui *Peri* era tinerească și încă neevoluată, însă atât de atrăgătoare, încât reprezentarea ei a exercitat un efect de prospețime și o însuflețire inaccesibile nouă. Curând, după aceea, este tratat mitul lui Orfeu, de *Rinuccini*, și pus în muzică tot de *Peri*. Alți compozitori continuă inițiativa acestuia; din punct de vedere artistic, încercările lor înseamnă, pe zi ce trece, un progres vizibil, mai ales în ce privește îmbogățirea invenției și intensitatea vieții interioare și exterioare; opera s'a dezvoltat atât de rapid, încât 30 de ani mai târziu, se clădește la Veneția, un teatru închinat acestui nou gen de artă.

Opera nu era menită să satisfacă numai gustul unui cerc restrâns de iubitori de muzică și artă, ci, și ceea ce înțelegem noi

astăzi prin « public », participa la spectacolele de operă, care nu însemnau numai distracție și petrecere, ci reprezentau o valoare umană și constituiau, în același timp, și un eveniment artistic pentru ascultători.

Claudio Monteverdi, artistul căruia îi recunoaștem calitatea de autor spiritual al acestui gen și de realizator al spectacolelor de operă, este prima apariție genială în domeniul teatrului muzical și, ca atare, de o însemnătate covârșitoare pentru evoluția lui ulterioară.

În ce privește aranjamentul muzical, tragedia cântată are părți de solo, ansambluri, coruri în fața și în dosul scenei, o intensitate extrem de importantă în declamația recitativului și o participare însuflețită a orchestrei care, susținută prin accente caracteristice și grație agrementului alcătuirii ei, însuflețește desfășurarea acțiunii. Ținuta muzicii, liberă și departe de orice expresie care s'ar pierde în amănunt, corespunde sufletește sensibilității și concepției antice. Spiritul operelor lui Monteverdi e încă până astăzi elocvent.

Italia este, de-acum înainte, centrul unde se dezvoltă opera. Grație lui *Alessandro Scarlatti*, întemeietorul Școlii Neapolitane, s'a ajuns la un rafinament al stilului, în cânt, și, în cadrul operei, s'au realizat multe și importante aspirațiuni în ce privește formele muzicale, tratate, până atunci răzleț; astfel s'a ajuns la acea formă fixă, *Uvertura*, a părții introductive a partiturii. Tot la Neapole s'a dezvoltat și *Opera buffă*, opera comică a Italiei, grație lui *Giovanni Battista Pergolesi*, a cărui operă, *Serva Padrona*, a fost introdusă în Franța, de o trupă de comedieni italieni.

Cu toate că interesul acestui studiu nu se îndreaptă spre opera comică, totuși, în legătură cu subiectul nostru, înflorirea acestui gen este de cea mai mare însemnătate.

În decursul secolului al XVIII-lea, opera comică a atras cu atâtă însuflețire interesul publicului, încât s'a manifestat pentru acest gen o predilecție mult mai mare în raport cu aceea cu care a fost cultivată opera serioasă; ceva mai mult, s'a ajuns să se intercaleze opere comice ca *intermezzo-uri* între actele operelor serioase și, poate grație tocmai acestui fapt, s'a putut evita disgrația totală și decadența acestora.

Dacă examinăm acum producția franceză, în materie de operă, ne dăm seama că, în primul plan, se situează *Jean Baptiste Lully*,

a cărui influență e continuată până în zilele noastre. Dacă opera comică a fost introdusă din Italia în Franța, în schimb Lully poate fi considerat întemeietorul operei naționale franceze.

Născut în Italia și italian de origine, Lully emigrează în Franța încă în primii ani ai tinereței, unde debutează ca ajutor de bucătar și își încheie cariera împovărat de multiple ocupațiuni și onoruri: compozitor, maestru de balet, regisor și șef de orchestră al lui Ludovic al XIV-lea. Lully a fost un talent multilateral, posedând o rară mobilitate spirituală și posibilități variate, grație cărora a reușit să pue temelia și să creeze terenul pe care a putut să înflorească opera franceză, danțul și toate genurile de teatru muzical.

Datorită faptului că realizarea și răspunderea spectacolelor stăteau în mâna lui, și cum posedă o autoritate eminentă și necontestată de nimeni, el poate fi considerat ca primul *intendant* de operă, un nou tip artistic care s'a menținut până în timpurile noastre, așa cum l-a creat el.

În ce privește inovațiunile de ordin artistic, îi datorăm desvoltarea pe care a dat-o formelor de danț, în cadrul operei, și predominanța menuetului cu partea intermediară a trioului, cu care contrastează. Și el a fost creatorul unei noi forme de uvertură, care egalează în importanță tipul imaginat de Scarlatti.

Spiritul realizărilor sale se manifestă în prelucrarea muzicală a pieselor lui *Molière*, în baletе comice. Lully a lucrat și cu *Corneille*, iar în *Quinault* a găsit un eminent autor de texte pentru operele sale cu subiect antic. În timpul său, inspirația nemuritoare, care izvorăște din arta antichității, se manifestă în toată splendoarea ei. La orice veac, la orice artă, la orice direcție spirituală ne-am gândi, modelul antic este *susceptibil de transformări*, chiar dacă rămâne credincios sieși. Grație *adevărului etern* pe care-l conține, el este în stare să se adapteze unei directive spirituale, potrivit duhului oricărei epoce, oricărui veac, inspirând artiștii din toate timpurile.

Lully a însuflat substanței antice, spiritul francez al veacului său și a dăruit națiunii franceze o operă proprie. *J. Ph. Rameau* i-a continuat opera.

Prin acest gen de operă, Italia și Franța și-au întins influența în Germania și Anglia. Cu toate că și compozitorii englezi și

germani (*H. Schütz, H. Purcell*) au reușit să creeze o artă splendidă, ei au avut totuși o soartă diferită de aceea a lui Lully, nefiind influențați de gustul și stilul străinătății.

Influența operei comice s'a manifestat, din ce în ce mai puternic, în Franța. Spectacolele au suferit în așa măsură contagiunea acestui gen, încât nimeni nu s'a temut să intercaleze între actele operelor serioase, suplimente care constituiau un intermezzo, plâsmuiri cu totul diferite de opera serioasă. Și operele buffe ale lui Pergolesi au fost utilizate, în același sens, ca intermezzi. Acest nou soi de spectacol a reprezentat o concesie făcută, de o parte publicului, de alta cântăreților. În timp ce publicul prefera, cu tot dinadinsul, spectacolul vesel înălțării sufletești, cântărețul, în loc să imprime vocii sale expresie lăuntrică, voia mai de grabă să strălucească grație agilității sale vocale.

Ca urmare firească a adoptării acestor obiceiuri, expresia muzicală a început a pierde din interes, chiar după ce artiști de talia unui Peri, Monteverdi, Scarlatti, Lully, Rameau, Schütz, Purcell și alții, nu mai puțin iluștri, se străduiseră să realizeze o culme în operă. Manifestare morbidă și decadentă, ce a purces din Italia, și a influențat, înainte de toate, Franța, pentru a cuprinde, mai târziu, ca o adevărată epidemie, și alte țări. Cu toate că în tot locul, unde militau artiști serioși, pentru o artă serioasă, s'a încercat să se puie stavilă acestor devieri, a trecut oarecare timp, până ce s'a ivit *adevăratul reformator*, care a avut tăria și curajul să înlocuiască lucrul vechi și prost, printr'un lucru nou și bun. Acest reformator a fost *Christoph Willibald Gluck* (1714—1784). Prefața la opera sa *Alceste* exprimă limpede intențiile sale:

« În ce privește muzica « Alcestei », mi-am propus să înlătur abuzurile care s'au cuibărit în opera italiană, din pricina vanității cântăreților și a îngăduinții muzicanților, și au făcut, din cel mai fastuos și cel mai frumos dintre toate, un spectacol din cele mai ridicole și plictisitoare. Am avut de gând să limitez muzica la adevărata ei menire: Să slujească poezia, fără ca prin aceasta să întrerupă acțiunea sau să o tempereze cu vre-un prisos inutil de ornamentație, și am crezut că — după cum într'un desen bine conceput și reușit, vioiciunea colorilor și contrastul dintre lumină și umbră — muzica trebuie să însuflețească personajele, fără să le altereze, totuși, conturul. Am încercat să elimin toate

accentele și expresiile, împotriva cărora bunul gust și înțelepciunea și-au spus de mult cuvântul ».

« Imi imaginez că simfonia (uvertura) trebuie să anticipeze acțiunea care o urmează și să fie, cum s'ar spune, tabla ei de materie; că orchestra trebuie să evolueze în raport cu interesul și pasiunea (acțiunii); că, în dialog, nu trebuie să existe, între recitativ și arie, o distincție pregnantă care să ciopârțească, fără nici un sens, desfășurarea (acțiunii) sau să-i întrerupă, într'un moment inoportun, puterea și căldura ».

« Am crezut, mai departe, că trebuie să-mi concentrez toată grija, străduindu-mă să realizeze o simplitate frumoasă, și am evitat să strălucesc, în dauna clarității, prin artificii care țin de meșteșug, care îmi făceau impresia unui înveliș străin, unui element nou, lipsit de valoare, dacă nu este condiționat, în mod firesc, de situație și expresie ».

Realizările înnoirii sale grandioase sunt în primul rând: *Orfeo ed Euridyce* (1762), *Alceste* (1767), după textul compus de *Calzabigi* pentru Opera italiană din Viena, *Iphigénie en Aulide*, după *Racine*, cu textul lui *Du Rollet*, terminată în 1772, și reprezentată în 1774; « Orfeo ed Euridyce » a fost prelucrat în limba franceză, în 1774, de *Molines*, iar « Alceste », în 1776, de *Du Rollet*. Ultimele sale compoziții sunt *Iphigénie en Tauride*, după textul lui *Guillard*, și *Echo et Narcisse* (această operă prezintă și astăzi mare însemnătate, dat fiind că unele părți din ea sunt deseori întrebuințate pentru reprezentarea lui « Orfeo ed Euridyce »).

Raniero de Calzabigi care i-a scris textul pentru « Orfeo et Euridyce » și « Alceste » i-a susținut creația artistică într'o măsură care adeverește cât de cuprinzătoare i-a fost înțelegerea și cât de puternică energia. Prima sa lucrare reformatoare a fost « Orfeo ed Euridyce »; poate că reforma lui Gluck se manifestă însă mai puternic legată de stilul tragediei, în textul « Alcestei ». Gloria acestei reforme revine, în egală măsură, poetului și compozitorului. Felul în care Calzabigi a tratat materia pe care Gluck avea să o transpună în muzică, prilejuește construcția muzicală a recitativului, a ariei, a ansamblului și predominanța scenelor cu cor și danț. Corul și danțul sunt încastrate în text, participând activ la desfășurarea acțiunii. Muzica lui Gluck e *clasicistă*. Forma, factura, linia, limba, acțiunea, creează atmosfera antică, fără să

încerce totuși să-i îmite stilul. Melodia evită orice ornamentație, orice podoabă, și conferă multă simplitate desfășurării melodice. Și funcțiile armonice poartă de asemenea, pecetea simplității. Când e însă vorba să atingă momente de înalt dramatism, Gluck părăsește totuși, pe neașteptate, această simplitate a armoniei, reușind să exercite asupra auditorului efecte neașteptate. Pentru a da numai un singur exemplu, e suficient dacă amintim moartea Euridycei. Puterea și tăria acestei muzici rezidă însă în ritm, constatare valabilă, în aceeași măsură, și când e vorba de părțile în care predomină calmul și de acelea de înalt dramatism, de formele concepute în proporții mărunte sau în linii grandioase. În bucățile sale muzicale, intervine un ritm determinat care e păstrat, în urmă, cu stăruință. Faptul că Gluck a dat precădere recitativului acompaniat de orchestră, conferă fiecărui act o unitate organică. El însuși mărturisește că, asemenea teatrului antic, muzica sa e destinată spațiilor mari.

Evitând să ne lăsăm târâți, în cadrul acestui studiu, la considerațiuni de amănunt, în ce privește instrumentația, amintim totuși că grație fanteziei sonore bogate a lui Gluck, fiecare scenă are un colorit distinct care însuflețește, în aceeași măsură, desfășurarea acțiunii. În instrumentația sa, e esențial faptul că mișcarea interioară nu numai că este admirabil caracterizată, dar grație variației constante a coloritului sonor, urechea este continuu fermecată de posibilități de expresie veșnic noi.

În comparație cu operele al căror text se datorește lui Calzabigi, ambele « Iphigenii » au parcă o ținută mai puțin severă. Principiile compozitorului, în ce privește stilul, rămân aceleași.

Cu înnoirea lui Gluck se deschide un capitol nou în istoria operii. Realizările sale își manifestă efectele în direcții diferite, mai de grabă însă în domeniul muzical și componistic, decât în latura lor poetică, întemeiată pe mitul antic. Dacă ne gândim la opera germană, — alegând, la întâmplare, « Flautul magic » de Mozart, « Fidelio » de Beethoven, opera lui Weber, — la evoluția muzicii italienești și, înainte de toate, la urmașii lui Gluck în Franța și la evoluția operii franceze până la opera mare, împotriva căreia se ridică puternica reformă a lui Wagner, ne dăm numaidecât seama că spiritul antic în operă este reînviat de un compozitor contemporan, *Richard Strauss*. Poetul și colaboratorul

său *Hugo von Hofmannsthal* spune că arta lui Richard Strauss este ultima expresie pompoasă a unei mari epoci muzicale. Să examinăm sensul acestei afirmații. Pompos înseamnă solemn. Operele lui Strauss poartă pecetea excepționalului, pe care cadrul burghez, de pildă acela din «*Arabella*», nu-l poate influența, căci sărbătorescul, spre deosebire de cotidian, se verifică în excepționalul manifestărilor sufletești. Și Hofmannsthal se referă la «*ultima expresie a unei mari epoci muzicale*», tocmai în legătură cu caracterul pompos al operei lui Richard Strauss.

Sesizăm îndată însemnătatea acestui cuvânt, dacă avem în vedere că Strauss stăruie *conștient* în experiența trecutului. Căci el își trage puterea și inspirația din trecut, din care precede însuși spiritul său, nou și unic. Iar ideile sale îmbogățesc trecutul și îl înprospătează.

Strauss apare ca un creator de valori noi, fără ca prin aceasta să merite calificativul de modernist. Spre deosebire de Strauss, compozitorul modern crede, dimpotrivă, că nu poate exprima nimic nou, utilizând legile trecutului. Astfel, artistul modern descoperă legi noi și nașcocește un sistem nou pentru arta sa. Strauss creează neintenționat și involuntar valori noi, ca un bun al său, fără ca prin aceasta să rupă cumva orice legătură cu înaintașii. El formează articulația care leagă prezentul de realizările trecutului. După cum Richard Strauss se trage din Gluck, tot astfel are afinități cu opera lui Mozart, Beethoven, Weber și Wagner. Dacă am lărgi domeniul muzicii dincolo de limitele operei, atunci puterea creatoare a acestei epoci ar reieși și mai accentuată.

Strauss poate fi pus alături de marii creatori ai acestui trecut.

Prima sa realizare grandioasă este *Salomea*, care prezintă un deosebit interes, în legătură cu subiectul nostru, dat fiind că muzica sa tratează, în spiritul veacului nostru, un subiect biblic. Aici se deslușește și voința poetică a lui *Oscar Wilde*, care a reușit să reînvie eternul și nemuritorul din acest episod biblic, grație privirii sale pătrunzătoare și a sentimentului său rafinat, cu înclinări spre psihologie. E interesant că un muzician inspirat de această literatură creează un limbaj susceptibil să cuprindă ideea poetică și să o adâncească. Prima pagină a partiturii acestei opere ar constitui singură un document pentru caracterizarea lui Strauss.

Salomea și *Elektra* (Wilde-Strauss, Hofmannsthal-Strauss) au fost de nenumărate ori comparate, adesea în chip interesant, de cele mai multe ori însă superficial. Ele au comun, ceea ce *Christian Morgenstern* numește « cântecul profund despre firea lumii », așa cum e transmisă din vechime substanța, așa cum s'a conservat, în ambele opere, în același timp, însă așa cum au pus stăpânire pe ea, gândirea și simțirea modernă. Poetul și compozitorul au fost inspirați în egală măsură. Din belșugul, din bogăția fanteziei lor artistice, au reușit să trezească interesul omului sensibil.

« Elektra » a fost prima operă care a unit, într'o lungă colaborare, pe Hugo von Hofmannsthal cu Richard Strauss.

Richard Strauss, asistând la reprezentarea « Elektrei » lui Hofmannsthal la teatrul lui Reinhardt, și-a dat seama că această piesă necesită un tălmăci muzical. Geniul său a descoperit nemijlocit că firea poetică a lui Hofmannsthal e înclinată spre muzică, că poezia sa tindea către muzică. De aici pornește colaborarea lor, și, într'adevăr, Strauss nu s'a mai despărțit de Hofmannsthal până la moartea acestuia, în 1929.

Limba lui Hofmannsthal izvorăște nouă și unică pentru fiecare operă și își exercită farmecul, grație fascinației care însuflețește figurile acțiunii, în comerțul lor, în timp, în spațiu și în ambianță.

În « Elektra », imaginată și simțită în factura ei antică, transpusă în lumea sensibilității noastre moderne, expresia ce pornește din spiritul antichității și sentimentul modern al limbii se învecinează și sunt juxtapuse. Strauss nu urmărește numai ritmul limbii, ci reușește să transpuie în muzică și fascinația spirituală a limbii. Partea vocală, tratată cantabil, iar declamația muzicală, ingenioasă, are, în momentele dramatice culminante, accentele unui cântec autentic, urmând alternarea, obișnuită în operă, dintre recitativ și cântec. Elementele de operă se manifestă în recitativ, solo, duet, ansambluri, pantomimă și danț, ordonate și legate organic prin elementul formal al leitmotivului variabil. Partitura lui Strauss reprezintă un nou fel de a scrie, care se evidențiază, atât în frângerea temelor, cât și în armonie, și strălucește în splendoarea de colorit a orchestrei. Un nou univers instrumental revine fiecărei opere. Instrumente, dinadins adăo-

gate, pentru a lumina anumite momente dramatice, îmbogățesc coloritul orchestrei. Strauss realizează amestecuri noi de timbre și utilizează și exploatează fiecare instrument, solicitându-i posibilitățile optime de expresie și sonoritate. Căci este un adevărat virtuoz, și îndemănarea sa tehnică slujește, înainte de toate, expresiei. O partitură a « Elektrei » a « Ariadnei la Naxos » sau a « Elenei egiptene » executată la pian, produce efectul unei schițe în creion. De abia amestecul de colori din paleta bogată a instrumentației sale, dă viață muzicii. Puternicului simț muzical al lui Hofmannsthal îi corespunde un simț poetic egal al lui Strauss, și amândoi posedă sentimentul și înțelegerea necesare pentru teatru.

Hofmannsthal a spus cândva: « Lucrurile mute au o viață nebănuț de puternică și intensă sub fascinația muzicii », referindu-se, de sigur, la lucrurile mute în spațiu; noi, însă, îi putem extinde gândul asupra a tot ce este *inexprimabil*, unde muzica înlocuiește cuvântul. În toate operele, ne dăm seamă ce admirabil se compensează cuvântul rostit și cântat cu pantomima, cu danțul și cu muzica, înseninând spiritul și transfigurând arta.

Această tendință, manifestată în « Elektra », e exprimată în următoarele cuvinte ale lui Strauss: « Am ajuns treptat la convingerea că Elektra trebuie să fie străbătută de un mare suflu tragic, așa încât mi-o imaginez ca personificarea răzburării implacabile și inevitabile a soartei, ca o mare zeiță răzburătoare al spiritului de familie antic, și am caracterizat-o muzical, ca atare ». Privind lucrurile mai de aproape, ne dăm seama că *această* ținută, transpusă din spiritul elenismului, în gândirea și simțirea noastră, încolțește modern și adâncită psihologic, în partitura lui Strauss. E ideea lui Hofmannsthal a *metamorfozei*. A te metamorfoza, a renunța la tine, a trece eroic peste tine însuși, până la: « Acela este fericit care colaborează cu propria sa faptă ». Metamorfoza exterioară merge paralel cu evoluția internă a metamorfozei. Citim în continuu, în prescripțiile scenice care însoțesc partitura « Elektrei »: « Ca un animal ». Fiecare scenă apelează, datorită acestui accent eroic, la sentimentul nostru omenesc, încordat la superlativ, de tempo-ul înfocat și accelerat al acestei opere într'un act. Cuvântul lui Strauss a însemnat împlinire.

Trecând peste *Rosenkavalier*, ajungem la *Ariadne auf Naxos*.

Nu e vorba să analizăm ambele versiuni ale acestei opere. Căci, ceea ce am vrea să recunoaștem aici, poate fi găsit, înainte de toate, dacă ne gândim la epoca tratată la începutul acestui studiu, în care elementele operei comice au pătruns în domeniul celei serioase. « Ariadne auf Naxos » parodiază epoca anterioară lui Gluck. Schimbul de scrisori dintre Strauss și Hofmannsthal, care înfățișează desvoltarea și evoluția acestei opere, în timpul plămădirii ei, constituie în sine, o mică istorie a muzicii, care, din păcate, nu poate fi tratată în cadrul acestor considerațiuni. Ne minunăm în fața « Ariadnei », operă unică ca factură și stil, unică și singură, în ce privește voința poetică și muzicală. Parodia stilului iese în evidență încă în ce privește cadrul în care este tratat actul întâi, în casa d-lui Jourdain. În prima ei versiune, « Ariadna » era o mică operă de balet, după modelul lui Lully, iar în cea de-a doua, o comedie care parodiază viața teatrului și gustul societății, după înfățișarea etică a compozitorului. În cadrul actului al doilea, se reprezintă, în casa d-lui Jourdain, opera « Ariadne auf Naxos », în care stilul și epoca Regelui Soare sunt reînviată. Și noi suntem transpuși în această epocă și ne simțim oaspeții d-lui Jourdain, care a organizat reprezentația pentru a-și desfăta amanta. Potrivit manierei timpului, opera serioasă e întreruptă, întretăiată, în felul comediei de « Stegreif » (improvizate) cu Zerbinetta și alte figuri comice. Zerbinetta ca *purtătoare de cuvânt* a ironiei, aruncă, în același timp, o lumină ironică asupra *concepției de viață a Ariadnei*.

Concepția lui Hofmannsthal despre metamorfoză apare limpede aici. Într'o scrisoare datată din 18 Iulie 1921, spune acesta: « E vorba de o problemă de viață, simplă și mare: aceea a fidelității. Agățându-ne cu disperare de ceea ce am pierdut, stăruind veșnic, până în pragul morții, să ne păstrăm viața, să ne salvăm, să ne transformăm, fie chiar cu prețul de a renunța la unitatea noastră sufletească și conservându-se totuși în această metamorfoză, pentru a ne păstra ca oameni și a nu coborî la nivelul animalelor lipsite de memorie. Aceasta e tema fundamentală a « Elektrei », vocea Elektrei împotriva Chrysothemisei, vocea eroică împotriva celei omenești. Aici stau față în față, grupul eroilor, al semi-zeilor, — Ariadna-Bacchus-Teseu, — îndreptat împotriva grupului lumesc și nimic altceva decât lumesc, al ușuraticii Zerbinetta și a înșoțitorilor ei, aceste măști comune ale vieții ». Acest mic fragment

din scrisoarea lui Hofmannsthal arată cum, într'o minunată fantazie poetică, parodia echivalează cu stilul fin și spiritual, realizat sufletește și înălțat omenește, grație filosofiei sale, care transpune în figurile lui Bacchus și a Ariadnei ceea ce este autentic și prețios în firea umană. Hofmannsthal scrie, mai departe, în aceeași scrisoare: « Zerbietta nu vede în aventura Ariadnei decât ceea ce ea este în stare să vadă: Un amant vechi schimbat cu unul nou. Astfel ambele aspecte sufletești se contopesc ironic în final, întocmai așa cum ele pot fi legate: Prin incapacitatea de înțelegere ».

Indicațiile pentru decoruri și costume sunt și ele ciudate. Pentru « Ariadne la Naxos », Hofmannsthal vrea ca decorurile și costumele să nu fie tratate în parodie, ci în stilul autentic și eroic al operei din timpul lui Ludovic al XIV-lea sau a lui Ludovic al XV-lea. Atmosfera poetică condiționează muzica și îngăduie amestecul interesant între expresivitatea antică și barocul francez; uvertura, monologul Ariadnei, apariția cu totul delicată și poetică a nimfelor, construcția muzicală minunată și unică, având ca punct culminant intrarea lui Bacchus, și duetul final dintre Ariadne și Bacchus, ne face continuu sensibilă această epocă, totdeauna printr'o invenție muzicală cu totul originală și apropiată spiritului timpului nostru. De dragul acestei originalități, n'avem decât să examinăm partea întâia și a doua a uverturii, fragmente din monologul Ariadnei sau intrarea lui Bacchus. Un contrast splendid și agreabil, de cel mai puternic efect artistic, în raport cu lumea antică, îl alcătuiește muzica ce însoțește apariția figurilor bufe. În prețiozitatea muzicală a celebrei arii a Zerbiettei, rezidă, în același timp, atât contrastul dintre concepția de viață și expresia muzical-stilistică, și pathosul înalt al monologului Ariadnei. Pecetea acestei pagini muzicale este ironia pe care am recunoscut-o și în voința creatoare a lui Strauss. Aici își găsește iarăși aplicație, ca o formă fixă, principiul leitmotivului. Iată și alcătuirea cu totul particulară a orchestrei: 2 flaute (și flaute mici), 2 oboi, 2 clarineți, 2 fagoți, 2 corni, 1 trompetă, 1 trombon tenor, timpani, tobă mică, tamburin și cinelli, trianglu, joc de clopote, celesta, harmonium, pian, 2 harpe și 16 corzi (6 vioi, 4 viole, 4 violoncele și 2 contrabasuri).

De « Elektra » și « Adriane auf Naxos » se leagă *Aegyptische Helena*, ultima operă care tratează un subiect antic. Hofmannsthal dă acestei lucrări titlul de « operă în două acte de Hugo von

Hofmannsthal, muzica de Richard Strauss », vrând, prin aceasta, să scoată în evidență că textul e scris special pentru a fi pus în muzică. Hofmannsthal ne-a dat o explicație care răspunde la multe întrebări, în legătură cu această operă: « Mijloacele artistice ale dramei lirice sunt singurele prin care atmosfera contemporaneității poate fi exprimată. Dacă această contemporaneitate reprezintă ceva, ea este mitică, — căci nu cunosc altă expresie pentru o existență care se împlinește în fața unui orizont atât de uriaș, — în ambianța ei cu milenii, în interpenetrația Occidentului cu Orientul în eul nostru, în imensa ei dimensiune interioară, în tensiunile ei interne contradictorii, în acest Aici și Aiurea, care este însuși semnul vieții noastre. Ea nu poate fi exprimată în dialoguri burgheze și tihnite. De aceea trebuie să facem opere mitologice, căci între forme, mitul este cea mai autentică ». Poetul ne indică limpede că este vorba de opera sa, în care Hofmannsthal tratează iarăși un subiect antic care, grație fantaziei sale, pune problema căsătoriei moderne. Hofmannsthal vede în Menelaos un nobil erou de tragedie « ce destin, ce complicații, ce vină mare poartă și, cu toate acestea, nu era decât om ». Și mai departe: « Menelaos a fost pentru mine întruparea Occidentului, iar Elena imaginea nesecată a Orientului. Menelaos militează pentru lege, căsnicie și paternitate, iar Elena plutește deasupra acestor concepte, zeiță neliniștită, fermecătoare și nestașnică ».

Din acest conflict tragic răsare izbânda ideii că bărbatul și femeia sunt sortiți să trăiască într'o conviețuire fericită și eternă, dacă sunt autentici, unul față de celălalt, și se recunosc ca atare fără prefăcătorie, minciună și înșelăciune. Aici răsare din nou ideea metamorfozei. Limba lui Hofmannsthal adoptă ținuta tragediei antice, de data aceasta însă aliată cu tonul unei conversațiuni de salon. În acest limbaj, mondenul și elegantul exercită, mai ales în actul întâi, un farmec specific, pentru a se estompa în cel de-al doilea. Hofmannsthal spune undeva că acțiunea « Elenei egiptene » poate fi considerată ca și cum s'ar fi petrecut acum 2—3 ani, undeva, între Moscova și New-York, și, cu toate acestea, cu câtă putere descrie el atmosfera ciudată care răsare sub vraja forțelor naturii: iele și războinici. Actul întâi apare ca o comedie divină, cel de-al doilea, însă, necesită participarea noastră omenească și însuflețită. Spiritul lumii antice, limba elegantă a timpului nostru,

vraja naturii și a elixirurilor, apariția gingașă a ielelor și cea barbară a războinicilor, perechile care-și mărturisesc iubirea, sunt însuflețite din plin de muzica lui Strauss, al cărei fluid se adaptează de minune genului operei. «Elena egipteana» e o operă cantabilă a cărei linie melodică culminează în paginile strălucitoare ale tenorului și sopranei. Versiunea autentică e cea dela Salzburg, prelucrată, — după îndemnul lui Clemens Krauss, în vremea aceea directorul Operei de Stat din Viena, — de regisorul Dr. Lothar Wallerstein împreună cu compozitorul. Această versiune nouă a afectat mai ales actul al doilea. Ca și la «Elektra» și la «Ariadne auf Naxos», leitmotivul alcătuiește și aici forma fixă, iar instrumentația e acordată, în bună parte, pe strălucirea luminoasă și limpede a timbrelor, după cum și reflexul lumii eline a lui Hofmannsthal iese cu deosebi în evidență în tratarea poetică a subiectului.

Incheiem expunerea noastră succintă, în pragul unei noi lucrări a lui Strauss, *Daphné*, după textul lui *Joseph Gregor*. Opera împlinește aproape 350 de ani de existență, debutând în 1594 cu *Daphné* compusă simultan de Peri și Caccini. Ne place să vedem un simbol în faptul că împrăștierea idealului spiritual al operei se realizează astăzi din aceeași substanță¹⁾.

MITIA MAYER-LISMANN

¹⁾ Acest studiu a fost scris anume pentru Revista Fundațiilor Regale. Copyright by Mitia Mayer-Lismann, Frankfurt-am-Main, 27 Im Trutz.

RĂZBOAIELE RELIGIOASE ÎN FRANȚA ȘI GENEZA IDEII DE TOLERANȚĂ

Războaiele religioase care au însângerat Franța dela 1560 la 1594 nu sunt numai o perioadă capitală din istoria Franței: de rezultatul lor a depins viitorul confesional al Europei occidentale și libertatea conștiinței. La capătul acestor războaie s'a impus adevărul că e imposibil pentru partizanii unei credințe de a suprima credința adversă cu forța. In acest sens, istoria războaielor religioase nu e decât istoria genezei, evoluției și triumfului ideii de toleranță.

* * *

Inceputul războaielor religioase coincide cu o schimbare adâncă în politica Europei.

In 1559 se constituie sistemul Contra-Reformei. Forțele catolice se concentrează pentru lupta împotriva ereziei. Conciliul dela Trento, suspendat de șapte ani, se redeschide și-și încheie lucrările. Biserica catolică iese din aceste lungi debateri cu autoritatea întărită și gata să ia lupta cu forma cea mai agresivă a protestantismului. Alianța papei Pius IV cu Spania oferă o bază puternică ofensivei catolice.

Așezată între țările catolice din Sud și țările protestante din Nordul Europei, Franța era predestinată să devină câmpul de luptă al celor două confesiuni care-și disputau egemonia Europei. Declarându-se hotărît protestantă sau rămânând exclusiv catolică, Franța ar fi asigurat victoria completă a religiei pentru care s'a pronunțat și Europa occidentală ar fi rămas catolică sau ar fi devenit protestantă. Acceptându-le pe amândouă, Franța a făcut să triumfe *ideea de toleranță*.

Protestantismul francez n'a fost, cum se crede în general, un articol de import german, ci își are originea în Franța și poartă pecetea distinctivă a spiritului francez. El se deosebește dela început prin caracterul său popular și laic. Fără șefi, fără organizație, fără un crez, protestantismul francez a fost mai mult o stare de spirit și o problemă de conștiință. Inspiratorii lui, Lefèvre de Etaples și Louis Berquin, erau laici și, prin urmare, străini de felul de gândire al teologilor. Abuzurile eclesiastice erau de altfel mai puțin izbitoare în Franța, fiindcă clerul francez era mai instruit și mai popular, iar națiunea era ocrotită de rege împotriva exceselor fiscale ale Curiei romane.

Atâta vreme cât protestanții s'au abținut dela acte sacrilege împotriva bisericilor catolice, Francisc I a observat față de ei o atitudine binevoitoare, corespunzând de altfel politicei sale de alianță cu principii protestanți din Germania. Când însă protestanții francezi au început să insulte cultul catolic și să distrugă imaginile sfinte, el i-a tratat ca rebeli și a ordonat măcelul Valdensilor. Sub fiul său, Enric II, persecuția a devenit sistematică. Edictul de Châteaubriant (1551) înăsprește procedura de urmărire, interzice publicarea și vânzarea scrierilor religioase neaprobate de Facultatea de Teologie, închide funcțiile Statului tuturor persoanelor care nu pot produce un certificat de ortodoxie și asigură denunțătorilor a treia parte din averea victimelor lor.

Cu toate aceste persecuții, protestantismul a făcut progrese neconținute sub Enric II, dar n'a reușit să câștige majoritatea poporului francez. Regele, absorbit de războaiele cu Spania, n'a avut nici puterea să stârpească « erezia », ca Filip II, nici interesul să convertească toată țara la protestantism, ca Enric VIII. *Hughe-noții*, cum se numeau protestanții francezi, au rămas deci o minoritate, dar această minoritate era ferm hotărâtă să constituie o biserică separată și să smulgă regelui recunoașterea existenței ei legale. Toleranța religioasă, fără de care nu se putea închipui coexistența a două biserici deosebite în același Stat, nu era însă admisă decât de umaniști. Catolicii considerau biserica protestantă ca o primejdie pentru unitatea politică a țării și pentru autoritatea regelui. Chiar și Michel de l'Hopital, acest apostol al toleranței, considera diversitatea de limbă mai puțin primejdioasă pentru unitatea și liniștea Statului, decât diversitatea de religie. « E nebunie, spune Michel

de l'Hopital, să aștepți pace, liniște și prietenie dela oameni de religie deosebită... E greu ca cei care se află în asemenea diversitate și contrarietate de opinii să nu se încaere... De aici vine proverbul: *une foi, une loi, un roi* ».

În asemenea condiții, încercarea Hughenotilor, de a impune protestantismul în Franța, nu se putea termina decât cu o revoluție. La moartea lui Enric II (1559), toate elementele conflictului erau reunite. Între acei care erau ferm hotărâți să aprindă mai departe ruguri și să recurgă la ajutorul Spaniei pentru a stârpi « erezia » și acei care au suferit pentru credința lor și au ajuns la convingerea că libertatea conștiinței e supremul bine care merită toate sacrificiile, războiul era inevitabil. *Francisc II*, căsătorit cu Maria Stuart ar fi urmărit și mai departe pe protestanți, dacă n'ar fi murit în 1560. Fratele și urmașul său *Carol IX* (1560—1574) n'avea decât 10 ani când s'a urcat la tron și avea să moară la 24 de ani, fără descendenți. Cu fratele său *Enric III* (1574—1589) avea să se stingă dinastia Valois.

Criza religioasă s'a dublat deci cu o criză dinastică și cu o criză politică.

Intr'un regim politic, ca acela care a triumfat în Franța, cu Ludovic XI și cu Francisc I, valoarea personală a suveranului avea o importanță covârșitoare. De aceea, o perioadă de regi minori sau incapabili, ca aceea a fiilor lui Enric II, care au domnit dela 1559 la 1589, ar fi fost o perioadă de criză, chiar și fără conflictele religioase. Toate forțele de opoziție împotriva monarhiei absolute, pe care regii energici le-au conținut, dar nu le-au înnăbușit, aveau să izbucnească în timpul acestor minorități de treizeci de ani.

Nobilii, despoiați de privilegiile lor politice și sărăciți pe trei sferturi, s'au folosit de prilej pentru a-și redobândi averile înstrăinate și influența pierdută și pentru a restabili vechiul « regim legitim al regatului », adică regimul feudal. Mulți dintre ei s'au făcut protestanți din spirit de opoziție față de Curte. Răspândirea Reformei în Franța coincide deci cu redășteptarea spiritului aristocratic. Nobilimea mică, grav atinsă de revoluția economică, era legitimistă și fidelă. Dar nici ea n'a uitat că a fost deposedată de funcționarii și de magistrații regelui, de orice influență politică în

provincie. Redeșteptarea spiritului provincial merge uneori până la separatism, ca în Guyenne și Burgundia.

Burghezia era mult mai lealistă. Interesele ei se confundau cu ale Coroanei. Ea avea nevoie de ordine, de unitate și de o economie condusă de sus. Din mijlocul ei se ridicau financiarii, juriștii și funcționarii cei mai devotați ai regimului. Dar și aici, de îndată ce disciplina regală ceda, se manifestau o mulțime de forțe particulariste. Orașele și provinciile, deși supuse regelui, și-au păstrat tradițiile și aspirațiile lor de independență. Și ele căutau în turburări o ocazie de a se ridica din decadența lor. « La simplul cuvânt de libertate, scrie un contemporan, toate orașele din Franța au părăsit, ca și galerienii, lopețile datoriei și supunerii ».

Țăranii, principalele victime ale monarhiei, se constituie în ligi pentru a distruge cuiburile de nobili briganzi și a obține noi împărțiri de pământ.

În timpul minorităților, toate aceste forțe de dezordine s'au deslănțuit și au oferit tuturor ambițiilor liberă carieră.

* * *

Regența revenea de drept Bourbonilor, lui Antoine, regele Navarrei și fratelui său Condé, care erau mai aproape înrudiți cu familia regală. Dar Francisc II, fiind căsătorit cu Maria Stuart, nepoata ducelui de Guise, Bourbonii au fost înlăturați și înlocuiți cu Guise-ii, originari din Lorena și considerați ca străini în Franța. De necaz, Bourbonii s'au pus în fruntea opoziției, iar Condé s'a declarat fățiș protestant.

Cardinalul de Lorena și Francisc de Guise au continuat persecuțiile. Protestanții se unesc atunci cu adversarii personali ai Guise-ilor, Bourboni, Montmorency și Châtillon, și-și propun să cucerească prin surprindere guvernul și să traducă pe Guise în fața Statelor generale. Conspirația a fost însă descoperită și Condé arestat, iar un auxiliar al său, la Renaudie, decapitat. Un mare număr de nobili protestanți, veniți la Amboise, au fost arestați, decapitați sau spânzurați. Condé însuși ar fi avut aceeași soartă dacă între timp regele n'ar fi murit (1560).

Prin cruzimea cu care s'au răzbunat pentru conspirația dela Amboise, Guise-ii și-au făcut atâți dușmani, încât regina mamă,

Ecaterina de Medici, a putut să-i îndepărteze dela curte și să guverneze personal, în numele fiului său minor *Carol IX* (1560—1574).

Indiferentă în materie religioasă și lipsită de scrupule, *Ecaterina de Medici*, n'a cunoscut decât o pasiune, aceea a puterii, și o dorință, aceea de a păstra fiilor ei coroana Franței. Pentru a rezista Guise-ilor, care au ținut-o departe de guvern sub domnia lui Francisc II, *Ecaterina* s'a apropiat de protestanți. Ea a numit conetabil (generalisim al armatei franceze) pe Antoine de Bourbon și cancelar pe *Michel de l'Hopital*, un partizan convins al ideii de toleranță. Apoi, pentru a restabili unirea între biserica catolică și cea calvinistă, a interzis, prin edictul dela Romorantin, introducerea închiziției în Franța, și a convocat pe reprezentanții celor două biserici la o discuție publică. Colocviul, ținut la *Poissy*, în prezența regelui și reginei, a accentuat însă și mai mult divergențele dintre catolici și protestanți. Pentru a preveni ciocnirile între cele două biserici, *Ecaterina* a promulgat în 1562, *Edictul din Ianuarie*, care autoriza cultul calvinist *la țară și în orașele deschise*, dar interzicea adunările și concentrările de trupe. Acest edict recunoștea pentru prima dată existența legală a protestantismului francez.

Calviniștii s'au folosit de această libertate pentru a desfășura o propagandă religioasă mai intensă. Predicatorii lor atacau abuzurile Bisericii, explicau doctrina lui Calvin și cântau psalmi, în franțuzește.

Catolicii, alarmați, s'au organizat într'un partid politic sub conducerea *triumviratului* format din ducele de Guise, conetabilul de Montmorency și mareșalul de Saint-André. În aceste condiții, pacea era la discreția unui incident.

Ducele de Guise, în drum din Champagne spre Paris, s'a oprit cu escorta sa la Vassy în Champagne să asiste la predică. Abia intrat în biserică, fu anunțat că într'o șură din apropiere vre-o cinci sute de calviniști își celebrau cultul. Vassy era oraș fortificat; adunarea protestantă era deci protivnică edictului din Ianuarie. Ducele s'a crezut provocat și s'a dus să-i împrăștie, dar a fost primit cu lovituri de pietre. Oamenii ducelui au răspuns cu focuri de pușcă, au spart ușa șurii, au omorât 30 de oameni și au rănit alți 200, bărbați, femei și copii. « Masacrul dela Vassy » a deschis războiul civil, care, de șapte ori suspendat, avea să reînceapă

de tot atâtea ori, pentru a nu se sfârși decât în 1594, prin victoria lui Enric IV.

Ridicând armele, Hughenoții erau îndreptățiți să creadă că apără dinastia și regatul. Conduși de principii de sânge, a căror prezență conferă revoltei lor un aer de legalitate, de luptă constituțională, Hughenoții sunt regaliști. Ei vor să libereze pe rege din mâna fanaticilor care-l împing să semneze edicte rele. Ei pot să concilieze lealismul și revolta. Regina scrisese în secret lui Condé patru scrisori prin care-l invita să salveze familia regală din mâinile familiei Guise, care o ținea prizonieră la Fontainebleau. Dar Condé nu știa să îndrăznească, și familia regală fu condusă la Paris, de unde toți Hughenoții fură alungați.

Răpirea regelui confirmă teza protestantă: Convins că nu mai poate « aștepta nimic decât dela Dumnezeu și dela armele lor », Condé lansează manifestul de război, în care chiamă pe protestanți la arme, pentru « apărarea regelui, guvernului reginei și liniștii regatului ». Calvinistii iau prin surprindere mai multe orașe: Orléans, Tours, Blois, Valence, Lyon și solicită ajutorul principilor protestanți din Germania și Anglia. Tratatul dela Havre (22 Sept. 1562) le asigură 100.000 coroane în schimbul portului Havre. Guise-ii se apropie de Papă și de regele Spaniei. Amândouă partidele înrolează mercenari străini: elvețieni, germani și spanioli. Războiul ordonat se complică prin lupte locale, unde cele două partide se întrec în cruzimi: protestanți măcelăriți, preoți schingiuiți, orașe și sate devastate, statui sfărâmate, biserici profanate, oameni nevinovați torturați. Un șef catolic, *Montluc*, se lăuda că drumul pe unde a trecut se cunoaște după protestanții spânzurați de crengile copacilor. El făcuse din spânzurare un sistem: « Un spânzurat impresionează mai mult decât 100 de uciși ». Comandantul calvinistilor din Dauphiné, *des Adrets*, ocupând un târgușor de pe malul Rhonului, a aruncat în fluviu 200 de catolici din vârful castelului. Alți șefi protestanți împingeau la cruzimi din tactică, pentru ca partizanii lor să nu vadă mântuirea decât în victorie.

În asemenea condiții, războiul nu putea însemna decât ruina și dezolarea țării.

Ducele de Guise, după ce aruncă pe protestanți spre Orléans, atacă Rouen și-l ocupă, apoi aleargă înaintea lui Condé, care venea din Germania cu o armată de ajutor, îl bătu și îl făcu prizonier la

Dreux, apoi se îndreptă spre Orléans pentru a da protestanților lovitura de grație. Dar a fost omorât de un protestant fanatic. *Pacea dela Amboise* (19 Martie 1563) restrângea edictul din Ianuarie, de vreme ce nu mai acorda libertatea cultului decât într'un oraș de « baillage » și numai în castelele nobililor. Pentru privilegiul de a-și avea pastorul său, Condé a sacrificat cauza simplilor credincioși. Cu toate acestea, protestanții și catolicii, uniți în același sentiment patriotic, s'a dus să recucerească, Havre dela Englezi.

Pentru a întări autoritatea regelui, proclamat major la 13 ani, regina s'a gândit să-l arate supușilor. În cursul acestui turneu prin Sudul Franței, Curtea se opri la Bayonne, unde avu o întrevedere cu ducele de Alba, sfetnicul cel mai influent al regelui Spaniei. Deși regina refuză propunerea de alianță a Spaniei pentru a distruge protestantismului, zvonul public pretinde că s'ar fi realizat un acord pentru suprimarea *șefilor protestanți* din Franța.

Pentru a preîntâmpina executarea acestui plan, de realitatea căruia nu se îndoiau, Hughenoții ridicară din nou armele. Ei încercară mai întâi să pună mâna pe familia regală, care se afla la Meaux, dar nu reușiră și fură bătuți la St. Denis, lângă Paris, unde căzu mareșalul de Montmorency, și la Jarnac, unde fu omorât Condé. Amiralul Coligny, devenit șeful protestanților, primi însă ajutor dela Wilhelm de Orania, înaintă spre Paris și smulse Curții Edictul dela St. Germain (1570), care acorda protestanților libertatea conștiinței și a cultului, amnistie generală și patru cetăți de siguranță (La Rochelle, Montauban, La Charité și Cognat).

Pacea dela St. Germain dovedea că protestanții nu puteau fi exterminați cu armele. Amiralul Coligny, care devenise prin moartea lui Antoine de Bourbon și Condé, șeful partidului protestant, a căutat să întărească pacea, prezentând regelui un proiect îndrăzneț, menit să reconcilieze pe protestanți și pe catolici într'un război național. Țările de Jos, revoltate contra Spaniei, cereau intervenția Franței. Coligny propuse regelui să atace Spania și să cucerească Țările de Jos, și, pentru a cimenta înțelegerea între protestanți și catolici, susținu căsătoria Margaretei de Valois, sora regelui, cu Enric de Navarra, șeful Bourbonilor care a fost celebrată la 18 August.

Un război alături de Anglia, contra lui Filip II, ar fi însemnat o răsturnare a situației și o victorie completă a partidului prote-

stant. Ecaterina de Medici, geloasă pe influența lui Coligny și dornică să salveze pacea, s'a apropiat din nou de familia Guise și, în înțelegere cu ea, a pus la cale un atentat contra amiralului. Pe când se întorcea dela Louvre, Coligny a fost împușcat în brațul drept de un om al familiei Guise.

Vestea atentatului s'a răspândit imediat în tot Parisul. Regele, fără să se gândească că lovitura putea veni din anturajul său, jură să facă dreptate. Hughenoții, veniți în număr de peste două mii la Paris pentru nunta lui Enric de Navarra, amenințau că se vor răzbuna singuri, dacă nu li se va face dreptate. Guise-ii descoperiți amenințară pe Ecaterina că nu se vor lăsa să fie condamnați fără să-și demaște complicii. Așa încolțește în sufletul Ecaterinei ideea de a suprima dintr'o dată tot statul-major al Hughenoților. Intr'un consiliu secret, regina, ducele de Anjou, Tavannes, reușesc, după un asediu în regulă, să smulgă regelui consimțământul: « dar să omoare pe toți Hughenoții din Franța, pentru ca să nu mai rămână nici unul să i-o reproșeze ».

Ducele de Guise s'a însărcinat cu executarea planului. Primarul a primit ordin să închidă toate porțile orașului și să mobilizeze toate forțele militare de care era sigur. La ora două, în noaptea Sfântului Bartolomeu, clopotele dela Biserica din fața Luvrului au dat semnalul; celelalte biserici din Paris l-au transmis mai departe. Populația pariziană, ostilă Hughenoților, a răspuns cu o violență fanatică. Hughenoții, surprinși în toiul nopții, nici n'au încercat să se apere și au fost măcelăriți cu toții, bărbați, femei, copii. Coligny, spintecat cu o sabie, a fost aruncat în stradă, la picioarele ducelui de Guise, încă viu, decapitat, târît în noroi, aruncat în Sena, pescuit din nou și spânzurat de picioare.

Regele Navarrei și prințul de Condé, care erau la Louvre, au scăpat cu viața, dar au fost siliți să abjure. Numărul victimelor a fost foarte mare: unii spun 2000, alții 4000, alții chiar 10.000, fiindcă mulțimea nu s'a mărginit să ucidă numai pe Hughenoți. Hoții, sub pretext de erezie, omorau pe acei pe care voiau să-i jefuiască; alții s'a folosit de prilej pentru a scăpa de un rival, de un dușman sau de un creditor.

La 26 August, Carol IX a revendicat în fața Parlamentului din Paris toată răspunderea măcelului și a trimis ordin guvernatorilor de provincie să execute pe toți protestanții mai de seamă.

Rapiditatea cu care acest ordin a fost executat în mai multe orașe (Troyes, Orléans, Bordeaux, Toulouse, Lyon) dovedește că el corespundea unei stări de spirit sau unui plan concertat de mai înainte. Dar unii guvernatori au refuzat să execute ordinul. Comandantul orașului Bayonne a răspuns: « Eu n'am găsit în această garnizoană decât cetățeni buni și soldați viteji ». Răspunsul cel mai demn a venit dela călăul din Lyon: « Eu nu omor decât vinovați și nu execut decât sentințe legitime ». Cu toate aceste rezistențe, numărul victimelor s'a ridicat la 10.000, poate la 15.000, de patru-cinci ori mai mare decât al celor răpuși sub regimul teroarei la Paris, în timpul Revoluției franceze.

Crima din noaptea Sfântului Bartolomeu a produs efecte contrare acelorora pe care le-au urmărit catolicii: Rezistența protestantă a încetat de a mai fi regalistă. Cruzimea regelui față de Hughenoți a ridicat, cum spunea Montaigne, « chestiunea supremă a timpului », adică problema raporturilor dintre rege și supuși, și aceasta a dus la formularea teoriei drepturilor naturale și a rezistenței legitime față de suveran, când acesta calcă legile lui Dumnezeu. « Statul a crăpat și s'a clătinat din ziua Sfântului Bartolomeu, a spus Duplessy-Mornay, de când încrederea regelui în supușii săi și a supușilor în regele lor s'a desmințit în mod atât de revoltător ». Aceste idei au fost exprimate mai clar în două cărți celebre: în *Franco-Gallia* a lui Fr. Hotman și *Vindiciae contra Tyrannos* atribuită de unii lui Hubert Languet, de alții lui Duplessy-Mornay și care se poate să aparțină amândurora. Hotman caută în trecut modelul unei monarhii, electivă la început, democratică în esență, subordonată Statelor Generale, și-l opune monarhiei absolute și arbitrare a ultimilor Valois. Poziția lui, asemănătoare cu a juriștilor englezi din secolul următor, e leitmotivul viitoarelor revendicări de libertate și constituie prima pagină din istoria constituțională modernă.

Vindiciae contra Tyrannos aduce în favoarea libertății argumentul fundamental care avea să influențeze două continente și să justifice o serie de revoluții de cea mai mare însemnătate: e *ideea de contract*.

Ordinea existentă e întemeiată pe două contracte: primul încheiat între Dumnezeu pe de o parte, rege și popor pe de alta, prin care Dumnezeu promite să țină poporul în prosperitate atât timp cât păstrează cultul și se ferește de idolatrie; al doilea, între

rege și popor, prin care acesta se obligă să se supună atâta timp cât e bine guvernat, și numai cu condiția aceasta: *bene imperante obtemperatur*.

În virtutea acestor principii, rezistența contra unui tiran sau unui rege care ordonă lucruri împotriva legii lui Dumnezeu nu e numai legitimă, ci obligatorie. Dar acest drept nu aparține decât funcționarilor publici și adunării Statelor Generale; particularii n'au drept să ridice sabia contra unui rege legitim, fie el tiran. Hughe-noții nu sunt democrați. Ei nu recunosc dreptul individului de a se revolta.

Prin contractul încheiat între rege și popor, acesta renunță de bună voie la o porțiune a libertății naturale, pentru a asigura pacea și securitatea. Dar această renunțare nu e nici absolută, nici irevocabilă. Cum ar fi putut niște oameni liberi și egali să-și încredințeze fără condiții, viața și proprietatea unui guvern? Poporul nu și-a cedat suveranitatea decât cu condiția ca regele s'o întrebuițeze spre binele lui. Poporul se supune, când această condiție e îndeplinită. În caz contrar, contractul devine nul și poporul are dreptul să se revolte.

Aceste discuții au dat războaielor religioase din Franța o însemnătate universală. Ele au pus principiile prin care se vor justifica revoluțiile din Țările de Jos, din Anglia, din America și din Franța. În al doilea rând, ele au contribuit la desăvârșirea organizării politice a protestanților, care au format un Stat în Stat, o republică protestantă, cu adunări generale, sfaturi provinciale, organizație judiciară, militară și financiară.

Măcelul din noaptea Sfântului Bartolomeu a nimicit aristocrația militară a partidului protestant, dar n'a reușit să frângă puterea de rezistență a maselor. Opoziția s'a organizat în jurul pastorilor mai intransigenți și mai consecvenți decât nobilimea mare. Revolta protestantă devine o revoltă populară, fără menajamente și fără compromisuri. Nemaî având nici o încredere în cuvântul autorităților, s'au concentrat în La Rochelle, Montauban, Nîmes și o sută de alte cetăți, și au respins toate atacurile armatei regale. Pacea dela Rochelle acorda protestanților libertatea cultului în toate orașele pe care le posedau (1573).

Crearea unui nou partid, al *Politicienilor*, care puneau considerațiile politice mai presus de chestiunile de principii, a fost o altă

consecință a nopții Sfântului Bartolomeu. Format din catolici moderați, acest partid voia să restabilească pacea *pe baza toleranței religioase și a respectului autorității regale*. Suflul acestui partid era Montmorency-Damville; adeziunea ducelui de Alençon i-a dat un fel de legitimitate.

Principiul libertății conștiinței a fost proclamat de Reformă. Dar când în mijlocul protestanților au apărut diverse secte, reformatorii și-au schimbat ideile. Luther, Melanchton, Calvin și Bèze au reclamat dreptul de a pedepsi pe eretici. Din oprimate, Bisericele protestante au devenit opresoare, de îndată ce au biruit. Numai când experiența a dovedit că lupta duce la ruina Statului, fără ca miroritatea să poată fi exterminată, apare *ideea de toleranță*. «Atunci apare ideea că scopul Statului nu e același cu al Bisericii, că adevărul religios nu poate fi decretat prin legi, că conștiința e un imperiu inaccesibil forței și că persecuția trupului e un mijloc îndoelnic de-a salva sufletele.»

Războaiele religioase au dovedit că nu se poate obține nimic dela protestanți prin violențe și măceluri. Din moment ce unitatea religioasă nu poate fi realizată decât printr'un război de exterminare, lung și nesigur, care ar umple țara de ruine și ar surpa autoritatea regală, singurul mijloc de a restabili pacea e de a admite amândouă religiile.

Acestea sunt ideile pe baza cărora politiciii se străduiesc să pună capăt războaielor religioase, pe baza libertății conștiinței.

Scurt timp după pacea dela Rochelle, Carol IX a murit, fără copii. Fratele și urmașul său, Enric III, era și mai incapabil să domine situația. Victimă a unei eredități bolnave, el s'a discreditat prin capriciile și moravurile sale. Căsătoria sa cu o principesă din casa de Lorena l-a făcut și mai impopular.

Protestanții au cerut noului rege reînnoirea Edictului din Ianuarie. La refuzul regelui, războiul a început din nou. Enric de Navarra, scăpat dela Curte, s'a pus în fruntea Hughenoților și, în înțelegere cu ducele de Anjou, fratele regelui, care a luat conducerea politicilor, a amenințat Parisul. Incapabil să reziste, Enric III a fost silit să publice *Edictul dela Beaulieu* (6 Mai 1576) care acorda Hughenoților libertatea cultului în afară de Paris și de locurile unde s'ar afla Curtea; acces la toate funcțiile publice; opt cetăți de siguranță; dreptul de a construi temple, de a înființa școli și

de a ține întruniri; anularea tuturor sentințelor pentru cauze religioase și reabilitarea victimelor nopții Sfântului Bartolomeu. Niciodată protestanții n'au obținut mai mult și n'au fost mai stăpâni pe situație !

Edictul dela Beaulieu însemna eșecul politicei catolice, urmărite de șasesprezece ani. Cu toate persecuțiile, măcelurile și emigrațiile, Hughehoții n'au putut fi nimiciviți. Convingerea că cele două religii, catolică și protestantă, vor trebui să trăiască alături, în toate provinciile Franței, se răspândește tot mai mult în cercurile conducătoare.

Catolicii intransigenți, găsind inadmisibile aceste condiții, au format o *ligă sfântă* pentru restaurarea Bisericii catolice și pentru oprirea cultului protestant. Ducele Enric de Guise, șeful ligii, se aliază cu Spania și, în Statele Generale din Blois, formate din partizani ai Ligii, somează pe Enric III să interzică cultul protestant. Apropriindu-și teoriile protestante, Guise vorbește de restituirea vechilor libertăți și privilegii. Statele din Blois proclamă că religia catolică e singura autorizată și că deciziile lor vor avea tărie de lege. Chiar și consiliile regale vor fi revizuite. Apoi refuză regelui, subsidiile și dreptul de a înstrăina domeniile sale. De necaz, regele s'a unit cu Enric de Navarra.

Hughehoții ridică din nou armele, Enric de Navarra, trecut din nou la calvinism, se proclamă protectorul bisericilor reformate și catolice asociate, dar, ne mai având bani să plătească trupele, le permite să prade. Catolicii fac la fel. În aceste condiții, războiul nu mai e decât jaf, pârjol și tâlhărie. Casteluri invadate, biserici incendiate, mănăstiri profanate, țărani torturați, femei necinstite, cruzimi, cum « nici Turcii, nici Tătarii » n'au comis. Țăranii, nemai putând lucra pământul, erau reduși să se hrănească cu rădăcini și cu ierburi și mureau cu miile din cauza epidemiilor. Pentru a curma aceste nenorociri, regele a restabilit, cu unele restricții, Edictul dela Beaulieu (Pacea dela Bergerac 1577). Enric III declară *Ligile* « anulate și desființate ». Pacea aceasta n'a fost decât un intermediu, permițând ducelui de Anjou să-și încerce norocul în Flandra. După ce a fost numit duce de Brabant, acesta a fost silit să evacueze Țările de Jos și a murit în Franța (1584). Moartea ducelui de Anjou, moștenitorul tronului și ultimul descendent al casei de Valois, adaogă la celelalte cauze de dezordine,

o criză de succesiune la tron. Moștenitorul legitim era Enric de Navarra, șeful partidului protestant. În fața primejdiei unei succesiuni protestante, Enric de Guise se aliază cu Spania, care-i promite, în schimbul unor teritorii franceze, 50.000 ducați pe lună, și răscoală toate provinciile din Nordul Franței. Papa Sixtus V excomunică pe Enric de Navarra și-l declară incapabil de a domni, iar regele, intimidat de Ligă, revoacă toate edictele de toleranță și exclude pe Enric de Navarra dela tron.

Amestecul Papei și al Spaniei în ordinea de succesiune a Franței a făcut din Enric de Navarra campionul protestantismului european și i-a asigurat alianța reginei Elisabeta. Cu banii primiți din Anglia, Danemarca și Germania, regele Navarrei a organizat o armată și a câștigat la *Coutras* cea mai strălucită victorie protestantă din toate războaiele religioase (1587).

Dar ducele de Guise a reușit să oprească auxiliarii germani care veneau în ajutorul protestanților și a fost primit la Paris ca « salvatorul Franței ». Cu ajutorul unui comitet de acțiune — *Les Seize* — el guverna Parisul și corespundea cu Franța întreagă. Regele, provocat și umilit, a chemat un regiment de Elvețieni și altul de soldați francezi. Dar populația s'a revoltat, a acoperit Parisul cu baricade și a silit pe rege să fugă la Chartres (Mai 1588).

« Regele dela Chartres » fu silit atunci să accepte toate condițiile, « regelui dela Paris »: el jură să distrugă protestantismul, numi pe Guise locotenent-general al Regatului și convocă Statele Generale la Blois. Dar când acestea s'au întrunit, situația se schimbă complet. Invincibila armată fusese învinsă, prestigiul lui Filip II ruinat. Enric de Guise și fratele său cardinalul fură asinați din ordinul regelui. Ecaterina de Medici muri câteva zile mai târziu (5 Ianuarie 1589). Enric III se credea în sfârșit rege.

Amenințat să fie excomunicat de Papa și asasinat de Guise, Enric III se uni cu Enric de Navarra și recucerii cele mai multe orașe din « regiunea Parisului ». La 24 Iulie, armata regală, întărită cu 14.000 Elvețieni, forță podul dela Saint-Cloud și începu împresurarea Parisului. La 2 August trebuia să aibă loc un asalt general, când regele fu asasinat de un călugăr fanatic, Jacques Clément (1 Aug. 1589). Înainte de a expira, Enric III recunoscă pe Enric de Navarra ca moștenitor al său și recomandă tuturor sușilor săi să-l recunoască.

Enric de Navarra devenea rege sub numele de Enric IV. Mulți nobili l-au recunoscut, dar i-au cerut să se convertească. Enric IV a înțeles că o conversiune precipitată i-ar înstrăina pe Hughe-
noți, fără să-i asigure concursul Ligii.

El a găsit că e mai prudent să câștige întâi lupta, apoi să se convertească, victorios, când nimeni nu-i va mai suspecta sinceritatea. Deocamdată a promis să se lase instruit și să nu știrbească prin nici o măsură privilegiile catolicilor.

Cu toate asigurările acestea, numărul acelor care l-au părăsit a fost atât de mare, încât Enric IV a trebuit să renunțe la asediul Parisului. Dar, în loc să se retragă în regiunile protestante din Sud, printr'o supremă abilitate, s'a restras în Normandia, unde putea primi ajutoarele Angliei, fără să aibă aerul că e prizonierul protestanților. După bătăliile dela *Arques* și *Ivry*, care i-au consacrat reputația de mare general, Enric IV a încercat de două ori să ocupe Parisul, dar de două ori a fost silit de Spanioli să se retragă.

Cu toate acestea, timpul lucra pentru el. Prin moartea cardinalului de Bourbon, pe care Guise-ii l-au proclamat rege sub numele de Carol X, acțiunea Ligii a fost astfel lipsită până și de aparența legitimității. Nobili și orașe din ce în ce mai numeroși trec de partea lui Enric IV. Republica venețiană îl recunoaște rege. Moartea lui Sixtus V și alegerea lui Grigore XIV înlătură ultimele piedici serioase.

Cu ajutoarele primite din Anglia, Olanda și Germania, Enric IV ridică o armată de 40.000 de oameni și ocupă St. Denis. Apelul imprudent al Ligii la intervenția Spaniei a deșteptat patriotismul francez și a asigurat succesul lui Enric IV. La 25 Iulie 1592, acesta e absolvit de arhiepiscopul din Bourges și ascultă liturghia la St. Denis. Din momentul acesta, se mai poate vorbi cel mult de rezistența unor rebeli: războaiele religioase s'au sfârșit.

Pentru a pecetlui pacea între protestanți și catolici, Enric IV a promulgat Edictul dela Nantes (1598). Acest edict garanta protestanților libertatea absolută de conștiință, libertatea cultului în orașele de *baillage* sau *sénéchaussée*, într'un număr de castele feudale și în toate locurile unde calvinismul exista deja; acces liber la toate funcțiile, tribunale mixte pentru a judeca procesele dintre catolici și protestanți și o sută de cetăți de siguranță,

inclusiv La Rochelle, Montauban și Nîmes. Edictul dela Nantes crea cel mai larg regim de toleranță care a existat dela Imperiul roman. El întindea libertatea religioasă până la limita compatibilă cu spiritul timpului și cu condițiile speciale create orașelor și districtelor rebele. De asemenea el reducea independența politică pe cât era de compatibilă cu bănuiala și temerile legitime ale protestanților, care nu puteau uita noaptea Sfântului Bartolomeu.

* * *

Edictul dela Nantes însemna, în același timp, prea mult și prea puțin. Libertatea religioasă era incompletă, iar privilegiile politice excesive. Calvinistii și-au păstrat organizația lor politică și militară, aveau dreptul să convoace sinoade religioase și adunări politice. Cetățile de siguranță, cu garnizoane plătite de rege, par deasemenea incompatibile cu demnitatea și unitatea Statului.

Dar oricât de imperfect ar fi fost, Edictul recunoștea libertatea conștiinței. Într'o lume în care stăpânea principiul *cujus regio, ejus religio*, Enric IV a fost silit, pentru a cuceri tronul, să accepte religia majorității poporului său, și, în același timp, a trebuit să respecte și să garanteze religia minorității. Astfel s'a impus regimul de toleranță, care, cu toate eclipsele vremelnice, a devenit baza tuturor Statelor civilizate.

ANDREI OȚETEA

STILUL JURIDIC AL ACTELOR VECHI

Actele vechi cu caracter judiciar sunt numeroase, constituind aproape totalitatea scrisurilor de odinioară. Deși faptul ar părea curios la o primă examinare, totuși este ușor explicabil, ținând seama că, pe vremuri, erau prea puțini cunoscătorii de carte și, implicit, corespondența se practica în prea mică măsură. Singure ordinele stăpânilor, hotărârile judecăților, tocmelele sau învoielile, și actele de înzestrare sau cu caracter de ultimă voință erau consemnate în scris; alte acte, în afară de rare și mai recente scrisori negustorești, se găsesc rarerori.

Spre a avea o privire completă asupra scrisului cu caracter judiciar, trebuesc cercetate în general actele care sunt în legătură cu distribuirea justiției. Se vor socoti printre acestea, praxile, diferitele acte judecătorești având un caracter public, precum sunt hrisoavele cele însoțite de mici predoslovii, cărțile domnești, uricele, cărțile de hotărnicie, de întărire sau de judecată; diferitele acte cu caracter privat, precum sunt pitacurile, zapisele sau sineturile cuprinzătoare de învoieli, în fine, diferite răvașe, foi de zestre sau diate.

* * *

Istoricii, sociologii și linguiștii au stabilit în bună măsură evoluția culturii românești și a mijloacelor ei de exteriorizare. Din străvechile legături de natură religioasă dintre români și slavi, datorite tradiției și peregrinării călugărilor, din înrăurirea politică care a fost inerent exercitată de acest popor, datorită

conviețuirii sau alăturatei evoluții și relațiilor ce se cereau succesiv și neconținut, a rezultat și o influență pe tărâmul cultural. Știința de carte o găsim aproape exclusiv la călugări și preoți care o utilizau în slujba bisericească, în scrierile sau tipăriturile de cult, în școlile mănăstirești și în cancelaria domnească; ei totdeauna se indicau ca redactori: « Floru ierei dasc. slov. ispisale » (=preotul Floru dascăl de slavonește a scris), și de obicei cu multă umilință: « ... mult păcătosul ierodiacon x... », sau « ... cel din urmă dintre sfinții călugări... », sau, cum scria mai târziu Eustratie Logofătul: « ... unul mai mic și nice de o treabă Măriei Sale rob... ».

Viața agitată și nesigură, faptele de arme care se succedau în hotarele nestabile ale țării, izolarea boierilor și boiernașilor pe la conacurile lor, toate acestea constituiau împrejurări protivnice dezvoltării unei vieți culturale și astfel știința rămânea numai acea expusă de călugări, în limba lor cunoscută și predominantă la cult, în limba slavonă. Așa s'au scris acele însemnări scurte care au constituit începuturile istoriografiei românești, apoi analele și cronicile, în fine, primele tipărituri ale Principatelor; aceasta a fost limba celor dintâi scrieri în țările române.

În această epocă și până în primele decenii ale veacului al XVII-lea, pravilele sau diferitele culegeri fragmentare de norme judecătorești, cum au fost Cormcia, Zbornicul dela Agapia, pravila dela Neamț (1474), dela Bisericiani (1512), dela Putna (1581) sau Bistrița (1636), sunt scrise în slavonește. În aceeași limbă se scriau și diferitele alte acte publice, cu prea rare excepțiuni de redacțiuni în limba română ¹⁾ sau în grecește ²⁾. Puținele acte cu caracter privat, în special acelea în confecționarea cărora nu au intervenit călugării cu școală slavonească sau erau redactate pentru nevoi de interes particular, se scriau în limba română; cu titlu informativ cităm actul de scutire a impozitelor pe care l-a făcut Vlad Dracul în favoarea unor boieri, la 10 August 1437 ³⁾,

¹⁾ Cf. Iorga N., *op. cit.*, act. XXXII din 1517 și XXXIII din 1537.

²⁾ Cf. Iorga N., *op. cit.*, act. CDLXXVIII, din 1544; redacțiunea acestui act se poate explica și prin faptul că cuprindea o donațiune a lui Radu (Paisie) Voievod către un episcop, Kir Anania dela Buzău.

³⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CCCXCIII.

ca fiind cel mai vechi act redactat în românește, din cele ce cunoaștem.

Începând cu veacul al XVII-lea, actele judecătorești se redactau obișnuit în limba română. Cultura nu mai era un apanaj al Bisericii; domnitori luminați ca Matei Basarab, Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, și boieri cunosători a multor limbi, dintre care cităm numai pe Udriște Năsturel și spătarul Milesco, ajutau la propășirea culturii care mai înainte lânzezea între zidurile mănăstirilor. Pentru întâia oară s'au tipărit la noi legiuiri în limba națională, traducându-se și completându-se din nomocanoane slavonești sau norme bizantine, pravila lui Eustratie Logăfățul (1632), pravila dela Govora (1640), pravila lui Vasile Lupu (1646) și a lui Matei Basarab (1652).

Actele în limba slavonă sunt tot mai rar întrebuințate, fiind nevoie a se tipări chiar «lexiconuri» slavo-române ¹⁾.

Cu toată puternica înrăurire grecească asupra limbii și culturii române, ce a intervenit peste vreo surtă de ani, actele judecătorești continuau a fi scrise în limba națională. În afară de noile pravile ale lui Ipsilanti, Calimach ²⁾ și Caragea, scrise în grecește, actele publice și private se scriau de obicei tot în limba română, principiu definitiv câștigat și care s'a menținut până la organizarea statului unitar și independent. Singura dificultate, care a persistat până în ultimul timp, consta în faptul că scrierea se făcea tot cu caractere chirilice, ceea ce la 1860 a determinat redactarea unei circulări în care găsim:

* Avându-se în privire că de pe la mai multe tribunale se primescu raporturi scrise atât de rău încât unile cu greu se pot chear ceti. . .

* . . . Tribunalul va stăruia a se introduce cât mai curând scrierea cu litere strămoșești latine, păzind acum deodată ortografia ce mai ușoară, adică aceea de a se scri precum se vorbește încât se atinge de stil ³⁾ *.

* * *

¹⁾ Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române*, vol. I, p. 94 ș. u.

²⁾ A se vedea discuțiunea asupra redactării, în cele două opinii divergente ale d-lor Andrei Rădulescu: *Izvoarele Codului Calimach*, p. 2; *Pravilistul Flchtenmacher*, p. 8 ș. u., și G. D. Triantaphyllopoulos: *Sur les sources du Code Calimaque*, în *Revista Istorică*, vol. I, fasc. I, 1931, p. 36.

³⁾ Sc. Pastiea, *Codu Judeciar*, 1862, p. 1291; *Țircularnica Minist. Drep-tății*, din 1 Septembrie 1860.

Vocabularul întrebuițat în vechile acte, corespundea înrâurilor străine și prefacerilor suferite de cultura românească. Dacă redacțiunea slavonă a fost înlocuită cu cea română, nu înseamnă că și vocabularul a fost schimbat tot așa radical; vechile acte judecătorești cu redacțiune română cuprind încă multe expresiuni slavone, în special formula domnească și de prezentare:

« Milostieiu bojieiu Io Mihail Radul Voevod i gospodinu văsoe zemle ungrovlahiiscoe, davat gospodstavmi siin poveleanie gospodstvami »¹⁾... (= prin mila lui Dumnezeu, Io Mihail Radu Voevod și stăpânitor al întregii țări a Ungrovlahiei, domnia mea dau acest privilegiu. . .).

sau data și finalul:

« ...Sej ubo i sveadeatie postavilimu gospodstvani... »

« ...I azu Preda Log. pisu, mșța Dich 9 dni, i otu Adamu do uinea tece-niia leatu 7167 i otu rojdistvo Hvo. 1658 »...²⁾ (= pentru aceasta am pus ca martori ai domniei noastre pe... Și eu Preda Logofătul l-am scris, luna Decembrie 9 și dela Adam până azi anul 7167 și dela nașterea lui Hristos 1658).

sau:

« ...I saam gospodstvomi. Iun 10, 7187 »...³⁾ (= și domnia mea așa l-am dictat. Iunie 10, 1679).

Mai târziu, actele sunt lipsite de aceste formule, păstrând numai izolate cuvinte slavone, apoi turcești, grecești și rusești, intercalate în redacțiunea română, ba încă, în prima jumătate a veacului al XIX-lea, mai apar și cuvinte franceze. Vom găsi astfel în actele mai vechi și în legătură cu noțiunile juridice, următoarele cuvinte de origine slavonă:

baștină (= proprietate transmisă din străbuni), ocină (= moșie dela părinți), ohabnic (= de veci), pravilă (= lege), slobod (= liber), volnic (= liber a face ceva), zălog (= amanet), zapis (= înscris), ș: a. m. d.

Mai târziu, cuvinte de origine turcă:

Mezat (= vânzare publică), patalama (= înscris), telal (= acel care strigă la vânzările publice), vadea (= termen), vechilet și vechil (= mandat, mandatar).

¹⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LV din 1658.

²⁾ *Ibidem.*

³⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CLXX.

sau, de origine greacă:

Catagrafie (= listă, inventar), iconomie (= economie), pliroforie (= informație, deslușire), scopos (= scop).

iar în urmă, noianul de rusisme ca:

Delă (= dosar, proces), dopros (= interogator), otonoșenie (= raport), presustvie (= pretoriu), sdelcă (= contract), sprafcă (= anchetă, cercetare), vidomostie (= catagrafie, listă).

și formele franceze:

Anonsarisire (= vestire, anunțare), debatație (= desbatere), dosier (= dosar), demandor și defendor (= reclamant și pârît), reprimandă (= observație), seanță (= ședință), etc.

Întrebuințarea unor asemenea cuvinte străine sau de creație nouă, sub înrâurirea timpurilor și în căutarea unei limbi literare, a ajuns foarte uzitată în veacul trecut. Acest fapt a alarmat chiar pe Logofătul Dreptății, într'un timp când ne-am așteptat ca oamenii noștri politici să aibă alte preocupări decât acelea de ordin estetic și literar, determinându-l a face cuvenita luare-aminte. Astfel, la 1847 s'a trimis o categorică circulară în care, printre altele, se scria:

*...s'au văzut că unele din tribunale în a lor lucrări se slujesc de cuvinte necunoscute până acum în dialectul național, care străine fiind de cunoștința obșteii aduc îndoelnică înțelegere lucrărilor tribunalelor... Dreptu aceea spre înlăturarea unei asemenea necuviințe, care prin urmare poate aduce și schimonosire limbei, și așa precum nu este iertat nici a se preface limba oficială întrebuințată în Regl[ement Organic] și acturile cârmuirei, [nici ca judecătorii să se facă academiști (!), fiecare după a lui părere, Departam[entul] acesta au găsit de cuvință a scrie și acei judec[ătorii] ca pe viitorime să nu se mai slujască în lucrările ei cu cuvinte necunoscute în de-obștie *...¹⁾.

Și instanțele au ținut seamă de recomandările făcute, redactorii au purificat, pe încetul, vorbirea eterogenă așa cum se întrebuința, înlăturând acele cuvinte care o «schimonoseau». Din tot acel amestecat vocabular, din acele cuvinte străine de origine și fire, nu au rămas decât prea puțin în limbajul și stilul juridic

¹⁾ Sc. Pastiea, *Codu Judeciar*, 1862, p. 796; *Tircularnica*, Nr. 5093, din 17 Noembrie 1847.

de astăzi; ele au dispărut sau au suferit transformări, o dată cu vorbirea curentă, și acele, care au mai supraviețuit izolat, au fost înlăturate prin redacțiunile noilor legiuiri intervenite dela 1864 încoace.

* * *

Modul de compunere al actelor judecătorești a variat după gradul de cultură și știință, după diferite înrăuriri străine, și potrivit cu firea aceloră ce le-au redactat. Deși actele vechi sunt mai concise în cuprinderea lor, comparativ cu redacțiunile vechului al XVIII-lea, stilul juridic de altă dată este greoi, predominant de propozițiuni incidente care fac dificilă înțelegerea sau urmărirea ideii principale. Dificultatea este cu atât mai mare, cu cât în actele mai vechi nu se întrebuița de obicei decât punctul, pentru încheierea ideilor, astfel că fraza cuprindea adesea atât numele părților, natura actului, cauzele și diferite alte elemente de fapt, care constituiau o redacțiune greoaie, servind ca foaie cadastrală sau ca istoric, prin diferitele mențiuni ce le cuprindea. Ca exemplu, vom cita următorul zapis dela 1667:

« Adecă eu Gheorghî Zlătariul, tatăl lui Enachi Zlătariul, și noi chiziașii lui Enachi, anume David, starostie de neguțători, și Tudori Căminariul și Dumitrașco Brașoveanul și alți negustori, vr'o treidzeci de oameni, scriem și mărturisim cu cest zapis al nostru cum au fost Enachi Zlătariul bănar, și au cădzut la mare vinî domniasci la Măria Sa Ion Evstratie Dabij[a] Vovoda: pusu-l-au la închisoare în temniți, și era să dea Măriei Sale lui Vodî 1000 de taleri. Deci noi cu toții am mărsu de l-am luat în chizășie din temniți, ca să s[ă] vă[n]dză ce are, să plătească banii domnești. Și așa n'au făcut, ce s'au sculat și au fugit la Rașcov, în țara Căzăceasci, și ni-au lăsat pre noi, pre toți chiziașii, la nevoe mare de spre Măria Sa Vodî. Noi într'alt chip n'am avut cum face, ce am luat haine și arginturi și vii de a lui Enachi, ce am găsit, de li-am vândut și am dat banii domnești. Vându-am doo falci de vie la Șorogari părintelui Macarie ce-au fost egumen la Golăe drept șiap-tedzăci de lei, bani de argint, care vie iaste între viia lui Șaidir logofătul și a lui Panî Caciaune statostia. Și s'au sculat Sv[i]nția Sa și au dat deplin acești bani întru mânăle noastre, de i-am dat la Domnie. De acum acea vie ca să fie Sv[i]nției Saale părintelui Macarie diriaptă oțni și cumpăriturî în viaci, iar alt nime dintru sămințiile lui Ghiorghi sau a lui Enachi triaabî să nu mai aibă a întoarce vândzaria noastră, căci pre noi ni-au lăsat la mare urgie domniaască pentru vina lui și au fugit... »¹⁾.

¹⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LXXIV.

Sub înrăurirea — de sigur — a cronicarilor care însemnau scurgerea domniilor an după an, și care adesea erau chiar redactorii și scriitorii actelor juridice, stilul întrebuițat este narativ. Din zapise aflăm spițe de neamuri, din urice aflăm succesiunea sau neînțelegerile domnești, ba încă suntem informați asupra diferitelor fapte istorice; astfel, într'un uric din 1658 al lui Mihnea (Mihai Radu) se arată că moșia ce o dăruște a fost confiscată dela un boier care l-a trădat:

« ...pre vreme ci-amu fostu la Teliain, mergători în slujba cinstului și putearnicului Impărat, în Țara Ungurească, dinpreună cu Măria Sa Hanul, și cu toată Tătărâmea, și cu Cazacii, și Ghica Vodă, cu Moldoveanii... »¹⁾,

iar într'un zăpis din 1670, Safta, fostă doamnă a lui Gheorghe Ștefan, vinde un pământ

« ...după ă-am lipsăt noi din domnie și dacă am vinit eu din pribegie dela Șfedzi... »²⁾.

Toate aceste expuneri, deși prezintă un deosebit interes în ceea ce privește istoria politică, socială sau culturală a trecutului nostru, sunt cu totul inutile pentru înțelegerea actului juridic care intervenea și obiectul acestei învoeli.

Hotărârile judecătorești, ca și celelalte acte, erau de asemeni prolixă, redactorii lor întrebuițând înflorituri de stil care le făceau neinteligibile.

Cităm ca exemplu o poruncă domnească dela 1743 a lui Constantin Mavrocordat către ispravnicul din Putna, referitor la o carte de judecată ce redactase, și pe care îl admonesta în felul următor:

« ...și acele *basne* multe ă-ai scris într-acă carte de ăudecată: de ce triabă era, că ničo temelie într'ânsa noi n'am ăăsăt. Și, din vrem[e] ce nu știi a face cărți de ăudecăți, iată că cartia ruptă ți-am trimis, și ți'am trimis și formație, în ce chip să urmedzi a face cărți[i] de ăud[e]cat[ă], și de acum înainte așe să urmedzi, să nu mai scrii atătea basne... »³⁾.

Actele judecătorești cu redacțiune simplă sunt extrem de rare. Preoții, « diecii », sau logofeții știutori de carte și micii scriitori,

¹⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LV.

²⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LXI.

³⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CCCVI.

redactau în spiritul cărților slavonești sau grecești pe care le cunoșteau, cu un stil narativ sau prolix și astfel, gândul simplist, convențiunea părților, îmbrăca o haină bogată în aparență, dar care îi îngreuna înțelegerea și îi deforma structura.

* * *

La prima înfățișare și ca desăvârșită caracteristică, vechile acte judecătorești apar cu o cuprindere plină de umilire când este vorba de jalbe adresate celor mai mari, sau conduse de spirit religios, predominant în veacurile trecute. În mod obișnuit, găsim formula: « cu lacrimi jeluim » domnitorilor sau boierilor ¹⁾, ba chiar, de sigur, când nevoile erau mai mari, se solicita « cu izvor de lacrimi fierbinți » ²⁾; izolată am găsit formula mai plină de demnitate, adaptată de un egumen dela Florești:

« ...Milostive și luminate Doamne, să fii Măria Ta s[ă]n[tos].
« Jăluiesc Măriei Tal[e] ca unui Domnu milostiv, că ... » ³⁾.

Spiritul religios predomina în toate actele, atât cele publice, cât și cele private, fiind cu atât mai pronunțat, cu cât actele sunt mai vechi. Adeseori aceste documente au câte o mică introducere cu caracter religios; semnalăm astfel un uric din 1649, care începe cu formula:

« ...În numele Tatălui și Fiului și Sfântului Duhu, Troiții cei de o ființă nedespărțitei, iată eu robulu stăpânului Domnului Domnezeului meu Isus Hristos și a Troiții închinătoriu, noi... » ⁴⁾.

Sau o foaie de zestre cu dată mai recentă, din 1856, care începe cu:

« Fie Doamne mila ta spre noi, precum am nădăjduit și noi întru tine... » ⁵⁾.

Actele, și în special acele privitoare la donațiuni sau testamente, cuprind dese apeluri la divinitate, sau citații din cărțile

¹⁾ Iorga N., *op. cit.*, actele CCXCVI, CCCXCVII, etc.

²⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. XCVIII.

³⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CCXXXII.

⁴⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LVI.

⁵⁾ Act tradus și legalizat de Arhivele Statului, sub Nr. 601/1912.

sfinte. Semnalăm cu această ocaziune o diată de asemeni cu dată recentă, scrisă la Noemvrie 1855, cu următoarea cuprindere:

« De vreme ce întâmplarea cea viitoare este nevăzută și îngerilor necunoscută, pentrucă numai la Dumnezeu toate sunt cunoscute,

Drept aceia eu roaba lui Dumnezeu Ivana soția răposatului Deacon Neculai din acest sat Mocești, am socotit mai înainte până ce nu mă coprinde sfârșitul vieții mele și până[m]i sunt mințile întregi și sănătoase, să fac dietă și să dovedesc gându meu către moștenitorii mei cei aleși cu care voesc să chivernisească ei averea mea mișcătoare și nemișcătoare după petrecania mea din viață, ci întâi mă rog lui Dumnezeu ca un milostiv să-mi erte mulțimea păcatelor mele cele ce am greșit ca un om într'această lume, așiderea mă rog și tuturor creștinilor, cui ce-i voi fi greșit să erte și de mine să fie ertați toți.

Mai întâi de toate, moșia ce este dela... »¹⁾.

Trecând la analiza *cuprinsului* vechilor acte, vom găsi convențiunile și actele cele mai variate, dela vânzare sau constituire ca rob, până la aplicațiuni ale prescripției, învederându-se noțiunile juridice cunoscute în veacurile trecute, a căror cercetare evolutivă urmează a se face cu altă ocaziune.

În cuprinsul vechilor acte aflăm cu prisosință elementele esențiale ale convențiunii juridice; în toate găsim specificate: numele părților, consimțământul, obiectul și cauza obligațiunilor care se recunosc.

* * *

、 Părțile contractante, de obicei sunt indicate prin numirea și funcțiunea persoanei fizice care intervine în act. Astfel am găsit: « Orestu clisiaru otu Cometu »²⁾, sau « Iordachi Cantacuzino biv vel Med[elnicer] » și « Ion Neculae biv Hatman »³⁾ sau « Onofrie călugărul, care me'amu chematu Oprea Tearciu di în Pruiani »⁴⁾, ș.a.m.d.

În unele acte, participanții sunt determinați prin filiația pe care o au, referindu-se mai totdeauna la două grade de ascendenți spre a fi cât mai bine identificați; astfel găsim: « Eu Pătrașcu și

¹⁾ Act tradus și legalizat de Arhivele Statului, sub Nr. 944/1912; Cpr. diata din 1787 citată de d. Iorga, *op. cit.*, act. CCLIII.

²⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LIII din 8 Mai 1682.

³⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CXCIV din 21 Martie 1728.

⁴⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CCLVII dela 1610.

cu soru-mea Teodosia feciorii Acsiniei, nepoți Anghelinei 'ci-au fost sor[ă] lui Scînteaia din Buzăți »¹⁾; sau « Dumitrașco Mălaiu, ficiorul lui Simon Mălaiu, ce au fost visternic, nepotul lui Coste Vornicul »²⁾).

În alte acte, părțile sunt determinate prin indicarea cuscreniilor sau a legăturii de căsătorie; astfel, într'un zăpis din 1673 se indică: « eu Dumitrașco ginerile Alčului din Mircești »³⁾; într'o jălbă din 1794 se arată: « Simion, ginere de nepoată lui Pintilie sin Andreica, răzeși de moșie Răcești și Ordășei »⁴⁾; iar în alt zăpis din 1670, se specifică: « ... eu Safta ci-am fost Doamnă răposatului Gheorghie Ștefan Vodă »⁵⁾.

Alteori, persoanele contractante se identifică prin locul de origine sau domiciliul lor; un zăpis din 1628 ne arată pe « Stan Micaluși di[n] Săcelu »⁶⁾, un altul din 1645, este scris de « Hubulea ot Nistoreani »⁷⁾, în fine, un altul dela 1700 se referă la « Simion din Țara Ungureasc[ă], din sat din Veștim »⁸⁾.

Rareori în acte nu se arată numele persoanelor contractante, dar atunci sunt determinate cât mai mult cu puțință și de obicei, prin mențiunea subscrierii: « eu care mai jos mă voi iscăli »⁹⁾.

De asemenea, actele în care intervine câte o colectivitate, sau prea numeroase persoane, nu cuprind menționat numele tuturor acestora, ci denumirea lor globală: « sătenii ot satul Fîntînelili, Ungureni dintr'acest județu Saacu »¹⁰⁾; sau într'un zăpis din 1815: « noi mazăli, clăcași, după moșia dumisale vel Dvor[nic] Barbul Văcărescul, Tohani, din sud Saac¹¹⁾ »; sau în alt zăpis din 1808: « răzășii din moșia Moinești dela Țănutul Bacăului », iar într'o jălbă: « toți moșnenii dela Urlați sud Saac¹²⁾ ».

¹⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. XCII.

²⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. XVI din 20 Mai 1666.

³⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CCXXI.

⁴⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. XIX.

⁵⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LXI.

⁶⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. IV.

⁷⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. XXVII.

⁸⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LXXX.

⁹⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CXXXV.

¹⁰⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CLXXXIV din 1800 (petiție).

¹¹⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CLXXXIII.

¹²⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CXXXI.

Denumirea persoanelor morale se făcea prin indicarea însăși a așezământului care participa la convențiune; cum aceste persoane erau de obicei mănăstirile care primeau dani, vom găsi numele lor arătat fie prin termeni expresi, fie implicit, ca în uricul dela 1428 al lui Alexandru cel Bun:

«...bineamvoit... ca să învoim și să întărim mănăstirea Neamțului, a Înălțării Domnului, și am adaos ei dintru a noastră avere... »¹⁾.

Socotim de un deosebit interes să arătăm că puteau figura în acte și persoane juridice a căror existență era pur ideală, care încă nu funcționau, nu se manifestau, sau nu aveau încă patrimoniu de administrat; astfel, într'un uric din 1649 se scria:

«...Domnia Mé am începutu a zidi sfânta mănăstire înu târgulu Eși, anume Golăia, undi este hramulu de Înălțare Domnului Dumnezău și Mântuitorului nostru Is. Hs., și am datu și am miluit sfânta mândstire cu un sat... »²⁾.

Cu toate că, în mod obișnuit, persoanele morale erau desemnate prin înșeuși așezământul lor, destul de rar se făcea mențiune și de persoanele fizice pe care le cuprindea, similar cu « reprezentanți legali » din dreptul modern; cităm astfel un caz izolat, când într'un act de danie dela 1749 se prevedea că donațiunea s'a făcut.

«...Sfintei și dumnezeștei mănăstiri Cozii, părintelui igumenului chir Ghenadie arhimandritul și tuturor părinților carii sânt lăcuiorii la sfânta mănăstire, și carii vor fi de acuma înainte... »³⁾.

În ceea ce privește *consimțământul*, vechile acte judecătorești cuprind termeni expresi din care să rezulte că obligațiunile se luau fără vre-o violentare a voinței. În acte cu dată mult îndepărtată, se precizează că cuprinsul este elaborat « cu a noastră bună voire și cu toată a noastră bună voință »⁴⁾, iar mai târziu, în mod obișnuit se introduce formule că actul este « adevărat zapis al mieu de nimine nevoită nici asuprită, ce de a mia bună voe... »⁵⁾, între-

¹⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LXVI.

²⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LVI.

³⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CDLXXIII.

⁴⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LXVI din 1428 (uric).

⁵⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LXI (zapis), LXVIII, LXXXVI, etc.

buințată în special în actele de donațiune și vânzare; ba încă, într'o diată dela 1787 se întrebuințează formula și mai categorică: «fiindu-mi în toată întregimea minții mele și fire »¹⁾.

De asemeni, în aceste acte este totdeauna prevăzut un *obiect* așa cum îl înțelegem în dreptul modern, — fie că este determinat în existența sa, fie că este determinabil. Luând exemplul obișnuit al transmiterii proprietății bunurilor imobile, pe acestea le găsim totdeauna determinate; imobilele urbane sunt desemnate în deobște prin ulița pe care sunt situate, sau prin vecini:

*... un loc ce este între ograda Mitropoliei și între ograda dumisale Logofătul celui Mare, lui Solomon Bărlădianul, care loc a fost a Roșcăi Viștiernicul... »²⁾.

În cazul când se transacționează asupra unor imobile rurale, acestea de asemenea sunt determinate, fie prin hotarele lor:

*... o livade, anume în Muscel, la fântâna moși-meu lui Mușat, și merge împrejur, dela fântână în sus, pă supt rozoru Danciului și prin zălogi, pînă în capătul Piscului cu Măsteacăni, și treace pă scursură, până în locul Nedelceștilor, și mearge de obreaje, și mearge în jos, până în mijlocul arăturilor, și arătura cea de prigoană să fie a Nedelceștilor. Și pă pisc, în izvor, și pe izvor în sus, și prin zălogi în sus, până în fântână... »³⁾.

fie prin măsurătoare:

*... o grădiniț[ă], adic[ă] măsurat[ă] cu prăjina împărătească: 21 prăjin[i] pi dâmbuțu, din răchit[ă] în sus, pân[ă] în uliț[ă]... »⁴⁾.

fie prin alte împrejurări sau elemente, precum:

*... carii moșii sântu scrisi într'un zăpis dela Curilî, soțul meu cel d'întii... »⁵⁾.

Obiectul vândut este desemnat de obicei prin totalitatea sa: se vinde moșia, satul, pădurea, ș. a. m. d.; rareori este specificat în cuprinderea pe care o are și aceasta se întâmplă mai ales în actele de zestre, sau rareori în celelalte acte, dar numai în acelea prove-

¹⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CCLIII.

²⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. XXII (zapis) din 1671.

³⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CVIII (zapis) din 1718.

⁴⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. XLIX (zapis) din 1810.

⁵⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LXVIII (zapis) din 1674.

nind din ultimul secol. Astfel, într'un act dela 1800, prin care se dăruia o moșie, se specifică cuprinsul acesteia:

«...cu tot hotaru cât este domnescu și nedat nimărui de alți luminați Domni, cu toți munții ce se află pe dânsa, cu locuri de fânațe, de țarini, cu locuri de mutări pentru pășunatul oilor, cu vaduri de mori și de chio dă sucmani și de hirisăia »¹⁾.

În fine, obiectul convențiilor mai este și determinabil:

«...am volni[ci]t și pă dum[nea]lui ca să aibă a-ș lua vinitul moșii dela toți câți să vor fi hrânind pe acel loc... »²⁾.

În afară de aceste elemente esențiale pentru existența convențiilor, apreciindu-se nu după criteriile legale moderne, ci după însăși rațiunea juridică și spiritul timpurilor, când în afară de orice texte trebuia să reiasă în fapt cine se obligă, pentru ce se obligă și cum se obligă, în cuprinsul vechilor documente mai găsim și alte *elemente accesorii*. Actele juridice puteau să-și aibă ființa și fără existența lor; erau elemente explicative sau ajutătoare pentru obligațiunile ce se inserau în acte, pe care nu le cerea vre-o prăvilă sau nevoie imperioasă, ci numai uzul scriitorilor sau cugetul contractanților.

S'ar părea curios, dar *semnătura* nu constituia un element esențial al vechilor acte juridice și explicația o găsim ușor dacă ne gândim la numărul infim al știutorilor de carte de odinioară; lipsa semnăturii era înlocuită însă prin alte mijloace probatorii.

Cele mai multe din vechile acte juridice aflate poartă totuși semnătura proprie a părților, martorilor și scriitorilor, făcându-se mențiune despre aceasta în cuprinderea actului:

«...Și, pentru mai adevărată credință m'am iscălit mai jos ca să se rează »... »³⁾.

Neștiutorii de carte semnau prin desemnarea unei cruci și apăsarea, sau tragerea cu degetul peste semn, făcându-se mențiune în act despre aceasta:

«...și pentru credință, neștiindu a scrie, am pus sămnlul sfintei cruci »⁴⁾.

¹⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LXV.

²⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LXXXVI (carte domnească) din 1742.

³⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CCXLIV și CCC (zapise) din 1772 și 1717.

⁴⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CCXLIII (declarație) din 1736.

sau

* ... și pentru credință ne[a]m pus degitul ca să s[ă] crează... »¹⁾.

sau, în fine

* ... eu Grigoraș Prodan am pus degitul neștiind carte... »²⁾.

Alteori, spre mai mare întărire a actului, pe lângă semnături se punea și pecetia proprie:

* ... iar [s]pre mai mare credință ni-am iscălit și ni-am pus și pecetile ca să să știe... »³⁾.

Pe lângă semnăturile părților, la sfârșitul actelor se făcea mențiunea de *numele scriitorului* care « am scris cu dzisa lor »⁴⁾, sau « am scris cu vo[ce] [a] amândurora părțile »⁵⁾, — precum și de al martorilor care au asistat cu mențiunea « față », sau « mătr », sau « martur », sau « m'am tâmplat », martori al căror număr varia, ajungând chiar a se face mențiune că martoră a fost o întreagă colectivitate: « priloj... nas vāsii greadea... »⁶⁾ (= martori: noi întreg orașul).

În afară de acestea, în cuprinsul vechilor acte juridice găsim inserată *data* confecționării lor, care până prin secolul al XVIII-lea, era scrisă în slavonește, sau sub forma « m[e]s[i]ța Mai 5 d., v[ă]l[ea]t 7145 », sau sub forma mai simplă: « leat 7180 Oc[tomvrie] 28 », anii fiind socotiți dela facerea lumii.

De asemeni, adeseori era arătată și *localitatea* unde s'a redactat înscrisul, aceasta mai cu seamă la actele mai recente.

Pe lângă aceste elemente accesorii, privitoare la persoanele care intervin în acte și redactarea lor, cercetând *cuprinderea* propriu zisă, la cea mai mare parte din actele vechi se observă nevoia de a indica diferitele motive sau cauze care au determinat confecționarea actului.

¹⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CCXLIV și CCC (zapise) din 1772 și 1717.

²⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. XXIX (zapis) din 1789.

³⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CCCXXI.

⁴⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. XXXI, XXXIV ș. m. a.

⁵⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. L.

⁶⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CCCXXI.

Cităm fără vre-o deosebită alegere, un zapis din 1582 prin care domnitorul vindea o moșie primind drept preț doisprezece cai,

* ... pe cari cai Domnia Mea i-am trimis în trebuința Domniei Mele la Țarigrad, dimpreună cu birul... *¹⁾,

sau, un act de danie din 1673 prin care donatorii arată că

* ... [moșia] am dat-o pentru mari nevoia ce am avut o svadă cu un oam dăn Obroceni și l-am bătut și i-am spartu capul și era să moare oamul. Și ni cere igumenul dela Galatî treizeci de lei gloabă și ni care și oamenii dela Obroceni să plătim bărbierului și să punem un oam la lucru să lucreze până se va scula oamul, și usturimea oamului toat[ă] să plătim noi. Vădzînd noi că n'avem cu ce plăti, am îmblat la sămânții și rudili noastrî să ne plătească și nime nu s'au aflat... *²⁾.

și oferindu-se pentru aceasta vornicul Todrașcu, i-au dăruit lui moșia. Sau cazul unui țigan care își justifică darea sa în robie prin următoarea narațiune de fapte:

* [In] Tâmplându-să în ț[a]ra noastrî mare străcăciuni de prădzi și de robii de Tătari și de Turci, lipsit-am din ț[a]ra noastră și am trecut în ț[a]ra Moldovii de frica robii Tătarilor și, într'aceste vremi întâmplându-s[e] de au dat Dumnedzeu mari foamite în ț[a]ra Muldovei, și trăgându noi mari greu și multî lipsi de p[î]nia, ce era piaste toț[i] lăcuiitorii ț[ă]rîi, și neavând de ce să ni apucîm, ne am socotit să ni vindem, să fim mai bini robi decât să fim pieitori de foamia. Cercat-am pe la boeri: nimin[i] nu s'au aflat să ni cumperi ca să ni scoatem capetili din foamete. Cădzut-am cu rugăminte dup[ă] dumnealui Chiriia, snă lui Abăza stiagariul g[os]p[os]du, și ni-am vândut dumisali driapt, ca să-i fim driapți robi dumisali... *³⁾.

Găsim astfel numeroase expuneri de fapt, pe cât de originale, pe atât de inutile în ceea ce privește actul juridic care se încheie.

În fine, se pare că și în alte vremuri nu era suficientă numai « tocmeala », ci trebuia întărită prin diferite garanții sau *mijloace de constrângere*; în categoria acestora vom semna sancțiunile morale și cele religioase la care recurgeau părțile, atât spre a asigura executarea obligațiunilor de contractanți, cât și a înlătura intervenția celor de al treilea.

¹⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. XCIII.

²⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CCXV.

³⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CXCVII din 1719.

Actele juridice cuprinzând garanții de natură pur morală sunt destul de rare. În vremurile când credința și tradiția aveau preponderență, când influența religioasă era foarte puternică datorită mănăstirilor ce dobândeau mereu privilegii, și culturii bisericești alimentându-se mereu prin călugări ce cutreerau țara, — actele adoptau forma acestor garanții ce păreau mai eficace. Vom semna totuși o carte domnească din 1679 în care se spune că dacă

« ar sta cineva împotriva cărții Domnii Meale, bine să știe că unii ca aceia vor petrece mare certare și rea scârbă de Domnia Mea... »¹⁾.

sau următoarea convenție de... dragoste, sub sancțiunea « făcutelului de răs în lume »:

« Mai făgăduescu dumisale comisului Hristodoru Adamachi că, dacă vredată oi hotărâ să facu amoriu, să fii dumnealui acelu norocitu, daru, de înpotrive, dacă oi face cu altulu, să aibă voi să mă facă de bajocore... »

la care beneficiarul adaogă, ca o acceptare:

« Biletu a dumis. cc. Marghiliței G... îndatoritoriu că, oricând va voi a faci amoriu, să fii silită a-lu urma cu mini, iaru, cându, dinu potrivă, făcându cu altulu oricine, volnicu a fiu a o faci de rezil inu lumi... »²⁾.

Garantarea obligațiunilor în mod obișnuit se făcea prin înserarea unor clauze scrise în același spirit religios ca și termenii redactării: « adevărâmu cu sufletele noastre... »³⁾.

Totuși actele de o deosebită importanță aveau și o clauză... a blestemului, sub diferite variante, dela un simplu «...să fie proclit...», sau « anatima... », până la teribila amenințare aflată într'un zapis prin care se blestema:

« Să fie proclit și anatima; blăstămat de Vlădica Hr. și de 318 ije va Ni-cheie și să lăcuiască într'un loc cu Iuda și cu Ariia; ferul și piatrile i acioaia să putrezească, iară trupurile acelora să nu mai putrezească... »⁴⁾.

Nu știm însă dacă asemenea clauze erau destul de eficace față de reaua credință a contractanților interesați, care — de sigur — exista odinioară ca și acum.

* * *

¹⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CLXX.

²⁾ Bibl. Acad. Rom., act. necatalogat, din 2 Decembrie 1828, *Revista Istorică*, p. 99/1916.

³⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. X.

⁴⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. CLXVI din 1619.

Din examinarea tuturor acestor vechi acte judecătorești se învederează puternica influență religioasă a timpurilor. Scriitori fiind călugării sau preoții, redactarea actelor era făcută în stilul familiar acestora, adică în spirit religios pe care îl găsim fie sub forma de « predoslovie », ca introducere a unora din acte, fie sub forma sancțiunilor pentru neexecutare sau nerespectare a obligațiilor. Și această observare o putem face nu numai asupra actelor scrise de dieci și logofeți, ci și în acelea scrise de particulari, cum sunt multe din diate sau zapise, învederându-se astfel că spiritul religios era puternic dezvoltat în masele populare. Și socotim că tot sub această înrâurire, redactarea actelor se făcea într'un stil narativ și prolix. Rareori actul juridic se prezintă într'o redacțiune simplă, arătând numai numele părților și convenția care intervenea. Inversiuni și incidente fac greu de înțeles cele mai multe dintre documente, iar cărțile de judecată, în dorința redactorilor lor de a prezenta litigiile cât mai complet redacte, cuprind expuneri atât de lungi și inutile, încât — într'un caz cunoscut — au alarmat chiar pe domnitor.

Noțiunile de drept, natura și diferitele elemente ale convențiilor se creau pe încetul, se stabileau, se cunoșteau de marea mulțime. La transmisiunile proprietăților imobiliare se prevedea mențiunea stăpânirii « în veci de veci », sau « pentru X, coconi și nepoți, neclătită înu veaci ¹⁾ », implicând dar ideea de folosință și deplină stăpânire; plata prețului se făcea cu banii « primiți toți și diplin ²⁾ », în fine, diferitele hotărâri judecătorești cuprind convențiuni privitoare la cele mai variate materii ale Dreptului așa cum îl cunoaștem astăzi, sau privitor la instituții juridice de odinioară.

Un stil juridic propriu zis nu există, vechile redacțiuni cuprindeau cuvinte obișnuite, un limbaj curent, iar nu tehnic. Pe măsură ce se fixau diferitele noțiuni juridice, pe măsură ce se repetau aceleași operațiuni, consacându-se în scris pe pergament sau hârtie, ideile așternute într'o primă redacțiune se completau și apoi deveneau clauze obișnuite, se transformau în formule, iar întrunirea tuturor acestora a constituit începutul stilului juridic.

RADU DIMIU

¹⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. LV din 1658.

²⁾ Iorga N., *op. cit.*, act. XLIX.

ORIZONTUL VIEȚII SOCIALE ȘI MORALE ÎN FILOSOFIA LUI DESCARTES

Privindu-l în totalitatea sa, sistemul lui Descartes ne apare astăzi ca o metafizică preocupată de problemele unei cunoașteri fundamentale și desăvârșite, prin care omul să ajungă la o viață cât mai înțeleaptă și mai creatoare. Scopul acestui humanist modern a fost știința universală, din care să se poată deduce toate celelalte științe și adevăruri. Nimeni nu a fost mai curios și mai dornic de a găsi prin rațiune, adevărurile filosofiei sau ale înțelepciunii, pe care Descartes o vedea asemeni unui arbore, a cărui rădăcină este Metafizica, trunchiul-Fizica, iar ramurile, toate celelalte științe, care pot fi reduse la trei principale: Medicina, Mecanica și Morala ¹⁾. Dar în afară de principiile lor, toate aceste cunoștințe nu mai erau privite ca la gânditorii antici, drept niște adevăruri statice și imuabile, ci, dimpotrivă, ca instrumente de depășire și progres, utile omului, «atât pentru conduită în viață, cât și pentru conservarea sănătății sale și inventarea tuturor artelor » ²⁾.

Fizician și metafizician, în primul rând, Descartes nu s'a gândit să propuie reforme sociale, așa cum de altfel nu a căutat să impuie celorlalți nici măcar metoda sa de cugetare ³⁾, în care credea, totuși, în mod absolut. Acest gânditor modern a văzut și a observat, totuși, prea multe lucruri, pentru a nu fi lăsat în lucrările sale, atât de prudent exprimate, o seamă de elemente morale și sociologice, care să ne îngăduie să deducem, într'o oarecare

¹⁾ Descartes, *Les Principes de la Philosophie*, Prefața.

²⁾ *Ibid.*

³⁾ Descartes, *Discours de la Méthode*, Partea II-a.

măsură, și chipul în care privea el societatea sau orizontul social al existenței. Căci « nimeni ca Descartes nu a fost stăpânit de necesitatea abstractului, dar nimeni, de asemenea, nu a avut mai cu prisosință sentimentul realului » ¹⁾).

În consecință, ne propunem de a schița felul în care vedea marele gânditor relațiile dintre individ și societate, cum înțelegea societatea și care erau normele de comportare în viața socială. Dacă vom reuși a demonstra prezența acestor elemente strict sociologice, credem că vom desprinde un nou aspect al operei lui monumentale, precum și dovedi că încă într'o direcție filosoful francez a fost un ilustru precursor.

Se știe că oricât de rezervat și de indiferent a privit lumea înconjurătoare acest filosof, oricât de departe a rămas el de politica și moravurile contemporanilor săi, concentrându-se asupra problematicei sale științifice, Descartes a fost un mare călător, un vagabond plin de neliniști, care a cunoscut atâtea medii diferite, — regale, aristocratice și burgheze — și a avut aface cu oamenii bisericii și ai armatei, cu oamenii de știință, ca și cu adepții unor organizații secrete. A rămas mereu el însuși, mare și izolat, dar nu mai puțin a fost și un observator, care, dacă nu a crezut în experiența vieții ca izvor de adevăruri fundamentale, pe care numai rațiunea le poate desvălui omului, a înțeles și viața cu necesitățile-i imperioase. Și, de aceea, nu trebuie să ne mire că perspectiva sociologică ce se degajă din cercetarea operei carteziene este dintre cele mai interesante și permanent valabile.

Omul este pentru Descartes, « o putere limitată » (une puissance finie). Mai mult decât în fața realității metafizice, omul este limitat în fața realității cotidiene. Sunt o seamă de realități naturale, cărora nu poate decât să li se supună. Dar, spre deosebire de animale, orice om este și rațional, și prin rațiune poate să ajungă la o libertate și la o înțelepciune aducătoare de mulțumirea, pe care întotdeauna o conferă Binele adecvat meditat și voit în acțiunile sale. Viața, totuși, nu-i dă răgazul de a medita în dejans înainte de a purcede la acțiunile cotidiene.

Filosoful a pus aici una din problemele ma celei actuale ale timpului nostru, anume relația dintre contemplație și acțiune,

¹⁾ Ch. Adam, *Vie et Oeuvres de Descartes*, p. 353.

dintre cunoaștere și experiență, dintre adevăr și viață. Așa cum este constituită, viața ne cere mereu să acționăm și nu ne așteaptă până să ajungem la adevărurile esențiale, ce singure ne-ar putea călăuzi spre o trăire justă și creatoare. Fără aceste adevăruri raționale, suntem mereu expuși greșelilor și ignoranței, iar soarta noastră ne cere, totuși, să lucrăm fără ele, căci adesea luminile rațiunii vin prea târziu. Descartes, încercând să rezolve această dificultate a condiției umane, a depășit linia de cugetare stoică, — prezentă în distincția dintre lucrurile ce ne stau în putință și de care suntem moral răspunzători, și cele care nu depind de noi — înțelegând și caracterul de urgență al comportării sociale. Idealist activist, el vede societatea și morala în chip dinamic. El înțelege că viața nu așteaptă gândirea și știința, chiar dacă el dorea o altfel de viață. Și atunci propune omului obișnuit, de a căuta să-și formeze o Morală suficientă, pentru rânduirea acțiunilor vieții, pentru ca aceasta să nu sufere nici-o întârziere și pentru că noi trebuie să ne străduim cu dinadinsul să trăim bine » ¹⁾. E vorba de cunoscuta sa morală provizorie (*morale par provision*), morală conformistă, cu resemnări stoice, dar care afirmă totuși și un voluntarism modern : să fii cel mai ferm și mai hotărât în acțiunile tale ²⁾. E morala pe care și-a propus-o și sieși, când, căutând adevărul prin rațiune, nu voia să rămână « cu totul nehotărât în acțiunile mele în timpul în care rațiunea m'ar obliga să fiu în judecățile mele » ³⁾. Când nu avem putința de a discrimina suficient opiniile ce ni se înfățișează, trebuie să alegem pe cele mai probabile, preferând să ne înfrânăm pe noi înșine, decât să forțăm schimbarea ordinei prezente. Utilizând fericita formulă a Profesorului Gilson, putem spune că « voința are totdeauna îndatorirea de a nu rămâne în îndoială și de a afirma ceea ce intelectul încă nu a demonstrat » ⁴⁾. Iată cum rezolvă Descartes paradoxul constituit din contratimpul acțiunii și al cunoașterii.

Dar, punând ipoteza că intelectul reușește să ne rezolve îndoe-lile, înainte de a porcede la acțiune, nu putem atunci păși

¹⁾ Descartes, *Les Principes de la Philosophie*, Prefața.

²⁾ Descartes, *Discours*, Partea III-a.

³⁾ *Ibid.*

⁴⁾ R. Descartes, *Discours de la Méthode*, text și comentariu de Étienne Gilson, p. 233.

maxima provizorie, renunțând de a ne mai înfrâna și cercând să ajungem la o altă ordine pe care rațiunea ne-ar arăta-o superioară? Iată cum credem că trebuie văzut și sensul pozitiv al maximei carteziene, mai ales în cazul cugetătorilor care vor să modifice realitatea prezentă. Descartes considera în chip relativ viața socială și aceasta se vede din referințele sale, aflate mai ales în *Discurs*, la « condițiile », « circumstanțele », « moravurile » (les moeurs) și « modele » atât de diferite, pe care în calitate de filosof-călător le-a observat în țările cucerite atâta vreme.

Cadrelor sociologice există din plin la acest mare spirit, care înțelege varietatea societăților cu ajutorul metodei comparației, declarând că, datorită acestei metode, poți judeca « plus sagement » moravurile poporului tău. Este drept că această cunoaștere studiind « cartea lumii », superioară celeia din cărți, dar care implică riscul de a te înstrăina de țara ta (deși, dacă aplicăm aici norma acelei moderațiuni sau măsuri carteziene, neajunsul se poate preface în folos), îi apare, în cele din urmă, destul de incertă față de studiul interior al spiritului cugetător. Dar pentru o sociologie care privește tocmai dinamica socială, metoda observației și comparației directe, nu este vrednică de desconsiderare. Descartes rămâne, în ciuda sa, un înaintaș al Sociologiei noastre.

Dar, în știința filosofului, găsim nu numai condițiile realității sociale, ci și conștiința unităților sociale. Omul lui Descartes nu este un izolat și nici centrul universului, ci e o parte a unui întreg. În scrisoarea din 15 Septembrie 1645, către Princesesa Elisabeth, filosoful îi recomandă și acest adevăr, a cărui cunoaștere îi pare foarte utilă: « cu toate că fiecare din noi este o persoană separată de celelalte, și ale cărei interese sunt, prin urmare, într'un fel oarecare, distincte de ale celorlalte din restul lumii, trebuie, totuși, să ne gândim că nimeni nu ar putea subsista singur și că fiecare este, într'adevăr, una din părțile universului, și, mai cu seamă încă, una din părțile acestui pământ, una din părțile acestui Stat, a acestei societăți, a acestei familii, de care este legat prin locuința sa, prin jurământul său, prin nașterea sa »¹⁾.

Iată, așa dar, înșiruirea sociologică a unităților sociale; iată recunoașterea destinului social al individului, parte legată, prin naș-

¹⁾ *Vie et Oeuvres de Descartes*, publicate de Ch. Adam și Paul Tannery, IV, p. 293.

tere, de un întreg. Dar spiritul acesta, atât de aproape de noi, vede corelațiile dintre oameni, nu numai ca un fapt natural, ci și ca o interacțiune specific umană. Suntem legați unii de alții, nu numai prin jurământ, dar și prin prietenie. Societatea apare ca o prietenie, dar mult mai sentimentală și mai concretă decât cea aristoteliană. « În viața socială nu există un bine mai mare decât amicitia » exclamă Descartes în epistola împotriva lui Voetius ¹⁾. Iar într'o scrisoare adresată Principesei Elisabeth, cu care discută preceptele lui Machiavel, găsim următoarele: « Dar pun la o parte un fel de înșelătorie ce este de-a-dreptul protivnic societății și de care nu socot că este îngăduit să te slujești... anume de a pretinde că ești prietenul acelora pe care vrei să-i nimicești, pentru ca astfel să-i poți mai prielnic surprinde ²⁾.

Prietenia văzută ca un profund sentiment social, ca legătura sfântă dintre oameni, nu este, însă, singura manifestare ce caracterizează umanitatea vieții sociale. Alături de ea mai este și generozitatea, care ocupă un loc atât de important în *Traité des Passions*. Generoșii « nu prețuesc nimic mai mult decât de a face bine celorlalți oameni și de a-și disprețui propriile lor interese » ³⁾. Căci generozitatea nu este decât conștiința că omul posedă libera dispoziție a voinței sale, precum și hotărîrea sa fermă și constantă de a utiliza cum trebuie această voință ⁴⁾. Generozitatea este virtutea supremă, care prilejuește individului « de a nu pierde nicio dată voința de a pune la cale și a înfăptui toate lucrurile pe care le va judeca drept cele mai bune ».

Generozitatea atârnă, așa dar, de cunoaștere. De aceea, când semenii noștri greșesc, nu trebuie să-i disprețuim, ci să înțelegem că « mai curând din lipsă de cunoștință decât din lipsă de bună voință au săvârșit aceste greșeli ».

Totuși, în îndeletnicirile sociale, în viața cotidiană, oamenii trebuiesc observați după faptele lor. Așa a procedat în tinerețe Descartes călătorul, care, pentru a cunoaște într'adevăr gândurile oamenilor ce-i întâlnea lua seama « la ceea ce ei practicau decât la

¹⁾ Citat de Maxime Leroy, *Descartes, le philosophe au masque*, II, p. 87.

²⁾ *Vie et Oeuvres*, ediția AT, IV, p. 488.

³⁾ Descartes, *Traité des Passions*, art. CLVI.

⁴⁾ *Ibid.*, art. CLIII.

ceea ce spuneau »¹⁾). Acțiunea trădează gândurile omului, pe când spiritul poate uneori să-și ascundă gândurile, sub porunca circumstanțelor. Dar nu-i mai puțin adevărat că acei care se comportă nevrednic o fac nu atât din rea voință, cât din ignoranță.

Viața socială mai cunoaște și opusul iubirii, adică tot felul de conflicte. Are cineva a priori dreptate în conflictele sau divergențele dintre individ și societate? Raționalistul Descartes rezolvă dificultățile altfel decât, de pildă, un Hegel, care cere individului supunerea la ethosul poporului său. Problema e pusă de Descartes în *Discurs*, ca și în aceeași scrisoare despre unitățile sociale, din 15 Septembrie 1645.

În *Discurs* ne spune că omul cugetător poate găsi în spiritul său drumurile pe care trebuie să le urmeze, mai bine decât prin cercetarea societăților sau a cărților. Iar în scrisoare pune și mai concret problema: «Și totdeauna trebuie să preferi interesele întregului, din care ești o parte, intereselor persoanei tale în particular; dar totuși cu măsură și discrețiune, căci ai greși dacă te-ai expune unui mare rău pentru a procura doar un mic bine părinților sau țării tale; iar dacă un om valorează într'adevăr el singur mai mult decât tot restul orașului său, atunci nu există nici o rațiune de a-și voi pierzarea pentru a-și salva orașul ». Dar îndată adaogă filosoful: e altceva dacă poți salva pe cineva, dacă poți face bine întregii lumi²⁾.

Astfel de considerațiuni prudente și potolite par, la prima vedere, a respinge orice eroism spontan și excesiv și a recomanda numai eroismul rațional, care, în fond, se confundă cu virtutea. Totuși, acest iubitor al măsurii și al armoniei, în tot ceea ce privește spiritul și manifestările sale, nu nesocotește avânturile și impetuozitatea vieții. În definiția omului lui Descartes, anumite excese sunt îngăduite. În scrisoarea din 3 Noembrie 1645, el distinge între pasiunile, care sunt cu atât mai utile, cu cât înclină spre exces, acestea nestrucând rațiunii și realizând Binele într'o mai mare măsură, și pasiunile celelalte, care ar putea dăuna rațiunii. Deci, spre deosebire de antici, echilibrul spiritual al omului cartezian este mai dinamic, și credem că nu greșim afirmând că ar-

¹⁾ Descartes, *Discours de la Méthode*, Partea III-a.

²⁾ *Vie et oeuvres*, ed. AT, IV, p. 293.

monia la care poate ajunge un astfel de om este o necurmată depășire către Bine, prin rațiune și acțiune, un necurmat ciclu de echilibrări dinamice, creatoare iar nicidecum statice și resemnate, cum le năzuiuau anticii. De asemenea, în organizarea personalității sau în realizarea-de-sine, raționalistul lasă un loc important și plăcerilor. În *Traité des Passions*, după ce recomandă ca folosirea pasiunilor să nu fie, în general, excesivă, scrie: « Cât privește restul, sufletul poate să-și aibă plăcerile sale particulare; dar pentru acelea pe care le împărtășește cu corpul, ei (oamenii n. r.) atârnă pe de-a 'ntregul de pasiuni, așa încât aceia pe care pasiunile pot să-i miște cel mai mult aceia sunt în stare să guste cel mai mult din bunătatea vieții (sont capables de goûter le plus de douceur en cette vie » ¹⁾).

Omul cartezian are drept la o viață mai complexă, mai mult decât omul filosofiei antice sau decât acela al unui anumit creștinism. Înțelepciunea lui lucrează pe viu și când rațiunea, dirijată în viața socială de Bine, îi inspiră voința, el poate săvârși chiar excесе. Eroismul nu este, așa dar, isgonit din acest univers, ci capătă o grandoare mult mai complexă și mai nobilă.

De altfel, ordinea pe care a stabilit-o Dumnezeu în viața în care El a unit (*conjoint*) pe oameni « d'une si étroite société », ordinea aceasta virtulă este și în om. Individul nu are decât să cugete pentru a găsi mereu măsura în care să se devoteze societății. « Recunosc că este dificil de a măsura până unde ordonă rațiunea să ne interesăm de lume (*pour le public*) ; dar, totodată, aceasta nu este o chestiune (une chose) în care se cuvine să fii, în chip necesar, foarte exact. Este de ajuns să-ți satisfaci conștiința și să dai ascultare înclinației tale (et on peut en cela donner a son inclination) » ²⁾.

În afară de inspirație, de acea logică a inimii sau înclinație interioară, pe care Descartes o vedea și la Socrate ³⁾, și pe care Pascal o va dezvolta nespuse de măreț, și în afară de elementele sociologice ale acestei judecăți, găsim tot aici și linia individualismului modern, ce va da atâta importanță conștiinței.

¹⁾ Art. CCXI.

²⁾ Scrisoarea din 6 Octombrie 1645.

³⁾ Scrisoare din Noembrie 1646, ediția AT, pp. 530—531.

Dar oricâte filoane mistice și libertăți practice posedă omul cartezian, metoda supremă rămâne rațiunea, așa cum scopul final rămâne realizarea Binelui suveran. În chipul acesta, am și ajuns la normele vieții sociale ale acestui sistem, în care elementele sociale și cele morale sunt atât de intim legate. Descartes prețuește oamenii și societățile în funcțiune de adevărurile pe care le poartă în ei și le slujesc. Căci scopul cel mai nobil și mai autentic al omului este cultivarea rațiunii și înaintarea adevărului. În scrisoarea către Principesa Elisabeth, din 4 August 1645, filosoful reia maximele morale trasate în 1619 și formulate ca o morală « par provision » în *Discurs* (1637), dar acum pune, în primul rând, regula, care în 1637 nu era decât a patra și mai mult rezervată pentru sine însuși: să știe să-și folosească viața sa pentru cultivarea rațiunii și pentru înaintarea cunoașterii adevărului ¹⁾.

Deci un om care se devotează cum se cuvine adevărului, prețuește mai mult decât restul orașului său. Lucrurile se schimbă însă, dacă și comunitatea sa cultivă în mare măsură înțelepciunea. « Fiecare națiune este cu atât mai civilizată și mai așezată (*polie*) cu cât în ea oamenii cugetă mai bine (*y philosophent mieux*); și astfel cel mai mare bine ce poate exista într'un stat este acela de a avea filosofi » ²⁾.

Iubitor al spiritului, al valorilor și al măsurii, Descartes nu poate aprecia decât comunitățile unde înțelepciunea domnește și nu poate decât disprețui actele necugetate și sacrificiile nemotivate și deci inutile.

Morala sa socială apare senină, aristocratică, lăsând loc, în primul rând, ierarhiei valorilor, cultului competenței, acțiunilor înțelepte. Din acest punct de vedere, Descartes nu aparține niciunei clase sociale, asemenea tuturor marilor filosofi. Rațiunea fiind o calitate general omenească de sigur că punctul de plecare al moralei sociale carteziene poate fi numit democratic, dacă prin democrație înțelegem egalitatea de condiții sociale pentru ca cei mai înzestrați de natură să poată ajunge la locurile ce le merită. (Cecil DeLisle Burns). Dar organizarea societății carteziene implită sau vizează nu mai puțin o aristocrație intelectuală, o selec-

¹⁾ *Vie et Oeuvres*, ed. AT, IV, pp. 265—267; Ch. Adam, XII, pp. 415—416.

²⁾ Descartes, *Les Principes de la Philosophie*, Prefața.

țiune bazată pe criteriul devoțiunii față de adevărurile fundamentale ale spiritului. Pentru aceste motive trebuie să privim cu relativitate părerea d-lui Maxime Leroy, că, din activitatea lui Descartes se desprinde burghezul, « l'homme de Tiers-État »¹⁾. De sigur că acest iubitor al bunului simț, care nu disprețuește contactul cu poporul și vorbește limba lui, socotită pe-atunci vulgară, este mai aproape de lumea care, prin educație, poate deveni înțeleaptă, decât de acei care având toate posibilitățile de a ajunge la ideile clare și distincte, se comportă totuși fără rațiune. Dar omul ideal pe care-l proiectează doctrina carteziană, nu poate fi decât individul care se realizează prin rațiune și cultivă adevărurile esențiale.

În acest sens, ca și Plato, Descartes pare a năzui către o aristocrație conducătoare, formată pe baze democratice și având în fruntea ei, poate, un rege-filosof. Și ca și Plato, cel din *Legile*, nu din *Republica*, raționalistul Descartes crede mai curând în legi, decât în moravuri, mai mult în anumite principii fundamentale, decât în oameni. Nu crede Descartes în partea a doua a *Discursului* că popoarele care respectă dela început constituțiile unui legislator prudent sunt mai civilizate decât cele care și-au făcut legiuiri, doar pe măsura ce sufereau neajunsurile neprevăderii lor? Și vede înflorirea Spartei « nu din pricina bunătății fiecăreia din legile ei în particular, căci se știe că multe din ele erau foarte ciudate și chiar protivnice bunelor obiceiuri, ci din pricină că, nefiind inventate decât de un singur om, toate legile tindeau la același scop (mais à quase que, n'ayant inventé que par un seul, elles tendaient toutes à même fin) ».

Filosoful francez și catolic crede în legistatorul unic, deci într'un fel de rege-filosof și crede mai mult în câteva legi fundamentale decât în experiența socială, unde există atâta divergențe, pe care numai unitatea rațiunii le poate înlătura. Căci « mulțimea legilor furnizează adesea scuze pentru vicii »²⁾. Iar în scrisoarea către Chanut din 20 Noemvrie 1647, filosoful recunoaște suveranilor sau delegaților lor, dreptul de a rândui (*régler*) obiceiurile celorlalți.

¹⁾ Maxime Leroy, *Descartes, le philosophe au masque*, II, p. 94.

²⁾ Descartes, *Discurs*, III.

În puterea noastră omenească nu stau pe de-a'ntregul decât gândurile noastre, dar acestea sunt absolut ale noastre pentru că ele nu atârnă decât de liberul nostru arbitru ¹⁾. Astfel fiind, libertatea noastră e rațională, iar Politica nu poate fi decât respectarea unor legi fundamentale, propuse de un legislator unic și prevăzător, care are putere asupra treburilor lumefști.

Dar dacă societatea nu poate fi scutită, totuși, de experiențe nefaste, dacă unele state nu au avut dela început beneficiul unei legislații esențiale și prevăzătoare? Atunci rezultă că Statul își poate corecta și trebuie să-și corecteze, prin mijlocul rațiunii, neajunsurile, fără a o lua dela început. Așa pare a rezulta din partea a II-a a *Discursului*.

Că în sistemul cartezian rămâne deschisă posibilitatea unor reforme temeinice în acord cu rațiunea, nu mai încape îndoială. Dar astfel de reforme trebuiesc săvârșite unitar și cu înțelegerea întregului. Nimeni nu a disprețuit mai mult decât Descartes, specializările unilaterale, concesiunile pe gustul mulțimii sau cercetarea neutră a unor aspecte ale vieții. Totul trebuie făcut pentru îmbogățirea înțelepciunii, deci pentru progres, cunoașterea implicând realizarea concretă. « Dacă, așa dar cineva, se gândește în chip serios să caute adevărul în lucruri, să nu aleagă o singură știință, deoarece toate stau împreună și se țin una de alta ». Ci să le învețe pe toate împreună, « nu pentru a descurca cine știe ce chestiune specială de școală, dar pentru ca, în fiecare din împrejurările vieții sale, mintea să-i fie în stare să arate voinții ce e mai bun » ²⁾. Adânci adevăruri de care se cuvine să ție seamă deopotrivă oamenii practicei sociale și politice, ca și înșiși sociologii, adesea opaci față de o înțelegere totală a societății, tocmai din pricina specializării în știința unor aspecte fragmentare.

Știința universală în care credea Descartes era menită să folosească oamenirii. Prin triumfurile spiritului, societatea putea ajunge la progres, dar nu numai în viața-i interioară și socială, dar chiar și în biologia ei. Prin medicină, filosoful fizician credea că oamenii vor putea fi făcuți mai înțelepți și mai îndemânateci (*plus habi-*

¹⁾ Comentariul Profesorului Gilson, *op. cit.*, p. 246.

²⁾ R. Descartes, *Regulae ad directionem ingenii*, ediție românească cu note de C. Noica, Brașov, 1935, Regula I.

les). Știința avea să dea omnenirii, prin invențiile, descoperirile și judecățile ei, Binele.

Morala carteziană este profund socială. Studiind-o, profesorul E. Boutroux conchidea că morala ultimă a marelui idealist activist (cea din *Les Principes* și din *Traité des Passions*, spre deosebire de cea din *Discurs* și *Scrisori*, aceasta pătrunsă mai mult de spiritul antic și de creștinism) este morala științei aplicate, morala care înglobează natura și rațiunea, și proiectează în centrul înțelepciunii pe omul stăpânit de rațiune. Omul nu mai este zdrobit de natură, ci se slujește de natură ¹⁾.

Morala aceasta care nu mai este direct teologică, ci sprijinită pe știința umană și mai ales pe Fizică, este, prin excelență, o morală socială, căci oricât individualismul cartezian ar prețui pe om în sine și l-ar ierarhiza după gradele de idei clare și distincte la care se ridică, omul este socotit o parte a întregului. Pentru acest întreg, individul trebuie să raționeze, inventând și găsiind instrumente spirituale și materiale și tot pentru Binele cert al acestui întreg se poate el sacrifica. Procedând astfel, și individul, și societatea nu fac decât să se supună Binelui suveran, punând probabilul experienții și certitudinea gândirii, în slujba datoriei. Acest Bine suveran este descris într'o scrisoare din 18 August 1645, drept « lucrul pe care noi trebuie să ni-l propunem ca scop în toate acțiunile » ²⁾. Astfel, putem ajunge la mulțumire, la acea beatitudine ce presupune Binele suveran.

Firește că nu putem tinde către Bine decât prin mijloace demne. Binele dobândit prin forță e ceva nevrednic (*indigne*). Descartes distinge în legătură cu acestea între Principii, care au dobândit un Stat prin mijloace juste, și ceilalți, arătând că numai primii sunt demni de preceptele creatoare. Cu alte cuvinte, crede că realizarea este hărăzită numai conducătorilor care întrebuintează și mijloace și scopuri juste. Și privește cu neîncredere preceptele tiranice, convins fiind că forța se distruge prin forță și că viața își are o finalitate creatoare numai prin rațiune și știință.

1) E. Boutroux, « Du rapport de la Morale à la Science dans la philosophie de Descartes », în *La Revue de Méthaphysique et de Morale*, 1896, pp. 502 și urm.

2) *Vie et Oeuvres*, ed. AT, IV, p. 275.

Aproape toate aceste afirmații pot fi găsite sau deduse din scrisoarea din Septemvrie 1646, în care filosoful discută cu Principesa Elisabeth preceptele lui Machiavel¹⁾. Și este nespus de semnificativ că, împotriva acestuia, declară Descartes că nu crede că cineva se nimicește (*on se ruine*) fiind totdeauna un om de bine. Pentru el există numai lucruri juste și injuste.

Acesta este orizontul sociologic și etic al marelui iubitor de rațiune și de adevăr, al acestui premergător al spiritului civilizatoriu și legalist care acum este desvoltat în cadre internaționale, al acestui activist modern pentru care tehnica și știința, invenția și adevărul nu s'au exclus, ci aveau menirea de a colabora pentru binele umanității. Idealul său concret a fost astfel definit de Ch. Adam: « a uni concepția Științei, așa cum era în Antichitate, cu aceea a artei, cum era în Evul-Mediu, într'un chip cât mai strâns și mai definitiv, iată, — într'adevăr, îndoita condiție a progresului »²⁾.

Intr'adevăr, alături de înțelept, marele gânditor francez iubea pe muncitor; alături de legislatorul prevăzător, pe omul creator. Toți aceștia făceau parte integrantă din realitatea carteziană, din societatea în care ei lucrau pentru realizarea unui Bine pământesc. Muncitorul său este meșteșugarul medieval, dar și acel al lumii civilizate de astăzi, omul care armonizează însușirile naturale cu știința și tehnica. Și Descartes ar iubi și astăzi pe acest meșteșugar (artisan), ca și pe cei care se devotază cu priviri largi și înțelegeri atotcuprinzătoare, științelor folositoare societății.

Dar pe lângă realizarea legăturii dintre înțeleptul antic și meșteșugarul modern, Descartes năzuia să înglobeze în sinteza viitorului încă ceva: unificarea lumii prin rațiune, printr'o legislație unică, printr'o conducere a elitelor intelectuale. E ceea ce timpul nostru a căutat să înfăptuiască în anii de după războiul mondial și ceea ce viitorul va încerca din nou cândva, căci idealismul cartezian nu a murit, oricâte crize a întâmpinat în calea sa.

Descartes ar iubi multe din năzuințele idealiştilor raționaliști de astăzi. Ceea ce, însă, n'ar iubi deloc în zilele noastre, înafară de chipul în care filosofăm noi³⁾, ar fi tristețea și nerăbdarea

¹⁾ *Vie et Oeuvres*, ed. AT, IV, pp. 486 și urm.

²⁾ Ch. Adam, *Vie et Oeuvres*, AT XII, p. 228.

³⁾ C. Noica, *Concepte deschise la Descartes, Leibniz și Kant*, București PP. 37—41.

noastră, păcate ale decăderii contemporanilor din idealism și raționalism. Precum și risipa de sânge. Căci, să nu uităm, pe patul de moarte, Descartes a refuzat propunerea medicilor de a i se lua sânge, spunându-le: «cruțați sângele francez»¹⁾. Cruțați sângele și cultivați rațiunea! — aceasta aud rostind acum spiritul marelui Descartes.

PETRU COMARNESCU

P.S. Cerem scuze pentru stilul oarecum sintetic și rezumativ al acestei cercetări asupra unuia din aspectele cele mai neglijate ale operei carteziene, aspectul ei sociologic și etic. Publicăm acest articol ca un umil omagiu, cu prilejul împlinirii a trei sute de ani dela apariția, la Leyda, a nemuritorului *Discurs asupra Metodei*, prin care Descartes a adus omenirii o nouă cunoaștere și înțelegere. Articolul nostru constituie prima formă a comunicării ce am trimis-o celui de-al IX-lea Congres Internațional de Filosofie (Congres Descartes) ce se va ține la Paris, între 1 și 6 August a. c. Astfel se explică stilul sintetic și rezumativ al acestui articol, conceput în cadrul condițiilor congresului.

¹⁾ Ch. Adam, *Vie et Oeuvres*, AT, XII, p. 551.

MEMORIALISTICA D-LUI E. LOVINESCU

1. *Memorii*, 1900—1916, Editura « Cugetarea », fără dată, 1930; 2. *Memorii*, II, 1916—1931, Editura Scrisul Românesc, Craiova, fără dată, 1932;
3. *Memorii*, III (Portrete și Scene din viața literară), Editura « Adevărul », fără dată, 1937.

Situația literară a d-lui E. Lovinescu a suferit, în ultimii ani, o nemerită depreciere, de pe urma veleităților sale epice. Activitatea sa de romancier, judecată cu fiecare prilej nou și în paginile revistei noastre, nu înfățișează latura cea mai durabilă din opera d-sale. Atât ciclul autobiografic al lui « Bizu », cât și ciclul eminescian, au avut virtutea negativă de a pune într'o lumină defavorabilă realul talent al scriitorului, care și-a găsit formula în critica literară. Pe de altă parte, polemicele extra-literare în jurul celui de-al doilea roman eminescian, « Bălăuca », au deplasat problema valorii pe un plan de actualitate înverșunată. Sub proiecția insucceselor epice și a discuțiilor pătimașe, a rămas în umbră calitatea esențială de critic a d-lui E. Lovinescu. Se cuvine așa dar, o exăminare neprevenită, a locului deținut de eminentul critic, în mișcarea literară din ultimele două decenii. În acest interval, după dibuirile inerente oricărei cariere, d. E. Lovinescu a preluat moștenirea maioreșciană, părăsită de directorul « Convorbirilor critice », și a reprezentat conștiința artistică a unei perioade literare. După declinul semănătorismului și al poporanismului, literatura noastră, în căutarea unei justificări autonome, a trecut printr'o impresionantă criză de creștere. În acest fecund răstimp, poezia, după istovirea eminescianismului și a experiențelor simboliste dinainte de războiu, s'a desvoltat,

felurită și bogată, manifestând un stil nou, de sensibilitate și de expresie. Totodată, desfăcându-se din inerția la care părea condamnat până atunci, romanul nostru s'a desfășurat liber și organic.

Infruntând suspiciunea factorilor culturali, evoluția normală a literelor românești a sfărâmat cadrele prea strâmte din ajun, într'un ritm impetuos de creație. Această literatură biruitoare a fost totuși bănuitor învinuită de anarhie sau de improvizare, dacă nu și de nesănătate morală. Dintre reprezentanții criticei estetice, d. Mihail Dragomirescu, preocupat fie de regentarea didactică a scriitorilor, după o concepție imperialistă a criticei, fie de elaborarea unui ambițios sistem de estetică științifică, se ridica ostil împotriva noilor valori, rămânând legat de ierarhizările decretate cu zece ani înainte. Preocupat de formularea conceptului aesthetic de specific național și oscilator între interpretarea socială și estetică a literaturii, G. Ibrăileanu s'a apropiat arareori de problemele nouă ale scrisului contemporan. În aceste împrejurări, dotat cu un temperament plastic, d. E. Lovinescu a fost criticul prin excelență al timpului său. Poate că nu a avut un rol determinant, activ și călăuzitor în precipitarea tendințelor literare moderne. Orișicum, se cuvine să-i recunoaștem meritul de a fi urmat cu relativă fidelitate graficul evoluției literare și de a fi ridicat bilanțul just al realizărilor artistice de după războiu.

În edițiile succesiv remaniate ale « Criticelor » sale, dar mai ales în lucrarea sa de sinteză « Istoria literaturii române contemporane », fenomenul literar se găsește aproximat cu mai multă stringență decât în încercările risipite ale celorlalți critici din generația sa. În același timp, calitatea artistică a stilului critic lovinescian, promovează critica în gen literar, după pilda criticei literare franceze. Dacă nu ar fi decât această realizare personală, care de altfel a fost urmată de o strălucire neîndoioasă, prin scrisul noii generații critice, și încă locul d-lui E. Lovinescu ar fi excepțional în critica noastră. Într'adevăr, d-sa a determinat evoluția criticei, dela expresia didactică și culturală, ideologică și informativă, polemică și militantă, la demnitatea îndoită a proprietății tehnice și a portretului literar. Factor activ în încetățenirea neologismului, d. E. Lovinescu a îmbogățit limbajul critic, urgentând

un fenomen lingvistic necesar. Crescut la școala impresionistă franceză, la psihologismul lui Sainte-Beuve, și fecundat de principiul calității « *maîtresse* », tainian, d-sa a vizat mereu către portretul literar simplificator și sintetic. Critica d-lui E. Lovinescu, dela războiu încoace, emancipată de stăpânirea modelelor străine, s'a cristalizat într'un mod de expresie personală, propunându-se, prin prestigiul perfecțiunii formale, ca un model.

În cadrul cercetării noastre, nu vom duce mai departe examinarea activității critice lovinesciene. Ne rămâne doar să scoatem în evidență derivarea memorialistice sale din portretistica « figurinelor ». După ce a dat o redactare definitivă « Criticelor » sale și după ce și-a încheiat lucrarea sintetică asupra literaturii noastre contemporane, d. E. Lovinescu a fost ispitit să dea o urmare filonului portretistic, prin redactarea memoriilor sale scriitoricești. Perspectiva dela care pornește întreprinderea d-sale, este cercul literar al « Sburătorului ». Se știe că sub acest nume, al periodicalului condus de d. E. Lovinescu între 1919 și 1927, cu oarecare intermitențe, cată să se înțeleagă și cenaclul d-sale literar, care funcționează, prin reuniuni duminicale, neîntrerupt, de aproape douăzeci de ani. De bună seamă, această grupare literară, lipsită de aproape un deceniu de beneficiul unui organ literar, stimulent și verificador de activitate, nu mai posedă astăzi nervul de pe vremea când dispunea de o revistă periodică. Activitatea cenaclului se poate deci socoti virtual încheiată. Gruparea din jurul criticului și-a trăit zilele de glorie (între 1922 și 1927), supraviețuindu-și. Perioada intensivă a « Sburătorului » își află în volumul II de « Memorii », nu atât istoricul, cât portretistica principalilor săi actori, precum și a figuranților. În volumul întâi, d. E. Lovinescu descriese în prealabil, « ambianța universitară » în care a crescut, și « ambianța literară a epocii », până la războiu. Volumul al treilea, de curând apărut, prezintă un ultim rând de « portrete literare » și câteva « scene din viața literară », reprezentative pentru moravurile scriitoricești, încheindu-se cu un șir de « desbateri literare ». Primele două volume se organizează pe un fir de autobiografie spirituală, care introduce pe cetitor în formația critică a d-lui E. Lovinescu, sub raportul ideilor sale literare și al stilului său critic. Deși d. E. Lovinescu spune undeva că d-sa obișnuiește a-și însemna zilnic convorbirile cu scriitorii, cari îl

frecventează, memoriile sale nu redau graficul cotidian, ci se organizează portretistic. Formula acestor memorii este sintetică: portretul literar și critic.

* * *

Ne este îngăduit să vorbim în toată libertatea de persoana morală a d-lui E. Lovinescu. L-am frecventat foarte puțin, între 1923 și 1925. Nu am colaborat la nici unul din cei trei « Sburători ». În sfârșit, calitatea noastră de admirator extern, al criticei sale, îndreptățește unele disocieri obiective. Amfitrionul se distinge printr'o civilitate desăvârșită, o atenție amabilă pentru persoana vizitatorului, o răbdare politicoasă la lecturi adesea obositoare. Indărățul acestui ceremonial social, apreciabil dacă ținem seama că primul venit își arogă dreptul să terorizeze gazda cu pretenții literare nejustificate, se simte însă o rezervă ironică și o impene-trabilitate dela om la om, dela suflet la suflet. Lipsit de afectivitate și de iradiere simpatică, d. Lovinescu nu stăpânește secretul de a se face iubit. Insuși măiturisește undeva caracterul excepțional al unei puternice afecțiuni personale, « într'o viață de altfel cu puține afecțiuni (I, 163) ». Din vremea chiar a copilăriei, când sufletul fraged nu și-a uzat capacitatea afectivă, autorul, pomenind de epoca vieții școlare, menționează că « amintirea nu se poate opri aproape asupra nimănui cu recunoștință simpatică (I, 29) ». Om de litere cu exclusivitate, stăpânit de o netăgăduită pasiune literară, d-sa iubește literatura, dar nu și pe producătorii ei, cu cari a venit în atingere. Înaintea carierelor literare, întrerupte printr'o moarte pretimpurie, îi surprindem atitudini inumane. Cu cât dispreț vorbește bunăoară d-sa de « generația de dinainte de război ce lua pe Antimireanu drept critic și filosof, iar pe Ștefan Petică drept poet și sociolog (I, 274) ». Petică, poet de mai nădejdi, a avut reale preocupări sociologice, iar Antimireanu făgăduia să dea un critic și un eseist de prim ordin; unul a murit la 28 ani, celălalt în jurul vârstei de 30 ani; la aceeași vârstă, nici d. E. Lovinescu nu trecuse de limita făgăduelilor strălucite. Din partea unui om de litere pur, întâmpinarea d-lui E. Lovinescu este măhnitoare, pentru că vedește o lipsă fundamentală de omenie. În masa compactă a celor 900 de pagini de « Memorii », ne surprinde așa dar plăcut excepția unică de generozitate, cu prilejul

regretatului Bogdan Amaru. Fără să deducem, din scrisorile private ale acestui tânăr, un talent așa de mare cum profesează a crede d. E. Lovinescu, sentimentul de turburare în fața suferinței și a morții, îl onorează. Regula generală a raporturilor sale de amiciție, rămâne însă frigiditatea morală.

Răceala temperamentală a criticului pare a fi complementul sufletesc al unei mari iubiri de sine, fără prisosiri pentru ceilalți. Din lectura « Memoriilor », se desface penibilă, autolatria autorului lor. Surprins, după o atât de îndelungă frecventare scriitoricească, de susceptibilitatea ginteii iritabile, d. E. Lovinescu ne uimește la rândul său printr'o alcătuire asemănătoare. Pe vremea când avea doar treizeci de ani, manifesta sindrome îngrijorătoare de intolerabilitate, în raporturile sale literare. Vom da un exemplu de acest fel, din « Memorii », făcându-ne de altfel o normă de a-l descrie pe critic după cum se zugrăvește singur. Refuzându-i-se de un ziar din Ardeal un articol despre Duiliu Zamfirescu, d. E. Lovinescu își retrace colaborarea remunerată, publicându-și studiul în « Convorbiri literare ». Duiliu Zamfirescu află indirect de aceste peripeții și mulțumește tânărului critic în acești termeni măgulitori: « Vă rog dar să știți că eu pun foarte mare preț pe un om, care mai de grabă renunță la o leafă decât la o convingere, să știți și să luați notă ». În loc să se simtă plăcut atins de această recunoaștere cavalierească, din partea unui rar gentilom al literelor, d. E. Lovinescu « câteva ceasuri s'a cumpănit între indignare și rușine față de o astfel de lipsă de tact; prevalând indignarea, i-a răspuns în aceeași zi, că firea sa îl scutea de obligația de a lua notă de buna lui părere despre moralitatea sa literară » (III, 24). Reacțiunea a fost firește necuvenită, dacă s'a produs așa cum povestește d. E. Lovinescu. Față de moravurile noastre literare, în care lipsește cu desăvârșire aproape protocolul civilizației dela scriitorul recensat la critic, scrisoarea de mulțumire a lui Duiliu Zamfirescu constituia o excepție onorabilă și trebuia primită ca atare, fără nici o zgândărire a susceptibilității. Povestind această întâmplare, al cărei efect asupra cetitorului este contrar celui scontat de autor, d. E. Lovinescu își anulează permanenta surprindere față de alte susceptibilități scriitoricești, pe larg descrise în « Memorii ».

Asprimea judecării omului din Duiliu Zamfirescu, în manifestările lui sociale, care îl arată după d. E. Lovinescu înfumurat, nesuferit, «lamentabil» și «jalnic», este reversibilă asupra autorului memoriilor. Dacă cel dintâi era incomod în raporturile sale, același lucru urmează a încheia cetitorul mijlociu de literatură, la lectura celor trei volume de «Memorii», privitor la d. E. Lovinescu. Cine cunoaște atât vicisitudinile cât și acomodările vieții literare, știe însă că oricât de mare ar fi suprafața de fricțiune între temperamentele scriitoricești, se ajunge la un *modus vivendi* de nesfârșită toleranță reciprocă. În comedia literară, în care exercițiul obiectiv al criticii se efectuează peste considerentele raporturilor personale, dănuiește o lege a disocierii dintre om și operă. Prin faptul că d. E. Lovinescu și-a propus să descrie cu sinceritate absolută portretele mai tuturor scriitorilor cu cari a venit în atingere, d-sa a călcat cu bună știință norma convenită a menajării susceptibilităților personale. D-sa cunoștea din capul locului «riscurile profesionale ale unui gen, ce implică aproape dubla postumitate a autorului și a oamenilor zugrăviți (I, 9)». Știa că «memorialistica nu-și poate însemna drumul decât prin picături de sânge».

Lucrul este cu atât mai adevărat, când memorialistul este hotărât să nu cruțe deficiențele fizice și morale ale modelelor sale. Aceasta este procedarea aproape permanentă a d-lui E. Lovinescu. D-sa n'a cruțat nici pe vii, nici pe defuncți. Camaradul său de școală primară, Ion Dragoslav, este arătat în caricatura sa fizică de «mică gânğanie, scăpată parcă dintr'un borcan de spirt, cu pielea tăbăcită, cu ochii de un albastru spălăcit, din care unul pătat cu un strop gălbui, sub streășina unei clăi de mătase de păpușoiu, macabeu scuturat de mișcări convulsive, de râsete cavernoase și umanizat doar printr'o familiaritate excesivă». D-sa posedă simțul caricaturalului într'un grad înalt, care denotă complementar deficiența simpatetică. În camaradul de universitate, Vasile Pârvan, același ochiu sfredelitor și neafectuos a desprins «figura de copil îmbătrânit... mic, slab, rural... simiesc, adus de spate, cu umerii obrajiilor ieșiți (I, 76 și 79)». Cu toate realizările excepționale ale marelui istoric și arheolog, d. E. Lovinescu îi surprinde dominantă morală în ambiția mistuitoare de parvenire. Cu acest prilej vom nota că memorialistul centrează

viața sufletească a majorității cunoscuților săi pe axa stridentă a orgoliului și a vanității. Aproape fiecare din cei portretizați se organizează oarecum monstruos pe această linia deviată a desechilibrului moral. Că orgoliul și vanitatea, dorința de notorietate și de succes intră în compunerea ființei sufletești a mai tuturor scriitorilor, aceasta este adevărat într'o măsură. A stăruii însă sistematic în îngroșarea acestei unice trăsături de caracter, împuținează mijloacele de diferențiere morală a scriitorilor portretizați și împinge pe memorialist către tehnica specifică a caricaturii. Din frecventarea metodei lui Taine, d. E. Lovinescu a păstrat reducerea scriitorului la o calitate dominantă, iar din înclinarea sa temperamentală de a vedea peste tot numai vanitate, a decurs ca o urmare firească, metoda caricaturistică. Printr'o rețineră formală, înverșunarea portretistului își pierde, în parte, evidența metodei. La o examinare atentă, se face însă vădită tendința diformatoare care prezidează la redactarea artistic îngrijită a portretelor.

D. E. Lovinescu își retransează personalitatea, vorbind de sine și de viziunea sa cosmică, în dosul unei inapetențe sociale, cu corolarele estetismului, al thanatofiliei și al simțului zădărniciiei universale. Coordonatele morale lovinesciene, după indicațiile autorului, ar fi deci disprețuirea înaltă a plăcerilor vieții și a satisfacțiilor sociale, contemplarea senină a spectacolului omenesc și plăcerea estetică, toate la un loc topite în gustul sălciiu al labilității universale, către limanul final al morții. Acesta este oarecum portretul în bust, pe care d. E. Lovinescu, necruțător cu ceilalți, și l-a modelat din viață, spre a-l lăsa posterității.

Nu vom recurge la elemente externe memoriilor, ce ne-ar sta eventual la îndemână, pentru a aduce retușările necesare, trăsăturilor înmărmurite ale eminentului critic. Din cercetarea însăși a monumentului memorialistic, în care bustul lovinescian se ridică peste un morman de victime încovoiate, vom aduce câteva îndreptări. D. E. Lovinescu n'ar fi urmărit oare o carieră universitară? Să fie adevărat că și-a primit destinul cu seninătate? Cine cetește cu luare aminte paginile despre G. Ibrăileanu, are proba contrarie de-a-gata. Va fi primit fără solicitare o conferință universitară la Iași, așa cum spune; dar când a pierdut-o, s'a sbârlit și a păstrat un resentiment tenace împotriva beneficiarului. Ba chiar înainte de această lovitură, s'a găsit nedreptățit de faptul că

nu a fost convocat în comisia de examinare a lui G. Ibrăileanu, deși d-sa nu era la acea dată decât profesor suplinitor. Este perfect adevărat că titlurile universitare și lucrările de specialitate prisositoare îl indicau pe d. Lovinescu pentru ocuparea definitivă a unei catedre universitare. Chestiunea ce se pune este însă de a ști dacă d. E. Lovinescu a manifestat totdeauna același dispreț pentru *cursus honorum*. Dacă adăogăm la indiciile oferite în capitolul despre G. Ibrăileanu, publicarea recentă a scrisorilor lui Lazăr Șăineanu către fratele său și reproducerea lor în volumul III din «Memorii», vom avea confirmarea definitivă a aprehensiunilor noastre. De ce a publicat d. E. Lovinescu aceste scrisori, în care limba și stilul d-sale sunt primite cu atâta rezervă? Pentru că Șăineanu își exprimă de mai multe ori mirarea că d. E. Lovinescu n'a ajuns la universitate.

Formula ce se potrivește seninătății sale este aceea de «resemnare agresivă», pe care a găsit-o însuși, pentru caracterizarea, firește a altuia.

Cum poate însă vorbi de inapetența sa, tocmai acela care după ce a propus caracterizarea morală a d-lui N. Iorga în afirmarea repetată de sine: «eu sunt Neculai Iorga», sfârșește la rândul său cu același *leit-motiv*: «eu sunt E. Lovinescu» (III, 279)? Nicăieri nu reiese mai dureros sindromul personalist, prin ricoșeu, decât în bucata finală a «Memoriilor (*Post-scriptum: Comisia medicală*, III, 275 urm.)», unde d. E. Lovinescu protestează împotriva tratamentului comun ce i s'a impus, de către comisia medicală a Ministerului, căruia îi solicitase un concediu de sănătate de un an. D-sa credea că, avându-se în vedere personalitatea sa, va fi scutit de examinarea medicală și s'a mirat că, «în loc să-l întrebe, de pildă, asupra mersului literaturii române, doctorul își aplică obedient (?) și profesional urechea de piept». Intrebat câte kilograme are, criticul a răspuns bombănind: «— în orice caz mai puține decât numărul cărților mele». Faptul că nu i s'a dat concediul din oficiu și că medicii au părut a nu-l fi identificat, este calificat de d-sa ca o rușine pentru Ministerul Educației Naționale. Prin aceste răbufniri personaliste, episodul povestit de d. E. Lovinescu deviază comicul de situație, al corpului medical ignorant de literatură, către un comic de caracter, care îi este prejudiciabil.

Vom da un alt exemplu de vanitate scriitoricească, ulcerată. Intr'o cancelarie de liceu se discuta defavorabil portretul crud consacrat de d. E. Lovinescu lui Aurel Vlaicu. Un profesor aflând cu acest prilej că scriitorul Lovinescu este una și aceeași persoană cu profesorul Lovinescu, cere sancționarea de către Minister a sacrilegiului național. D. E. Lovinescu pomeneste ignoranța exemplară a profesorului, pentru a-i servi d-nei Elena Farago, poetă prea susceptibilă, o lecție de seninătate. Care este însă această seninătate, lăsăm la aprecierea cetitorului, după ce vom cita cuvântul final al memorialistului: «...intervenția Ministerului ar fi fost poate mai oportună în anchetarea cazului său », adică a profesorului care nu știa că d. E. Lovinescu este scriitor. Seninătatea așa dar a d-lui E. Lovinescu are la fund drojdia acumulată a susceptibilităților scriitoricești.

De aceeași natură este capitolul mai recent: *Dela plugarul Gheorghe Chindriș la Viceregele Ardealului* (III, 142 urm.), care vrea să pună în contrast avantajos sie-și, notorietatea d-lui E. Lovinescu în creerii munților Maramureșului, cu ignorarea identității sale scriitoricești, din partea unui ilustru general. Dacă nu ar fi fost repetată, manifestarea acestei hipertrofii a eului cu toate protestările de seninătate ale autorului, nu am fi pomenit-o.

Deși ni s'a înfățișat în stăpânirea unei superioare impasibilități, memorialistul se vedește așa dar de un egotism funciar și stăruitor. În repetate rânduri suntem izbiți de afirmarea exemplarității sale: «...am dat *pilda rară* a unei activități exclusive, ce se scutește de compromisurile unei cariere condiționate de sentimentele oamenilor, pe cari îmi rezervam dreptul de a-i judeca cu imparțialitatea unei desăvârșite independențe (I, 108) »; sau: « Celor mai tineri... am speranța de a le oferi *pilda* unei atitudini desinteresate (I, 317) »; ori: «...*pilda* onestității literare și a măsurii în judecată și expresie, pe care le-am dat-o totdeauna (tinerilor, III, 21) ».

« Nevoia continuei afirmații de sine », după o lege enunțată chiar de d. E. Lovinescu, se explică la d-sa din lipsa « sentimentului recunoașterii unanime ». O stare de precaritate sufletească, subsecventă, își găsește compensarea morală prin exagerata laudă de sine. D. E. Lovinescu este singurul critic, după cunoștința noastră, care vorbește despre critica sa, denumind-o « adevărată

creație artistică (I, 288) » și revenind cu complezență asupra « creației sale (II, 290) ». Niciun alt critic, oricât de imperialist prin temperament sau doctrină, fie chiar regent literar al epocii sale, nu și-a scos justificarea din frumusețea scrisului său. Obiectul criticii rămâne explicarea și judecarea operei literare. Recunoscând d-lui E. Lovinescu calitatea artistică a expresiei sale critice, îi tăgăduim îndreptățirea unui asemenea proceduri, pe care o socotim măcar inelegantă. Din această deprindere de a-și prezenta fără reținere « creațiile sale critice », se va desluși limpede imoderația unui egotism înnăbușitor.

Nu vom urmări din autobiografia sa spirituală, în care sentimentul autocomplezent se pune în puternic contrast cu necruțătoarea privire față de confrății literari, fazele evoluției sale critice. Ne vom opri însă asupra unei erori fundamentale, referitoare la procesul sufletesc al criticii d-lui E. Lovinescu. Doritor să disocieze între atitudinile sale temperamentale și între ideile speculative, fără rădăcini subiective, numește geneza acestora din urmă, bovarică. Modificând înțelesul bovarismului, formulat de filosoful Jules de Gaultier, d-sa întrebuițează conceptul pentru a desemna ideile speculative, neobârșite din înclinările structurale ale gânditorului. Așa bunăoară un conservator prin temperament și pregătire intelectuală, poate, împotriva felului său organic de a fi, teoretiza legitimitatea progresului social și a revoluțiilor literare. D. E. Lovinescu numește aceasta bovarism. A deveni, cu toată formația sa junimistă și cu tot fondul său conservator, susținătorul ideologiei liberale în « Istoria civilizației române moderne » și propagatorul modernismului literar în « Istoria literaturii române contemporane », înseamnă a gândi bovaric. Noi credem în treacăt că explicarea teoretică este pretențioasă și că lucrul pe numele său adevărat, înseamnă o convertire sau o « evoluție » a criticului și a gânditorului politic. Dar despre altceva este vorba. După ce a recunoscut că adeziunea sa la modernism nu a corespuns unei înclinări temperamentale, d. E. Lovinescu își revendică totuși o notă comună cu simbolismul. D-sa definește simbolismul ca expresie a stărilor muzicale, prin care înțelege substratul subconștient și irațional al vieții sufletești. Nu vom intra în examinarea temeiniciei acestei circumscrieri a simbolismului. Prin analogie, d-sa explică însă însuși demersul actului critic sau geneza

sa prin punerea în mișcare a stărilor muzicale interioare. Ca și poetul, criticul și-ar scoate dialectica dintr'un proces misterios de organizare a efluviilor interioare. Criticul nu gândește logic și discursiv, ci creează prin limpezirea stărilor lăuntrice iraționale. Ca să nu lăsăm aparența unei înfățișări tendențioase a principiului « creației critice », vom da o pagină de text, doveditoare :

« Oricâtă coerență s'ar putea constata între *elementele unei ideologii împinsă până la o adevărată doctrină*, ea e *produsul mai mult a unei stări sufletești muzicale decât al unei speculații intelectuale*. Sunt, negreșit, cercetători ce proced dela examinarea unui mare număr de fenomene izolate pentru a se ridica la considerații de ordin general; procesul formației ideilor mele, ca la atâți alți, a urmat traectoria inversă dela intuiții la fapte. E evident că îndărătul acestor intuiții există latența unei activități intelectuale, de lectură, de reflexie; procesul formulării lor nu reprezintă, totuși, un aparent efort speculativ sau rezultatul unei compilări erudite, ci *o creațiune venită din regiunea muzicei interioare*, de unde și clasicul tamburinar își scosese modulațiile tamburinei sale. *Trecerea dela stările obscure de conștiință la formularea precisă se face prin intervenția miraculoasă a unei simple foi de hârtie albă, dinaintea căreia efluviile muzicale devin cugetare organizată*, căci, după cum cerebralul gândește prin jocul abstract al speculației intelectuale, oratorul prin jocul fluxului sonor al cuvintelor, scriitorul gândește prin jocul ritmului stilistic ; *dinaintea acestei foi el nu aduce decât dispoziții sufletești*, adică o vioară încordată într'un anume fel față de problemele, pe care voește să le trateze, *fără alt suport științific decât cel subconștient, fără argumente incatenate ; ajunge să se concentreze în ritmul frazelor, pentru ca dispozițiile sufletești vagi să ia consistența formelor precis delimitate, pentru ca faptele și argumentele să se insereze dela sine, predestinat, într'o ordonanță incontestabilă. Odată punctul inițial găsit, scriitorul devine astfel, creațiunea propriei sale expresii.* » (II, 274—75, Creațiunea muzicală a ideilor mele).

Analiza metodică a erorilor grave cuprinse în aceste rânduri ar descumpăni economia acestui articol. Ne mărginim așa dar să le indicăm și să le discutăm pe scurt. O primă contradicție găsim între afirmarea că « cerebralul gândește prin jocul abstract al speculației intelectuale » și susținerea că ideologia sa literară

și doctrina sa socială s'au produs « prin jocul ritmului stilistic ». Contradicția este evidentă. Sociologul și criticul de idei care vrea să fie d. E. Lovinescu este așa dar dintru început exceptat dela normele creației cerebrale. Ideologul literar și sociologul, prin urmare, « gândesc », când este vorba de d. E. Lovinescu, după normele scriitorului de imaginație. Nu vom putea admite însă nici pentru acest fel de scriitor, creația prin automatismul spiritual, pus în funcțiune de « intervenția miraculoasă a unei simple foi de hârtie albă ». Fie că scriitorul de imaginație lucrează într'un material de observație realistă, sau că povestitorul fantastic elaborează pe planul unei alte logice, și unul și altul organizează conștient, nelăsând « faptele . . . să se insereze dela sine, predestinat, într'o ordonanță incontestabilă ». Numai un scriitor de mediocră alcătuire se așează la masa de scris, lăsându-se în voia condeiului și așteptând ca « inspirația » să-i dicteze întâmplări asupra cărora n'a meditat. Cele două comparații de ordin muzical, cu tamburinarul și cu vioara, nu lămuresc nimic asupra procesului de creație. « O vioară încordată într'un anume fel față de *problemele*, pe care voește să le trateze », este un non-sens găunos. Insuși titlul acestui paragraf suferă de o regretabilă improprietate, deoarece ideile nu se creează, ci se elaborează. O atare explicație, neîntemeiată psihologic, denotă la d. E. Lovinescu, insuficiența pregătirii filosofice, necesară teoreticianului creației literare, sau gânditorului ambițios de a propune o modalitate nouă a procesului de creație. Deși nu îndeplinește această condiție esențială criticului filosofic, d. E. Lovinescu își revendică un sistem coerent de gândire, astfel formulat: « . . . o ideologie sprijinită în ordinea biologică pe principiul mutației al lui Hugo de Vries, în ordinea socială pe principiul revoluționar al transformărilor brusce determinate de sincronismul vieții contemporane, de primatul spiritualului asupra economicului și de evoluția inversă a civilizațiilor tinere dela formă la fond, iar în ordinea estetică pe principiul diferențierii ca element esențial al talentului . . . (II, 299—300) ».

Toate aceste idei sunt de altfel de împrumut și nu de invenție, aplicate asupra evoluției noastre sociale și literare, printr'o desvoltare dialectică. Gândirea aplicată, iar nu originală a d-lui E. Lovinescu, recomandă atenției publice pe un scriitor impresionist, într'un târziu deșteptat la noi interese speculative, străine

de vocația sa primordială. Prin una din frecvențele confuzii de termeni, care îl caracterizează, d. E. Lovinescu vorbește undeva de « *impresia creațiunii artistice* pe care o are ori de câte ori este silit să desvolte în zece pagini o « idee » ce se poate reduce la zece rânduri . . . » (I, 154). Desvoltarea unei idei pe zece pagini este un proces de gimnastică spirituală, care poate da senzația plenară a stăpânirii dialectice și numai prin prezumție « *impresia creațiunii artistice* ». Vedem așa dar că d. E. Lovinescu străbate o întregă scară de confuzii, asimilând procedarea critică și chiar dialectica socială cu creația artistică. La originea acestei confuzii stă ambiția literară care precumpănește la d. E. Lovinescu asupra comandamentului gândirii juste, în critică literară și în sociologie. Incoronarea eforturilor sale critice nu constă în conștiința de a fi dat o formulare adevărată, ci de a fi realizat un ideal de frumusețe. Derivat din literatura de imaginație și din critica impresionistă, prin deviere, de aceeași esență literaturistică, d. E. Lovinescu nu a reușit să creeze, în repetatele sale încercări de literatură pură. Redus la vocația sa adevărată de critic, printr'un complex de inferioritate inconștient, și-a căutat satisfacerea nevoii de creație prin strămutarea virtuților sale pozitive de literat în domeniul criticei. Prin procesul psihologic de compensație, pe care l-am surprins și în hipertrofia eului, nerăsplătit social, critica d-lui E. Lovinescu s'a îmbogățit cu mijloacele expresiei artistice. Dar dela recunoașterea calității artistice a criticei lovinesciene și până la iluzia nesănătoasă a « *creației critice* », prin lucrarea subconștientului și a inspirației, este un hiat de gândire, neîngăduit.

* * *

Portretele d-lui E. Lovinescu se cuvî considerate sub proiecția aceluiași mobil subconștient și compensator, pe care l-am surprins și în iluzia actului genetic al criticei. După cum în critică d. E. Lovinescu își trage mulțumirea din scrisul ornat artistic, astfel și în portretistică d-sa nu urmărește descoperirea adevărului moral, ci realizarea frumosului autonom. Descoperindu-și încă mai acum douăzeci de ani talentul de portretist în figurinele schițate sub prestigiul realizărilor similare ale lui Jules Lemaitre (*Les Contemporains*, VI, *Figurines*) și primite admirativ de pu-

blicul literat, d-sa a dat urmare acestui filon, ducându-l la dezvoltare și perfecțiune. Autorul figurinelor și al portretelor, atât de volubil în lămurirea formației sale, nu a dat nicăieri mărturisirea coborârii meșteșugului portretistic, din lectura criticului impresionist francez. Ascendența pe care o recunoaște însă este aceea tainiană, și anume instrumentul simplificator al calității « maîtresse ». A intui într'un scriitor o calitate dominantă, a o izola și a reconstrui apoi arborescențe pe această tulpină, este metoda autorului « Istoriei literaturii engleze ». Metoda derivată a d-lui E. Lovinescu este de a izola, din cunoașterea personală a scriitorului, o însușire morală și de a trage din acest element generator, cum îl numește d-sa, seva portretisticii. Punctul de plecare al metodei tainiene și lovinesciene este intuitiv. Riscul recunoscut de d. E. Lovinescu al acestei procedări, constă în eroarea inițială de a lua drept intuiție centrală și revelatoare, o intuiție periferică și ne semnificativă. Portretistul român a primit însă fără clintire, obiecțiile ridicate cu privire la inexactitatea unora din portretele sale. În apărarea acestor portrete d-sa nu a răspuns cu contra-argumente menite să valideze intuițiile sale de viață. Justificarea pe care a adus-o în prefața ultimului volum nu este de natură psihologică, ci estetică. « Un portret literar . . . fiind *expresia estetică a unei viziuni personale*, în afară de minimul de elemente obiective, *trebuie considerat în valoarea sa de creație după tehnica și legile interioare ale genului (III, 6)* ». Mai departe, recunoscând legitimitatea discuției sub raportul autenticității de ordin psihologic, d-sa își pune eventualele erori la adăpostul interpretării și al arhitecturii portretistice. « Materialitatea faptelor de ordin moral », când este contestare asupra lor, « se resoarbe în interpretarea nuanțată a observatorului pentru a se valorifica apoi în arhitectura ansamblului portretistic ». Prin acest proces de « resorbire », se poate justifica orice denaturare a adevărului psihologic. Un fapt de ordin moral, gest sau cuvânt al scriitorului portretizat, dacă este răstălmăcit în interpretarea prea nuanțată a observatorului și folosit într'o arhitectură strict logică, satisface cerinței estetice a portretului, care scapă de sub controlul psihologic. « Conceput astfel, adică estetic, portretul trebuie judecat exclusiv estetic, adică sub unghiul artei cu care a fost elaborat, al îmbinării tonurilor și al armonizării lor după legile interioare

ale compoziției ». Se vede dar că d. E. Lovinescu își revendică o îndreptățire de ordin estetic, pentru acreditarea autenticității portretistice. Este un punct de vedere arbitrar, care subordonează adevărul intuiției morale, construcției artistice.

Securitatea interioară a portretistului este câteodată profund zdruncinată la constatarea soluției de continuitate dintre om și operă. Cetind astfel « Femeia sângelui meu » de d. Mihail Celarianu, roman de o aprigă sensualitate, contrazicând violent aspectul exterior al autorului, d. E. Lovinescu exclamă descumpănit: «...trebuie să conchid ori la zădărnicia portretistice, ori la lipsa de aderență a personalității umane cu personalitatea artistică » (III, 79). Portretistica literară este într'adevăr deșartă când pleacă dela postularea identității perfecte dintre om și operă. Omul nu se reflectă în scrierile sale ca într'o oglindă credincioasă, ci după raporturi nelămurite și variabile. Dar nici inaderența totală a personalității umane cu aceea scriitoricească nu este posibilă. Procederea portretistică a d-lui E. Lovinescu este pur literaturizantă, când pleacă dela o impresie poetică asupra omului pentru a deduce o imagine delectabilă, neverificată printr'o intuiție morală în adâncime. Din sfiata oarecum feminină a d-lui Mihail Celarianu, în raporturile sale sociale, d. E. Lovinescu scoate efecte literare, comparându-l cu un seraf lăcimos, proiectându-și umbra albă a penelor pe zid, cu o « flacăra albăstrue pâlpaitoare », sau cu o lebădă « încurcată în propriile ei aripi », cu reminiscențe după albatrosul baudelairian. Constatând din lectura romanului « Femeia sângelui meu », că omul nu explică opera, portretistul s'a resemnat să scoată efecte literare din alăturarea contrastelor.

Literaturismul se manifestă parazit în portretele lovinesciene, prin procedeul metaforelor sugerate de înfățișarea fizică a modelelor. Astfel d-l Vladimir Streinu este prezentat prin acest abuziv procedeu: « sul de fum ridicat de pe coșul casei, etc., plop subțiratic cu foșnet perpetuu, etc., cioban grigorescian răzimat în bătă, etc.; beduin fără burnuz, etc., tânăr prinț indian, etc. »; d-l Constantin Kirîțescu: « Stindard încă de pe atunci, cu pânza bătută de vânt; drept, înalt până la ostentație, cu pieptul deschis în fața unor dușmani invizibili; paratrăznet înfipt în vârful unui edificiu pentru a sfida amenințarea norilor negri »; d-șoara

Margareta Miller-Verghy: « floare de cireș lunecată pe ferestrele deschise ale primăverii » sau « fărâmă luminoasă de bolid prăvălit din pulberea lactee »; d-na Elena Farago: « floare de ginestră suspendată pe craterile neantului », ș. a. m. d.

Alături de acest procedeu poetic, discutabil, d. E. Lovinescu se folosește de metoda anecdotică, pentru ilustrarea copioasă a trăsăturilor de caracter. În primul volum de « Memorii », vâscul anecdotic cutropește textul fără nici o măsură. Din șase sau șapte pagini de text consacrate lui Aurel Vlaicu, numărăm cinci pagini de anecdote, dintre care unele pur asociative și străine de scriitorul portretizat: o vorbă a lui Caragiale, alta a d-lui Tudor Arghezi, iarăși alta a unui țăran ardelean și una a d-lui Octavian Goga. Plăcerea impură a anecdotei pentru anecdotă, constituia o amenințare reală în arta portretistică a d-lui E. Lovinescu, dar a fost redusă în urma protestării aproape unanime a criticilor recenzenți. Tot atât de gravă se vedește înclinarea memorialistului către spiritul de cancan. Deși d. E. Lovinescu manifestă o repulsiune teoretică față de bârfeală (II, 262), am înregistrat unele colportări regretabile despre persoane încă în viață (I, 198—203), și mai ales îngrijorătoare când atacă centrul portretului, reprezentând bunăoară pe poetul Cerna mistuindu-se de pasiune pură pentru logodnica sa și satisfăcându-se îndată apoi « în camera fetei de casă » (lucrul este speculat apoi la figurat, arătându-se evoluția poetului « între spiritualitatea d-lui Maiorescu și masa d-lui Dragomirescu »). La respingerea categorică a acestor elemente impure, se cuvine să adăugăm desaprobarea unui cuvânt de dezolantă neomenie, ca acela rostit la sinuciderea romancierului de războiu George Cornea: « *...iertând în sfârșit pe toți cei ce au avut nenorocirea să-l cunoască, și-a tras un foc de revolver în tâmplă* » (II, 263).

Poate că intră în compoziția structurală a memorialistului această curiozitate, care se învecinează cu spiritul potinier; o frână de decență trebuie însă pusă, pentru a deosebi pe omul mare de cameristul său. Spiritul incisiv și maliția intelectuală trebuie oprite la un prag al măsurii și al gustului. Sunt regiuni din viața privată, interzise cercetătorului, când ele mai ales nu luminează pentru a descoperi resortul central al unei psihii particulare. Portretistica d-lui E. Lovinescu, care se reclamă dela intuiția

miezului de foc al existenței morale se putea scuti de asemenea investigări.

Asprul rechizitoriu dezvoltat de d. Camil Petrescu în cartea sa: «Eugen Lovinescu sub zodia seninătății imperturbabile (Caietele Cetății Literare, fără dată, 1933)», valabil prin întâmpinările fenomenologice, a stabilit decisiv carența intuiției morale lovinesciene. Principiul tainian al calității dominante, transpus în memorialistică, este infirmat de psihologia structurală, care pune accentul pe complexitatea vieții morale și pe însemnătatea subconștientului. Scriitorii portretizați de d. E. Lovinescu, prin schematismul comportării lor morale, sunt legați de concepția clasică a psihologiei. Unde ne deosebim de d. Camil Petrescu, este în considerentul că un portret moral insuficient din punct de vedere psihologic, poate fi totuși valabil sub raportul estetic. Portretele d-lui E. Lovinescu nu dau impresia vieții complexe și contradictorii în marginile aceleiași existențe; prin statismul lor fundamental, ele contrazic dinamica vieții morale. În locul unei comedii umane diversă și mobilă, scriitorii înfățișați de d. E. Lovinescu lasă impresia unui muzeu de figuri de ceară. Incrementi în imobilitatea lor, portretizații pot fi contemplați confortabil: este o plăcere a ochiului, dar nu și o adâncire a cunoașterii omului.

* * *

«Memoriile» d-lui E. Lovinescu, prin finitul expresiei artistice și simțul compunerii, prin demnitatea unui scris abstract și formulat, constituie o încheiere armonică a talentului său scriitoricesc. Se pot ridica obiecții filologice, psihologice sau etice; dar nu se poate tăgădui că autorul a ridicat la o perfecție formală genul portretistic și memorialistic. Firește, unghiul domiciliar al perspectivei omenești lovinesciene se cuvine lărgit. Viața ne invită în larg, acolo unde se deschid zări fără limite și unde rezidurile pasionale se topesc în iubirea de viață și de oameni. Pereții unui cenacлу sunt prea strâmți pentru adulmecarea vieții și pentru înțelegerea simpatică a semenilor noștri. Atmosfera memorialisticii literare suferă de confinare și se cere îmborsărită. Lecția negativă a memoriilor d-lui E. Lovinescu este un îndemn de a ne elibera de exclusivismul literar și de a căuta pe om oriunde, dar

mai ales desfăcut de contingențele scriitoricești. Lecția etică de generozitate, de înțelegere reciprocă și de iubire nu a pornit nicicând din conformația pur scriitoricească. Sub calitățile sale personale de mare scriitor, d. E. Lovinescu închide prea mult defectele omului de litere, exclusiv. La lumina etologiei vieții literare, se risipesc umbrele din « Memorii », rămânând să contemplăm în voie genul literar, pus în circulație de d. E. Lovinescu. Dela d-sa, portretul dobândește prima cristalizare artistică în literatura noastră. Cu un spor de pătrundere intuitivă și pe o arie mai întinsă a vieții morale, portretul poate fi însuflețit în viitor. D-lui E. Lovinescu îi rămâne meritul unui început de netăgăduit prestigiu.

ȘERBAN CIOCULESCU

CÂTEVA PRECIZĂRI DIN PUNCT DE VEDERE MEDICAL ASUPRA LUI EMINESCU

Personalitatea lui Mihail Eminescu a fost studiată din numeroase puncte de vedere, emițându-se cu acest prilej o seamă de caracterizări și concluzii, cu totul false sau unilaterale, alături, firește, de altele care au izbutit să cuprindă cât mai întreg și mai adevărat spiritualitatea creatoare a marelui poet. În cele ce urmează, ne propunem a aduce câteva precizări din punct de vedere medical asupra vieții și operii lui Eminescu, înlăturând astfel unele interpretări și caracterizări greșite, ce întunecă și nedreptătesc ființa și sensul creației eminesciene.

D. dr. Vlad a încercat a îngloba pe genialul nostru poet în categoria schizofrenilor. În lucrarea sa psihanalitică, d. dr. Vlad ne descrie pe poet nu ca schizoid, ci ca schizofrenic, nu pe marginea nebuniei, ci în plină demență precoce, cu un delir de grandomanie, cu fenomene de narcisism, cu neputința de a se adapta realității, posedat de negativism, manifestând întoarcerea spre sexul propriu, precum și tendințe către masochism, raptusuri, bizarerii și vergilurație. D-sa își fundează pretinsa constatare a acestor manifestări morbide, nu atât din faptele vieții lui Eminescu, cât mai ales din descrierile și din vorbele eroilor săi. Astfel, în judecarea narcisismului și a întoarcerii la sexul propriu, d. dr. Vlad se bizue pe citate din « Postumele » lui Eminescu, despre care criticul G. Ibrăileanu s'a pronunțat definitiv de limpede, arătând că ele nu pot avea preț decât ca documente pentru cercetătorii literari, dar că nu pot fi luate drept expresii estetice sau ca material reprezentativ pentru creația scriitorului. Autorul nu le-a judecat vrednice de a fi date la lumină și credem, împreună cu G. Ibrăileanu, că este o indelicatțe și o jignire adusă memoriei marelui poet, de a lua postumele drept elemente care l-ar putea caracteriza deplin.

Medicul freudian mai susține că Eminescu nu a iubit niciodată și că s'a iubit pe sine însuși ca faimosul Narcis. Bazându-se

pe descrieri din « Geniu Pustiu » și mai ales din « Cezara », fără să adâncească viața reală a poetului și semnificația versurilor sale de un sublim lirism față de femeie, d. dr. Vlad identifică pe eroii din această epică cu însuși poetul. Cu alte cuvinte, socotește narcisismul drept punct central al simptomatologiei profund patologice a lui Eminescu.

D. dr. Vlad susține, mai departe, că poetul își alegea artiste sau femei măritate sau, în sfârșit, orice femeie din lumea lui Dumnezeu, pentru a le ridica pe un pedestal atât de înalt încât, fatal, ajungea la deziluzie, simțindu-se îndreptățit, apoi, să le disprețuiască și explicându-și în deajuns de logic faptul că nu le putea iubi.

Adevărul, credem că este altul. Cercetând și viața poetului și opera sa, precum și tălmăcirile criticilor, nu putem concluda decât că Eminescu a fost un hipersensibil la care toate bucuriile, întristările și decepțiile au avut un ecou din cele mai puternice. A adorat și a blestemat femeia; a iubit voluptatea, dar totodată a gustat ani de zile, așa cum a fost cazul cu Veronica Micle, câtă vreme aceasta a rămas soția credincioasă a lui Ștefan Micle, farmecul iubirii platonice. De asemenea, s'a mulțumit și a fost fericit cu singura sărutare a Mitei Kremnitz.

A studia pe Eminescu și a-l reduce la perspectiva freudismului, așa cum procedează d. dr. Vlad, este exact cu faptul de a te privi și a spune că ești la fel cu imaginile pe care ți le reflectă acele oglinzi concave sau convexe atât de diformatoare. Eminescu posedând, după cum ne-a dovedit G. Ibrăileanu, un puternic simț de autocritică și un gust de-o rară finețe, împreună cu « marea exigență față cu sine însuși », cu « setea lui de perfecție », rezultă că nu a putut fi un schizofrenic, pentru simpla rațiune că schizofrenii nu posedă nici simțul autocriticii și nici aspirațiunea către o creațiune desăvârșită.

În ceea ce privește viața sentimentală a marelui poet, ne permitem a intra în oarecare amănunte, pentru a accentua caracterul lui complex, care nu poate fi redus la viața sexuală, așa cum încearcă freudiștii cu toate produsele estetice. Dimpotrivă, Eminescu, fire hipersensibilă, a cuprins toate aspectele esențiale ale sentimentalității și sensibilității, dragostea pură ca și cea fizică, optimismul ca și pesimismul, bucuria ca și tristețea. A-l reduce la cadrele explicațiilor psihanalitice, iată o exagerare și un unilateralism tipic neștiințifice.

În decursul adolescenței și al primilor ani de tinerețe, nu putem ști, într'adevăr, dacă geniul acesta a fost profund îndrăgostit de o țărăncă, așa cum crede d. G. Călinescu și cum îl zugrăvește d. Cezar Petrescu în « Luceafărul », țărăncă ce ar fi murit în lipsă-i, eveniment căruia i s'ar datori versurile din « Mortua est ». D. dr. Vlad crede că acestea s'ar datori durerii pricinuite de moartea

surorii sale Maria. În fond, nici o posibilitate de verificare a acestor presupuneri. Cert este că relațiile lui de dragoste intensă cu artista Eufrosina Popescu din trupa în care era sufler, dragoste cu o femeie frumoasă și cu mulți adoratori, nu i-au putut întări credința în fidelitatea femeii. Știm, de asemenea, că la Viena, asemeni oricărui student, lui Eminescu i-a fost dat să cunoască acele legături ușoare, fragile, care se fac și se desfac, după capriciul și farmecul unei zile de primăvară. Mai târziu, a cunoscut și a cântat în versuri nepieritoare toate aspectele unei vieți afective, de o extremă hipersensibilitate. În unele femeia este idealizată. În multe, tonul erotic predomină. În altele, dimpotrivă, femeia este privită ca o madonă :

Atât de fragedă te-asemeni
 Cu floarea albă de cireș
 Și ca un înger dintre oameni
 În calea vieții mele ieși.

 Și-o să răsați ca o icoană
 A pururi verginii Marii
 Pe fruntea ta purtând coroană
 Unde te duci? Când o să vii.

În foarte multe poezii, găsim îmbinarea celor două aspecte ale iubirii omeneste, psihicul și fizicul. În scrisorile către Veronica Micle și, mai ales, în cea dela 3 Iunie 1882, un an înainte de declararea boalei, Eminescu crede în supremația dragostei aducătoare de fericire. Iar când la București cunoaște pe Mite Kremnitz și devine profesorul ei, alcătuind împreună un fel de dicționar etimologic al limbii române, se naște o nouă iubire, dar cu caracter platonice, ce contrastează cu aspectul pasional și absolut al dragostei față de Veronica Micle. Capitolul dragostei pentru Mite a fost limpede redat de d. Lovinescu, care a luat drept temă principală sărutul dat de poet Mitei, fără să meargă mai departe pe urmele dragostei inaugurate. Ne întrebăm cum se împacă acest aspect de iubire pură și dezinteresată cu concepția d-lui G. Călinescu, care zugrăvește pe poet ca un erotic voluptuos? D. E. Lovinescu a prins minunat de bine caracterul lui Eminescu care idealiza femeia și care adesea era fericit numai cu o dulce mângâiere, cu o desmiardare prin păr, cu un sărut pe ochii închiși. Sărutarea lui Eminescu nu a supărat pe Mite. A doua zi « când ne revăzurăm », scrie ea în memoriile ei, « în treacăt hotărîrăm să ne iubim unul pe altul ca doi copii ». Iubirea dintre Eminescu și Mite Kremnitz se rezumă, așa dar, la o colaborare literară, învăluită într-o atmosferă de farmec feminin și pecetluită printr'o singură sărutare.

Astfel de fapte trebuie să ne decidă a dezbăra imaginea lui Eminescu și de schizofrenie, și de predominanța erotismului voluptuos,

și de vălul negru al pesimismului integral. Eminescu a cuprins și a trăit toate aspectele sentimentalității umane în chip nespus de adânc și de exemplar pentru a nu-l putea reduce la nici unul din aspectele-i particulare, pentru a nu-l mai putea diforma prin prismele interpretării freudiste sau materialiste.

Incursiunea mea în acest domeniu este justificată și mai mult de faptul că, din punctul de vedere al iubirii, autorii atât de numeroși care s'au ocupat cu biografia geniului român au expus concepții diametral opuse. Mulți au fost surprinși, de pildă, cum d. G. Călinescu, care a alcătuit cea mai completă monografie a poetului, a putut ajunge uneori la afirmări de felul acesta (și care de sigur că nu constituie, din fericire, o obișnuință în lucrările sale): « Eminescu era un tip sexual veneric, adică stăpânit de obsesia funcțiunii erotice, căutând dragostea cu femeia, victima mereu a improvizăției și a absurdului ». Iar mai departe tot d. G. Călinescu scrie: « pentru Eminescu iubirea este un leagăn de desfătări venerice, o necesitate nu spirituală, dar afectivă, bine înțeles și fiziologică, o nevoie de a trăi viața speciei cu toate deliciale de ordin sufletesc pe care conștiința le suprapune mecanismului reflex, dar în sfârșit un instinct ».

Am arătat netemeinicia unei astfel de exagerări și reducții la un caracter atât de complex și de bogat, care a trăit toate fazele esențiale ale sentimentalității cu o extremă hipersensibilitate.

O altă chestiune în care medicina are de adus și mai multe lumini este aceea a boalei lui Eminescu. Sunt aci o seamă de fapte și de amănunte care nu au fost puse în deajuns în relief și nici relevant corelate. De pildă, nu s'a accentuat și analizat faptul că afecțiunea cerebrală a celui mai mare poet al nostru se desfășoară în curs de șase ani, din Iulie 1883 până la 15 Iulie 1889, durată neobișnuit de îndelungată. În majoritatea cazurilor, evoluția paraliziei generale progresive e mai rapidă.

În mersul acestei cerebropatii, întâlnim o seamă de remisiuni care posedă și semnificații spirituale și talmăcesc condițiile care au dus la nimicirea lui Eminescu. În timpul acestor remisiuni, el își reîncepe ocupațiile de gazetar, publică articole pline de bun simț, citește cu glas șovăelnic, în cercul Junimei, piesa « Lais » uitând, totuși, să spună că e vorba de-o traducere din Augier.

Boala lui Eminescu este, prin urmare, întretăiată de lungi remisiuni. Prima remisiune, după o cură de repaos și probabil după un tratament judicios, are loc după internarea sa la Viena în sanatoriul Obersteiner. Atunci scrie prietenului său Chibici Răureanu: « nu sunt deloc în stare să-mi dau seama de boala cumplită prin care am trecut, nici de modul în care am fost internat aci în ospiciul de alienați. Știu numai că boala intelectuală mi-a trecut ».

Vom recapitula mersul boalei după o seamă de date precise, parte culese de d. G. Călinescu, și după o observațiune medicală provenind din hârtiile găsite la Cornelia din Moldova, aflate în posesiunea d-lui G. Potra, profesor. Boala se confirmă prin schimbarea profundă a caracterului, pierderea noțiunii de timp și de spațiu, irascibilitate, apoi amenințări cu uciderea. D-na Slavici la care ședea în gazdă Eminescu scrie desperată lui Maiorescu: «vă rog faceți ceva ca să scap de el, că e foarte rău».

Eminescu este internat la ospiciul Caritatea al D-rului Suțu în Iulie 1883, spre întristarea amicilor și bucuria dușmanilor în cap cu Macedonski, care scrie atunci faimosul pamflet, ce, în loc să ucidă pe marele poet, l-a ucis pe el însuși. D. G. Călinescu notează că «Veronica Micle aflată de Iacob Negruzzi în societatea unui ofițer ar fi primit știrea cu nepăsare și ironie». În Noemvrie 1883 a fost dus la sanatoriul vienez al d-rului Obersteiner, unde șade până în Februarie 1884. Înainte de a se înapoia în țară, face un drum prin Italia, la Veneția și Florența. Dar locurile acestora splendide nu-l atrag. Are mereu gândul către țară. Revine la Iași, unde îl încălzeau atâtea amintiri și unde avea prietenia lui Creangă. Incepe să lucreze. I se dă în cei doi ani ce îi petrece la Iași locul de bibliotecar la Universitate și apoi o suplینire de istorie la școala comercială. Dar suferința lui e groaznică pentrucă-și dă seama limpede de deficitul său intelectual. Pentru ca să uite, reîncepe a colinda crâșmele celebre ale Iașului, «La Bolta Rece», la Repedeș, pe la viile renumite din jurul capitalei Moldovei. Eminescu începe să dorească vinul ca să își poată redobândi o vigoare intelectuală dispărută.

Socotesc că Eminescu n'a fost niciodată un alcoolic în adevăratul înțeles al cuvântului. Pentru el, vinul era în timpul deprimărilor sufletești un mijloc de uitare și de alinare.

În anii 1885 și 1886, vara, face băi de nămol la Liman, lângă Odessa și la Repedeș. Dar manifestările morbide se accentuează. Devine agresiv pe stradă cu femeile, face zgomot și turbură ordinea publică. În urma unui raport medico-legal al profesorului Gh. Bogdan, e transportat la ospiciul de alienați dela Mănăstirea Neamțului, unde rămâne până în Aprilie 1887, când părăsește mănăstirea luat, sub îngrijirea surorii sale Harieta, la Botoșani.

Acțiunea i se îmbunătățește. Excitațiile maniacale conținesc; dar are mai multe faze de melancolie. În cursul verii 1887, e adus la Iași ca să fie văzut de medicii de acolo. Profesorii Negel și Riegler îl trimit să facă băi de iod la Hall și îi prescriu fricțiuni mercuriale. Fapt important este că în Septemvrie se întoarce mult mai bine și e mai sociabil. Putea scrie acum din nou.

Semnalăm că în cursul ultimilor ani se plângea mereu de niște răni la picioare și chiar în protocolul necropsiei sunt semnalate

cicatrice pretibiale. Acestea nu puteau fi decât gome specifice. Influența fricțiunilor mercuriale a fost bună și asupra stării psihice și asupra ulcerățiunilor de pe gambe.

Interesându-mă de boala lui Eminescu, m'am adresat și d-lui A. C. Cuza, unul dintre puținii care au cunoscut pe poet și sunt în viață. Iată ce mi-a răspuns printre altele profesorul Cuza: « a fost o nenorocire a timpului, mai întâi. Căci dacă ar fi fost să trăiască în zilele noastre, câteva injecții i-ar fi salvat viața și o dată cu dânsul atâtea opere ce era să mai producă, pierdute astăzi pentru totdeauna. Dar pe lângă nenorocirea timpului, se adaugă și nenorocirea oamenilor. Căutarea lui Eminescu nu a fost ceea ce trebuia să fie. Un exemplu: la 9 Noemvrie 1886 a fost internat la ospiciul de alienați dela Mănăstirea Neamț, din ordinul Municipality Iașului. . . De ce în ospiciul de alienați dela Neamț, cu nebunii, și nu într'o casă de sănătate, ca să fie îngrijit în mod sistematic, științific de boala știută de care suferea? »

Sifiligrafii și neurologii au observat, adesea, faptul clinic interesant că existând bogate erupțiuni și ivindu-se gome multiple cutanate, manifestările viscerale, mai ales cele cerebrale, se atenuează. Adesea, cele mai grave localizări meningo-encefalitice se ivesc tocmai la bolnavii care nu au avut manifestațiuni cutanate. D. A. C. Cuza, deși nu e medic, mi-a arătat, cu admirabil spirit de observație, că agravarea simptomelor nervoase ale lui Eminescu a coincis la ospiciul din Neamț cu închiderea gomelor pretibiale.

La 10 Aprilie 1887, e luat și îngrijit de sora sa Harieta la Botoșani. Tratamentul specific instituit acolo de un renumit practician, d-rul Isac, face minuni. Același tratament, impus și în vara următoare la Iași de medicii numiți mai sus, îi refac viața. Iodul și fricțiunile mercuriale i-au redat acea lungă remisiune ce i-a îngăduit perioada de activitate dela București.

Din nefericire, acolo nu s'a mai căutat deloc, ducând pe deasupra o viață plină de neazuri și lipsuri, ca și o seamă de excese ce, în cele din urmă, îl conduc la ospiciul d-rului Suțu. Luesul cerebral, curabil la început, s'a adâncit în scoarța cerebrală și a isprăvit cu acele aderențe meningo-encefalitice, caracteristice paraliziei generale progresive. Socotesc evident că la început Eminescu a avut numai sifilis cerebral, și ulterior i s'a dezvoltat paralizia generală progresivă. Așa dar, este adevărat că alături de nenorocirea timpului, Eminescu nici pentru stadiul științei din epoca sa nu a fost bine căutat. Acestor două pricini se datorește pierderea celui mai mare poet al României.

În privința morții lui Eminescu sunt, iarăși, câteva elemente de precizat. Un an înainte de moarte, în 1888, poetul cunoaște încă o perioadă de limpezire a inteligenței și voinței sale creatoare. E redactor la « România liberă » și apoi în fruntea unui grup de

tineri scoate, împreună cu Al. Hodoș, un ziar cu titlul « Fântâna Blanduziei ». Tot în decursul anului acesta a cetit piesa « Lais », acceptată la Teatrul Național, dar care nu era decât o traducere din Emile Augier. Adeseori, poetul recită versuri înfăptuite mai de mult, frânturi din autorii clasici și, chiar mai târziu, fiind internat, din memoria sa prodigioasă se ridică la suprafață crâmpete incoerente din operele literare. Cităm din observațiunea medicală găsită la Cornelia din Moldova: « ca dovadă a dezechilibrului intelectual, sunt și citațiunile ce le face mereu din operele autorilor greci și latini, fie din acele ale sanscrițiilor, fie din propriile sale producțiuni de altă dată, fără șir, fără logică între ele ».

Către finele anului 1888 și până la 3 Februarie 1889, când e internat din nou, amicii observă la Eminescu o apatie morală, o dezechilibrare mintală și decadență intelectuală. Devine violent și iritabil. Provoacă certuri în public, cerând să bea și neplătind. Un delir erotic îl cuprinde la Oppler, unde cântau niște artiste germane și suedeze. Internat la ospiciul d-rului Suțu, se întrebă, totuși, de ce a fost adus acolo și nu-și dă seama de starea celorlalți bolnavi. Găsim în observațiunile și descripțiile pe care le urmărim simptomele ce însoțesc de obicei, paralizia progresivă: undulațiunea fibriliară a mușchilor limbii și tremurul buzelor. Moartea se anunța, așa dar, implacabilă.

În ceea ce privește incidentul cu lovirea la cap cu o piatră asvârlită cu o praștie de către un alienat, putem afirma cu exactitate că acest incident nu a fost decât o cauză ocazională și îndepărtată a morții. Rana produsă numai asupra tegumentelor în regiunea parietalului, pe o întindere de 2 cm., era pe cale de cicatrizare. Se infectează, însă, cu streptococ, ce-i produce un erizipel și care se întinde pe tot gâtul și toracele.

Această infecțiune supra-adăogată era și ea pe cale de vindecare, organismul puternic al poetului biruind și această complicațiune. Dar spre dimineața zilei de 15 Iunie, deci la o diferență de multe zile după traumatismul cranian, sucombă brusc în urma unui acces cardiac urmat de sincopă mortală. Eminescu mai avusese astfel de fenomene de insuficiență cardiacă în timpul ultimei internări. Actul de deces a avut ca martori, la Oficiul stării civile, doi infirmieri, neștiutori de carte, care au semnat prin punere de deget.

Din protocolul necropsiei, făcută de profesorii Aleseanu și Suțu, găsim câteva date precise. Mai întâi, se spune acolo că greutatea creierului ar fi fost de 1490 de grame. (D. G. Călinescu dă cifra de 1400 de grame).

Lesiunea meningo-encefalitei specifice era foarte accentuată în lobul frontal și occipital. Regiunea psiho-motrice ar fi fost relativ mai puțin atinsă.

Credem și repetăm că dacă leziunea a îngăduit atât de lungi remisiuni, aceasta se datorește faptului că, la început, procesul a fost mai mult meningeal, realizând chiar o formă curabilă a avariei cerebrale și numai ulterior straturile corticale cu multiplele centre celulare și anastomazele lor au fost distruse de procesul letic.

Necropsia a mai arătat că valvulele aortice erau atinse pe suprafața lor arterială și că plăci întinse și proeminente se găseau pe fața internă a aortei. De asemenea, există și o leziune a mușchiului inimii, a miocardului. Slăbit în urma erisipelului, care i-a atins miocardul, nu a mai putut rezista, și Eminescu se stinge în ziua de 15 Iunie 1889, în al 40-lea an al vieții. Conchidem, așa dar, în mod precis că avaria cerebrală a urmat la Eminescu două stadii: unul cu posibilități de curabilitate, meningeal, și care explică lungile și multiplele remisiuni; al doilea terminal, realizând paralizia generală progresivă, care, pe atunci când nu exista tratamentul malarioterapic, constituia o condamnare la moarte. Iar sfârșitul letal nu s'a datorit decât slăbirii organismului, în urma infecției streptococice, ce a succedat loviturii cu piatra în regiunea parietală. Ultimul moment al dramei și care nu a fost pus în evidență însă, sincopa terminală, s'a datorit, firește, slăbirii inimii. Miocardita și aortita specifică găsite la necropsie explică, hotărîtor, că sfârșitul marelui poet prin sincopă a fost pricinuit de această deficiență cardiacă. Se poate conchide că rănirea cu piatra și erisipelul au fost cauze ocazionale și că Eminescu a murit din cauza inimii atinse, ca și creerul, de treponema palidă.

Poate cunoscând și aceste adevăruri și precizări ne vom putea da seama și mai adânc de realitatea existenței lui Mihail Eminescu, de complexitatea și monumentalitatea trăirii sale, pricepând mai deplin tâlcul unei fraze dintr'o însemnare a sa de pe marginea unei variante a Luceafărului, aflată în colecția de manuscrise a Academiei (« motto » la « Luceafărul » d-lui Cezar Petrescu): « dacă geniul nu cunoaște nici moartea și numele lui scapă de noaptea uitării, pe de altă parte însă pe pământ nu e capabil de a ferici pe cineva, nici capabil de a fi fericit. El n'are moarte, dar n'are nici noroc ».

Prof. Dr. C. BACALOGU

UGARIT ȘI VECHIUL TESTAMENT

De zece ani, atenția lumii științifice e încordată asupra săpăturilor și descoperirilor arheologice dela Ras Shamra, unde savantul și răbdătorul Claude F. A. Schaeffer, conservator la Muzeul de antichități naționale din Saint-Germain, a izbutit să scoată la iveală vechea cetate Ugarit, situată pe coasta nordică

a Siriei, cetate bine cunoscută prin documentele dela El-Amarna. Surpriza săpăturilor dela Ras-Shamra a constituit-o « bibliotecă » de tablete acoperite cu o scriere cuneiformă alfabetică. Fără să fie ajutați de un text biling, Hans Bauer, Ed. Dhorme și Ch. Virolleaud au izbutit să citească aceste tablete scrise într'o limbă semită care poate fi considerată ca protofeniciană. Cel dintâi care are meritul descifrării acestor documente este Hans Bauer (într'o comunicare la Academia de Inscriptiuni, 23 Mai 1930; cf. cartea lui Bauer, apărută în Octombrie 1930, *Das Alphabet von Ras Shamra*, Halle a. S., ed. Max Niemeyer, unde se găsește bibliografia completă a problemei). Restaurarea precisă a semnelor alfabetice și stabilirea gramaticii acestei limbi dela Ugarit s'au făcut datorită mai ales eforturilor lui Charles Virolleaud. Primele texte complete, transcrise și comentate, le publică Virolleaud (*La légende phénicienne de Danel*, Paris, Ed. Paul Geuthner, 1936; *La légende de Keret*, Paris, Ed. Paul Geuthner, 1936; alcătuesc tomurile I—II din « Mission archéologique à Ras-Shamra », care apare sub conducerea lui Schaeffer).

Importanța covârșitoare a descoperirilor dela Ugarit n'ar fi putut străbate în cercurile largi ale cercetătorilor istoriei religiunilor și ai Vechiului Testament, dacă René Dussaud n'ar fi publicat o carte de sinteză asupra problemei: *Les découvertes de Ras Shamra (Ugarit) et l'Ancien Testament* (Ed. Paul Geuthner, Paris, 1937, 130 pagini in-4°, 30 frs.). René Dussaud a luat el însuși parte la truda descifrării și comentării textelor dela Ugarit. În numeroase studii, publicate mai ales în revista *Syria* și *Revue de l'histoire des religions*, Dussaud a încercat să desprindă semnificațiile culturale și religioase ale acestor texte obscure. Cartea de față însă este o adevărată sinteză, accesibilă unui cerc mai larg de cititori, și a fost alcătuită cu prilejul unor conferințe ținute de scriitorul orientalist francez la Ashmolean, la Oxford. René Dussaud face parte, după cum se știe, dintre acei foarte rari orientaliști care, deși lucrează în domenii variate, nu se înpăimântă de « sinteze ». Cartea lui despre civilizațiile pre-helenice este, încă și astăzi, o carte clasică. Micul și elegantul studiu despre Cântarea Cântărilor, ca și « Introducerea » sa în istoria religiunilor, ca și « Originile cananeene ale sacrificiului israelit », ca și lucrările mai inaccesibile asupra topografiei Siriei — dovedesc un sigur instinct de orientare în oceanul erudiției și o admirabilă claritate în expunere. Cunoscător al preistoriei și protoistoriei basinului mediteranean, bine informat în istoria religiunilor, specializat mai ales în filologia semită și în Vechiul Testament — nimeni altul nu era mai în măsură ca el să încerce cea dintâi privire de ansamblu asupra descoperirilor dela Ugarit.

În cartea de care ne ocupăm, după ce amintește rezultatul celor mai însemnate săpături din secolele XIX—XX în Siria și Palestina (p. 9—14), René Dussaud rezumă concluziile asupra straturilor dela Ras Shamra (p. 15—25). Au putut fi deosebite cinci niveluri, adică cinci civilizații succesive; cea mai veche, încă insuficient cunoscută, aparține neoliticului, a treia se desfășoară în mileniul IV—III, în a patra domină elementul fenician, în a cincea (sec. IV a. Chr.) intervin elemente acheene, emigrate de pe continent. « A ce moment la population d'Ugarit offre le mélange le plus curieux. Les chefs de la ville, notamment le roi, si l'on en juge par le nom de Nigmad (Nigmeas), sont des Mitanniens dont nombre pouvaient être nés en Syrie. On compte aussi des Syriens de tout bord, des Phéniciens et des Palestiniens, des Hittites, des Khurrites (confondus alors avec les gens de Mitanni), des Chypriotes, des Achéens ou Mycéniens. À côté des textes dits phéniciens, on en possède en khurrite ou dialecte voisin, en accadien et même en sumérien » (p. 21—22). Un asemenea conglomerat de rase, culturi și graiuri, presupune o istorie de mai multe ori milenară. Într'adevăr, la Ugarit domină pe rând cultura mesopotamiană, feniciană, hitită, egeeană. Legenda lui Cadmos — care nu era, probabil, fenician, ci un grec care a trăit în Fenicia — trebuie privită acum într'altă lumină. Influența orientală, atât de sensibilă în lumea miceniană, nu se datorește negustorilor fenicieni care navigau în Egeea și atingeau Grecia, așa cum credea Helbig, ci, dimpotrivă, ea a fost adusă chiar de populațiile egeene care au trăit în Fenicia (p. 23). În continuu se perindă prin Ugarit neamuri străine. Spre sfârșitul secolului XIII a. Chr. năvălesc populații aspre, necioplite, « popoarele dela mare », din textele egiptiene. Probabil că aici, în nordul Siriei, s'au oprit aceste neamuri « barbare » înainte de a coborî spre Egipt. Atunci se observă la Ugarit o violentă ruptură cu civilizația stabilită pe fondul fenician. Atunci tăblițele de cărămidă feniciană miturile feniciene sunt sfărâmate, și se fac ziduri din ele...

Un capitol copios dedică Dussaud orașului Ugarit și artei feniciene (p. 27—46). Regele Nigmad, care era străin, dovedea totuși o mare dragoste pentru țara sa nouă, și, în « biblioteca » sa din Ugarit, s'au găsit vechile mituri și legende arhaice feniciene, pe care scribii le transcriseseră special din porunca și pentru folosul regelui. Datorită în bună parte acestui interes al regelui Nigmad pentru trecutul fenician, ni s'au păstrat prețioasele legende, care aruncă o lumină nouă asupra timpurilor pre-mozaiice. În ceea ce privește arta din mileniul II, s'au identificat la Ugarit influențe egiptiene (p. 35, 37), asiatice (mitaniene, p. 38), miceniene (p. 37). « Ainsi l'art phénicien est constitué par un mélange de styles non complètement assimilés; mais ces emprunts artisti-

ques n'exercent aucune influence sur les concepts religieux » (p. 41). Se verifică, încă o dată, incapacitatea plastică a semiților, compensată printr'o industrie prosperă, polistilistică (p. 42—43). Influența cretană se verifică nu numai în ceramică, dar și în pietrele tombale. Arta feniciană dela Ugarit decade, ca și întreaga cultură, după năvălirea « popoarelor dela mare ».

O completă dare de seamă asupra descifrării cuneiforme alfabetice dela Ugarit, cu bibliografia critică necesară (p. 47—53) — aduce încă o dovadă de eforturile pe care le făceau Cananeenii pentru a simplifica scriptura egipteană; fără să izbutească, firește, deoarece până la urmă preferau sistemul accadian. E interesant de știut că exista, și la Ugarit, ca în Mesopotamia, o adevărată școală de scribi, unde se studiau limbile accadiană, sumeriană, khurrită și protofeniciană (p. 47). Cercetând habitatul primitiv al Fenicienilor (p. 55—63), Dussaud ilustrează condițiile în care s'a născut comerțul fenician, ocuparea de către Fenicieni a ținutului Libanului și crearea acelei prodigioase marine care a făcut din Fenicieni stăpâni marilor.

Oricât ar fi de interesante lămuririle pe care textele dela Ugarit le aduc problemelor de istorie veche, ele sunt întunecate de importanța religioasă a acestor texte. « Ce qui frappe surtout chez les Cananéens, c'est la médiocrité morale », scria recent H. Beer, după Mommsen și atâția alții. Literatura religioasă feniciană modifică întru câtva opinia aceasta prea categorică. În capitolul *Panthéon et mythes* (p. 65—93), René Dussaud traduce un număr suficient de texte dela Ugarit, și rezumă altele, în așa chip încât mitologia feniciană își capătă de acum înainte un loc autonom în istoria religiunilor. Zeul suprem, Ba'al, Hadad, pare a fi fost adoptat tardiv de Fenicieni, după ce ei ocupaseră Libanul (p. 69)). Deși Dussaud nu stăruie asupra acestui amănunt, nu rămâne îndoială că înainte de Hadad, Fenicienii adoraseră — ca divinitate supremă — o « Mare Mamă » (poate, cea care a devenit mai târziu *Asherat*). Este un lucru bine stabilit astăzi anterioritatea cultului Marei Zeițe în toate civilizațiile arhaice afrasiatice (cf. cartea noastră *Yoga*, p. 279 și urm.), precum și rolul femeii în societățile asianice (cf. Contenau, *Manuel d'archéologie orientale*, vol. I, Paris, 1927, p. 293 și urm.). De altfel, numele *Asherat* se integrează perfect în seria numelor semitice ale Marei Zeițe: *Atargatis* sau *'Atar'ate* în Siria, *Athtar* în Arabia, *Ishtar* la Babilon, *Astartea* în Fenicia clasică, etc. (cf. ipotezele lui Przulski asupra originii acestor nume, *Les noms de la Grande Déesse*, « *Revue de l'histoire des religions* », 1932, p. 182—192). La Ugarit se mai cunoștea o zeiță, alături de *Asherat*. Era Anat: « son caractère guerrier avait frappé les Égyptiens de la seconde moitié du II millénaire, qui l'ont représentée à cheval et armée »

(Dussaud, p. 71). Cruzimea războinică este și ea o formă a « Marei Zeițe », căci războiul e un semn al morții (cf. Przyluski, *Le culte de la grande déesse*, « Revue de l'histoire des religions », 1933, p. 50—66; în deosebi p. 58). Anat pe cal și înarmată amintește atâtea din « Marile Zeițe » comune civilizațiilor Asiei (cf. Max Semper, *Rassen und Religionen im alten Vorderasien*, Heidelberg, 1930, p. 190 sq., p. 275 sq.).

Importanța textelor mitologice dela Ugarit se vede atât în mitul lui Ba'al și Aliyan (p. 71—81), cât și în legenda lui Danel (p. 86 și urm.). Mitul lui Ba'al și Aliyan aduce încă o verigă la lanțul mitului zeului vegetației, studiat de Frazer, Cumont și alții. Cu acest prilej, expresia din *Exod*, III, 8: « țară în care curge lapte și miere » pare a-și găsi adevăratul ei sens. Căci textul fenician vorbește aproape în termeni biblici: « Cerurile vor face să plouă grăsimi, Râurile vor face să curgă miere » (p. 79). E vorba, probabil, de o țară unde abundența apelor asigură înmulțirea vitelor (« grăsimi », « lapte ») și creșterea vegetației (« miere »). Acesta ar fi sensul « concret » al expresiei biblice; care nu umilește întru nimic sensul său « mistic ». (Există, se știe, o « geografie mistică » alături de geografia reală; un Ierusalim ceresc, un « centru polar », o « insulă albă », etc. — realități pe un nivel mistic, simbolizând anumite stări de cunoaștere mistică.)

Legenda lui Danel pare că s'a dezvoltat și ea tot în jurul cultelor agrare (p. 86). Ne aflăm, așa dar, în același climat religios mediteranean, bine cunoscut prin religiile lui Tammuz și ceilalți zei ai vegetației. Dar cât de viu și de proaspăt se desenează acum acest cult fenician, după descoperirile dela Ugarit...

Intr'un ultim capitol, studiind raporturile cu Vechiul Testament (p. 95—113), Dussaud analizează toate lămuririle pe care textele dela Ugarit le aduc înțelegerii Scripturii. Nu e locul aici și-nici nu e de competența noastră să le însemnăm pe toate. Amintim numai că legenda lui Keret aruncă o cu totul altă lumină asupra Feniciei, Negebului și Edomului din mileniul II a. Chr. Aceste populații sunt departe de a fi barbare, așa cum lăsau a crede textele egiptiene (p. 106). Se poate chiar vorbi de un « război religios », între partizanii cultului lunar și solar — război care coincide cu « reforma » lui Amenophis IV, și care se sfârșește cu victoria cultului soarelui. « L'intérêt de cet épisode est de nous aider à comprendre comment le mouvement, à la tête duquel se place Moïse, a pu comporter non seulement une rupture politique avec le groupe méridional des Cananéens, mais aussi une rupture religieuse qui se répercutera tout au long de l'histoire d'Israël » (p. 106—107). Rolul « Terachiților », care promovau cultul lunar pare a avea o imensă importanță, dacă admitem un raport etnic între Terachiții din textele dela Ugarit și Abrahamiți (p.

108—109). În sfârșit, multe puncte controversate din vechiul ritual mozaic pot fi luminate. Organizarea sacerdotală a Fenicienilor, sacrificiul *molk*, sacrificiul de comuniune, ofrandele, etc., toate amănunțele vieții religioase cananeene capătă astăzi o nouă verificare. Identitatea sacrificiilor izraelite pre-mozaice cu sacrificiile cananeene — pe care Dusaud o afirma în cartea sa din 1921 — este deplin demonstrată. Și se poate afirma, în urma descoperirilor dela Ugarit, că Izraeliții aveau toate ritualele înainte de intrarea lor în Canaan (p. 113). Căci, până în mileniul II, triburile izraelite făceau parte din grupul cananean, în strânsă legătură cu Edomiții și Fenicienii (p. 115). Textele dela Ugarit «obligent à conclure que les récits israélites se sont conservés grâce à la tradition écrite, ce qui modifie radicalement le point de vue de l'école de critique biblique» (p. 116). Afirmația aceasta va fi, fără îndoială, controversată. Pentru că o bună parte din cronologia «școlii critice» ar trebui astfel să cadă. «Ce sont des renseignements positifs, parce qu'écrits anciennement, que l'Ancien Testament nous conserve sur la situation des Israélites avant leur installation en Canaan» (p. 117). Dacă lucrul acesta e adevărat, trebuie să se renunțe la ipoteza că povestirile biblice au fost arbitrar adunate de scribii din secolele IX și VIII. O continuitate istorică, se adaogă astfel pseudo-continuității orale în care se credea până acum. Vechiul Testament, în afară de miracole de morală și mistică, mai cuprinde, deci, și foarte veche, și foarte bună istorie...

MIRCEA ELIADE

NOTĂ LA « WUTHERING HEIGHTS » ¹⁾

Au trecut aproape opt ani de când am citit pentru prima oară «Wuthering Heights», romanul Emilyei Brontë, și nu-mi dădeam seama cât de mult îl uitasem, deși continuam să-l număr printre amintirile mele literare cele mai scumpe.

Sunt cărți care, după ce le-ai uitat povestea și după ce și-au pierdut treptat în memoria noastră conturul, lasă în urma lor un fel de lumină care nu se stinge niciodată, un fel de sunet pe care-l vei recunoaște totdeauna printre o mie de sunete uitate.

Este o virtute poate numai a poeziei și a muzicii de a ne lăsa emoții mai durabile decât amintirea lor materială.

De sigur nu voi putea spune, cu cartea închisă, versurile Herodiadei lui Mallarmé, și nici nu voi putea număra în gând,

¹⁾ Emily Brontë, *La răscruce de vânturi*. Roman. Fundația pentru literatură și artă «Regele Carol II».

măsură cu măsură, o anumită sonată de Beethoven, dar și una și cealaltă își păstrează pentru mine un gust distinct, chiar dacă mi-ar fi greu să-l definesc, o calitate emoțională proprie.

Păstram din prima citire a romanului « Wuthering Heights », o imagine mereu mai depărtată, cu cât anii treceau, dar în schimb gustul intim al acestei cărți mi s'a părut totdeauna viu. Dacă figurile eroilor se pierdeau în ceața uitării, dacă întâmplările cărții deveneau nesigure, dacă decorurile aspre și peisajele sălbatice, în care se desfășoară povestea, se decolorau treptat, nu e mai puțin adevărat că dincolo de toate acestea, rămânea un suflu de poezie, pe care uitarea nu-l putea acoperi.

N'aș fi putut istorisi decât foarte vagi lucruri despre « Wuthering Heights ». Deși e o povestire romantică, aprinsă, cu oameni viforoși, cu pasiuni întunecate, o uitasem aproape în întregime. Nu țineam minte decât atmosfera stranie ce se desprinde din paginile ei. E o carte lunatică, turmentată, o carte bătută de vânturi — acele vânturi aprige pe care le amintește cu atâta putere, titlul ei intraductibil.

Mai puțin și mai mult decât o amintire, romanul Emilyei Brontë îmi lăsase un sentiment de tristețe și de teroare, sentiment supraviețuind parcă unui vis uitat.

După opt ani, nu fără oarecare teamă am redeschis vechea carte, astăzi tradusă și tipărită în românește...

* * *

Recitirea unei cărți, pe care altădată ai iubit-o prea mult, nu este — ca și revederea unui loc ce ți-a fost pe vremuri scump — lipsită de primejdii. S'ar putea să te aștepte o deziluzie. S'ar putea să nu mai regăsești nimic din ce te-a încântat cu ani în urmă, și să nu mai înțelegi vechile tale emoții.

« Wuthering Heights » a rămas însă aceeași poveste miraculoasă, pe care am cunoscut-o întâia oară.

Carte zbuciumată, când străbătută de cumplite viziuni drăcești, când înseninată de imagini pure și odihnitoare... Carte aspră, în multe din paginile ei, purtând parcă sigiliul unui blestem. E una din cele mai sumbre povești de iubire din câte am cunoscut.

Tragica pasiune care îi unește și îi desparte pe Heathcliff și pe Catherine Earnshaw este poate fără exemplu în literatura romanelor de dragoste. Ce pereche stranie și ce destin întunecat ! Până dincolo de viață, până în lumea fantomelor, se vor chema fără glas, unul pe celălalt.

Cititorul urmărește cu neliniște împlinirea acestui destin, pe care nu-l înțelege.

Literatura ne-a învățat să aprobăm sau să dezaprobăm. În citirea unei cărți, ne place să luăm parte la tot ce să întâmplă și le dăm eroilor prietenia sau aversiunea noastră.

Dar oamenii din « Wuthering Heights » ne derutează. E ceva demonic în ei, o înspăimântătoare voință de a face rău, dar, în același timp, este o putere cutremurătoare de iubire.

Simți că într'adevăr — așa cum spune un teribil cuvânt al lui Heathcliff — ei pot iubi într'o singură zi, mai mult decât alți oameni în optzeci de ani.

Sunt pasiuni ce ard limitele unei conștiințe normale și trec mai departe spre demență, spre atrocitate și poate spre cine știe ce neînțeleasă liniște finală.

La toate acestea, cititorul azistă dezorientat, orbit și de flăcările ce țâșnesc din carte, dar și de petele mari de întuneric ce rămân în urma lor.

Să se apropie de aceste fantomatice apariții omenești, nu îndrăznește, iar să le deteste, simte că nu are dreptul.

O mare iubire duce cu sine și blestemul și iertarea ei.

Ce e greu de înțeles, este că « Wuthering Heights » a fost scris de o femeie, și nu de o femeie care să fi cunoscut viața, care să fi dus o existență excepțională și să fi privit în față mari aventuri personale, ci de o fată de țară, pierdută într'un colț de provincie, unde moartea avea s'o ajungă în plină tinerețe.

Emily Brontë era o domnișoară. Intrebuințez într'adins acest cuvânt, căci totul trebuie să fi fost cuviincios și bine crescut în casa surorilor Brontë, în casa domnișoarelor Brontë.

Emily, Charlotte și Anne! Când mă gândesc la ele, la ce trebuie să fi fost viața lor în orașelul din Yorkshire, îmi place să le văd sub înfățișarea candidelor eroine, pe care ni le-a prezentat acum vre-o doi ani un admirabil film de cinematograf: « Fetele doctorului March ». Până și trăsăturile feței mi se pare că sunt aceleași, și, deși n'am văzut nici un portret al Emiliei Brontë, nu cred că fac un prea mare abuz de închipuire, dacă mi-o imaginez ca pe un fel de Catherine Hepburn. În orice caz, este în « Wuthering Heights » o notație care îmi permite această libertate.

« Actuala Caterină nu semăna cu ea decât prin fruntea lată și prin nările ei care îi imprimau anumită mândrie, fie că ea o vrea sau nu » (p. 456).

Fruntea lată, nările deschise, mândria involuntară, iată aproape un portret.

Cum din mintea și sufletul unei domnișoare din Yorkshire, a ieșit o carte atât de turmentată, plină de atâtea neliniști, sfâșiată de atâtea strigăte, este într'adevăr de neînțeles.

N'a înțeles nici sora mai mică a Emilyei, blânda Charlotte, care avea să scrie mai târziu o prefață speriată pentru a doua ediție a teribilului roman.

Ea o cunoscuse bine pe Emily. Cunoștea în ea o fată visătoare, care scria pe ascuns versuri ce nu trebuiau arătate nimănui, o fată timidă care a renunțat la viață înainte de a o trăi.

Câtă ingenuitate, câtă naivă bravură și câtă copilărie le-a trebuit celor trei domnișoare Brontë, pentru a-și aduna versurile laolaltă și pentru a le tipări într'un singur volum, ca și cum s'ar fi prezentat toate trei deodată în lume, ținându-se de mână și lăsând în același timp o frumoasă reverență...

E mișcătoare această intrare în lume: e un gest de domnișoară, e o îndrăzneală de fete cuminiți.

Dar « Wuthering Heights » e o carte de foc. Nu cu mistere copilăroase de fată visătoare se scrie o poveste atât de aprigă. Nu din reveriile unei tinere provinciale, iau naștere oameni atât de sălbateci în pasiunea lor, atât de crunți în vorba lor.

Emily Brontë ascundea în casa din Yorkshire mai mult decât un album naiv de versuri. Ea ascundea acolo o inimă tragică, o conștiință gravă, o halucinantă luciditate:

« Sora mea Emily nu era o fire expansivă, nici una în ale cărei ascunzișuri sufletești ar fi putut pătrunde ușor chiar cei care îi erau mai apropiați și mai dragi ».

Dar oricât de închisă ar fi fost Emily, încă n'ar fi îndrăznit nimeni să întrevadă sub tăcerea ei, marile vânturi zbuciumate, pe care avea să le libereze în « Wuthering Heights ».

Cine cunoaște « Shirley », romanul cel mai bun al Charlottei Brontë, va înțelege câtă distanță este între cele două surori.

« Shirley » este o carte încântătoare prin cumintenie, prin grație casnică, prin liniște. Povestea e armonioasă, oamenii sunt ușor de înțeles, iubirea este clară, aducătoare de pace. Până și momentele cele mai încordate ale acțiunii au ceva placid, de tristețe egală, de resemnare luminoasă. Nicăeri nu se simte acea strălucire sumbră, ce-i luminează din adâncul lor pe eroii din « Wuthering Heights ». Nicăeri acel sbucium fără odihnă, ce cutremură temelile cărții, ca pe o casă vizitată de fantome.

« Dând viață acestor ființe, ea nu știuse ce face » — spune Charlotte Brontë. Nu e greu de descifrat în aceste vorbe un sentiment de spaimă, pe care buna Charlotte l-a încercat de sigur citind cartea propriei ei surori.

Și totuși, poate că e în această frază mai mult decât o surpriză speriată: poate că este o justă observație psihologică.

Intr'adevăr, cine ar putea spune dacă Emily Brontë, în timp ce scria acest cumplit și admirabil roman, « știa ce face ».

Arta romancierului este în bună parte instinctivă, pentru a nu spune involuntară.

Sunt atâtea lucruri care scapă de sub dominația sa, și iau naștere prin propria și spontană lor voință...

Sunt atâtea situații care se impun prin forța lor intimă romancierului, în loc să asculte de ordinele lui premeditate.

Ce frumos spune tot Charlotte Brontë acest lucru:

« Nu știu dacă e bine sau recomandabil să crezi ființe ca Heathcliff; mă tem că nu. Dar știu un lucru anume: că scriitorul care posedă darul creațiunii are ceva pe care el nu-l stăpânește, — ceva care uneori posedă voința sa proprie și lucrează dela sine. El poate stabili reguli și principii și acest « ceva » va asculta de ele ani de zile; apoi, din întâmplare, fără a anunța dinainte revolta, vine un timp când nu mai consimte să-l urmeze... »

« Oricât ar fi de înspăimântătoare sau de splendidă opera, oricât de groznică sau de divină, n'ai altceva de făcut decât să o adopți cu cadru. Cât despre tine — artistul — rolul tău în compunerea ei, a fost să lucrezi pasiv sub imperativul unei voinți care nu depinde de tine și pe care nu o poți discuta — care nu s'ar explica, nici dacă ai ruga-o... ».

Oricât de arbitrară ar putea să pară unora explicația aceasta, care recurge la o voință superioară artistului, pentru « Wuthering Heights » și pentru Emily Brontë suntem ispitiți să o accentuăm. Fiindcă într'adevăr opera este un real miracol. Cineva sau ceva trebuie să fi condus mâna admirabilei fete din Yorkshire, atunci când condeiu ei ne deschidea lumea fermecată și plină de spaime, din « Wuthering Heights ».

* * *

Carte stranie, carte singuratecă, romanul Emilyei Brontë nu este totuși în literatura engleză cu desăvârșire izolat.

Deși anumite elemente de inspirație, de decor, de poezie sunt absolut unice, romanul acesta rămâne o operă profund britanică.

Încercați să o comparați cu o carte mai recentă: « Sara » de Mary Webb. Veți regăsi același fior de contraste, ce merge dela demonic la îngeresc, aceeași violentă alăturare de sălbăticie și puritate, aceeași dublă confundare în fantastic și în real.

Ultima trăsătură mi se pare cu deosebire caracteristică pentru romanul englezesc. Fantasticul nu este realizat cu mijloace de sugestie globală, exterioară. Dimpotrivă, el este introdus într'un mediu minuțios studiat. Psihologia eroilor nu este indicată exclamativ, ci studiată auditiv, cu precizie.

Ce e impresionant în realizarea lui Heathcliff de exemplu este buna, solida construcție literară. Tot ce e « straniu » în acest

personaj nu e obținut prin vagi terori, prin simple mistere verbale. Casa dela Wuthering Heights este descrisă plastic; domeniul dela Thrushcross Grange este realizat vizual. Oamenii, lucrurile au o existență concretă, definită, reală, dar peste toate acestea trece un suflu fantastic, cu atât mai puternic, cu cât impresia inițială de realitate a fost mai întreagă.

Nu e o calitate aparținând exclusiv Emilyei Brontë. Literatura epică engleză, în tot ce are mai specific și mai durabil, cunoaște această alianță intimă dintre real și fantastic. Este ceea ce o împiedică de altfel ca în situațiile cele mai « tari », în momentele extreme, în contrastele cele mai fulgerătoare, să nu ne dea totuși impresia de melodramatică, ci de adevăr.

Marile romane ale lui Thomas Hardy (Tess din Urberville și Primarul din Canterbridge mai ales) ne cuceresc prin aceeași naturală alăturare de fapte violent contrarii, de sentimente puternic adverse, cuprinse însă într'un cadru general de irecuzabilă autenticitate, de irecuzabilă naturaleță.

Emily Brontë, singurateca și simpla fată dela 1840, se afla poate fără să o știe, pe linia mare a geniului literar britanic. Dar pe această linie, ea era destinată să marcheze un moment miraculos de sensibilitate, de vigoare expresivă, de poezie, în același timp exaltată și cuminte.

MIHAIL SEBASTIAN

UN POET MĂRTURISIND DESPRE ALȚII ¹⁾

Există un spirit excesiv, care definește nota generală a scrisului nostru de azi. El se manifestă printr'o largă predilecție față de literatura beletristică, în special cea narativă, atât din partea autorilor cât și a publicului cititor. E un semn caracteristic vremii acesteia când, din te miri ce, se iscă un entuziasm colectiv care se cheltuește într'o direcție unilaterală până la epuizare. Lucrul se întâmplă în mai toate domeniile de contact sufletesc și zilnic asistăm la atâtea înlănțuiri care, bune sau rele, ajung să fie dominate, creând moduri noi, uneori fără motive adânci.

Astfel nu ne putem lămuri cauza care favorizează un anumit fel de scrieri, în timp ce altele sunt neglijate. Fără să vorbim de calitatea lor, remarcând numai freamătul acesta nestăpânit de scrieri și tipărituri destinate literaturii, s'ar părea că posibilitatea de creație nu mai constituie o raritate, de vreme ce e la îndemâna multora. Mai dificil se vedește în zilele noastre efortul studiului și curajul de a lucra pe tărâmul cercetărilor literare.

¹⁾ Ion Pillat: *Portrete lirice* — Ed. « Cugetarea ».

Fenomenul e oarecum inexplicabil, fiindcă, în chip firesc, mai greu ne-am putea aștepta la apariția oamenilor dotați cu calități alese de creatori, decât la a celor care, prin muncă și stăruință, pot aduce servicii literaturii cu cercetările și scormonirile lor. Se vede treaba, însă, că e mai ușor să fie cineva romancier, decât căutător de comori în gândul și truda altora, cu toate că lucrurile ar trebui să se petreacă invers.

Oricum, e o mare disproporție între cărțile menite să dea emoții și cele de discuții literare.

Echilibrul îl țin numai revistele mari, unde într'adevăr se cultivă cu multă stăruință eseu — e drept — cu preocupări variate, dar în mare parte consacrat și literaturii. Mai ales *Revista Fundațiilor Regale* și *Gândirea* stau pe planul întâi și din acest punct de vedere. E o direcție de lucru foarte prețioasă și îngrată pentru zilele acestea, când criticii au devenit romancieri, probabil urmărind o cale mai sigură de popularizare.

Discuția literară nu poate anima decât un cerc restrâns de elite, oameni dintre aceia la care se întâlnește pasiunea pentru frumos cu o cultură de dimensiuni nu prea comune. Efortul lor, nerăsplătit de nimeni, și-l impun singuri pentru o mare mulțumire personală. Se înțelege, deci, că nu pot fi mulți dintre aceștia într'o vreme când atâtea necesități urgente ne sufocă și când egoismul e mai tare ca orice. Cine face discuție literară, înțelege să vorbească despre alții, nu despre sine, și trebuie să recunoaștem că astăzi, oricine preferă să fie el subiect de conversație când ocazia prilejuiește un omagiu. De aceea, mi se pare cu totul explicabil că în domeniul acesta părăsit de critici, s'au ridicat în vremea din urmă unii poeți, e drept, pe baza unei activități începute mai de mult.

Eu înțeleg prin poet cea mai bogată sferă sufletească, în care clocotesc elanuri, cu resurse inepuizabile de cugetare și simțire, totul organizat pe fondul unui sentiment de virtute și mare distincție omenească. Mai mult decât oricine, poeții reali se preocupă de opera altora, despre care știu să-ți vorbească în chip minunat. Și tot ei sunt susceptibili de a frământa anumite probleme care vin în atingere cu arta lor, fiindcă au terenul pregătit pentru cugetare și gând, ca unii care trăesc într'o permanentă animație lăuntrică. Lucrul poate fi dovedit cu exemple numeroase, dar e suficient să amintim că în ultimul an, discuția literară e refăcută la noi, cu deosebire de trei poeți: *Camil Petrescu*: « *Teze și antiteze* », *Ion Pillat*: « *Portrete lirice* » și *Dragoș Protopopescu*: « *Fenomenul englez* ». Sunt trei nume de prestigiu, trei scriitori realizați în opere care au făcut încântarea fiecăruia dintre noi, și care vin acum să acopere goluri mari cu silințele lor de laborator. În rândurile de față ne vom ocupa de *Ion Pillat*. Poetul

acesta cu sfera lui de visări calde și melodioase în care trăiește toată gama de înfiorări și nostalgii, sufletul de continuă rezonanță care ne-a pus la dispoziție o grădină imensă de frumuseți, ne oferă acum rodul plimbărilor sale prin inima altora. Se știe că în aceeași măsură în care l-a preocupat creația personală, d-sa a lucrat și pe tărâmul cercetărilor, manifestându-se prin conferințe și numeroase eseuri, când i s'au putut prețui cunoștințele sale atât de vaste și superior selecționate. Cartea aceasta, « *Portrete lirice* », nu e decât o prezentare unitară a temelor propuse atunci, dar e cum nu se poate mai bine venită pentru însemnătatea care o consacră.

Ce minunat lucru e să poți avea sub ochi, în întregime, buchetul unor flori care fuseseră răslețite; parcă relieful fie căreia e mai viu și mai pasionant în ansamblul celorlalte.

Cartea e o mărturisire despre alți poeți, sau « *despre poezie* », cum precizează autorul în scurta prefață, de aceea, i s'a și zis « *Portrete lirice* ». Cuvântul « *lirice* » e atât de bine ales, că pentru felul cum trebuiesc înțelese prezentările care urmează, nu se putea găsi unul mai potrivit: *portrete lirice* în ele însele, dar și în modul în care le înfățișează cel care le-a făurit.

În chipul acesta ne sunt evocate numele care fac gloria liricii moderne, cu vibrările care le-au eternizat și uneori cu dăra de viață a existenței lor omenesti.

Locul dintâi e consacrat lui *Don Quijote*, cavalerul neastâmpărat al visului, peste care oricâte veacuri vor trece, nu vor izbuti să-i întunece sublima nebunie. Viața și lupta lui atât de bizare, gălesc în entuziasta înțelegere a d-lui Ion Pillat, interpretări adânci și cu totul noi, ca unul care pentru a-și lămuri mai bine sensul original al acestei opere, a mers pe drumuri spaniole ca s'o confrunte cu realitatea de-acolo. Prin mersul și firea eroilor comentează sufletul spaniol în aspectele vieții spirituale și se ocupă de autorul lui *Don Quijote*, din a cărui biografie aduce numeroase mărturirii de cel mai mare folos pentru o mai justă înțelegere a creației sale. După ce cunoști toate izvoarele, pricepi și nota ei stranie prin ideia conclusivă a d-lui Pillat, care afirmă că *Don Quijote* e cartea unei răzbunări, în care sunt plătite toate înșelările din tinerețe ale autorului și înfrângerile de mai târziu, lăsând să expire din cuprinsul ei un duh de biblică umanitate. D. Ion Pillat ne pune la dispoziție tot ce s'a scris mai frumos și mai măreț despre opera lui *Cervantes*, alături de care contribuția sa se încadrează într'o perfectă armonie.

Dar pe deasupra, studiul acesta e mărturisirea unui suflet de artist covârșit de o carte. La fel și când se ocupă de « *Lirica lui Victor Hugo* » — poetul acesta a cărui operă imensă e o ade-vărată organizare cosmică în plan poetic. Cu o rară finețe și

adâncă pătrundere, îl urmărește în toate momentele caracteristice ale vieții și ale creației, fixând rolul covârșitor al marelui poet francez, — influența lui de care s'a resimțit întreaga literatură de mai târziu. O personalitate de necuprins prin diversitatea realizărilor poetice, — opera i-a fost putrnic înrăurită de împrejurările vieții. D. Ion Pillat exemplifică această legătură și definește puterea creatoare a lui Hugo în expresivitatea lui verbală, care de altfel a dat și stilul romantismului. Deosebit de interesant e prezentată evoluția lăuntrică a marelui francez, dela celebrele opere până la seria finală, în care se cristalizează emoțiile atâtor încercări ale vieții. După fericita caracterizare a d-lui Pillat, activitatea literară a lui Victor Hugo constă din fluxuri decenale de inspirații poetice, cărora le urmează refluxul de aceeași durată al operelor de altă factură și manieră: proza și teatrul. E o activitate care s'a divesificat totuși, după un plan simetric în concordanță cu marele spirit al poetului și cu cerințele vremii. Justificarea o dă chiar el, în versul pe care-l citează d. Pillat:

« Un poète est un monde enfermé dans un homme ».

Poetul acesta e Victor Hugo.

Fără a suține că d. Pillat a tratat un autor cu mai multă căldură decât altul, lucru cu neputință, fiindcă d-sa și-a ales numai figurile a căror seducție i-au determinat lucrarea de față, se poate vedea totuși, că acolo unde lirismul său a ajuns pe culmi greu de atins, sunt paginile închinete lui *Baudelaire* — « *Actualitatea lui Baudelaire* » — pentru care are un sentiment de adevărată evlavie, de mistică îngenunchere în fața poetului nedepășit.

« Nu există în toată literatura poetică a lumii de azi — spune d-sa — carte mai grea de probleme, carte mai însemnată de poezie, decât acest volum de 300 de pagini intitulat « *Les Fleurs du Mal* ». Aceste 150 de poezii fiind în cumpănă, prin interesul pasionat ce-l suscită încă, prin controversele ce le deschid, prin « corespondențele » sufletești pe care le evocă tainic — bibliotecii întregi, mereu mărite de critică și comentarii ».

Actualitatea lui Baudelaire stă în ceea ce constituie arta lui pură precum și în luciditatea sa, iar influența lui a devenit covârșitoare printr'un lirism universal pe care nimeni nu-l întrezărise. El « *a deschis poeziei un câmp nou al sensibilității omenești* ». Poezia lui « *stă la originea tuturor curențelor care frământă lirica de azi* », — în ea și-au găsit expresia deopotrivă și clasicismul și romantismul și simbolismul.

Dacă unii l-au socotit decadent, n'a întârziat nici înțelegerea cea justă, prin care Baudelaire a fost văzut ca un Dante al vre-

murilor moderne. Criticul elvețian *Gonzague de Reynald*, aranjându-i poeziile într'o anumită ordine, a putut demonstra că ele corespund celor trei etape ale poemului dantesc: Infernul, Purgatoriul și Paradisul. Baudelaire are o poezie a rugii și a credinței, care pendulează între culmile răului și ale binelui, pe linia de purificare și eliberare de sub fatalitatea păcatului originar. E în aspectul acesta o conștiință frământată de anumite resorturi, o conștiință pe care interpreții de azi o consideră ca un produs al străfundurilor misticismului catolic. D. Ion Pillat stăruiește mult în jurul acestui aspect care aruncă o lumină nouă asupra celui mai discutat poet. Sunt revelatorii, cu deosebire, indicațiile asupra vieții care fac, și din omul Baudelaire, un subiect cu totul actual. Notățiile lui intime și scrisorile adresate mamei sale, desvăluie sbuciumul metafizic al unei vieți agitate și arată că, prin suferință și umilință, poetul acesta atât de nepătruns, s'a putut apropia de Dumnezeu pe calea rugăciunii. Este emoționant de constatat rolul pe care l-a avut rugăciunea pentru liniștirea uneia dintre cele mai frământate conștiințe. El singur mărturisește că s'a eliberat de gândul sinuciderii, care multă vreme îl tiranizase și a putut scăpa de povara păcatului originar. « Să-ți faci datoria în fiecare zi și să te încrezi în Dumnezeu pentru ziua de mâine », notează undeva, în carnetul său intim, precum altădată, stabilește și această comparație axiomatică: « Omul care-și face seara rugăciunea, e un căpitan care postează sentinele. Poate să doarmă ». Un alt Baudelaire, cum se vede, apostol al credinței și poet al rugii, un credincios adevărat, net lămurit până acum cu această distincție care, desigur, îi va fi fost scumpă.

Correspondențele dintre sufletul și opera lui sunt evidente prin marile frământări care i-au dat cele mai diverse și stranii aspecte și totuși, « *Les Fleurs du Mal* » — după cum observă d. Ion Pillat, poate fi privită ca un singur poem. E ceea ce se poate spune și despre opera lui Eminescu, în care, într'o sferă vastă dar profund unitară, și-au găsit expresiv momentele caracteristice ale biografiei sale lăuntrice.

În studiul care urmează, « *Aspecte din lirica modernă franceză* », autorul nostru pune pe Baudelaire la temelia liricii universale. *Verlaine* e considerat drept urmașul său firesc care-i descifrează opera muzicală; *Mallarmé* caută, din melodia și versul lui Baudelaire, un șens nou cuvântului, de exprimare subtilă și ermetică, iar *Rimbaud* nesocotește criteriul logic și noțional în căutarea formelor de rezonanță nouă.

Suntem în epoca poeziei pure și a versului muzical, care fac școală cu « *suprarealiștii* » francezi, « *futuriștii* » italieni și « *expresioniștii* » germani.

Mai departe ne sunt prezentați poeții creștini: *Claudiel*, cântărețul ordinii catolice, care caută să cunoască pământul pentru a îmbrățișa prin el pe Dumnezeu; *Francisc Jammes*, misticul rustic care se încântă de Dumnezeu prin minunile naturii și poezia lor; *Peguy*, poetul Dumnezeului francez, al sfinților și sufletului neamului său, pe care iubirea de țară — *de moșie* — l-a dus până la sublimul sacrificiu în războiul cel mare.

Un fenomen de pură estetică reprezintă poezia lui *Valéry*, cel care « *a dus până la extrema lui consecință modul poetic mallarméan* ». Arta lui, dublată de o cugetare subtilă, construită ca să-și descopere frumusețile numai pentru cel ce izbutește să și-o apropie cu efort și putere de înțelegere, e o nouă orchestrație în care se răsfrânge sufletul omului modern. Pentru nuanțele și arhitectura sa, Paul Valéry e socotit de către autorul cărții ce ne preocupă, drept « *poet al poezilor* ».

Dintre « *pionierii cuvântului nou* », ne este citat poetul « *Vieții unanime* » și al numeroaselor rugăciuni, *Jules Romains*, împreună cu opusul lui, *Léon Paul Fargue*, cel cu « *poezia care a visat viața și a trăit visul* ».

Un alt capitol tratează despre « *Poezii fanteziști și tradiția franceză* ». Câteva indicații istorice arată modul în care s'a născut și a evoluat noua tendință de regăsire a tradiției franceze, ca un protest împotriva formelor anarhice. Sufletul fanteziștilor, dela care s'au inspirat toți ceilalți, e *Paul-Jean Toulet*, cântăreț al peisajului tropical și provincial, apoi al Parisului, dar nu mai puțin interesant și prin viața lui de noctambul, cu atâtea linii bizare. Din aceeași școală se numără *Jean-Marc Bernard*, « *bucolic rustic și subtil* », *Jean Pellerin*, în care se regăsesc accentele lui Villon și Ronsard, *Francisc Carco*, poetul barurilor, al cavourilor și al vieții interlope, *Léon Vérane*, *Tristan Derême* în care s'au concentrat toate tradițiile și *Philippe Chabaneix*.

Dar cartea d-lui Ion Pillat atât de bogată în izvoare și evocări, lămurește și problema aspirației colective realizate în poezie, luând ca model pe *William Butter Yeats*, cel care reprezintă « *sufletul irlandez în poezie* ». Tot eposul și mitologia irlandeză cu sporurile lor fanteziste, și-au găsit expresia nu numai în poezia acestui mare liric, dar și în teatrul și proza lui. În el s'au reafirmat depozitele de poezie ale neamului și s'a întrupat specificul sufletului irlandez. Ceea ce-l distinge de Yeats, e « *puterea vizionară* » prin care transpune în plan real ceea ce e vis și legendă. Influența folklorului și marea tradiție mistică i-au dat o simplitate care face farmecul operei sale. Și tot pe linia artei populare e și sentimentalul naturii, atât de manifest la acest poet.

Pe lângă aspectul acesta de exponent al neamului, care face unicitatea lui Yeats, d. Ion Pillat ne prezintă și pe celălalt, al

artistului. Căci, după cum observă d-sa cu mare dreptate, un poet adevărat poartă în sufletul său două moșteniri: una a sufletului strămoșesc și alta a marilor poeți. Yeats le-a avut pe amândouă în măsură considerabilă. Stăruind asupra acestei părți, d. Ion Pillat fixează un mare adevăr privitor la problema etnicului în poezie, menit să înlăture erorile și tendințele anarhice. Cităm partea finală, care e și concluzia studiului: «Poezia unui popor nu poate deveni de interes universal, înainte de a-și fi găsit și exploatat propriul său suflet național, în forma artistică cea mai înaltă». E o lege care garantează marile ascensiuni, fără respectul căreia orice efortare e nulă.

Un titlu și mai puțin obișnuit în publicistica noastră, ne introduce în «*Lirica modernă americană*». Aici lipsește tradiția literaturii clasice; lipsește tradiția Renașterii, nu există mitologie și nici puțința de evocare a vre-unei opere însemnate. Cu toate acestea, se află și aici un puternic suflu de poezie și lirism, caracterizat prin nota specifică a «realității directe», prin «umanism», «simplitate», «noblețe» și «preciziune», atribute prin care se distinge de altfel sufletul american. Poetul cel mai însemnat, robust, natural și entusiast, e *Walt Whitman*, căruia îi sunt adăogați urmașii: *Emily Dickinson*, *Edwin Robinson*, *Robert Frost*, *Sandburg*, *Masters*, *Vachel Lindsay*, *Amy Lowell* și alții.

Mai departe este studiat *Goethe* ca poet liric, urmărindu-i-se corespondențele dintre împrejurările vieții și poeziile pe care le-au dictat ele, între cei doi poli: tinerețea și bătrânețea poetului, cu pendulările dintre orient și occident și până dincolo de aceste limite, peste pământ și istorie.

În capitolul care urmează după *Goethe*, «*spre un nou clasicism german*», ni se dă o orientare asupra poeziei din zilele noastre. Ea s'a eliberat de spiritul decadent dela finele secolului trecut, impus de influențe străine, prin reafirmarea lui *Goethe* și *Holderlin*, a căror actualizare a săvârșit minunea întoarcerii la clasicism. Astfel, *Stefan George*, poetul îndumnezeirii trupului și al intrupării Dumnezeirii, reprezintă conștiința unui german care a asimilat desăvârșit antichitatea greco-romană, cu toate aspectele ei artistice, iar *Hugo von Hofmannsthal* — altă conștiință în care trăește Italia și Roma — a cărui distincție o formează echilibrul perfect între elementele formei și elementele fondului:

Ultimile pagini tratează despre «*Valéry, Rilke și poezia pură*» un nou capitol de puternice evocări și scormoniri în inima poeziei de azi. Cei doi poeți de origini diferite sunt apropiați pentru că: «în aspecte contradictorii ale unei realități superioare reprezintă sufletul liric european». Rilke, pornind dela rezonanța muzicală a sentimentului introdus în poezie, ajunge la gândire, pe când *Valéry* își spiritualizează conținutul sufletesc prin muzică.

Valéry, prin creațiile și teoriile sale a ajuns la idealul poeziei pure, — care însemnează muzică și armonie a coloritului eliberat de sub rigorile logice și al înțelesului uzual, dar impregnat de o puternică notă sufletească. Poezia lui reproduce sudul mediteranean scaldat în lumină și azur, cu aspectele multiforme care-i definesc stilul. E o poezie de imagini cu caracter static, pe când poezia lui Rilke e auditivă și dinamică. În ea se resimte atmosfera nordului — patria sa — și tălăzuirile sufletului slav în preajma căruia a crescut și pe care și l-a altoit mai mult prin cunoașterea lui Tolstoi. De aceea, inspirațiile lui polarizează în jurul a trei mari direcții sufletești: singurătatea, iubirea și credința.

Meditațiile religioase ale lui Rilke, de o adâncime evanghelică, sunt înfiorate de cultul virtuțiilor creștine. E sensul creației sale, la care mai adăogă încă unul tot atât de sublim «*ceea ce logic e imposibil, o poezie pură de esență curat descriptivă*», — de astă dată sub influența sculptorului Rodin.

La sfârșitul studiului și al cărții, d. Ion Pillat vorbește despre izolarea de după război a poetului german în Elveția, unde, după sfârșiri supraomenești s'a putut desăvârși în «*Sonetele lui Orfeu*» și «*Elegiile duineze*». O scrisoare a lui aduce din această singurătate vești despre marele său sbucium, rămânând ca un document sguduitor pentru cine va voi să afle drama creației și mai ales să-și apropie sufletul lui Rilke. Cităm un fragment:

«*Abia acum voi respira și voi putea să-mi reiau viața. Căci lucrul a fost... peste puterile vieții — am gemut în aceste zile și nopți, ca pe vremuri în Duino — dar chiar după lupta aceea, acolo, — n'am știut că o astfel de furtună de spirit și sentiment poate lovi un om. Cum am putut să-i rezist! Cum am putut să-i rezist! Destul, opera e aici!*»

E tot ce poate fi mai emoționant, — într'adevăr, dincolo de puterile minții noastre, — sguduirea aceasta în care s'a scufundat o viață, oricum, omenească, pentru a se reclădi fără sine și peste limite în desăvârșirea propriei sale creații.

În sfârșit, d. Ion Pillat amintește de vizita ce i-a făcut-o aici Valéry, de întâlnirea celor doi care țineau «*destinul poeziei europene în mâinile lor*» și încheie cu evocarea unor clipe, după care marele singuratec a trecut în veșnicia morții, pe care și-o apropiase prin rostul operii, așteptând să-l încunune, fiindcă poetul își izbândise visul.

În linii generale, cam acesta e cuprinsul cărții d-lui Ion Pillat. Ne-am reținut asupra lui tocmai pentru a-l releva, cu speranța că din însăși faptul acesta se poate deduce valoarea cărții și modul de înțelegere al autorului.

Fără să emitem o judecată pripită, considerând-o din punct de vedere al planului și mai ales al chipului în care a fost reali-

zată, socotim lucrarea aceasta unică în literatura noastră. Conscrată în întregime poeziei lirice și anume celei mai evaluate, celei care are o lungă tradiție de mari înfăptuiri în urma ei, — poezia din ultima vreme a neamurilor deplin aristocratizate de o cultură adâncă și o vastă experiență literară, — ea ne face un imens serviciu în primul rând prin informațiile ce le aduce. Intelectualul român, dacă se află într'o aproximativă familiarizare cu scrisul francez, mai întotdeauna e străin însă de comorile altor națiuni. Ii lipsește mijlocul de contact și condițiile necesare ca să și le apropie. D. Ion Pillat, unul dintre cei mai dotați, o pasiune rară, pusă în slujba cărții, un român care și-a însușit temeinic cultura popoarelor din apus și a trăit-o în sufletul său, după cum vedește opera sa, înlesnește contactul acesta, aducând la noi acasă minunile altora. Iată cum lămurește singur geneza cărții:

* Urmărind de mai mult timp, pentru mine singur, unele probleme în legătură cu expresia poetică și cu arta versurilor care mă interesau, în deosebi, am fost adus să studiez operele lirice în textul lor original, a patru cinci literaturi moderne mai importante din Europa occidentală și până de peste Atlantic.

Cu alte cuvinte, inițiativa cărții o are o neliniște personală, nevoia unor explicații legate de interesul poetului și de funcția sa. Iată o cauză care poate fi valabilă pentru oricare scriitor, ca să nu zicem chiar o condiție a blazonului. De sigur, în procesul creației se ridică atâtea probleme și atâtea întrebări a căror deslegare uneori e atât de anevoioasă, dacă nu chiar imposibilă, încât, a o căuta la alții, constituie o adevărată obligație. Căutările acestea au darul de a deschide orizonturi largi și de a pripi mersul evolutiv al lucrurilor într'un ritm mai vioi, ceea ce nu oferă trăirea strictă în mediul tău, care, în mod firesc, asigură o dezvoltare mai lentă. Orice motiv de înviorare e bine venit ca și lămuririle ce s'ar putea afla pe calea cercetărilor și a lecturii.

D. Ion Pillat a pornit dela scopul mărturisit, dar, ca în toate ocaziile acestea, mai ales când e vorba de poezie și poeți, nu se putea să reziste ispitelor care se îngrămădeau peste interesul său și să nu întârzie într'un domeniu care-i era scump. Astfel, pe lângă semnele pe care le-a căutat, s'a pomenit într'un cerc de intimitate cu o bibliotecă de cărți, — care n'au fost alese la voia întâmplării, — și cu o întreagă galerie de mari apostoli ai poeziei. Din întâlnirea aceasta va fi folosit desigur poetul, măcar pentru încântările ce i le-a dat, dar nemăsurat de mult folosește cel care izbutește s'o rețină și pentru sine. Fiindcă, în cartea aceasta, d. Ion Pillat, ca un corăbier care cunoaște toate drumurile ce merg spre țărmuri îndepărtate de poezie și vis, se face călăuzul nostru și, urmărind constelațiile ce i s'au arătat inimii sale, ne

poartă într'o călătorie de nesfârșite încântări. Sunt tocmai unde a poposit singur și a mas în ceasuri de odihnă și recreație, spre care ne invită cu dragoste, ca să trăim împreună sub cerul neșterselor bucurii ale frumosului. Sub acest înțeles trebuie privită cartea d-lui Ion Pillat.

Ea nu este eșită din intenția prezumțioasă de a face educație literară, de a fixa directive sau norme de interpretare. N'are aere de metodă sau cine știe ce savante teoretizări, cum sunt atâtea care fac din poezie obiect de atelier. Cartea e mărturisirea unui prieten, prieten al poezilor de care se o cupă, dar și al cititorului cu care stă de vorbă. Autorul ei nu face, însă, serviciul de intermediar, fiindcă mărturisirea sa presupune o prealabilă cunoștință și mai ales, comunitate sufletească, între cei trei factori. E un mediu de familie, în sânul căreia d-sa face onorurile casei. Considerația aceasta nu exclude conștiinciozitatea cu care și-a adâncit subiectele. E tocmai una din marile calități ale sale. Plină de izvoare și amănunte, cartea reprezintă o bogăție uluitoare de cunoștințe, legate organic între ele pe un fond unitar de simțire și cugetare. În ea se întâlnește poetul cu eruditul, și, dacă am spus aceasta, i-am definit și structura caracteristică.

Sunt două aspecte: unul de vastă documentare și gândire, căruia nu-i lipsește nici organizarea motivelor puse în slujba susținerilor sale și altul de aleasă simțire, de vibrație, stărnită tocmai de frumusețile relevate. Altfel, credem, nici nu se poate vorbi despre poezie, — înțelegând prin aceasta poezia ajunsă la un punct de înălțime de unde poate fi contemplată. Dublul aspect e necesar când se vorbește despre valori, unde nu ai ce tăgădui, și d. Ion Pillat, care nu face operă critică, ci de prezentarea celor mai alese frunți din lirica universală, nu putea să procedeze altfel.

Tocmai realizarea acestei condițiuni face unicitatea și valoarea operei, pe care nu o putea scrie decât un mare poet, el însuși făuritor de nestimate, cum este d. Ion Pillat. Vrem să-i prețuim la maximum substanța lirică, fiindcă ea formează temeiul operei și încântarea cetitorului.

În ceea ce privește mijlocul de prezentare, tehnica lucrării, procedeul d-lui Pillat e cel analitic, singurul posibil pentru scopul urmărit. Stăpân pe domeniul său, cu un spirit de orientare ager și neșovăelnic, intră în complexitatea subiectului pe care-l lămurește prin revista detaliilor, nelăsând nimic din ceea ce ar folosi studiului. Desigur, fără o pătrundere analitică, poezia nu poate fi valorificată și nici gustată. Uneori sunt în cuprinsul ei amănunte, în aparență lipsite de însemnătate, care totuși, ascund în ele nervul de căpetenie, ceea ce nu e tocmai ușor de sesizat. Discernământul acesta e o forță hotărâtoare la d. Ion Pillat, de unde și marea sa contribuție personală pentru înțelegerea poezilor studiate.

Prin detaliile luate în considerație stabilește firul conducător, linia evolutivă a subiectului, dându-ți puțința să ai în față toată înlănțuirea, toată priveliștea aspectelor, a momentelor sau a gândurilor reliefate. De aici urmează, apoi, caracterizarea sintetică, unde apare portretul conturat just și definitiv.

Nu avem de-aface, prin urmare, cu un impresionism vag și capricios, ci cu arătări migăloase care se urzesc pe o temelie solidă de argumentare dreaptă și de simț al frumosului. Atributul acesta îi dă cărții marele prestigiu de operă documentară, precum căldura paginilor ei o fac să fie pasionantă și plină de viață.

A vorbi despre poezie, înseamnă a face tot poezie, în sensul estetic al cuvântului, adică tocmai ceea ce a izbutit d. Ion Pillat în « *Portrete lirice* ».

Nu se poate trata la rece și fără o anumită noblețe sufletească, una dintre cele mai sublime manifestări ale spiritului omenesc. Se înțelege, deci, justificarea acestei cărți, care rămâne o fierbinte și impresionantă pledoarie pentru poezie, într-o vreme de sincopă și uitare față de ceea ce ne-a dat măsura perfecțiunii și a nesfârșitei durabilități.

PAN. M. VIZIRESCU

O VECHĂ TRADUCERE DIN J.-J. ROUSSEAU

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea se caracterizează în literatura română printr-o activitate de traduceri care contribuie ca să aducă această literatură în curentul celor apusene, și punând-o astfel în contact cu ultimele lor câștiguri, ajută apropiata înflorire a scrisului național. Atâtea tendințe diverse se întâlnesc în scrierile ce au circulat în ambele Principate în preajma anului 1800, și lucrări atât de variate ca valoare și ca inspirație au intrat la noi pe calea aceasta: dela cugetările și reflecțiunile morale ale lui Oxenstierna, atât de frumos stilizate chiar și în traducerea românească, până la fadetele romane ale lui Florian, și dela povestirile erotice eleno-bizantine, în frunte cu Etiopicele lui Heliodor și cu Ismen și Ismenias a lui Eumathius Macrembolitul, până la tragediile pline de patos liric ale lui Metastasio, toate își găsesc la noi cititori în vremea aceasta.

Printre aceste traduceri, literatura franceză e îndeajuns de bine reprezentată, dacă pe lângă număr nu se cere și calitate dela o epocă lipsită de criterii, și care tocmai nu face altceva decât să și le caute, printre scrierile atât de diverse pe care se silește să și le apropie astfel. Am amintit pe Florian, din a cărui operă cunoaștem în literatura noastră mai veche pe *Belisariu* și pe *Numa*

Pompiliu, pe *Galatea* și pe *Celestina*, fără a pomeni lucrările tipărite mai târziu, destul de numeroase și dovedind pentru opera acestui scriitor un interes destul de mare pentru ca soarta scrierilor lui să merite o atențiune mai apropiată. S'a studiat mai de mult traducerea comediei lui Regnard, *Les Ménechmes*¹⁾, și a rămas cu totul necercetată aceea a slabei lui încercări de tragedie, *Sapor*; se cunosc încă mai vechi tălmăciri din *Intâmplările lui Telemac* ale lui Fénelon și din *Istoria lui Carol al XII-lea* de Voltaire, aceasta din urmă de curând studiată²⁾. Se adaogă la acestea atâtea alte traduceri până astăzi necercetate, și de multe ori cu originalele încă necunoscute, atâtea *Zelmis*, *Zinovita*, *Tarlo*, *Lentor* și *Eudor*, cărora le va veni poate vremea să ni se facă mai de aproape cunoscute, așa cum în ultima vreme *Alfidalis* și *Zelidia* ne-au descoperit secretul pe care îl păstrasera atâta timp³⁾.

Din însăși această sumară înșirare de titluri, care nu are nici pe departe pretenția de a fi completă, lucru ce nu va fi cu puțință câtă vreme nu vor veni monografiile care să precizeze originalul fiecărui text și data fiecărei traduceri, se vede că într'adevăr nu se poate cere dela aceste traduceri o bună reprezentare calitativă a literaturii franceze. Dacă se exceptează *Aventurile lui Telemac* și *Istoria lui Carol al XII-lea*, celelalte sunt scrieri despre care se poate spune că nu contează în istoria acestei literaturi; preferința marcată pentru pastorele lui Florian, astăzi tot atât de prăfuite în original ca și în aceste traduceri, e semnificativă pentru gustul unei vremi care în schimb n'a știut să traducă pe nici unul din marii clasici cu care se mândrește scrisul francez.

Lucrul e pe atât de explicabil pe cât de firesc. O literatură nu începe ridicându-se din prima clipă la nivelul capodoperelor altor literaturi, și de obicei preferă să-și asimileze mai întâi aceea ce ele pot să-i ofere mai potrivit cu stadiul în care se află. Literatura noastră începătoare și-a făcut ucenicia nu la școala marilor maeștri, ci la tot felul de dascăli de sat, de scriitori care astăzi nu mai interesează pe nimeni, și care singuri îi erau accesibili, tocmai prin arta lor puțină și superficială. De aceea o tra-

¹⁾ I. Tanoviceanu, *Menegmii sau frații cei de gemine*, în *Arhiva* III (1892) pag. 279 seq.; G. Suțu, *Sudiu critic asupra piesei Les Ménechmes a lui Regnard și traducerii ei moldovenești*, *Ibidem* pag. 300—308; I. Tanoviceanu, *Traducătorul din 1803 al Ménechmlor. Vornicul Al. Beldiman*, *Ibidem*, IX (1898), pag. 165—181; O. Densușianu, *Un presupus manuscris al lui Budai-Deleanu*, în *Revista Critică-Literară*, I (1893), p. 349—365.

²⁾ Cf. *Telemah în traducere românească veche*, în *Cercetări Istorice*, II—III (1926—1927), pag. 255; *Histoire de Charles XII într'o traducere românească*, *Ibidem*, (1925), p. 403; O. Cosco, *Primele cărți franceze traduse în românește. Istoria lui Carol al XII de Voltaire*, în *Cercetări literare*, I (1934), p. 102—117.

³⁾ N. M. Condiescu, *Istoria lui Alfidalis și a Zelidiei*. Academia Română, *Memoriile Secțiunii Literare*, III, vol. V (1930—1931).

ducere din J.-J. Rousseau în vechea literatură românească ar fi o mirare, dacă această scriere n'ar fi dintre cele mai puțin pretențioase și mai uitate astăzi ale scriitorului francez. Mirarea nu mai are loc îndată ce se vede că din Rousseau cugetătorul, sociologul, pedagogul, sau măcar literatul, nimic nu se vede în tâlmăcirea aceasta, singura prin care e reprezentat în epoca mai veche, originalul însuși fiind o comedie de o facilitate care devine vinovată la un asemenea autor, dar care tocmai prin această calitate a putut să ne ajungă.

Traducerea e cuprinsă, împreună cu altele, în manuscrisul 3.099 al Academiei Române. Acesta începe cu « Istoria lui Machen, povestire englezească scrisă de pe franțozască de abati Arno, și tâlmăcită aceasta cum și cele ce urmează de I. K., la anul 1794 ». Cele ce urmează sunt, după titlul pe care li-l dă traducătorul, « Arsachie și Ismenia, istorie din partea răsăritului, scrisă di pe franțuzăște de Monteschiu, și este tâlmăcită la let 1794, iar de mine s'a prescis la let 1803 », una, iar cealaltă: « Narchis sau îndrăgitul însuș de sine. Comedie de Jan Jac Ruso pe franțozește făcută, și tâlmăcită la anul 1794 ».

Lăsând la o parte istoria lui Machen, care e *Makin* al lui Baculard d'Arnaud, tipărit pentru întâia oară la 1775, și povestea lui Monteschiu, al cărui nume se recunoaște ușor, ne vom ocupa numai de comedia lui Jan Jac Ruso. Vom observa despre aceasta că, tradusă în 1794 de necunoscutul I. C., se păstrează în manuscrisul de față într'o copie din 1803; suntem deci în plină epocă a activității de traduceri pe care am semnalat-o, activitate intensă mai cu seamă în această Moldovă, care, după particularitățile graiului, se arată a fi patria necunoscutului traducător.

Cât despre original, *Narcisse ou l'amant de soi-même* este una dintre primele scrieri ale lui Rousseau. Alcătuită în 1733, adică atunci când autorul abia împlinise 21 de ani, ea a fost reprezentată cu mult mai târziu; premiera dela 18 Decemvrie 1752 a fost de altfel departe de a însemna un succes, și piesa a fost retrasă curând în urmă. Publicând-o, scriitorul se folosi de prilej pentru a explica într'o lungă prefață în ce fel se potrivește activitatea lui de comediotraf cu părerile pe care le exprimase în mai multe rânduri împotriva literaturii și artei, semnalându-le primejdia și acuzându-le că ar pricinui corupția moravurilor; prilejul era cu atât mai bine venit, cu cât scriitori dușmani nu uitaseră să revele această contrațicere evidentă.

Apărarea lui Rousseau nu e tocmai abilă. Revenind la vechile teorii, el proclamă o dată mai mult că « le goût des lettres annonce toujours chez un peuple un commencement de corruption qu'il accélère très promptement », și că « le goût de la philosophie relâche tous les liens d'estime et de bienveillance qui

attachent les hommes à la société», ceea ce nu-l împiedeca însă să-și simtă înclinări la fel de puternice pentru litere și pentru filosofie. Preocupările acestea atât de opuse sentimentului său intim se explică prin nevoia de a menține o stare de fapt, adică gustul pentru arte, care are cel puțin avantajul de a păstra societatea într-o stare de corupție mijlocie, mai puțin nocivă decât aceea pe care ar putea s'o pricinuiască lipsa acestor distracții. Se înțelege în ce măsură a putut să aprecieze necunoscutul traducător moldovean dreptatea acestor teorii, care nu se potriveau cu nici una din datele aproximativei sale culturale; de aceea prefața în care sunt expuse vederile rezumate mai sus lipsește din traducerea românească, singură acțiunea comediei izbutind să intereseze pe talmăcitor.

Printre personajele acesteia, primul rol îl ține Valer, tânărul îndrăgostit de sine, dragoste ce nu-l împiedecă însă să o iubească pe Angelica, cu care de altfel e și logodit. Sora lui, Lusinda, în care se recunoaște Lucinde, vrea să-l dezvețe de curioasa lui înclinare, și în ascuns, împreună cu servitoarea Martin, recte Marton, așează pe masa fratelui său un portret reprezentându-l în haine femeiești. « Valer, spune Lusinda, este, după gingășia și obiceiul ce au luat la podoabe, tocmai femeia schimbată în haine bărbătești, și portretul său acesta asămine schimbat nu putem zice că-i greșit, ci cum că-l arată tocmai cum i se cade ». De aceea, pentru a-l dezbăra de dragostea pentru farduri și pentru podoabe, ea vrea să-i facă prin « portretul » travestit o « imputăciune mută » prin care, izbutind, o va îndatora și pe Angelica. Pe aceasta Lusinda are tot interesul să și-o câștige, căci știe că Leandru, fratele Angelicăi, va veni să o ceară de soție, și ea ar vrea să scape de acest pretendent, deoarece iubește pe un necunoscut Cleont, care i-a făgăduit și el că va veni să o ceară. Angelica însă, aflând de gluma pe care o pune la cale Lusinda, e împotriva unei experiențe care ar putea să nu reușească: « Mai bine să ne lăsăm, mă rog, de o glumă de tot fără de cale; eu mă simt că n'am atâta tărie de inimă cât a putea să-mi petrec vremea dându-mi grije și bătaie de suflet ». Dar Lusinda e de părere că trebuie să se procedeze la grabnica lecuire a lui Valer, căci « nouă ne vine mai cu lesnire a drege năravurile rele a unui logodnic, ah !... iară a unui bărbat trebuie să le suferim și să tăcem ».

Ceea ce urmează la intrarea în scenă a lui Valer e curios, și dovedește că traducătorul își îngăduie și oarecare inițiativă, și înțelege să redea mai mult sensul decât litera textului său. Însoțit de valetul său Fronton, sau mai bine Frontin, Valer intră declarând:

Sangaride, ce jour est un grand jour pour vous,

vers din opera *Atys* de Quinault, aplicat așteptărilor sale, căci e ziua când se va căsători cu Angelica. La aceasta Frontin îi răspunde:

« Sangaride, c'est-à-dire Angélique. Oui, c'est un grand jour que celui de la noce, et qui même allonge diablement tous ceux qui le suivent ».

Traducătorul avea în fața lui dificultatea acestui nume Sangaride, care evoca pentru spectatorul francez o veche cunoștință, operele lui Quinault fiind universal cunoscute, pe când pentru cititorul român el nu putea să cheme nimic. Or, iată cum traduce necunoscutul I. C.:

Valer: « S'au scurtat toate, astăzi avem o zi mare ».

Fronton: « Adică astăzi îți pui zăbala în gură pe Angelica; adevărat zi mare ziua nunții, și nici că mai are zi scurtă după dânsa ».

Se întâmplă însă că Valer, așezându-se la oglindă ca să-și dea cu « rumeneală » pe obraz, vede « portretul », și recunoscându-l, se îndrăgostește de el. Fronton însă îl recunoaște, și când stăpânul său îl întreabă: « Cunoști ipochimenul al cui iaste porteretul acesta ? », el răspunde: « Ah, de-l cunosc ! Câteva sute de bețe pe spinare ce am mâncat, și palme și pumni câteva testele primite cu de-a-mănuntul sunt semne de îndestul de cunoștința ce am făcut-o ». Plăcându-i însă și lui să glumească pe socoteala lui Valer, întrebat cum o chiamă pe frumoasa necunoscută, nu dă decât un răspuns evasiv: « Ia, o față fără de nume, cum mai sunt și altele multe », spre turburarea lui Valer: « In ce bănueli urite mă pune, măgariul ! Cum ar fi prin puțință ca asemenea chip minunat să fie a unii țoline ? »

Dar definitiv furat de frumusețea acelei figuri, el hotărăște că nu se va căsători cu Angelica până când nu va afla originalul « porteretului » asupra căruia nu știe încă nimic, ceea ce îi atrage din partea tatălui său, bătrânul și ursuzul Lisimo, o amenințare cu desmoștenirea, care totuși nu-l face să dea îndărăt. « Să-ți fie de bine, cucoane; aferim, voinică hotărîre », îl felicită Frontin, care totuși nu se poate împăca așa de ușor cu ideea desmoștenirii: « De când căzurăm în urgia boieriului, porteretul acesta îmi pare că au luat o față flămândă și un obraz blejit ». Întâlnind pe Angelica, Valer e încă nehotărît între iubirea veche și cea nouă: « Ce ciudate schimbări simt în simțurile mele ! Mă leapăd de o persoană plină de nostimade și către care, dreptul să vorbesc, clisis a mea tot mă cam împinge », ceea ce îi face milă logodnicei care îl vede « stenahorisit », dar îl lasă să-și caute himera, căci știe că « de s'ar picarisi, izbânda iaste a mea ».

Între timp, Fronton a umblat prin toate tavernele ca să găsească « originalul »: « L'am căutat la un tractir, l-am căutat la două, l-am căutat la trei, l-am căutat la patru, l-am căutat la cinci, l-am... », enumerare incoloră pricinuită de neputința de

a transpune indicațiile topice ale textului original: « Il n'est déjà ni à la Croix Blanche, ni au Lion d'Or, ni à la Pomme-de-Pin, ni... ». Intrebat de Lusinda unde e Valer, valetul, care prin cârciumi mai mult a băut decât a căutat, o lămurește că stăpânul său « se caută ca să se găsească să se însoare cu sine », și își explică apoi combinațiile complicate încă și mai mult de aburii vinului: « Iaste un portret... metamăr... ba metafor... așa iaste, metaforisit, asta-i stăpânul-meu, asta-i o fată... Dumneata ai făcut o amestecătură... ».

Lucrurile însă se îndreaptă în cele din urmă. Leandru, fratele cel necunoscut al Angelicăi, și pe care ea îl urăște pentru că nu iubește decât pe Cleont, se dovedește a fi însuși Cleont, încât căsătoria lui cu Lisanda e hotărâtă în grabă, și fără nici o împotrivire. Angelica e surprinsă de Valer pe când își îmbrățișează fratele, și logodnicul o clipă rătăcit, neștiind cine e Leandru, simte vechea iubire renăscând într'însul grație geloziei:

Angelica: A, dumneata te lași mâniei; de-i așa, mă duc, că eu nu iubesc gălceava.

Valer: Ba să șezi, să-mi saturi ochii de rușinea ce-ți faci.

Anghelica: Prea bine; privește.

Valer: Nu crez că-i mai ave gură a vre să te îndreptezi.

Anghelica: Nu te teme.

Valer: Și că nu te-ai socoti că tot poate îmi mai rămâne cel mai puțin sămân de dragoste asupra-ți.

Anghelica: Cu ce-i vre poți socoti, iară trebile din ceea ce sânt nu s'or mai schimba.

Valer: Eu îți vestesc ca decât urîre nu poci ave alt nimic simțire asupra-ți.

Anghelica: Pre bine faci.

Valer (scoțând portretul): Și iată de acuș înainte toată dragostea mea.

Anghelica: Ai dreptate; și eu îți vestesc că am pentru dumnealui (arată pe frate-său) atâta multă dragoste cât poate nu o fi nimic mai puțină decât ai asupra tipului adevărat al acestui portret.

Valer: Dușmana! ah, nu-mi mai rămâne alt decât să pieiu!

Anghelica: Valer, ascultă, mie îmi iaste milă de stare ce te văz. Mărturisește singur că ești omul cel mai nedrept din lume; te mâinii numai de un prepus al statorniciei mele, în vreme ce singur îmi dai atâta dovadă de umbletile cele rele ce faci, care ar trebui să-mi slujească drept pildă, dar bunătatea me și aceste urmări rele ce le faci vre să le treacă cu vederea.

I se descopere în cele din urmă și lui Valer taina portretului, și bietul tânăr rămâne cu totul rușinat, consolată astfel de Mar-

ton: «Taci cucoane, că nu vei fi acum numai dumneata mort de rușine; alții pat multe, și văd că trăiesc». Astfel comedia se încheie ca orice comedie, spre satisfacția generală, cu căsătoriile celor două perechi de îndrăgostiți.

După cum se vede, piesa n'are nici un merit excepțional, și atâtea sute de comedii la fel cu ea sunt astăzi pe bună dreptate uitate; numele autorului n'a fost deajuns ca s'o scape pe aceasta dela aceeași uitare. Dar, dacă din punctul nostru de vedere, scrierea nu mai prezintă decât un interes de istorie literară, pentru contemporanul care o traducea, povestea îndrăgitului înșuși de sine și a portretului misterior nu va fi lipsit să fie atrăgătoare. Nu putem cere anonimului moldovean să se arate mai interesat de caractere sau de moravuri decât de aceste clasice marionete de care autorul dispune după bunul său plac; tot ce putem pretinde dela el este o bună înțelegere a textului pe care și l-a ales pe măsura gusturilor și a priceperii lui, și o cât mai potrivită transpunere în limba încă grea de atâtea nesigurante, în care scria, și calitățile acestea credem că s'a văzut, din puținele extrase ce au precedat, că nu i-au lipsit cu totul.

Astăzi, când nu ne mai întoarcem la asemenea traduceri decât pentru a restabili o atmosferă literară și a reconstitui direcțiile interesului cititorilor dela noi în vremea care a precedat târzia noastră redeșteptare literară, ceea ce ne interesează, în primul rând, e gradul în care izbutește silința progresivă a tălmăcitorilor până la posesiunea integrală și definitivă a instrumentului lingvistic care de atâtea ori le scapă acestor începători. Necunoscutul acesta arată a nu fi cu totul un agramat, și felul în care desleagă unele probleme într'adevăr dificile ale textului, uneori atacându-le direct, și ocolindu-le alteori, când mijloacele nu-i mai ajung, dovedește un progres al posibilităților de expresie ducând în cele din urmă la posesiunea definitivă a limbii literare, capabilă de acum înainte de orice suplețe, și care, la noi ca și în alte părți, s'a pregătit prin munca îndelungată, ingrată și niciodată răsplătită, a acestor traducători.

AL. CIORĂNESCU

CRONICI ENGLEZE

NEO-NIHILISM ȘI NEO-HUMANISM ENGLEZ

Intr'o cronică anterioară, încercând să fac configurația spirituală a Angliei de azi, spuneam că, spre deosebire de vremea dinainte de război, și contrar «filistinismului», refractarismului la idei ce se atribue în genere englezului, Anglia zilelor noastre e o Anglie frământată.

Vitrina librăriei engleze e azi un film înfrigorat de teme și idei. Dela *Intelectualismul Sfântului Toma*, la *Teoriile lui Longinus asupra Sublimului*, și dela profetismul *Sfântului Bernard de Clairvaux* sau părerile lui Bernard Shaw, André Gide și Bertrand Russell asupra *Filosofiei Vieței*, la *Alegoria Iubirei* (un studiu de tradiție medievală) de C. S. Lewis, sau raporturile dintre *Joseph de Maistre și Anglia*, studiate de Dr. Holdsworth, publicul englez la ora actuală se agită, se întreabă.

Un francez ar putea pune capitolul acesta din viața Angliei sub titlul *Le Désir de l'Intelligence*, — e într'adevăr o dorință de inteligență necunoscută până acum la Englezii aceștia sportivi, practici și materialști. . .

Patima ideii face chiar ravagii la unii din gânditorii lor. Oarecare haos intelectual se desprinde ca o ceață alburie pe unele confinii ale filosofiei engleze actuale.

Și nu putem începe mai bine decât cu una din cărțile cele mai cu vâlvă ale anotimpului literar: *Language, Truth and Logic* (Grai, Adevăr și Logică) datorită lui A. J. Ayer, un tânăr reprezentant al *Scoalei Logicienilor Pozitiviști*, ilustrată de un Schlick sau Karl Popper, și stând în opoziție cu *Scoala Raționalistă* ce are în frunte pe Bertrand Russell, cel mai mare filosof al Angliei de azi.

Filosofia lui Ayer, cu tot aplombul ei tânăr și amețitorul talent de expresie, înfățișează o lature vie a Angliei actuale, neliniște ei spirituală, o neliște ce merge până la contradicție și nihilism.

În noul său sistem — logic-pozitivist — filosoful englez face *tabula rasa* de mai toate valorile umane contemporane. Metafizica, etica, estetica, religia, idealismul, percepția, rațiunea, inducția, intuiția, adevărul, lucrul în sine, substanța universală, sunt toate trimise succint la plimbare. Și înlocuite cu logica formală, cu limbajul, adevărul 'nefiind în esență, după tânărul gânditor, decât o formulă verbală, o chestiune gramaticală.

Cartea e viu comentată de cele mai mari autorități ale judecății engleze și americane. Drept care, să insistăm puțin.

După Ayer metafizica nu există. Metafizica e supra-empirică. Ori, singura lume care există e lumea empirică, lumea simțurilor. Așa zisa intuiție intelectuală, prin care metafizicianul ar cunoaște dincolo de experiența simțurilor, e un non-sens. « O afirmare are un sens factual pentru orice persoană, numai dacă acea persoană poate să verifice experimental adevărurile pe care ea tinde să le exprime. . . Dacă afirmarea nu corespunde acestei condiții, ea poate fi semnificativă din punct de vedere emoțional, dar

literal e un non-sens ». Tot ce nu cade sub simțuri e un non-sens. Bine, dar mai există *deducțiile*, raporturile pe care intelectual sau intuțional, le scoatem din prima categorie de date, datele simțurilor. După Ayer însă, deducțiile sunt simple *tautologii*, adică repetarea acelorași ne-adevăruri, non-sensuri, numai cu alte cuvinte. La fel *ipotezele*, aceste deducții anticipate. « Metafizicianii, conchide filozoful, au fost amăgiți de o superficială structură gramaticală a limbajului lor ».

Deducția e — cum știm — o concluzie particulară trasă dintr'o stare generală. Ce e însă cu *inducția*? Are ea mai mult noroc cu filozoful nostru? Inducția e o concluzie generală trasă dintr'o stare particulară. E o prezicere că dacă un fenomen a avut loc și alte fenomene din aceeași categorie vor avea loc. Ori, prezicerea — spune Ayer — nu e un lucru rațional. Fiindcă rațional e numai ceea ce se bazează pe experiență făcută. În zadar va spune Bertrand Russell că « fiind toți convingși că legile naturii nu se vor schimba, aparatul științei va funcționa și pentru viitor la fel ca pentru trecut, dovada fiindcă dacă cineva — bunăoară — s'a otrăvit cu arsenic, în viitor toți îl evităm; și că a te mărturisi deci agnostic în raport cu viitorul, e a fi nesincer » (sau a te otrăvi oricând cu arsenic!). Ayer va spune că și inducția, cunoașterea viitorului, e o tautologie. O formă de limbaj.

Vă puteți închipui ce face Ayer din adevărurile a-priorice. Nu există adevăruri necesare, adevăruri dobândite, fiindcă empirismul nostru nu le recunoaște.

Urcând scara, nu există *judcăți etice*, fiindcă ele nu au un câmp de experimentare generală, o « validitate obiectivă ». La fel *esteticul*, la fel *religiosul*. Etica, Estetica, Religia, sunt simple apartamente particulare închiriate cu luna și cu locul, în casa Psihologiei sau Sociologiei...

In concluzie:

« Afirmările filosofiei nu sunt factuale, ci lingvistice în caracter, adică, ele nu descriu starea fizică, sau măcar mintală, a obiectelor; ele exprimă numai definiții, sau concluziile formale ale definițiilor ». « Iar o definiție este un simbol întrebuițat ca să arătăm cum propozițiile în care simbolul e implicat pot fi traduse și în alte propoziții, care nu conțin, nici lucrul ce trebuie definit, nici vre-unul din sinonimele acestui lucru ».

Filosofia, prin urmare, este: *logică și limbaj*.

Nu vom intra în amănunte. Ne aducem aminte că înainte de război, biologi ca Felix le Dantec ne spusese că filozofia e toată « une manière de parler », o treabă gramaticală. Dacă omul dela început, nelăsându-se pradă unei sugestii antropomorfe, s'ar fi întrebat: *cum* s'a făcut lumea (adică după care legi), în loc să se întrebe: *cine* a făcut lumea (adică atribuindu-i dela în-

ceput un Dumnezeu, o entitate), filosofia ca și religia n'ar mai fi existat.

Dar e interesant englezul nostru că, pornind dela empirismul lui Locke, Berkeley și mai ales Hume (al căror elevi chiar e) dânsul duce tema dincolo de bine și de rău, într'un absolut de negație, într'un nihilism intelectual și moral nou și foarte caracteristic pentru starea actuală a mentalității engleze.

N'am fi decât nedrepti și prea unilaterali, dacă n'am adăoga imediat că acest nihilism își găsește replica viguroasă pe o altă latură a spiritualității engleze actuale.

* * *

Lăsând la o parte școli filosofice mai reconfortante, ca școala raționalistă și neo-realistă a matematicianului și fizicianului la origine Bertrand Russell și a lui G. E. Moore, sau școala pragmatistilor în frunte cu Schiller, se poate spune că adevărata coloratură a spiritului englez actual e: *humanismul*.

Și povestea lui cere oarecare date.

Anglia a fost alături de Franța totdeauna țara humanismului, dacă luăm humanismul în accepția lui curentă: cultură clasică sau clasicizantă.

Dar ne aducem aminte că de curând Europa a descoperit un nou humanism, Nota lui a fost dată de faimoasa carte de acum aproape zece ani a lui Julien Benda *La Trahison des clerics*, apărută curând și într'o excelentă traducere engleză, sub titlul: *The great Betrayal*, a lui Richard Aldington.

Benda împarte acolo lumea în două secte: secta cărturarilor și laicilor. Cei dintâi sunt paznicii valorilor spirituale ale umanității; laicii, profanii, sunt ființele terestre, materialiste, care trag omenirea în jos, mai jos de ideal.

Dacă revoluția produsă de cartea lui Benda e prea cunoscută, puțini știu că există, activat dela zi la zi cu teme și forțe noi, une neo-humanism anglo-american. Am putea spune: americo-englez, fiindcă dacă masa lui e dincoace, protagoniștii lui sunt dincolo de Atlantic.

Acești protagoniști sunt criticul-filosof *Irving Babbitt*, autorul faimosului *Noul Laokoon* (*The New Laokoon*); *Paul Elmer More* care consacrat, cu *Shelbourne Essays*, a urcat impunător în cărți ca: *Studies in religions Dualism*, *The Demon of the Absolute* și *Christ the Word*; *W. C. Brownell*; sau *Stuart Pratt Sherman* autorul unei cărți mari: *Americans* (1922) dar care mai târziu s'a despărțit de școala sa și s'a situat la stânga. Fiindcă această școală, pornită dela predecesori ca *Lowell* și *Whipple* și ajungând până la îmbrățișarea « socialului » preconizat de Prezident Har-

ding în cuvântul lansat de dânsul « normalitate » (normalcy), înseamnă în esență: *tradiționalism, clasicism, puritanism, idealism*.

Dintre cei doi protagoniști, *More* înclină spre religie, *Babbitt*, mai puțin.

Dar tradiționalism, clasicism, puritanism, idealism, cu variantele de rigoare, sunt cei patru pilăștrii ai noului humanism anglo-american.

El a fost pus în dezbatere în Anglia și pe continent, mai ales de cartea mai recentă a lui *Norman Foerster, American Criticism*, în deosebi prin capitoul ei final: Secolul 20. (The Twentieth Century). Și produce am putea spune zilnic discuții și controverse în cărți și oameni.

Neo-humanismul anglo-american așa cum reiese din *Babbitt* și *Foerster* se poate rezuma, de circumstanță, în următoarele:

Există trei planuri de viață: planul *animal* (sau natural); planul *uman*; planul *supra-uman*. Planul natural nu are de fapt valori, ci numai cantități: forță, masă, etc. Planul uman este esențialmente un plan de calitate, de valori. A cultiva și exalta la maxim valorile umane: sensibilitate, rațiune, puritate, dreptate, etic, estetic, tot ceea ce cu un cuvânt se numește spirit, e treaba humanismului. Negreșit, instrumentul acestei trebi este cultura. Și de aici începe divergența între humaniști. Humanismul francez, dela Benda la Massis și dela Massis la Jacques Maritain vede în catolicism adevăratul izvor al humanismului. Dar Maritain vede și în clasicism un izvor. Humaniștii americani din linia lui *Babbitt* depășesc clasicismul și caută sursele humanismului în hebraism, budism și confucianism. În materie de budism, *Babbitt* trece chiar drept cel mai mare specialist de o parte și de alta a Atlanticului.

Dincolo de humanism, pe planul supra-natural, e religiosismul. Dacă humanismul e opusul naturismului, el se apropie bine de religie. Religia e un supra-humanism, o cultivare a valorilor supra-umane. Un fel de humanism dus până la ultima limită. De aceea, o ramură a humanismului american, reprezentată de *Paul Elmer More*, pune mai mult accentul pe religie, văzând în ea aspiția supremă a humanismului, și neglijând de pildă *eticul*, pe care-l subordonează complet *eticului*. De ce? Fiindcă religia e de fapt, cum spunea *Matthew Arnold* în veacul trecut, « moralitate atinsă de emoție ».

Pentru humaniștii religioși, « totul e ca scriitorul, artistul, să fie virtuos, opera va avea grijă singură de ea însăși ».

« Arta adevărată — spune *Paul Elmer More* — e humanistică mai mult decât naturalistică; și calitatea ei de plăcere înaltă și permanentă este răspunsul dat de inima noastră artistului pentru sensul puterii divine pe care ne-o revelează, mișcându-se ca duhul lui Dumnezeu pe ape ».

Dacă humaniștii au puțin necaz pe literatură este pentru că « ea nu le dă o filosofie și o biserică ». Și Norman Foerster care e un humanist religios crede că Shakespeare însuși « ar putea dispărea, în ciuda impresionantei desfășurări de suflet și artă » reprezentate de opera sa.

Dela humanismul religios avem numai numai un pas până la humanismul care chiar dispare în religie. E cazul lui Chesterton care întrebându-se: *Is humanism a religion*, nu-l vede decât ca religie, și încă religie catolică. « Poate humanismul să-și împartă credințele și misterele cu 300 de milioane de oameni? — se întreabă acesta. Nu! Pe când religia are 300 de milioane de credincioși. Vrea humanismul să cimenteze o etică și cultură durabilă? N'are decât o singură schemă. Acea care și-a dovedit soliditatea brăzdând veacuri și ținuturi cu arcadele ei gigantice și ducând pretutindeni fluviul mare al botezului (întru Christos) cu ajutorul apeductelor Romei ». Adică religia. Creștinismul.

Iată deci a doua față a spiritualității engleze contemporane.

De o parte — prin urmare — *neo-nihilismul* logicienilor pozitiviști (o sectă mai mică) ce neagă tot; pe de alta: *neo-humanismul*, cu o puternică reprezentanță americană, care încearcă menținerea omului, în ordinea spirituală, și refacerea lui pe linia mare a clasicismului, a tradiționalismului etic și a religiei.

DRAGOȘ PROTOPODESCU

IN JURUL UNUI APEL

Sunt câteva luni de când « Societatea Română de cercetări psihologice », de sub conducerea d-lui prof. C. Rădulescu-Motru, a răspândit în public un apel, destinat să atragă simpatiile și ajutoarele materiale necesare unei bune continuări a muncii începute. Nu știm care e rezultatul acestui apel, a cărui subscripție trebuia să se închidă la 1 Iunie 1937. Ne temem însă că el nu este unul atât de însemnat pe cât era dorit și, mai ales, pe cât era de meritat.

Apelul începea prin constatările următoare, demne de subliniat: « Cercetările de psihologie și pedagogie experimentală, se fac, în țara noastră, din zi în zi mai necesare. Pe rezultatele lor se reazămă părinții, educatorii, profesorii, sociologii și toți acei care urmăresc cunoașterea și ridicarea poporului nostru. Cercetările au început de câțiva ani, dar continuarea lor sistematică este stânjenită de o seamă de nevoi. Statul, cu toată bunăvoința lui, nu mai poate răspunde totdeauna satisfăcător. Aceasta, nu numai la noi, dar și în alte țări, cum este de pildă Italia, unde

renumitul psiholog *A. Gemelli*, a organizat, la Milano, un admirabil laborator de cercetări psihologice din colectă publică ». Apelul continua, arătând pe scurt care sunt nevoile de față ale laboratorului de psihologie experimentală din București și se încheia printr'un apel către cei care doresc și pot să « promoveze o psihologie românească ».

Ceea ce ne face să credem că apelul nu a reușit întocmai, este constatarea că foarte puține subscripții de soiul acesteia reușesc în lumea românească. Ceea ce ne face totuși să afirmăm că apelul ar fi trebuit să aibă un ecou serios, este — pentru a da un exemplu pe care-l socotim convingător — tocmai analiza celor câteva apeluri la subscripție, reușite în ultimii ani.

Să luăm cazuri concrete. Iată, unul din apelurile la subscripție care a dus la rezultate frumoase — pentru opinia publică românească strălucite chiar — a fost apelul răspândit, acum vre-o zece ani, dacă nu ceva mai mult chiar de către un ziar, pentru ajutoarea studențimii. Dintr'o pornire de cele mai nobile, particularii și instituțiile, tot ce e distins și cu mijloace în această țară, au contribuit la sporirea sumelor de pe lista de subscripție, sume ce au fost destinate, până la urmă, dacă nu ne înșelăm, înălțării unui măreț palat studențesc.

Ce ar putea spune psihologul în fața acestui succes? Ca orice român, el s'ar bucura, nici vorbă. Dar ar adăoga un lucru plin de miez: Nu e destul, pentru a ajuta studențimea, să-i înalți ziduri care s'o ocrotească și să-i dai săli în care să lucreze. Mai e nevoie și, e nevoie mai ales ca, înainte de a o ajuta în felul acesta sau într'un altul, să te întrebi și să cercetezi cine anume poate fi student, cine are înzestrarea necesară pentru a se folosi cum trebuie de învățătura care i se pune la îndemână, și cine va putea fi, în consecință, așa cum toată lumea o așteaptă dela studenți, un element de elită al societății de mâine? Căci problema studiilor superioare e o problemă delicată. Dacă pentru învățământul primar este de ajuns, sau este foarte mult să înalți localuri — deoarece toată lumea trebuie să treacă prin acest învățământ dacă vrem să scăpăm de rușinosul analfabetism ce compromite, în ochii lumii civilizate, poporul românesc — în ce privește învățământul superior, nu oricine este obligat și nu oricine este în măsură să treacă prin el. Absurditatea stărilor de lucruri, în cazul învățământului românesc, nu stă atât în faptul că avem prea mulți analfabeți; ci stă mai ales în cel că, proporțional cu numărul știutorilor de carte, numărul celor ce urmează studii superioare este neașteptat de mare, ba mai mult mai mare chiar decât numărul celor din aceeași categorie, în străinătate. Iar numărul studenților nu are sens să fie redus — dacă e într'adevăr nevoie să fie redus — prin taxe care să favorizeze o categorie socială în dauna alteia; și

nici prin examene mai mult sau mai puțin superficiale, care să facă un triaj insuficient și deseori arbitrar. Ci numai metode serioase, dacă nu încă științifice, de tipul celor pe care le folosește psihologia experimentală pentru determinarea însușirilor fiecăruia pot face adevărata selecțiune de care corpul studențesc are nevoie.

Iată deci un prim exemplu, din care eram în măsură să tragem încheierea că, de vreme ce unele din listele de subscripție au reușit, aceasta a laboratorului de psihologie din București trebuia cu atât mai mult să reușească. Dar să dăm și un alt exemplu care, prin elementele sale de actualitate, este poate și mai în măsură să convingă publicul de îndreptățirea celor ce susținem. În ultimul timp, doi români curajoși, aviatori amândoi, unul d. Bâzu Cantacuzino, iar altul d. căpitan Papană, și-au propus să facă isprăvi demne de atenția opiniei publice mondiale, isprăvi ce, în același timp, să ridice în ochii tuturor sufletul și eroismul românesc. Pentru a se înzestra cu cele necesare, amândoi au făcut apel atât la autoritățile românești, care le-au dat un larg concurs, cât și la publicul românesc, care, dacă nu ne înșelăm, a subscris sume destul de importante pe listele lor. În curând și unul și altul își vor încerca puterile și norocul, iar toată lumea românească îi va urmări cu nădejde și emoție.

În mijlocul acestei lumi românești se află și psihologul. Ce simte psihologul? Negreșit că și de astădată el participă la entuziasmul colectivității din care face parte. Numai că experiența sa l-a făcut să știe că oamenii de vocație sunt mult mai numeroși decât cei care reușesc să se afirme, și că o societate care se mândrește cu doi sau trei tineri viteji ai ei, ar putea, dacă ar fi destul de conștientă, să se mândrească și cu alții decât aceștia, în cazul că ar ști să-i caute acolo unde se află și să trezească în ei propria lor vocație. Psihologului trebuie să i se pară surprinzător, prin urmare, faptul că opinia publică românească ajută — și bine face că ajută — proiectele unui Cantacuzino sau Papană, fără să socoată că aceștia, poate, nu sunt singurele exemplare de elită, în ordinea de lucruri unde s'au afirmat. Sau, să nu exagerăm: să admitem că nu se mai găsesc, nici măcar prin sondajele psihologiei experimentale, exemplare la fel de înzestrate ca acești doi Români amintiți. Se găsesc totuși, oricine își va da seama reflectând puțin la aceasta, zeci de exemplare, nu prea mult în urma lor și care, dacă nu ar fi în stare să facă acte de eroism suprem, ar putea totuși foarte bine săvârși acele acte de eroism mijlociu, ce întotdeauna sunt folositoare, deși mai puțin glorioase, trebuie să se recunoască, societății unde se produc, prin simplul fapt că nu sunt acte izolate ci acte ce știu să se încadreze într'un întreg. Pe aceste exemplare, care sunt încă de elită deși nu sunt excepționale (cu privire la omul excepțional existând teoria că se afirmă în orice

împrejurări și împotriva oricăror piedici), psihologul posedă, până la un punct, meșteșugul de a le descoperi și pune în valoare. Nu este truda sa tot ce poate fi mai de folos unei societăți bine organizate? Nu era firesc să credem că lista psihologului era cea din-tâi care să se acopere cu donații?

Dar nu s'a întâmplat așa? Iar cei din public, care regretă că nu s'a întâmplat așa, ar avea însă puțința să îndrepte lucrurile, cotizând, pe o listă de subscripție care s'a închis, dar care s'ar putea oricând redeschide.

CONST. NOICA

DOUĂ OPERE ROMÂNEȘTI: „TRANDAFIRII ROȘII” DE CONSTANTIN BOBESCU ȘI „HORIA” DE NICOLAE BRETAN

Încă din primele timpuri ale existenței ei, Opera Română din Cluj și-a fixat ca punct important de program încurajarea producției muzicale românești și a căutat, în fiecare stagiune, să prezinte cel puțin o operă românească.

Parcursând istoricul acestei instituții și ținându-se seama și de lucrările prezentate la Opera Română din București, se constată cu bucurie că producția națională în materie de muzică de operă e destul de înfloritoare.

Compozitorii români dovedesc adesea foarte bune intențiuni, dar se observă în general o oarecare stângăcie, fie în alegerea subiectelor, fie în prelucrarea lor, fie în tratarea muzicală propriu zisă. Chestiunea aceasta preocupă muzicanții cu răspundere din țară și discuțiunile specialiștilor caută să descopere cauzele și să afle remediile. Compozitorii acuză publicul de lipsă de bunăvoință, publicul acuză pe compozitori că sunt lipsiți de marile sufluri, de orizontul universal. Cert este că nici ambianța culturală a țării, în acest domeniu, nu este prea favorabilă creației de muzică înaltă. Cunoștințele elementare de cultură muzicală nu s'au stratificat încă suficient. La noi sunt încă mulți acei care consideră muzica drept un gen minor sau o îndeletnicire numai distractivă, uitând că o adevărată și solidă cultură generală nu se poate concepe fără o cât mai vastă informație în domeniul artelor. Nu avem intențiunea de a arăta aici puterea muzicii ca factor de înălțare spirituală. Nu putem decât să deplângem pe cei ce nu-i cunosc fiorul tainic sau nu gustă încântarea fără nume pe care ne-o strecoară în suflet.

Pentru împlinirea acestei lacune din viața noastră intelectuală, e nevoie, de o parte, ca întregul învățământ muzical să fie temeinic reorganizat, iar de alta, ca manifestările publice ale

diverselor instituții și asociații să se desfășoare metodic și susținut, în toate orașele țării, în special în centrele mari, unde sunt Conservatoare, orchestre simfonice și teatre de operă. S'a făcut un început, prin modificarea programului analitic al studiului muzicii în învățământul secundar, dar această îmbunătățire e insuficientă, pentru motive ce nu e locul a fi debătute aci. Chestiunea principală este însă reorganizarea Conservatoarelor, sau, cum li se spune acum, Academiiilor de muzică. Problema aceasta ar merita și ea un capitol special.

Cât despre pregătirea profesională a compozitorilor, ea e cuprinsă în aceeași problemă a învățământului. Pentru moment, vom spune numai atât: toți marii compozitori au fost și sunt oameni culți. Pentru o bună creație muzicală e deci nevoie, pe lângă talent și inspirație (care, de sigur, sunt primele condițiuni), și de o vastă cultură profesională și generală.

Țara noastră e lipsită de o tradiție muzicală. Forța națiunilor din Apus stă tocmai în acest imens resort care e trecutul. Și dacă în literatura românească, în plastică și în gândirea filosofică, s'au făcut progrese imense, nu s'ar putea spune că, în ce privește muzica, am ajuns la același nivel.

Evident, nu vorbim de d. George Enescu care e o apariție unică, nu numai printre compozitorii noștri, dar și în mișcarea muzicală universală.

De aceea, orice încercare românească trebuie să fie cercetată cu luare aminte și încurajată, când e cazul. Și dacă nu toate lucrările muzicale reprezentate au întrunit calități care să le asigure un succes durabil, faptul că autorii români au perspective de a înfrunta examenul public, rămâne un stimulent pe care îl nădăjduim fecund în rezultate bune.

Dintre operele, datorite compozitorilor români, ce au văzut lumina rampei la Cluj în ultimii ani, sunt de menționat, în primul rând, « Năpasta » de d. Sabin Drăgoi și « Strigoii » de M. Andreescu Skelety, lucrare cu totul remarcabilă din punct de vedere pur muzical, dar oarecum deconcertantă în privința acțiunii scenice și libretului (1935). De asemeni, « La drumul mare » de d. C. C. Nottara a însemnat un moment interesant. Această operă într'un act a fost reprezentată, împreună cu « Păcat boieresc » de d. Marțian Negrea, cu ocazia deschiderii stagiunii 1934—35. În stagiunea 1936—37 s'a reluat, în versiunea ei revăzută, « Fata de la Cozia » de d. Emil Monția, partitură care nu s'a putut menține pe afiș, nici de data aceasta.

Iar în cursul lunii Ianuarie 1937 s'au reprezentat alte două opere românești: « Trandafirii roșii » de d. Const. Bobescu (15 Ianuarie) și « Horia » de d. Nicolae Bretan (24 Ianuarie).

D. Const. Bobescu face parte din aceeași familie de muziciani talentați care a dat pe d. Jean Bobescu, distinsul șef de orchestră și director artistic al Operei Române din Cluj și pe tânăra virtuoză Lola Bobescu, ale cărei succese sunt urmărite cu interes de lumea muzicală din Apus. Violonist apreciat, fost profesor și director al Conservatorului «Astrei» din Brașov, actualmente șef de orchestră și solist la Radio, d. C. Bobescu nu mănuește numai arcușul și bagheta, dar e și compozitor. Acum câțiva ani s'a reprezentat, tot la Opera Română din Cluj, opera sa «Zobail», de curând i s'a cântat la Ateneul român din București «Ziua de apoi», poem simfonic pentru orchestră, cor și bariton solo, și «Trei Doamne și toți trei», după Coșbuc; a mai scris trei schițe simfonice «Fatma», «Lunatecul» și «Paița», precum și un scherzo spaniol pentru orchestră și vioară solo, intitulat «Cadix». Se pare deci că d-sa are oarecare predilecție pentru subiectele orientale; în linii generale, însă, inspirația sa păstrează un caracter românesc destul de distinct.

Era natural ca poemul dramatic «Trandafirii roșii» al d-lui Zaharia Bârsan, cu lirismul lui cald și emoționant, cu versurile lui luminoase, scâldate în poezie și visare, să atragă pe un compozitor. Nimeni nu a uitat marele succes obținut pe vremuri de piesa d-lui Z. Bârsan, în magistrala interpretare a lui Ar. Demetriad sau a autorului însuși, nimeni nu poate uita emoția curată pe care ani de-a-rândul această minunată dramă a răscolit-o.

Nimic mai mișcător decât sacrificiul neștiut sau neînțeles: după cum Cyrano de Bergerac alimenta cu scrisorile și versurile lui voia bună a superficialei Roxana, tot astfel visătorul Zefir întreține cu trandafirul roșit cu sângele lui, sănătatea și veselia neînțelegătoarei Liana; și tot astfel pelicanul din poesia lui Musset hrănea, cu sângele lui, puii înfomețați. Edmond Rostand, Zaharia Bârsan, Alfred de Musset, trei poeți ce se întâlnesc pe o linie și cântă prin simboluri diferite, drama etern omenească a suferinței ascunse, voluptatea în durere. Să mai adăogăm și pe Beethoven, scriind, pentru Giulietta Guicciardi, «Sonata lunii»?..

Subiectul «Trandafirilor roșii» e cunoscut: la curtea unui împărat legendar s'a pripășit un pribeag, un visător, care iubește în taină pe Liana, fiica împăratului. În țara aceea nu erau decât trandafiri albi. Dar Liana, bolnavă, visează un trandafir roșu și cere cu îndărătnicie să i se aducă această floare. Trimișii împăratului răscolesc lumea în lung și în lat, dar nu sunt în stare să găsească nicăieri trandafiri roșii; și deodată străinul necunoscut de nimeni, cântărețul sub vraja lumii și stelelor, aduce domniței un trandafir roșu. Și tot așa în fiecare dimineață. Fata se înviorează, e fericită, iubește pe voevodul Val, dar nu bănuiește

prin ce jertfă grea i se dă zilnic floarea fără de care nu mai poate trăi. Unul singur cunoaște taina, grădinarul, Moș Amurg: el știe că în fiecare noapte Zefir înroșește trandafirul cu sângele lui depunând astfel pe altarul iubirii neîmpărtășite, jertfa lui sublimă.

Impins de același sentiment pentru Liana, Zefir face și altă faptă mare: într'o luptă crâncenă, salvează țara de dușmani. Iar în ziua nunții Lianeii cu Val, el îi aduce ultimul trandafir, mai roșu ca niciodată; apoi sfârșit de puteri, moare la picioarele ei.

Și-a împlinit rostul pe lume, creând fericirea aceleia care îi e dragă, apoi piere; iar în clipa aceea toți trandafirii se înroșesc ca prin vrajă. . . Natura aduce omagiul ei poetului florilor, al stelelor și al mării. . .

S'ar putea reduce la trei, caracteristicile acestei piese: simbolică, filosofică (o filosofie cu o pronunțată înclinație spre pesimism) și romantică. La care s'ar adăoga: atmosfera de legendă, justețea observației psihologice, gustul umorului și ținuta literară cu totul aleasă a versurilor.

D. C. Bobescu a menținut esențialul subiectului, unele tirade și numele așa de plastice ale personajelor: Zefir, Val, Liana, Lăcrămioara, Păclă, Șagă, Promoroacă, Moș Amurg, etc. și a suprimat multe amănunte. Concentrarea e indispensabilă când o piesă de teatru ajunge libret de operă, dar faptul că duiosul personaj al Lăcrămioarei (fata care iubește pe Zefir fără ca acesta să știe), a fost aproape în întregime suprimat, e regretabil. De asemeni Liana, care în piesa d-lui Z. Bârsan are aspirații destul de înalte, e un rol cam șters în opera d-lui C. Bobescu.

Muzica d-lui C. Bobescu e scăldată în întregime într'un lirism ușor, care reușește, din când în când, să fie cald și emoționant; prin mijloace foarte simple, d-sa realizează uneori atmosfera necesară, și, dacă muzica sa nu pătrunde până în adâncimile dramaticului sbucium al nefericitului erou și nici nu se înalță până la sublimul poemului d-lui Z. Bârsan, ea rămâne totuși, în ansamblul ei, agreabilă. Numai că e insuficientă pentru o dramă atât de răscolitoare.

Iubitor de fineți orchestrale și vocale, posedând, de altă parte, un viu simț al umorului muzical, cât și un gust marcat pentru ansambluri, d. C. Bobescu rafinează, subțiază, uneori până la ultima expresie a simplității, tratarea sentimentelor; alții introduce cu umor sănătos și plin, episoade amuzante, sau, în sfârșit, tratează viguros și energic, în ansambluri bine încheiate, momentele impresionante ale acțiunii, în deosebi finalurile de acte sau de scene.

În maniera d-sale, se pot distinge reminescente din marii autori de operă, Verdi, Puccini și chiar Wagner, iar unele efecte, de gust

destul de îndoelnic, amintesc opereta. De aceea, nu știm dacă termenul «maniera d-lui C. Bobescu» își poate găsi aplicare.

E regretabil însă că d-sa nu a sesizat tendința pesimistă din piesa d-lui Z. Bârsan, dramatismul ei intens și pateticul celor mai multe dintre situații.

Muzica sa, eminentă lirică, mult prea simplă și prea geometrică, în construcția vocală a rolurilor, apare goală de sens, mai ales în comparație cu ideea dominantă a dramei.

Dar ceea ce e cu totul de neînțeles, e faptul că d-sa pare că ignorează revoluția făcută în muzica de operă de Wagner, care a aplicat în mod atât de concludent principiul uniunii intime dintre sensul poeziei și expresia muzicală.

O altă nedumerire a ascultătorului se referă la uvertură: pagina aceasta, de altfel foarte interesant orchestrată, are un accentuat caracter oriental și descriptiv; ea nu cadrează nici cu stilul muzicii din operă, nici nu exprimă, rezumativ și sintetic, ideea fundamentală sau motivele principale ale lucrării.

Realizarea cea mai bună, muzicalicește, e duetul Val-Liana, dela începutul actului II. Aici d. C. Bobescu a izbutit să creeze, prin muzică, atmosfera șagalnică din original. De asemeni, nocturna din același act e o foarte reușită pagină: un interludiu orchestral redă just atmosfera de feerie și de vrajă în timpul căreia florile din grădina Lianeii (personificate de baletul de copii) se asociază la sacrificiul lui Zefir, vrând și ele să aleagă cea mai frumoasă floare albă, ce se va înroși, pentru fericirea domniței gândurilor lui.

Subliniem încă odată buna calitate a ansamblurilor vocale. Iar corurile, în special, sunt foarte frumos lucrate: pline, bine închegate și îmbelșugate.

Alte fragmente ce ar putea fi menționate sunt:

În actul I: motivul (romănesc) al Sfetnicului; intrarea lui Șagă (pe motive tot românești); motivul blestemului; duioasa arietă de soprană «Sunt floarea care moare»; intrarea soldaților; povestea lui ptei; intrarea lui Zefir; motivul trandafirului roșu; finalul, plin de maiestate, într'un ansamblu impunător.

În actul II: o savuroasă mișcare de dans romănesc; duetul Val-Liana; balada mării; nocturna; aria tenorului «Floare albă» cu finalul său poetic și elegant, care e și finalul actului.

În actul III: duetul Amurg-Zefir; duetul Liana-Zefir; luminoasa arie a tenorului «Era o lună plină»; întreaga scenă a despărțirii (moment într'adevăr emoționant); scurta scenă de un umor viu dintre Șagă și Sfetnic; corul nupțial (bogat și impunător); intrarea lui Zefir (marcată expresiv în orchestră); moartea lui Zefir; finalul.

Intr'un cuvânt, o muzică scaldată în lumină, plăcută și vioaie, cu momente fericite, care, pentru a fi adecuată subiectului, ar fi fost de dorit să fie mai dramatică și mai patetică, iar polifonia mai îmbelșugată. Iar mai multă inventivitate ritmică și tonală nu ar fi făcut decât să sporească valoarea compoziției d-lui C. Bobescu.

* * *

Festivalul dela 24 Ianuarie s'a încheiat cu reprezentarea altei opere românești, « Horia » de d. Nicolae Bretan, director de scenă al Operei clujene și fost cântăreț.

D. N. Bretan nu e la prima sa lucrare: a mai compus pe vremuri o operă, « Luceafărul », mai de curând o scenă lirică după « Scrisoarea III » de Eminescu și, afară de acestea, e autorul a numeroase lieduri. În domeniul compoziției, e mai mult apreciat pentru acestea din urmă, dar lucrarea sa cea mai de valoare e opera « Horia » în cinci tablouri, partitură de un dramatism puternic, melodioasă, emoționantă și plină de vigoare. Libretul e scris tot de d. Bretan, după o tragedie istorică a d-lui Ghiță Popp și prezintă, într'o serie de scene sguduitoare, mișcarea dela 1784, cu durerosul ei sfârșit, moartea pe roată a lui Horia și Cloșca.

Prin noblețea sentimentelor, prin ținuta morală a personajului principal, prin puternica încordare a unui popor nedreptățit, cat și prin întreaga linie de mișcare a acțiunii, drama ia proporțiile unei epopei.

Figura lui Horia domină și concentrează într'o superbă idealizare scenică, tot interesul. E prezentat ca un luptător dârz, îndrăzneț, hotărît la orice sacrificiu, dar, în același timp, drept și demn, opunând cruzimii asupritorilor, o măreție tragică în îndârjirea lui inițială, ca și în trista lui resemnare finală. Sunt adăogate, ca elemente întregitoare ale atmosferei, soția și fiica lui, cu o duioasă idilă de dragoste a acesteia, îndârjirea iobagilor români puși pe jaf și distrugere, dar oprîți dela aceste violențe de Horia, ticăloșia unui nobil ce voia să-i necinstească fiica, recunoștința lui Horia față de un alt nobil care îl ajutase când era bolnav; iar trădarea lui Nuțu se datorește aici nu banilor primiți de el, ci dorinței de a se răzbuna pe Horia, pentru că acesta nu-l lăsase să se răzbune asupra unei baronese.

Iată momentele principale ale acțiunii:

Tabloul I. În biroul baronului Kemenyi, Horia cere drepturi pentru Români; duet intens dramatic, cu accente dureroase bine marcate, mai ales de instrumentele de alamă, foarte potrivit alese pentru a sublinia conflictul.

Tabloul II. In casa lui Horia. Duet melodios între mamă și fiică; idila Ionel-Ileana, scrisă pe motive de doină; un nou duet, mai lung, între mamă și fiică; în culise, corul cântă o foarte frumoasă rugăciune, cu acompaniament de clopote; baronul Nyil vine cu gândul de a necinști pe Ileana, dar e surprins de Horia care îl gonește, umilindu-l: « În casa mea și peste cinstea mea, sunt eu domn și numai eu ». Finalul tabloului e grandios; în general tabloul acesta e cel mai reușit.

Tabloul III. In pădure, poporul proclamă căpitani pe Horia, Cloșca și Crișan și depune jurământul, iar preotul rostește o rugăciune pentru izbânda mișcării.

Tabloul IV. In casa baronului Kep, țăranii jefuesc și distrug totul. Survine Horia care îi oprește, dar Nuțu îl acuză de trădare. Acesta ar vrea să se răzbune crunt pe baroneasa Keo. Horia o apără și povestește o amintire dela Sibiu când a fost ajutat de baron. Nuțu e arestat de popor (momentul e foarte expresiv subliniat de orchestră); țăranii cântă « Cântecul răscoalei ».

Tabloul V. In piața publică. Horia și Cloșca în lanțuri; baronul Kemenyi cetește sentința de condamnare la moarte prin tragerea pe roată; răspunde Cloșca (scurtă, dar emoționantă arie de bariton); Ileana imploră îndurare, apoi izbucnește într'un groaznic blestem împotriva asupritorilor; Horia nu e lăsat măcar să vorbească, dar își păstrează, neștirbite, demnitatea și mândria; tatăl și fiica se despart și opera se încheie cu schinguirea celor doi conducători, în timp ce orchestra intonează primele acorduri ale imnului regal.

Muzicalicește, opera d-lui N. Bretan prezintă o primă calitate de seamă: știința de a trata vocile. Rolurile sunt echilibrat construite, iar diversele stări sufletești, idei și conflicte, sunt exprimate cu o mare putere de sugestie și cu o justă dozare a efectelor vocale și instrumentale. In privința facturii rolurilor, influența italiană e vizibilă, atât în țesătură, cât și în deslegări și în distribuirea efectelor. Această cunoaștere a tainelor vocale e ușor explicabilă din partea unui fost cântăreț de operă.

Orchestrația însă lasă de dorit; dacă nu totdeauna, cel puțin în unele momente. Nu s'ar putea spune că e insuficientă, dar d. N. Bretan evită complicațiile armonice și contrapunctice, menținându-se la acorduri perfecte, la consonanțe elementare și la o ritmică nu tocmai ingenioasă. Se observă apoi o oarecare tendință spre stabilitate tonală; de aici rezultă o ușoară monotonie. Dar faptul că acțiunea e condusă cu îndemănare și simț scenic viu, precum și buna întrebuițare a instrumentelor pentru comentarea orchestrală a situațiilor, compensează aceste scăderi.

Brodată în parte pe motive de folklor românesc, în parte pe inspirație proprie de valoarea limbajului universal, muzica d-lui

N. Bretan e dramatică: când sguuitoare, când duioasă, când împetuoașă, când delicată.

Muzica aceasta exprimă nu numai durerea lui Horia, dar durerea unui neam întreg.

D. N. Bretan utilizează ca leitmotiv melodia originală a popoului imn « Deșteaptă-te Române »; motivul e cât se poate de suggestiv ales, deși imnul acesta a fost compus mult mai târziu, după revoluția lui Horia. Anahronismul de care s'ar putea vorbi, nu slăbește întru nimic expresivitatea lui, deoarece acest imn nu aparține unei epoci determinate: se știe că a devenit un simbol al luptelor de totdeauna ale popoului românesc din Ardeal pentru libertate, iar în ultimele decenii și-a pierdut caracterul local, devenind un simbol al întregii națiuni.

De altfel d. N. Bretan are o preferință accentuată pentru imnurile naționale: în cursul acțiunii, se aud accente dintr'un marș unguresc (al lui Rakoczi, dacă nu ne înșelăm); la izbucnirea răscoalei se aud câteva acorduri din Marseilleza. Autorul nostru voeste probabil să arate quasi-simultaneitatea mișcărilor populare dela noi și din Franța. Notăm apoi începutul imnului austriac în momentul cetirii sentinței de condamnare în numele împăratului; în sfârșit, ultimele acorduri ale operei sunt cele dela începutul imnului nostru regal « Trăiască regele », care e introdus aici spre a sugera izbăvirea de mai târziu a popoului românesc.

Considerăm opera « Horia » drept o lucrare valoroasă, totuși credem că ea ar câștiga și mai mult ca valoare, dacă i s'ar aduce câteva modificări și îmbunătățiri.

În primul rând, are nevoie de o uvertură puternică și bine încheată din motivele principale ale operei. Epopeea așa de grandioasă și de emoționantă a lui Horia merită să fie concentrată într'o uvertură ce ar trebui să se ridice la nivelul unui poem simfonic.

Jurământul din tabloul III, cam rar ca tempo, nu e suficient de marțial, iar tonalitatea minoră în care e scris nu convine ideii de hotărîre, de energie, de revoltă. Rugăciunea preotului din același tablou ar trebui modificată astfel ca să aibă și pauze în timpul cărora orchestra să sublinieze ideile; în forma actuală, preotul cântă fără încetare; nici nu are timpul să respire, nici spectatorul să se reculegă.

În sfârșit, credem că imnului regal nu e fericit ales ca final al operei. Din punct de vedere pur estetic, introducerea lui e discutabilă, iar caracterul lui strict oficial îi limitează sensul și locul. D. N. Bretan trebuie să caute alt final pentru drama sa muzicală.

ACTUALITĂȚI CULTURALE EUROPENE

Țin foarte mult la adjectivul acesta: «europene»; căci sunt printre acei care cred că Europa există. Că adică există fenomene care sunt europene și altele care nu sunt, chiar când se petrec geograficește în Europa. Un sociolog german care pe vremea când era mai tânăr scrisese interesante lucrări (astăzi schimbate din pricina edițiilor ulterioare care au modificat cu totul textul original), profesorul dela Berlin, Werner Sombart, a studiat cel dintâi în mod metodic sub numele de «Geist einer Epoche» acest ciudat fenomen istoric-geografic. Există, de pildă, o mentalitate burgheză, după cum există una feudală sau alta proletară; există o mentalitate americană, dinstinctă de cea europeană (aceasta din urmă distinctă ea însăși de mentalitatea «balcanică», la rândul ei deosebită de cea «asiatică»).

Și sunt cu deosebire încântat când, la rubrica aceasta de actualități culturale «europene», am prilejul de a semnala un eveniment românesc. Într'un număr trecut al revistei vorbeam de lucrarea d-lui C. Rădulescu Motru: «Românismul». Acum voi face același lucru cu volumul d-lui I. Simionescu: «Țara noastră¹⁾».

Căci nevoia aceasta etnografică de a se defini pe sine este o trăsătură caracteristic europeană. O carte pornită din plăcerea unei națiuni de a-și face auto-portretul este ceva tipic european. Să nu uităm că bătrânul nostru continent a fost inventatorul «categoriilor naționale». A «crescut-o de mică» această stare de spirit națională. S'a început cu națiuni minuscule, cu sinecismul Politeiei eline, cu patriotismul civității romane, cu orgoliul comunal al burgurilor medievale; s'a trecut apoi la absolutismul de oțel al Statului provincial, dela feudul comital la Marele-Ducat (acest adjectiv e simptomatic pentru trecerea dela seniorie la națiune). Europa a dăruit Istoriei primele exemplare reușite de comunități, relativ vaste și complicate, ca Spania, Franța, Olanda, Anglia și care au servit drept model întregului glob pământesc. Aceste comunități, unde «synoikismul» e făurit de triplul ciment geografic, biologic și cultural, nu sunt tocmai ușor de definit. Cugetătorii marilor națiuni europene se încearcă de mult la aceasta. Discursul lui Renan «Despre națiune» e un exemplu clasic. Iar manualele de sociologie reiau problema, toate ajungând, drept concluzie la un «nou liquet». E foarte greu de a da o definiție filosofică, națiunii. Și atunci s'a deplasat problema spre mai concret. Națiunile au început a se defini individual, fiecare în parte. Ba chiar s'a recurs la un procedeu și mai analitic: s'a

¹⁾ I. Simionescu. «Țara noastră». Editura Fundației pentru literatură și artă «Regele Carol II», București, 1937.

luat un oraș caracteristic, bunăoară capitala. Prin ea s'a încercat a se prinde esența întregului popor. Sau atunci s'a procedat oarecum turistic, turistic în spațiu și în timp, totodată. Există în Anglia, în Germania, în Franța, pe lângă ghidurile propriu zise, o întreagă literatură psiho-geografică, unde se zugrăvește, cât mai complet și cât mai artistic cu putință, portretul fizic și moral al unei națiuni.

Pentru toate aceste motive, consider ca manifestări culturale tipic europene și relevând dintr'un spirit foarte contemporan, vastele tentative de auto-definire națională de genul celor ale d-lor C. Rădulescu-Motru sau I. Simionescu.

D. I. Simionescu are două calități: scrie frumos și este un erudit al acestui subiect, al turismului geografic și cultural românesc. Erudiția d-sale e cea mai tare și cea mai sigură, căci este erudiția ca să zicem așa a amantului, este setea de informație a omului îndrăgostit, avid să cunoască absolut tot despre obiectul dragostei sale. De multă vreme, acest profesor de geologie — care e și un literat fără voie — s'a simțit sedus de «geon»-ul românesc. Studiind pământul, rocile, orografia, cerul și florile care acopere solul acestei țări, d. I. Simionescu a învățat a-i înțelege și sufletul. Cu traista drumețului și entuziasmul înamoratului, d-sa a cutreerat toate locurile țării, scriind, când și când, despre ele. Acum, a socotit că ceasul unei sinteze a sosit. Cartea de care ne ocupăm este, ca orice portret, un bilanț, și ca orice bilanț, un portret; în sfârșit, ca orice bilanț sau portret, este o viziune totodată spațială și temporală, o ochire a tuturor locurilor și tuturor epocelor care, fuzionate, dau fizionomia proprie a unei națiuni. Un astronom francez, vorbind de teoriile lui Einstein și de încercarea lui de a introduce, ca a patra dimensiune, timpul, observă că, în lumea oamenilor cultivați, aceste apercepții în patru dimensiuni sunt mai frecvente decât s'ar crede, și dedea ca exemplu diagrama unei plante, așa cum o practică botanistul, adică compusă din reprezentarea lungimii, lățimii, adâncimii (sau înălțimii) și..... a evoluției, a îmbătrânirii, a metamorfozelor de origine temporală... Această cunoaștere mixtă, spațio-temporală e, în fond, moneta mărunță a calculelor biologului, instrumentul curent cu care lucrează cercetătorul ce se ocupă cu tot ce e viu, supus deci schimbărilor de dimensiune și de tinerețe. D. I. Simionescu procedează și el pe bazele unei asemenea cunoașteri quadri dimensionale. Și e foarte firesc, căci d-sa consideră pământul românesc, cu tot ce este pe dânsul, ca o ființă vie, ca o individualitate organică. Când vorbește de timpurile mării sarmatice, este, imperceptibil, în vocea sa un accent de înduioșare ca la amintirea primelor tinereți ale unei ființe scumpe:

«Odată, în Banat creșteau ferigi tropicale. Iar în dreptul Hârșovei, se formau recife de corali, care cer o temperatură a apei

măcar de 20⁰. Clima devine sub tropicală în vremea cretacică; păduri de sequoia, arbori uriași restrânși și azi spre California, umbreau ținuturile din Valea Prahovei ori din jurul Babadagului. Mai târziu, pe dealurile din nordul Moldovei, creșteau olandrii. Cărduri de antilope, de girafe, de elefanți, de maimuțe, populau ținuturile din mijlocul Basarabiei și al Moldovei, dând scenarii asemenea celor din savanele actuale ale Africei. Pe vremea quaternară, renii trăiau prin Moldova, iar cămile pășteau până prin meleagurile din apropierea Slatinei ».

Quantus mutatus ab illo !

Cartea d-lui I. Simionescu este foarte îngrijit editată și conține ilustrații aproape la fiecare pagină. Aceste ilustrații sunt de două feluri: fotografiile și desenele. Iar acestea din urmă sunt, la rândul-le, de trei categorii: hărți și desene liniare, diverse, pentru expunerea de grafice și statistici simbolizate geometric; desene artistice, penițe sau acuarele, reprezentând frumuseți naturale românești, ca de pildă piscul Ceahlăului sau Grințieșul Broștenilor; în sfârșit, desene elementare, introduse în scop utilitar-științific, pentru redarea unei unelte sau vre-unui amănunt de habitat sau de moravuri. Aceste din urmă sunt totuși cele mai estetice, căci au, ca să zicem așa, o valoare de înduioșare remarcabilă. Ele reamintesc desenele de abecedar, desenele copilăriei noastre, ale epocii celei mai legate de « sentimentul țării », de sentimentul participării la un anumit pământ; au ceva naiv și primar, care ne mișcă până la lacrimi. Și afară de asta, mai au și un fel de valabilitate artistică proprie. Căci asemenea desene, oribile și ordinare atunci când sunt redată tipograficește prost, sunt în schimb minunate când sunt realizate în condiții de editare îngrijită. În acest ultim caz, simplitatea devine acurateță, puținătatea liniilor devine finețe, grație ușoară și limpezime. Tot ce, tipărit prost, ar fi părut primar, devine, tipărit bine, « stilizat » și pur.

La capitolul « Viața culturală », autorul se ocupă de următoarele șase chestiuni: învățământul, educația fizică, instituțiile și societățile culturale, arta, științele (naturale și spirituale) și evoluția literară. Cartea d-lui I. Simionescu este din acelea care ar trebui cetite de oricare Român. Farmecul ei general stă în așezarea fiecărei priveliști de natură în cadrul ei cultural firesc, autorul reamintind la tot pasul elementele umane care s'au fost împletit cu cele propriu zis geografice, pentru constituirea fiecărui colț din țara aceasta. Și niciodată nu s'a aplicat mai bine ca priveliștilor descrise de d. Simionescu, acea frumoasă formulă a lui Barrès: « des paysages travaillés par l'histoire ».

ACTUALITĂȚI FRANCEZE

Luna ce a trecut a prilejuit câteva comemorări, prin care s'au înscris, în amintirea noastră, oameni sau împrejurări care, în perspectiva istoriei, își verifică importanța sau își află consacrarea, și existențe care, în clipa sfârșitului lor, își măsoară realizările artistice. Insemnând, într'o privire caleidoscopică, aceste manifestări ale memoriei omenirii, avem prilejul de a actualiza câteva momente și figuri importante ale culturii franceze.

* * *

Gaston Chéreau, scriitorul francez care a murit pe neașteptate, în America, în cursul unui turneu de conferințe, deși nu mai era astăzi în centrul atențiunii marelui public, va rămâne în literatură franceză, fiindcă în scrisul său se răsfrâng calitățile, cusururile, pasiunile și destinul trist al unei anumite zone a pământului francez, a unei anumite categorii de francezi și a unui anumit moment din istoria moravurilor și a sentimentelor franceze de pe la sfârșitul veacului trecut.

Căci nimic valabil nu poate fi realizat în artă, dacă în realizarea aceasta nu se răsfrâng caracterele esențiale ale pământului pe care s'a zămislit și ale nației care i-a dat naștere. Între opera de artă și locul ei de obârșie circulă o sevă aparte, care îi dă puterea de a crește și a rodi, așa cum o dă pământul plantelor sale. De aceea, opera adevărată lasă să se străvadă în ea, în atmosfera din care e făcută, destinul locului, al oamenilor și al peisajului care au modelat simțirea creatorului.

Lumea cărților lui *Gaston Chéreau* este lumea micii provincii, a acelor « sub-prefecturi » aproape rurale, cu orizonturi închise și oameni cu sufletul ascuns, în care destinul zilnic, mohorât și sedentar, se macină sub apăsarea unor dorinți irealizabile și nemărturisite. Lume făcută din renunțări, în care eroi umili își poartă existențele ratate, tristețea și lipsa de pasiune. Din atmosfera aceasta, pătrunsă de o poezie amară, *Chéreau* a știut să construiască, — mai ales în două cărți care vor rămâne: *Champi-Tortu* și *Valentine Pacquault*, — personaje tipice, prin destinul lor, pentru categoria omenească din care izvorau. Și fiindcă atmosfera aceasta specială este pe cale de dispariție, cărțile lui *Chéreau* vor constitui probabil, într'o zi, adevărate documente sociale. În acest fel, realismul scrupulos al acestui romancier al provinciei franceze îi îngăduie totuși înfățișarea unei lumi esențiale, iar naturalismul și regionalismul său ajung să capete un caracter de valabilitate generală.

Academia Goncourt, al cărui membru era, pierde cu el un romancier de mare talent analitic, iar literatura franceză un scriitor care a știut să fixeze, în scrisul său, anumite caractere autochtone specifice.

* * *

La 30 Martie trecut s'au împlinit 50 de ani de când, într'o sală improvizată, din stradela Elysée des Beaux-Arts din Montmartre, a avut loc primul spectacol al « *Teatrului liber* ». Este incontestabil că data aceasta reprezintă un moment esențial din istoria, nu numai a teatrului francez, dar a teatrului modern în general. Din acel moment începea pentru arta dramatică o mișcare de reînnoire, de cercetare și de îndrăzneală. Mișcarea aceasta se datora lui *André Antoine*, un fost mic funcționar al companiei de gaz, care, sub imboldul dragostei sale de teatru, pornea cu o mână de prieteni tineri și cu mijloace mai puțin decât sărace, să dea o viață nouă teatrului francez.

Astăzi au intrat în istorie peripețiile acestei lupte împotriva convenționalismului care stăpâna scena de atunci, și împotriva căreia Antoine a ridicat stindardul mișcării care avea să ia numele caracteristic de mișcarea naturalistă. Luptă pentru a impune un nou fel de a înțelege teatrul, un fel mai apropiat de natură și de adevăr. Luptă care, bineînțeles, a luat mai întâi aspecte formale. Concepând de pildă scena ca un spațiu virtualmente închis și de un al patrulea perete fictiv, pe locul cortinei, Antoine crea momente în care actorii jucau și vorbeau cu spatele la public. Lucru care ni se pare astăzi firesc, dar care pe atunci trezea ostilități în public și nesfârșite discuții în critică. De asemeni, din aceeași dorință de a se apropia de adevărul vieții, Antoine aducea pe scenă, într'o piesă ce se petrecea la țară, cotețe cu găini, o fântână cu apă și toate paietele pe care le putuse găsi prin curțile vecinilor. În felul acesta, lupta împotriva convenționalismului scenic de pe atunci își depășea mult scopul. Dar orice mișcare de reînnoire trebuie să înceapă prin asemenea exagerații, în sens opus direcției existente. Cu vremea, exagerările au dispărut, iar ceea ce era idee adevărată a rămas, ca un bun dobândit al teatrului. Astăzi simplitatea jocului actorilor, lipsa de emfază și părăsirea declamației în vorbire, par spectatorilor un lucru fără care de teatrul n'ar putea să existe. Că am ajuns aici, este însă unul din meritele formale ale mișcării dela « *Teatrul liber* ».

Dar, în același timp, mișcarea lui Antoine a avut, pentru teatrul francez, o importanță de ordin mai substanțial. Într'un moment în care, datorită atotputerniciei unor scriitori ca Sardou sau Dumas, autorii dramatici francezi se mărgineau aproape exclusiv, fie la subiecte istorice, fie la drame clădite pe conflicte

de « sentimente nobile », Antoine a trezit atenția publicului pentru problemele ideologice, pentru subiectele cotidiene, pentru existențele umile și adânci. Pentru aceasta, el a făcut apel, în lipsă de alte piese franceze, la adaptări din Zolo, Goncourt sau alți romancieri, care aduceau pe scenă o lume nouă. De asemeni, el a introdus în Franța scriitori străini pe care publicul nu-i cunoștea și a căror operă a constituit un îndrumar pentru tinerii autori francezi. Grație lui s'au jucat la Paris « Țesătorii » de Hauptmann, piesele lui Bjornson și mai ales ale lui Ibsen. În felul acesta el a deschis larg ferestrele teatrului francez către o lume nouă. Iar dacă operele autorilor dramatici jucați la « Teatrul liber » nu au revoluționat substanțial dramaturgia franceză, lui Antoine i se datorește însă arătarea drumului pe care aveau să se înnoiască, prin autorii dramatici din generația următoare, cadrele teatrului francez.

* * *

Bătălia « Teatrului liber » a fost strâns legată de personalitatea unui autor dramatic care, astăzi, ne apare ca o personalitate cu totul deosebită de contemporanii săi: *Henri Becque*. Discuțiile și opoziția pe care teatrul lui Becque o trezise în public și în critică, cu puțini ani înaintea nașterii « Teatrului liber », au făcut din el un fel de premergător al acestei mișcări și l-au făcut să se considere părintele ei spiritual. De aceea este semnificativ faptul că, în clipa în care se împlinesc cincizeci de ani dela înființarea « Teatrului liber », se comemorează în Franța o sută de ani dela nașterea lui Becque.

Importanța lui Henri Becque pentru teatrul francez, și, în special, pentru momentul în care a apărut, se conturează mult mai clar astăzi, cu trecerea vremii. Prin cele două lucrări ale sale cele mai de seamă, *La Parisienne* și *Les Corbeaux*, teatrul francez s'a descătușat de formula pe care o ilustrase toată avalanșa pieselor gen Dumas. Părăsind teatrul bazat pe intrigă și pe situații, care alimentase timp de jumătate de veac scenele franceze, Henri Becque s'a mulțumit să descrie viața adevărată. El a realizat o galerie de personaje în care se răsfrâng caracterele esențiale ale epocii sale, ale acelei burghezii franceze de după războiul dela 1870, a reprezentanților unei aristocrații în decădere și mai ales a pleiadei de oameni de afaceri care, de atunci, neîncetat, aveau să lupte pentru a subjuga societatea prin manevrele lor. Cu un ochi de observator și de analist fără pereche, spunând tot adevărul și neocolind nici o asprime, Becque a lăsat nu numai o icoană vie a societății din vremea lui, dar a dat și exemplul puterii pe care o poate avea, în teatru, darul analizei și al caracterelor.

Acest dar al analizei constituie marea putere a lui Becque și explicația vitalității teatrului său. Fiindcă personajele pe care le clădește sunt adevărate și complete. Le crează despicându-le cu încetul în zeci de fațete, din care fiecare e o trăsătură de caracter. Și fiecare trăsătură ia viață scenică printr'o replică, printr'un cuvânt caracteristic. Cu o vorbă, personajul își descoperă perspectiva sufletească mai bine decât printr'o lungă analiză. Câteva trăsături din acestea, și personajul e complect caracterizat. Bucată cu bucată, desfăcându-i personalitatea din afară înăuntru, autorul i-a demontat resorturile intime și, în câteva trăsături, l-a clădit sub ochii spectatorului. De acum încolo, personajul va acționa, — trebuie să acționeze, — așa cum îi impune firea. Procedul e perfect, după cum și creația e perfectă.

Dar această calitate analitică poartă în sine semnul slăbiciunii ei. Pentrucă acest sistem de a angrena caracterul în jurul semnului exterior care e cuvântul, l-a silit, în mod fatal, să plece dela convenția « replicii bine găsite » către interior.

Becque caută cuvântul care să străbată în adâncul personajului, care să echivaleze chiar cu un întreg tablou de moravuri, și, — pentru a-și plasa acest cuvânt, — crează o situație. Cu alte cuvinte, se inversează datele obișnuite, totul pornind dela trăsătura analitică, în jurul căreia se grupează toate elementele care vor da piesa.

De aci, firește, o impresie de schemă, de reducere la esențial, care, — dacă dă nerv dialogului și precizie în concentrarea acțiunii, — dă însă totodată și o înfățișare de uscăciune.

Ceea ce a lipsit lui Henri Becque, pentru a-și completa marele talent de analist, a fost darul compoziției. Asta se vedește în acea piesă neterminată pe care a lăsat-o: *Les Polichinelles*. Sunt acolo admirabile cuvinte de spirit, demne de cele mai bune din « Parisiana » sau « Corbii ». Între ele, unul e pe drept celebru. La o masă de oameni de afaceri se anunță vizita poliției. Cineva întreabă: « Pentru cine vin? . . . » Și răspunsul scapără: « Putem ști? Toți facem afaceri! . . . » Dar toată această risipă de causticitate, toate caracterele perfect schițate, nu s'au putut agrena. Becque n'a găsit un subiect, pe care să-și aplice personajele, pe care să-și facă piesa. Și piesa n'a fost! . . .

A rămas însă, de pe urma lui Becque, o lungă falangă de urmași, care se adapă dela același izvor al dialogului caustic, angrenat pe subiecte jumătate frivole, jumătate sociale. De Flers, Sacha Guitry, Verneuil, Deval, Pagnol, adică toate succesele teatrului așa zis « boulevardier », sunt din aceeași vână cu « Parisiana ». Jumătate din teatrul modern cel mai franțuzesc este urmașul lui.

Și e, și aceasta, un semn de vitalitate.

Fiindcă,— după cum spuneam și în prima noastră cronică,— manifestările culturale franceze care prezintă cel mai mare interes pentru noi sunt cele în care aflăm o coincidență cu propriile noastre preocupări și interese, se cuvine să relevăm,— independent de valoarea sa literară, — un roman publicat recent la Paris: *Dominica, fille du Danube*, al cărui titlu însuși mărturisește că e vorba de o carte cu subiect românesc. Prin aceasta suntem aduși fără voie să discutăm și problema propagandei noastre peste hotare cu ajutorul literaturii. Romanul acesta franco-roman, al cărui autor este d. *Charles-Louis Royer*, ar putea fi considerat ca o foarte utilă propagandă pentru țara noastră, căci majoritatea acțiunii se perindă prin locurile clasice ale pitorescului. Intriga,— în care se împletesc pe de o parte elemente din categoria senzaționalului cinematografic, cu o moștenire în litigiu, cu o răpire misterioasă, cu o urmărire pasionată a răpitorilor și, pe de altă parte, elemente de sentimentalism foiletonistic,— pune în scenă personaje franceze și române în egală măsură, pentru ca interesul cititorului francez, întovărășindu-și compatrioții, să se poată îndrepta și asupra eroilor și peisajelor de pe meleagurile noastre. În acest fel, autorul poate introduce cu ușurință toate elementele de pitoresc pe care i le oferă acest din urmă material, transformând cea mai mare parte din cartea sa într'un documentar romanțat, aidoma formulei întrebuițată în cinematograful pentru filmele documentare de propagandă. Nu lipsesc, din București, nici forfota Căii Victoriei, nici țigăncile cu flori și nici femeile frumoase dela Bazinul Lido, care par să-l fi impresionat în deosebi pe autor. Oficiul de Turism ar trebui să fie de asemeni recunoscător scriitorului francez pentru paginile scrise despre Balcic, Vâlcov sau Sinaia. Bogățiile țării noastre nu sunt nici ele uitate cu ocazia unei treceri prin Moreni și pe la silozurile din Constanța. Numai grăul țării « eminate agricole » este uitat, printr'o inadvertență explicabilă probabil din cauza sezonului înaintat în care ne-a vizitat autorul...

Toate acestea dovedesc abilitatea romancierului francez și evidențiază dorința sa de a ne servi. Suntem chiar gata să credem că volumul acesta va trezi în sufletul vre-unuia din cititorii săi dorința de a vizita locurile atât de pitorești și cu femei atât de frumoase și de binevoitoare pe care le descrie autorul. Din punct de vedere al propagandei turistice, este deci o carte bine venită și timpul domnului Royer a fost întrebuițat în mod util.

Utilă pentru propaganda valorilor noastre turistice, cartea d-lui Royer lasă locul liber pentru un alt fel de propagandă, pe care suntem dispuși s'o credem cel puțin tot atât de importantă: cea a valorilor noastre culturale. În domeniul acesta ar fi bine să luăm o lecție dela o recentă « antologie a poeziei ungare » publi-

cată la Paris, care s'a bucurat de recenzii elogioase din partea unor critici de seamă și în care autorii au știut cu abilitate să introducă elemente de propagandă politică. Așa încât am putut citi, sub pana unui critic academician a cărui bună credință a fost surprinsă, o însemnare ca aceasta: « Noțiunile biografice care întovărășesc antologia poeziei ungare ne arată că cea mai mare parte dintre marii poeți unguri s'au născut în țările care astăzi nu mai aparțin Ungariei. Asta ne spune mai mult asupra adevăratei stări a acestei țări decât digresiunile savante și interesate ale politicienilor . . . ».

Iar nouă, fraza aceasta ne spune mai mult decât orice alt argument care ar trebui să fie adevărata tendință a propagandei, bineînțeles. Cei în drept nu sunt oare de acord cu noi?

ION I. CANTACUZINO

PROBLEMA MEDITERANEI

De cel puțin trei ani, centrul de gravitate al politicii internaționale tinde să se stabilească în Marea Mediterană. Nu există eveniment politic, de mai mare importanță, în Europa și în Africa, care să nu aibă, dacă nu cauza sa în politica statelor riverane, în orice caz efecte asupra ecuației politicii mediterane. Acordurile franco-italiene din 7 Ianuarie 1935 ¹⁾, campania etiopiană ²⁾, turburările din Egipt, care au dus la semnarea tratatului anglo-egiptean ³⁾, revizuirea statutului strămtorilor, prin convenția dela Montreux din 20 Iulie 1936 ⁴⁾, conflictul în jurul chestiunii Sangeacului Alexandretta ⁵⁾, în sfârșit războiul civil — mai bine spus internațional — din Spania, au influențat problema echilibrului mediteranian.

Problema Mediteranei este, firește, în ultima analiză, o problemă de supremație. Incepând dela 4 August 1704, când Anglia a ocupat stâncile Gibraltarului, istoria Europei mediterane rezumă lupta dintre thalassocrația britanică și veleitățile de afirmare ale statelor așezate de-a-lungul acestei mări închise.

Victoriile dela Abukir și Trafalgar — apoi acordurile din 1899 și 1904 — au soluționat revendicările franceze, determinând zonele de influență: franceză în Maroc și britanică în Valea Nilului. Războiul Crimeii și toate conferințele în jurul « problemei orientale » sunt stavile puse în calea imperialismului țarist. Victoria Alițiilor

¹⁾ V. Studiul ns.: *Cronica Politicei Internaționale*, în *R. F. R.*, Aprilie 1935.

²⁾ V. *Chestiunea Etiopiei*, în *R. F. R.*, Noemvrie 1935.

³⁾ V. *Tratatul Anglo-Egiptean* în *R. F. R.*, Noemvrie 1936.

⁴⁾ V. *Chestiunea Strămtorilor* în *R. F. R.*, Octomvrie 1936.

⁵⁾ V. *Sangeacul Alexandretta*, în *R. F. R.*, Aprilie 1937.

în 1918 și obligația de desarmare navală, au pus capăt pentru două decenii pretențiilor germane. Revoluția bolșevică, desmembrarea Austro-Ungariei și reducerea teritorială a Turciei, au eliminat trei imperii din Mediterana Orientală.

Marea Britanie, stăpână pe Gibraltar și Malta, instalată definitiv în Egipt și Cypru, cu mandat asupra Palestinei și Irakului, cu prestigiul invincibilității flotei sale, își exercita, în Marea Mediterană, stăpânirea pe care o are pe toate apele lumii.

Italia juca în Mediterană, rolul de secund al Mării Britanii. Aceasta tindea să folosească noul stat italian — la a cărui unificare participase — pentru a ține în loc politica de pătrundere a Franței în Africa de Nord și de dominație în Mediterană. În 1878, Anglia încearcă să așeze Italia în Tunis, în 1882 îi oferă să participe la ocupația Egiptului, în 1885 determină așezarea italiană la Massaua, în Marea Roșie, prima etapă a politicii coloniale italiene.

Nici cucerirea Libiei, nici chiar ocupația Dodecanezului nu au putut stârni aprehensiuni din partea Mării Britanii. Deși, prin aceste stăpâniri italiene, drumul britanic dela Gibraltar la Suez este virtualmente tăiat, de liniile ce unesc Sicilia cu Tripoli și Dodecanezul cu Tobruk, egemonia britanică era în afară de orice discuție.

Deodată Italia fascistă afirmă veleități de independență și, în urmă, de supremație. În 1923, refuză a recunoaște acordul semnat de Anglia, Franța și Spania, cu privire la Maroc și, după ce reușește a semna, la 7 August 1926, convenția cu Primo de Rivera (care asigura Spaniei bunăvoința Italiei în chestia Tangerului și — se spune — asigura Italiei perspective în Insulele Baleare), în 1928, devine co-garantă a statutului internațional al Tangerului. Roma își afirma rangul de Mare Putere.

Anul 1918 a încheiat ciclul continental al politicii italiene. Imperiul italian, în care Mediterana devenea un lac roman, trebuia să adopte o politică de afirmare navală. « Destinul Italiei este pe Mare ». În instituțiunile de cultură italiană se trezeau tradițiile Romei antice — putere maritimă. « Mare nostrum » era lozincă de trezire a conștiinței italiene; iar formula internațională era: constituirea unei « uniuni mediteraniene » formată din cele trei puteri riverane: Franța, Spania și Italia, « blocul latin » (în care primele două urmau să-și împartă zone de influență în bazinul occidental, iar Italia își rezerva basinelul oriental).

În conferințele de desarmare navală, Italia revendica paritate cu Franța. Poate pentru a atenua rezultatul defavorabil al incidentelor din Corfu, din 1923, Italia aplica în întregime cotele de înarmare navală și aeriană.

Faza ultimă a politicii italiene începe la 7 Ianuarie 1935. Acordurile cu Franța lichidează diferendele din Tunis, asigură participarea Italiei în întreprinderea de cale ferată dela Djibuti,

duc la dobândirea de teritorii în Libia și Eritreia și Insula Dumerai, așezată în fața posesiunii britanice dela Perim, în sfârșit — numeroși publiciști o afirmă — Franța acordă Italiei mână liberă în acțiunea ei etiopiană.

Teama unui front comun franco-italian, în Mediterană, a contribuit de asemenea la determinarea Marii Britanii de a semna pactul naval, care acorda Germaniei dreptul de a întreține o flotă egală cu 35% din cea britanică.

Fie din cauza dispozițiilor acordurilor din Ianuarie, cu Italia, fie pentru a contracara dispropoția efectivelor germane față de cele franceze în mările de Nord, Franța încetează, din acea clipă, de a mai juca un rol primordial în lupta pentru egemonia din Mediterană.

Lupta se desfășoară între Marea Britanie și Italia. În Septembrie 1935, 144 de unități britanice — reprezentând un total de 800.000 tone — pătrundeau în Mediterană. Demonstrația de forțe nu a împiedecat Italia să înceapă, la 3 Octombrie, ostilitățile împotriva Etiopiei.

Este inutil să rezumăm aici fazele campaniei abisiniene. (V. Chestiunea Etiopiei în *R.F.R.* din Noembrie 1935 și Februarie 1936). Pentru problema Mediteranei un singur fapt este semnificativ: 44 de vase de război se aflau între Alexandria și Port Said. Anglia semnase acordul cu statele riverane ale Mediteranei pentru ca, în aplicarea art. 16 al Covenântului Societății Națiunilor, să dea sprijinul lor Mării Britanii în aplicarea sancțiunilor împotriva Italiei. Acordurile însemnau punerea la dispoziția Angliei a bazelor navale: franceză dela Bizerte, jugoslavă dela Scutari, elenă dela Salamina, turcă dela Smyrna.

Poziția strategică a Mării Britanii era de asemenea natură încât putea, nu numai închide Canalul Suez (mai ales că guvernul britanic posedă majoritatea acțiunilor acestei societăți), dar zădărnici comunicația dintre peninsula italiană și corpul expediționar italian, torpilând astfel întreaga campanie etiopiană. Cele două forțe — britanică și italiană — erau față în față. Marea Britanie a stat încă în inacțiune.

S'a pretins că demonstrațiile submarinelor, masurilor și a hidroavioanelor, care apăreau în porturile Alexandria, Haifa și în tot lungul rutei vaselor britanice, au fost cauza carenței flotei britanice în perioada sancționistă. E greu de crezut că aceasta a fost cauza unică. Deși amiralitatea britanică recunoaștea nepregătirea suficientă a flotei navale britanice ¹⁾, deși în locul bazei dela

¹⁾ Primul ministru al Mării Britanii declară în 1935: « If aggression should take place against this country, we should be unable to secure our communications or the food of our people » (*Cmd.*, 4827/935, pag. 5).

Vezi de asemenea Lord Lloyd of Dolobran: « The need for the rearmament of Great Britain » (*Internationall affairs*, Jan.-Febr., 1936).

Malta — la discreția hidroavioanelor italiene — vasele britanice s'au retras în porturile nefortificate de pe litoralul oriental, deși, prin urmare vulnerabilitatea flotei britanice era netăgăduită, cauza adevărată a inactivității Mării Britanii se afla nu atât în Mediterană, cât mai ales pe Rhin.

Marea Britanie nu putea întreprinde un război împotriva Italiei — de care o lega o lungă tradiție de cooperare — întru apărarea Etiopiei, pe care chiar Marea Britanie o declarase, în 1923, nedemnă de a intra în Societatea Națiunilor, un război care ar fi fost calificat drept război imperialist britanic, dus sub masca acțiunii colective (mai multe state au cerut Angliei compensații economice și financiare în schimb aplicării sancțiunilor, în cadrul art. 16 al Pactului Societății Națiunilor), un război de lungă durată și, mai ales, de mari sacrificii, în momentul în care Germania continua ¹⁾, într'un ritm accelerat, înarmarea populației, remilitarizarea Renaniei și pândeia slăbirea puterilor occidentale, pentru a realiza scopurile ei de cucerire în răsăritul Europei sau în Africa.

De aceea, Marea Britanie a preferat să facă aplicația riguroasă a art. 1 al angajamentului dela Constantinopol dela 29 Octomvrie 1888 — care asigura trecerea neîntreruptă prin Canalul de Suez, în timp de pace sau de război ²⁾ — și să adopte o politică de pace cu orice preț.

Cu prețul mai ales al prestigiului său, întru cât pasivitatea flotei britanice în timpul « crizei din 1935 » (cum este denumită această perioadă, în Anglia) a însemnat pentru mulți capitularea Mării Britanii în fața forței dinamice italiene și sfârșitul thalaso-crației britanice ³⁾.

¹⁾ Sunt interesante declarațiile făcute de Generalul J. H. Morgan (v. *International Affairs*, Jan.-Febr. 1936, pag. 75), privitoare la controlul iluzoriu al dezarmării germane. D-sa arată că această comisie de control, din care a făcut parte, s'a retras după 7 ani, fără să fi efectuat cu adevărat dezarmarea Germaniei. Din 7.000 de fabrici de armament care funcționaseră, numai 20 au fost efectiv închise; restul de 6.980 a continuat să funcționeze pentru « fabricații pacifice » și, după retragerea comisiei — cu ocazia semnării Tratatului dela Locarno — au reluat activitatea lor de armament.

²⁾ Canalul maritim de Suez va fi totdeauna liber și deschis, în timp « de război ca și în timp de pace, pentru toate vasele de comerț și de război, fără deosebire de pavilion. În consecință, înaltele părți contractante convin să nu aducă nici o atingere liberei treceri a canalului, în timp de război ca și în timp de pace. Canalul nu va fi niciodată supus exercițiului dreptului de vizită ».

³⁾ Acest pasaj din ziarul italian *Tribuna* (7 Aprilie 1937), este semnificativ: . . . « o nouă forță fascistă a apărut în Marea Mediterană și este hotărâtă să-și păstreze poziția sa predominantă. Ar fi primejdios de combătut această putere, și pentru Anglia chiar extrem de primejdios, întru câte are de menținut o situație în toate celelalte mări ale lumii. Ar trebui să accepte și să recunoască preeminența navală a Italiei. Ar fi mai simplu și mai sigur pentru ea. Hegemonia Angliei în Mediterană a luat sfârșit. . . ».

Marea Britanie a semnat la 2 Ianuarie 1937, la Roma, un pact de reconciliere cu Italia. Acest «gentlemen's agreement» era chemat să dizolve resentimentele care au stăruit în relațiile anglo-italiene de pe urma războiului italo-etiopian.

Pactul apare deci, în primul rând, ca o lichidare a unui conflict latent. Inițiativa este britanică, și consecventă atitudinii guvernului britanic din ultimele luni. Acesta a propus Societății Națiunilor, ridicarea sancțiunilor împotriva Italiei; la 8 Iulie, a retras Home Fleet-ul din Mediterană, la 27 Iulie a recunoscut caducitatea acordurilor mediterane socotite ostile Italiei, în sfârșit, la 21 Decembrie, Legațiunea britanică dela Adis-Abeba a fost înlocuită printr'un consulat, ceea ce echivalează cu o recunoaștere de facto a suveranității italiene asupra Etiopiei. Pactul dela 2 Ianuarie reprezintă deci ritualul diplomatic de încheiere a războiului militar italo-etiopian și de încetare a ostilităților diplomatice anglo-italiene. Marea Britanie recunoaște Italiei, rolul ei în Africa și în Mediterană.

Textul o declară formal:

«Guvernul britanic și guvernul italian, animate de dorința «de a contribui — în interesul cauzei generale a păcii și a securității — la progresiva îmbunătățire a relațiilor dintre ele și «toate puterile mediterane și hotărâte să respecte drepturile și «interesele acestor puteri:

«Recunosc că libertatea de intrare, ieșire și de trecere în Mediterană este de interes vital, atât pentru diferitele părți ale Imperiului Britanic, cât și pentru Italia, și că aceste interese nu sunt «în nici un mod incompatibile.

«Declară că nu au nici o dorință să modifice, sau, întru cât «le privește, de a vedea modificat statul quo, în ceea ce privește «suveranitatea națională teritorială în zona mediterană.

«Și convin să facă toate eforturile de a împiedeca orice activitate care ar fi de natură a compromite bunele relațiuni pe «care actuala declarație are de scop să consolideze.

«Această declarație este destinată să servească cauza păcii și «nu este îndreptată împotriva nici unei alte puteri».

Intre rândurile acestor formule diplomatice stereotipe, se așează următoarele precizări. Interesele economice ale Italiei depind de trecerea nestingherită a vaselor sale prin Gibraltar; desăvârșirea cuceririi Etiopiei depinde de comunicația neîntreruptă prin Canalul de Suez; Mediterana cuprinde căile de legătură dintre peninsula italiană și imperiul ei colonial. Mediterana este o mare interioară, italiană, dar interesele imperiului italian depășesc limitele țărmurilor Mediteranei. Porțile Mediteranei sunt însă în mâinile Mării Britanii.

Pe de altă parte, pentru Marea Britanie, Mediterana este prima rută imperială. Drumul spre Indii, Australia și Noua Zeelandă. Drumul vaselor aducătoare de materii prime și alimentare în insulele britanice, și purtătoare de securitate a teritoriilor răsfirate ale Commonwealthului britanic. Drumul trece prin Gibraltar, Suez, apele albastre ale Mediteranei, dar — ceea ce este mai grav — prin canalul dintre Sicilia și Tunis și apele strâmte dominate de flota și, mai ales, de aviația țărilor riverane. Mediterana este, în harta comunicațiilor britanice, calea cea mai scurtă a vaselor sale în drum spre Extremul Orient. Dar nu numai atât.

Marea Britanie duce o politică de prezență în toate zonele lumii. Marea Britanie avea o politică mediteraneană încă din 1700 — mult înainte de străpungerea Canalului de Suez. Interese comerciale, contactul cu lumea musulmană și întreg cortejul de peripeții al problemei orientale, necesitatea de zăgăzuire a imperialismului rusesc, au determinat Marea Britanie să fie totdeauna prezentă în Mediterană. Stăpânirea bazelor navale, la Gibraltar, Malta și Suez, garanta supremația britanică și în apele Mediteranei.

Marea Britanie este astăzi nu numai « un stat prezent » în Mediterană, ci chiar o putere mediteraneană. Prin mandatul ei asupra Palestinei, prin relațiile ei particulare cu Irakul și Egiptul și poziția ei dominantă în Sudan, prin interesele și responsabilitățile ei în lumea musulmană și arabă, în sfârșit, prin investițiile și calculele legate de exploatarea petrolului din Mosul, Marea Britanie se socotește o putere orientală și mediteraneană.

* * *

Această complexitate a politicii mediteraneană a Marii Britanii, îi impune o întreită îndatorire: *a*) Apărarea rutei imperiale; *b*) Organizarea poziției sale în Mediterana orientală și *c*) Reafirmarea thalassocrației britanice și a prestigiului său politic (sensibil atinse cu ocazia crizei din 1935). Aceste imperative pentru menținerea forței și a unității Imperiului Britanic sunt cuprinse într'un vast program de securitate imperială. Cartea Albă a programului de înarmare britanică readuce Marea Britanie din nou la rangul său de primă Putere navală a lumii.

Intr'adevăr, între 1 Aprilie 1937 și 31 Martie 1942, 1500 milioane de lire sterline sunt destinate reorganizării complete a forței de luptă a Marii Britanii și a teritoriilor care depind direct de ea.

Deși caracterul defensiv al înarmărilor britanice este netăgăduit, totuși realizarea programului de securitate a luat, în Medi-

terană, aspectul unei concurențe dintre guvernul britanic și cel italian ¹⁾).

Proporțiile înarmării britanice sunt vaste. Cartea Albă prevede mai ales dezvoltarea forțelor aeriene și antiaeriene, întărirea forțelor navale, fortificarea punctelor strategice și, ca inovație, organizarea industriilor de război, asigurându-le securitatea prin așezarea lor în zone apărate, aprovizionarea lor cu materii prime și instalarea de stocuri importante de rezerve de combustibil. În ceea ce privește, în special programul naval, sunt pe șantier, încă din 1936, două vase a 35.000 tone; pe anul 1937—1938, urmează încă trei de aceleași dimensiuni. Tot pe acest an, sunt prevăzute încă 8 crucișătoare, 16 contratorpiloare, 7 submarine, 2 port-avioane, și 44 de unități mici. Numărul hidroavioanelor se va ridica dela 170 la 450. Pentru dezvoltarea aviației, sunt prevăzute aerodroame și 35 centre de instrucție noi; 100 de escadrile sunt staționate în Anglia, 20 atașate marinei, 26 afectate serviciului din afara Angliei. În cursul verii, se vor organiza încă 24 escadrile metropolitane și 20 auxiliare; numai aparatele de prima linie vor fi peste 1500. Cifrele acestea sunt ilustrative.

Simultan, șantierele italiene, și cele 1200 de uzine controlate de Comisariatul general al industriei de război, au sprit numărul orelor de lucru. 140 milioane de lire italiene au fost afectate pentru construirea de noi aeroporturi în Valea Paduei, pe litoralul Adriaticei și a Mării Tiraniene, în Sardinia și Sicilia. De trei ani sunt în lucru două cuirasate de 35.000 de tone, și în construcție marile vase Cavour și Cesare, 2 crucișătoare, 4 contratorpiloare, 18 torpiloare, 26 submarine, 4 avisouri, și un număr însemnat de masuri: vedete lance-torpile.

Intru cât resursele italiene nu îngăduiesc Italiei să realizeze un program naval de dimensiunile celui britanic, lupta pentru

¹⁾ În ciuda gentlemen's agreementului semnat la 2 Ianuarie a.c. Indată după apariția cărții Albe britanice, d. Virgilio Gayda — și întreaga presă italiană — declară că reînarmarea britanică are de scop întărirea pozițiilor strategice britanice în Mediterană, și că replica Italiei nu va întârzia.

De altfel, expunerea de motive la bugetul naval pe 1937/938, prezentat la 6 Aprilie, și prevăzând suma de 1.875.891.000 lire, se referă textual la situația creată de organizarea noilor baze navale ale Mării Britanii și la necesitatea de a întări pozițiile italiene precare din Marea Roșie.

Firește, atât d. Neville Chamberlain în Camera Comunelor, cât și presa oficioasă italiană, în repetate rânduri, au ținut să precizeze că: «planurile noastre nu sunt îndreptate împotriva nici unei puteri... Guvernul are datoria de a prezenta un program pe care-l consideră necesar pentru securitatea noastră...»; iar (în *Stampa* din 4 Martie): «Nu este vorba de un răspuns al Italiei dat planului de reînarmare britanic; și nu este nici un motiv să se afirme, după cum se face, că Italia «relève le défi anglais...».

egemonie îmbracă nu atât aspectul de pregătire militară și navală, cât de concurență în cucerirea de noi baze navale și de captare diplomatică a statelor riverane.

* * *

Problema strategică a Mediteranei se prezintă astăzi astfel: Marea Mediterană este o mare strâmtă. Spre deosebire de apele oceanice, în care lupta navală este o problemă de superioritate în mișcare și în tonaj, în apele înguste, problema securității navale se reduce la stăpânirea de baze navale. Vasele rapide de suprafață, unitățile submarine, masurile, dar, mai ales forța aviațică, au modificat radical strategia în Mediterană.

Prezentată sub aspectul (pe care l-a avut de altfel în mod iminent în ultimii ani) eventualității unui conflict anglo-italian ¹⁾, pozițiile celor două state sunt dintre cele mai dificile.

Pentru Italia, problema este de două ori gravă. Două linii, una verticală, franceză, dela Toulon prin Corsica la Bizerte, cealaltă orizontală, britanică, dela Gibraltar la Malta, completate prin stăpânirea Suezului, pot zădărnici comunicația sa extra-mediteraneană. La eficacitatea unei blocade atât de grav ca efect, întru cât Italia este departe de a avea o economie autarhică, se adaugă lungimea și vulnerabilitatea întregului său litoral. Un țarm de o neobișnuită întindere, cu industriile de bază așezate în raza de bătaie a aviației franceze, cu bazele navale din Mediterană, pe cât de primejdioase pentru comunicația britanică, pe atât de primejduite de organizarea noilor baze britanice, cu o inferioritate de tonaj — insuficient compensată de necesitatea ubicuității flotei britanice — sunt datele tactice negative ale forței italiene. În schimb, forța submarinelor, a masurilor și mai ales a hidroavioanelor de bombardament cu rază de acțiune de cel puțin 400—500 mile marine, reprezintă un instrument de luptă care ar putea, dacă nu anihila, în orice caz pune în primejdie, în orice moment, orice comunicație britanică.

Traiectul Port-Saïd—Gibraltar este astăzi la discreția Italiei. Port-Saïd se află la mai puțin de 400 de mile de baza aeriană italiană din Dodecanez. Intre Insula Creta și Libia, distanța de 200 mile este dominată de baza aeriană italiană dela Tobruk, în Cyrenaica. Drumul trece spre Malta, la 70 mile depărtare de coasta Siciliei și la 200 de mile de Tripoli. Intre Sicilia și coasta africană dela Cap Don sunt mai puțin de 90 de mile, în mijlocul cărora

¹⁾ Dacă mai este nevoie de o ilustrare, cuvintele d-lui V. Gayda din *Giornale d'Italia*, exprimă gradul de tensiune (la 3 Noembrie 1936): ... «sau o pace sinceră sau un inevitabil război în Mediterană și în Europa, cu Anglia...».

se află insula Pantelaria, transformată în bază de submarine ¹⁾. După trecerea acestei strâmători, vasele intră în bătaia bazelor aeriene din Sardinia și la 100 de mile de coasta africană.

Puterea navală a Angliei în bazinul occidental este încă mai precară.

Gibraltarul nu este inexpugnabil. Dimpotrivă, el este la discreția unei baterii de artilerie așezată pe colinele care domină Algesiras sau pe coasta Marocului spaniol. Un bombardament aerian prelungit a unei aviații ostile, aflate dincolo de cei 13 km demilitarizați, ar șterge Gibraltarul din calculul forțelor mediteranene. Conștient de precaritatea poziției Gibraltarului, s'a ventilat, în repetate rânduri, ideea de a schimba Gibraltarul pentru Ceuta, vechiul « presidium » de pe coasta Marocului spaniol, care dispune de un vast hinterland, pe care amiralitatea britanică l-ar organiza în bază aeriană și de aprovizionare. Negocieri directe au avut loc mai ales în 1918 ²⁾. Dar nu mai departe decât la 9 Februarie al acestui an, guvernul din Valencia propus a guvernului francez și celui britanic, modificarea situației în Maroc, în favoarea acestor două state, cu condiția împiedecării imixtiunii altor state, și în special a Germaniei și Italiei.

Dacă oferta făcută guvernelor francez și englez nu putea fi acceptată ³⁾, căci ar fi însemnat o călcare a angajamentelor de neintervențiune în războiul civil, în schimb eșecul aceluși proiect de schimb al Gibraltarului pentru Ceuta se datorează — se pare — în afară de opoziția întâmpinată în opinia publică spaniolă, faptului că nu s'a căzut de acord asupra rambursării capitalului investit de Marea Britanie în fortificarea Gibraltarului. Ar fi surprinzător ca interese financiare să fi putut prima considerațiuni vitale de securitate pentru Imperiul britanic.

Valoarea strategică a Maltei este de asemenea discutabilă. Vasele comerciale și chiar cele de război care au putut scăpa de bombardamentul aviației inamice între Gibraltar și La Valette, găsesc drept prim refugiu această insulă, a cărei rezistență interioară ar fi politicește minată de populația italiană și a cărei rezistență exterioară este pusă în grea cumpănă de bazele aeriene dela Siracuză.

* * *

¹⁾ Tema ultimelor manevre navale italiene a fost: de o parte, asigurarea comunicației dintre Sicilia și Libia, și de altă parte, bararea integrală a Mediteranei occidentale de cea orientală, având drept pivot de acțiune această nouă bază de submarine dela Pantelaria.

²⁾ V. studiul d-lui Raoul Genet « Le Penon de Gibraltar » (*Affaires Etrangères*, juillet 1935—Oct. 1935).

³⁾ Răspunsul negativ britanic a fost remis la 20 Martie 1937. Guvernul Franco a trimis de asemenea note guvernelor francez și englez, acuzând autoritățile franceze din Maroc de a fi violat neutralitatea, încurajând desordinea unor triburi indigene. Junta din Burgos, nefiind recunoscută de aceste guverne, notele n'au comportat nici un răspuns oficial.

Problema securității în Mediterana occidentală capătă un aspect nou în, urma izbucnirii războiului civil, în Spania. Forța Mării Britanii a depins întotdeauna de un sistem de alianțe, unit cu neutralitatea binevoitoare a unuia sau a mai multor state riverane. Situația viitoare a Spaniei este o importantă necunoscută în ecuația echilibrului mediteranean. Spania înarmată, cu o flotă aeriană reorganizată — poate cu ajutorul Germaniei sau al Italiei — cu veleități de afirmare în Marea Mediterană, ar putea nu numai domina tot litoralului spaniol, dar mai ales reduce la zero valoarea bazei britanice din Gibraltar și afecta profund interesele vitale ale Franței.

Intr'adevăr, Mediterana este pentru Franța nu numai ruta cea mai rapidă spre imperiul său colonial din Indochina, Oceania, Madagascar, cât mai ales unica legătură cu aliatele sale din răsăritul și Sud-Estul Europei (căci, în caz de război, comunicația terestră cu Mica Înțelegere și U.R.S.S. ar fi, după toate probabilitățile rupte) și, în sfârșit, linia de legătură cu Africa de Nord, linia directă de trecere a materiilor prime și a trupelor africane, necesare pentru completarea efectivelor militare franceze.

* * *

Politica Mării Britanii este stabilită. În ceea ce privește Mediterana occidentală, ea se reduce — în eventualitatea unui război cu un stat mediteranean — la două linii de conduită. Pe de o parte, lăsarea bazinului occidental în sfera de preocupare a flotei franceze, de altă parte, părăsirea comunicației comerciale prin bazinul occidental și înlocuirea ei prin ruta Capetown.

Primul punct pare consolidat, prin legăturile tot mai manifeste de solidaritate intervenite între guvernul britanic și cel francez. Al doilea punct, care privește exclusiv Marea Britanie, este de o complexitate excepțională.

În comunicația sa comercială, părăsirea rutei prin bazinul occidental al Mediteranei comportă efecte sensibile. Intr'adevăr, distanța Bombay—Anglia se mărește cu 80% (dela 5900 mile la 10.400 mile); dela Singapore cu 40% (în loc de 7900, 11.400 mile); dela Melbourne însă numai 10% (dela 10.700—11.800 mile). Firește, această întârziere, datorită ocolirii Africii, ar putea îngreuna regulata furnizare a Marii Britanii cu materiile esențiale importate. Dar este util de notat că volumul comerțului transmediteranean nu este de importanță vitală. Intr'adevăr, din totalul importului britanic — după cifrele d-lui Hector Baywater — numai 20% din importul britanic trece prin Mediterană, și, din acesta, 11% reprezintă mărfuri aduse din țările riverane ale Mediteranei.

Dacă, din punctul de vedere al legăturilor comerciale și, implicit, al problemei furnizării Marii Britanii cu materii prime și

hrană, părăsirea rutei mediteraneene comportă o complicare, în schimb, din punct de vedere strategic, poziția britanică ar fi simțitor îmbunătățită în caz de război împotriva unui stat mediteranean, întru cât totalitatea forțelor sale navale și aeriene, în loc să fie folosite la escortarea transportului vaselor comerciale, ar participa la operațiunile ofensive de hotărâtoare importanță tactică.

* * *

Paralel cu părăsirea rutei comerciale prin Mediterana occidentală, programul de securitate britanic prevede o întărire a apărării imperiale în Mediterana orientală.

«Cyprul este plexul solar al imperiului», afirmă Sir Ronald Storrs. În orice caz, el este centrul noului sistem de organizare al fortificațiilor din Mediterana orientală.

Pe o circonferință cu o rază de 300 mile și centrul în Cypru, se află Port-Said și Alexandria, Haifa și Beyruth, Alexandretta și căile ferate din Taurus, insulele Rhodos și Dodecanezul italian. Din această poziție chee, aviația britanică este în măsură să riposteze oricăror atacuri îndreptate împotriva Canalului Suez, să dea ajutor efectivelor sale militare din Egipt, să protegiască teritoriul Palestinei, să întreprindă eventual o acțiune unită cu trupele franceze din Siria, în sfârșit, să țină în eșec baza navală și aeriană din Dodecanez.

Planul de amenajare a insulei Cypru datează din 1934, dar abia acum — în urma vizitelor Mareșalului Aerului, Sir Robert Brooke Popham, și a Lordului Amiralității, Sir Samuel Hoare — s'au afectat 3 milioane lire sterline pentru efectuarea primelor lucrări. Este vorba de o bază navală în portul Famagusta, adăpostit între capul Andreas și capul Greco; bază de hidroavioane în lacul interior Akrotiri; aerodrom pe vastul platou central din Mesaoria; garnizoană militară la Nicosia.

Nodul strategic al Cyprului va fi întărit prin trei baze de sprijin la: Haifa în Palestina — debușul conductei de petrol din Mosul — Alexandria în Egipt, și Ergastoli pe insula Kefalonia, pusă la dispoziția amiralității britanice de guvernul elen.

Deși Haifa se află pe un teritoriu sub mandat britanic, și ca atare întărirea sa este interzisă, conform sistemului mandatelor, măsurile de supraveghiere, în această regiune, dovedesc prețul pe care-l pune guvernul britanic, în ce privește asigurarea debușeului petrolifer.

Pentru a evita riscurile traiectului prin Mediterana occidentală, programul prevede ca — în caz de război cu un stat mediteranean — transportul tancurilor petrolifere să se facă sub paza

forțelor masate în Mediterana orientală, prin Canalul Suez, Marea Roșie și spre Marea Britanie, Capetown.

Intru cât platourile din Harrar pot deveni — dacă nu sunt încă — aerodroame italiene, menite să domine și deci să zădărnicească comunicația prin Marea Roșie, cele 359 de vase-cisterne ale societății Anglo-Iranian, adăpostite în golful persic, pot duce petrolul britanic dela Abadan la Capul Bunei Speranței, ocolind zona primejdioasă a Mării Roșii și a trecătoarei Bab-el-Mandeb.

Alizarea acestei rute, împrejurul continentului african, impune un vast program de construcție și fortificații de-a-lungul întregului litoral african, care formează itinerariul vaselor în drum spre Metropolă. Pe porțiunea Suez-Aden, o bază navală și aeriană în portul Akaba, ocuparea peninsulei Cheik-Said din teritoriul Yemenului, care, împreună cu insula britanică Perim, comandă ieșirea din Marea Roșie; bază de hidroavioane la Backbay, în portul Adenului, ridicat, la 1 Aprilie, la rang de colonie britanică.

În cadrul programului întocmit de guvernul Africii de Sud, fortificații pe insula Robben, la intrarea în Golful dela Table, baze aeriene la Simon's Town, în fața peninsulei Capului; bază auxiliară navală și aeriană în Golful Saldanha. Pe coasta de apus a Africii, sunt în curs lucrări la Sierra Leone.

* * *

La programul de înarmare britanic, riposta Italiei a fost alocarea de aproape 2 miliarde lire italiene pentru bugetul naval pe anul 1937—1938; la programul de fortificare a bazelor navale britanice în Mediterană, reacția Italiei a fost tot atât de promptă.

La 2 Martie, Marele Consiliu Fascist, a hotărât: militarizarea integrală a tuturor forțelor active ale națiunii, între 18 și 55 de ani, prin concentrări periodice a contingentelor mobilizabile; realizarea la maximum a autarhiei, în ce privește nevoile militare; sacrificarea nevoilor civile celor militare.

Intr'un cuvânt folosit de presa italiană « mobilizarea energiilor națiunii italiene pentru a ține piept mobilizării capitalurilor ».

În politica externă, acțiunea Italiei se desfășoară pe trei planuri: întărirea axei Roma—Berlin; consolidarea influenței italiene în Spania; în sfârșit captarea statelor riverane în Marea Mediterane.

Politica de apropiere de Berlin își are originea în identitatea de situație față de problema dezarmării, a revizuirii tratatelor, a revendicărilor coloniale, a antagonismului recent față de Societatea Națiunilor. O identitate de tactică și de ideologie în politica internă. Nu însă de interese. În Europa centrală mai ales, problema Austriei continuă să mineze bunele raporturi ale celor

două state totalitare. Nu vom depăși cadrul problemei noastre spre a analiza natura alianței germano-italiene, ci vom sublinia, dimpotrivă, că, în ceea ce privește problema Mediteranei, axa Berlin-Roma pare a fi găsit modalitatea de armonizare a velleităților comune.

Italia este dispusă să acorde Germaniei o bază aeriană în insula Leros; forțele italiene au cedat locurile lor, în Maroc, aviatorilor germani, lăsând să se întrevadă o separație a zonelor de influență: Italia în Mediterană, Germania pe coasta Africii occidentale.

Această demarcare a zonelor de influență este, firește, în funcție de rezultatul războiului civil din Spania. Războiul prezintă un dublu aspect: primul, de conflict ideologic. Interesul tuturor puterilor este de a circumscrie conflicul în limitele frontierelor spaniole. Al doilea, de concurență în pătrunderea influențelor diferitelor țări în politica spaniolă.

Cel de al doilea aspect ne interesează în deosebi: o Spanie renăscută din cenușa bombardamentului actual va însemna o amplificare a elementelor componente ale problemei mediterane. O Spanie nouă, oricare va fi culoarea ei politică sau structura ei constituțională, va avea un timp destul de lung, de plătit un tribut de recunoștință guvernelor care au sprijinit-o politicește și particularilor — voluntari sau nu — care au participat în lupta lor economică sau militară.

O Spanie roșie implică prezența Rusiei în Mediterană; cu consecința acțiunii de propagandă socială a Cominternului, dar totdeauna de reafirmarea vechilor tradiții și ambiții ale Rusiei de totdeauna: de pătrundere în Marea deschisă.

O Spanie fascistă implică preponderența Germaniei și a Italiei; cu efecte directe asupra situației strategice a Franței și totdeauna asupra întregii probleme mediteraneene. Mai ales prin raportul său la cheștiunea Insulelor Baleare.

Au existat în trecut — tot în timpul guvernului Primo de Rivera — negocieri cu priviri la instalarea unei baze navale italiene pe aceste insule.

Majorca și Ibiza sunt astăzi sub autoritatea detașamentelor de voluntari italieni.

Gravitatea acestui fapt și aprehensiunea transformării acestei stări de fapt într-o stare de drept a dus la negocierile anglo-italiene și la asigurările verbale, și apoi scrise, ale Contelui Ciano: «Guvernul italian nu a întreprins nici înainte, nici dela izbucnirea revoluției spaniole, negocieri cu generalul Franco, de natură a schimba statul-quo în Mediterana occidentală și nici nu va întreprinde vre-o negociere de asemenea fel, în viitor».

După aceasta, a urmat evacuarea — simbolică — a Balearelor, Conte Rossi, comandantul detașamentelor italiene, părăsind insula.

Problema este închisă. Totuși, ocupațiile provizorii în Mediterana tind de obicei să se permanentizeze: Marea Britanie în Egipt și Cipru, Italia în Dodecanez. Nu este vorba de cesiune de teritorii. Atât d. Mussolini cât și d. general Franco au declarat că o revoluție pentru afirmarea naționalismului spaniol nu va putea debuta printr'o renunțare la vre-un petec din teritoriul spaniol. Dar sunt atâtea formule juridice, care pot duce la același rezultat, fără cesiuni de teritorii.

* * *

Influența germană se face de asemenea resimțită: pe trei căi și urmărind tot atâtea scopuri. Pe mare, pentru a reafirma existența forței sale navale. Preocupare de prestigiu.

În cadrul acțiunii guvernului din Burgos, prin ajutoare mai ales de material antiaerian și motorizat, cu preocuparea de a fi prezentă în clipa în care noua Spanie va decide direcția veleităților ei politice și a necesităților de capital și produse străine. În sfârșit, în cadrul politicii sale coloniale. Este vorba de străduințele de a pune piciorul pe teritorii așezate în apropierea marilor linii de comunicații maritime.

Privirile — și după unele versiuni, chiar negocierile — Germaniei sunt dirijate spre Marocul spaniol, Insulele Canare sau insula Madera, în sfârșit, Insulele Bissagos...

Prezența Germaniei în Maroc este nedovedită și se pare totuși notorie. Rapoartele ¹⁾ — din izvor francez — au rămas neconfirmate. Tot astfel pretinsele veilității ale Germaniei asupra insulelor Canare au fost oficial desmințite de autoritățile germane ²⁾.

Singurile dovezi care par — prin indiscreția unui publicist francez — irefutabile ³⁾, sunt privitoare la ocupația germană a

¹⁾ Ele afirmau că inginerii germani au luat conducerea exploatărilor miniere rifane, lucrând pentru nevoile armatei naționaliste; că un număr important de instructori a sosit pentru instrucția trupelor tehnice; că se fac importante lucrări de fortificații între Melila și Ceuta; că au debarcat în repetate rânduri, soldați germani, etc. Gravitatea faptului, dacă s'ar dovedi, rezidă mai ales în călcarea dispozițiilor acordului franco-britanic din 8 Aprilie 1904, și a celor franco-spaniole din 3 Octomvrie 1904, 27 Noemvrie 1912, 3 Octomvrie 1914, care toate prevăd demilitarizarea acestei zone; și ale art. 141—146 ale Tratatului dela Versailles care interzice Germaniei orice amestec în Maroc.

²⁾ Comunicatul publicat la 11 Ianuarie după întrevvedea Cancelarului Hittler cu ambasadorul francez d. François Foncet, înregistrează asigurarea Germaniei « că nu are și nu a avut niciodată intențiunea de a atinge în vre-un mod, integritatea teritoriului sau a posesiunilor Spaniole » și a Franței « că este hotărâtă să respecte integritatea Spaniei și a Statutului Marocului spaniol ».

³⁾ De source certaine, l'auteur du présent article sait pouvoir affirmer, que l'Agirfa et ses exportatrices d'huile de palme ne sont qu'un paravent commode à une activité tout autre d'ordre militaire d'abord, et d'un ordre industriel tel qu'un ravitaillement adéquat en mazout, en fuel-oil, en essences

insulelor portugheze din arhipelagul Bissagos, sub camuflajul unei societăți portugheze de petrol vegetal, « Compania Agricola et Fabric de Guiné » care nu este decât eticheta portugheză a fostei societăți Kameran Eisenbahn Gesellschaft.

Pe aceste insule, aflate la mică distanță de bazele navale britanice din Sierra Leone, au fost amenajate posturi de telegrafie fără fir, aerodroame, rezervoare pentru stocuri de combustibil, în sfârșit, se experimentează fabricația petrolului derivat din plante oleaginoase. Condiții ideale pentru o bază de aprovizionare.

S'ar putea crede că ne-am depărtat de chestiunea mediteraniană, stăruind asupra amplasamentelor din insulele aflate în apropiere de Equator. Problema comunicației în Mediterana formează astăzi, însă, corp comun cu aceea a comunicațiilor din jurul continentului african. Problema este unică: securitate de comunicație pentru vasele britanice și franceze.

Programul britanic întâlnește pretutindeni concurență italiană și ripostă germană. În acțiunea de sudare a axei Berlin-Roma, scânteile sunt aruncate până în aceste îndepărtate insule din Africa occidentală.

* * *

Politica Italiei nu se rezumă însă numai la afirmarea prieteniei Germaniei și la participarea activă în « eliminarea primejdiei comuniste din Spania ». Ea îmbracă, în ultima vreme — sub justificarea de a desăvârși destinderea intervenită în Mediterană — forma unei intense politici de captare a prieteniei Statelor riverane din Mediterana orientală.

Pactul italo-jugoslav semnat la 26 Martie, primul și răsunătorul pas de consolidare a poziției italiene în bazinul oriental, a fost urmat de acțiunea de intensificare a relațiilor de prietenie cu Grecia. Negocierile cu d. Rustu Arras sunt menite a îngădui Italiei să bată jaloanele politicii sale în Asia Minoră. Absență de conferința dela Montreux, Italia urmărește să lichideze probleme lăsate în suspensie, să stingă tensiunea creată de politica sancționistă și de acordurile din 1935, în sfârșit să creeze relații de prietenie cu custodele Strâmtorilor fortificate, pe unde trec produsele esențiale economiei Italiei, și unde s'ar putea, eventual, opri vasele de război sovietice.

În cadrul aceleiași activități de cucerire a populațiilor riverane, d. Mussolini a vizitat deșerturile Libiei. Ducele a inau-

lourde et légère pourrait être assuré d'emblée, aux forces aériennes et navales opérant sur l'ordre du Reich, depuis cette base idéale ». Jean d'Agraives: *Zones d'influence allemande du Maroc Espagnol aux Bisagos. L'Illustrations*, 23 janv. 1937).

gurat construcția unei șosele ce duce dela Tunis până în Egipt. A inaugurat totdeodată o politică de afirmare a sentimentelor de prietenie față de lumea musulmană, care este menită să-și întindă efectele în întregul Islam cu ecou în coloniile franceze, în Statele arabe, și poate, în rândurile celor 80 milioane de musulmani din Imperiul indian.

Ducele cunoaște cuvintele lui Lyautey, că lumea arabă este o cutie de rezonanță. De aceea, în clipa în care la Tripoli, la 18 Martie a primit «sabia Islamului» a declarat cu emfază: «... Italia fascistă va asigura populației musulmane din Libia, pace, justiție, bună stare și respectul legilor Profetului și dorește pe deasupra, să arate simpatia ei Islamului și musulmanilor din lumea întreagă. Foarte curând Roma, cu legile ei, va arăta cât de mult se interesează de desfășurarea destinului vostru»...

* * *

Italia își afirmă forța și prestigiul în Mediterană. Marea Britanie nu este însă dispusă a renunța la supremația mărilor, oricât de închise ar fi ele și oricât ar fi de legate de tradiția Romei antice.

Motorul acțiunii italiene este în principal afirmarea politicii de Mare Putere — politica dinamică a epocii fasciste. Motorul pregătirilor britanice este apărarea păcii și a intereselor comerciale britanice — cu orice sacrificiu bănesc — politica conservatoare a Mării Britanii de totdeauna.

În apele Mediteranei se înlănțuiesc interese multiple și se ciocnesc forțe puternice, bazele navale se anihilează reciproc, forțe navale sau aeriene au atribuții defensive prea mari pentru a putea asigura succesul unor manevre ofensive; în sfârșit, sunt atâtea primejdii de război în celelalte zone ale lumii, încât — oricât de paradoxal ar părea — ele au repercusiuni stabilizatoare.

Marea Britanie continuă însă a se înarma. În perioada păcii armate, forța navală crescândă a Marii Britanii, este chezașia unei ere de liniște și de conciliere între popoare.

RICHARD HILLARD

STREINE

REVUE DES DEUX MONDES

Anul 107 — Tomul 38 — Nr. 4 — 15 Aprilie 1937

Sub titlul « Mon temps », d. Gabriel Hanotaux evocă, în continuare, debuturile sale, pe timpul când își pregătea teza de doctorat despre « Originea instituției Intendenților », și consacră pagini interesante lui Freycinet și morții lui Gambetta. În același cadru descrie dragostea marelui bărbat de Stat pentru Léonie Léon.

« E adevărat că Gambetta avusese o mare dragoste în viața lui; această dragoste a trecut și printr'o criză, care reprezintă și era pricinuită tocmai de contrariul celor ce se șopteau: femeia nu voia să audă de căsătoria pe care bărbatul o dorea cu pasiune. În sfârșit, înțelegerea se făcuse: căsătoria fu hotărâtă și anunțată. Deținem ultimele scrisori, scrisorile ezitării supreme, ale consimțământului final și ale epuizării, ale desgustului de politică, scrisorile în care victima cruzimii semenilor săi își căută refugiul în brațele femeii: « Ah ! ce nerăbdare am să sfârșesc cu această viață trunchiată, cheltuită alergând după unul, după altul, neputând să mă bucur niciodată de prezența ta, micuțo. Trebuie să sfârșesc acest chin, care e cu atât mai intolerabil, cu cât noi suntem singurii de care depinde ca să nu-l mai îndurăm. Mă consolez, gândindu-mă că nu ne mai vom despărți. Te îmbrățișez, așa cum te iubesc, la infinit. 19 Noemvrie 1882 ».

Iată cum o descrie d. Gabriel Hanotaux pe Léonie Léon: « Trăsături fine și regulate, ochi negri ușor învăluiți, o buză mobilă și suplă, un păr negru în care se iveau câteva fire albe, încadrând, cu buclele sale ondulate, o frunte lată și bine desenată, o figură delicată, puțin rotundă, graiul rar, rostit cu o voce dulce și cu note joase, un trup subțire și fără bogăție, o grație conținută în care se simțea o ușoară strămtorare datorită fie origini, fie prudenței, așa mi-a apărut ea, atunci când am văzut-o în apartamentul din rue d'Auteuil, în care un prieten, Pallain, m'a condus la ea ».

După moartea lui Gambetta, i s'a acordat o mică pensie din fondurile Ministerului de Interne. Când a ajuns la putere partidul radical, pensia i-a fost suprimată, fiind în urmă restabilită în drepturile ei de Ministerul Waldeck-Rousseau. După moartea prietenului ei, Léonie Léon n'a mai putut suporta atmosfera Parisului și își petrecea timpul între Roma și Elveția. Cu

timpul, s'a stabilit la Roma. S'au exagerat atențiunile pe care Papa Leon al XIII-lea le-ar fi avut față de ea. Corespondența ei cu d-na Marcellin-Pellet, publicată în lucrarea d-lui Emile Pillias, dovedește că politica n'a încetat să o preocupe; de altă parte, Părintele Janvier avea mare influență asupra-i.

A murit la Paris la 14 Noemvrie 1906. Scrisorile pe care i le adresase Gambetta au fost arse de Pallain, cu excepția câtorva, — 100 la număr, — publicate în condiții proaste de Francis Laur sub titlul « Le coeur de Gambetta ». Scrisorile Léoniei Léon către Gambetta au fost și ele distruse de o nepoată, moștenitoarea ei. Restul e numai tăcere.

D. Emile Moreau, fost guvernator al Băncii Franței încheie istoricul ridicării financiare și monetare a Franței în 1926—28 și conchide că, după ultima restabilizare, datoria Franței este de a apăra rezultatele dobândite, de a reorganiza piața Parisului pentru a face din ea una din primele piețe mondiale, de a coordona și a extinde acțiunea băncilor franceze în străinătate.

Remarcabil e studiul d-lui Robert d'Harcourt: *Etoile rouge et croix gamée* și instructiv articolul semnat * * * : *Notre sécurité aérienne: chasse ou bombardement*.

În cadrul revistei muzicale, deținută cu atâta competență de d. Louis Laloy, sunt recenzate ultimele prime audiții din Franța: *Le testament de la tante Caroline*, operă bufă în 3 acte, libretul de Nino, muzica de Albert Roussel (Opéra-Comique din Paris); *L'Aiglon*, operă în 5 acte, poemul lui Edmond Rostand adaptat de Henri Cain, muzica de Arthur Honegger și Jacques Ibert (Opera din Monte Carlo); *Un de la musique*, operă bufă în 2 acte de Camille François, muzica de Roger Dumas (Porte Saint Martin).

Anul 107 — Tomul 39 — Nr. 1 — 1 Mai 1937

În amintirile sale publicate în continuare, d. Gabriel Hanotaux, istoric, membru al Academiei Franceze și fost ministru al afacerilor streine, predecesorul lui Delcassé la Quai d'Orsay, și astăzi încă în plină activitate științifică, cu toate că a depășit de mult vârsta de 80 de ani, trecând în revistă corpul diplomatic acreditat în Franța, pe timpul când ocupa funcțiunea de șef de cabinet în ministerul afacerilor streine, consacră următoarele rânduri reprezentanților României la Paris:

« România era reprezentată, în vremea aceea de d. Michel Kogălniceano, iar mai târziu de un bărbat de Stat eminent care m'a onorat cu prietenia sa și care m'a împrietenit pentru totdeauna cu familia sa și ai săi: Nicolas Krezulesco. Făcuse studii de medicină la Paris și fuseese întemeietorul medicinei moderne în România. După ce făcuse din consiliul intim și din ministerul principelui Alexandre Couza, fusese ministru la Berlin și în urmă la Paris. Prin el m'am împrietenit cu secretarii săi Ghica și mai ales cu Alexandre Lahovary (e vorba de d. Al. Em. Lahovary, decanul corpului diplomatic român și autorul apreciatelor *Amintiri diplomatice* care au apărut în *Revista Fundațiilor Regale*, No. 8—12 din 1935, N. T.) care, mai târziu,

avea să ajungă și el ministru la Paris și care s'a căsătorit cu d-ra Krezulesco. Menajul Lahovary ne-a rămas prieten pe viață. Câte amintiri am avut de schimbat, când, amândoi ne-au procurat plăcerea vizitei lor în casa noastră dela Villula, la Cap-Martin! Prin aceste relații am cunoscut și pe savantul D. Bengescu, autorul bibliografiei lui Voltaire, pe care l-am ajutat în cercetările sale asupra literaturii franceze ».

Emoționante și cu multe amănunte anecdotice sunt capitolele în care d. Gabriel Hanotaux evocă pasiunea sa de colecționar și de bibliofil.

Anul trecut, d. general Serrigny a publicat un studiu, în care semnala că Germania va fi dotată în 5-6 ani cu o rețea de 7.200 km de autostrade de o mare însemnătate strategică. Astăzi, d. general Serrigny discută sistemul francez de drumuri, în legătură cu apărarea națională. Din punct de vedere strict militar, rețeaua de drumuri a unei țări trebuie să fie materializarea pe teren a politicii sale de război. Franța și-a bazat acțiunea ei militară pe mobilizarea rezervelor, menite să întărească progresiv armata din timp de pace la frontiera de răsărit. De aceea s'au acoperit granițele dela Nord-Est și dela Sud-Est cu o puternică linie de fortificațiuni, care trebuie să oprească pe agresor cu un număr minimal de trupe, pentru a câștiga timpul necesar concentrării complete a efectivelor franceze, în scopul de a le manevra după împrejurări. În Germania, dimpotrivă, voința și spiritul de ofensivă se manifestă în toate domeniile; de aceea planul de autostrade în construcție, cu segmentele sale orientate perpendicular pe frontiera franceză, înseamnă tot atâtea tentacule și căi largi și puternice de invazie. « Cea mai mare greșală pe care am putea-o comite astăzi, spune d. general Serrigny, ar fi aceea dacă am organiza un sistem analog aceluia al vecinilor noștri, care s'ar suda la frontieră și ar prelungi astfel în Franța căile lor de pătrundere. Mai bine să nu facem nimic, decât să organizăm continuarea autostradelor dela Colonia la Aix-la-Chapelle, dela Mainz și dela Speier la Sarrebruck ».

Noul sistem de șosele franceze va comporta, în primul rând, o linie de despărțire, un adevărat șanț, între frontieră, linia Maginot și pozițiile de retragere care o completează. În spatele Vosgilor s'ar putea intensifica fără nici o teamă mijloacele de comunicații, căci tot ce se va face în această direcție, va servi apărării naționale; dimpotrivă, în câmpia Alsaciei se impune cea mai mare prudență; aici trebuie să se renunțe formal la construcția oricărei șosele de mare randament militar. Această politică nu ar lovi interesele economice ale Alsaciei, căci nevoile armatei se afirmă în coloane lungi și impozante, în vreme ce nevoile comerțului se traduc pe teren printr'o circulație individuală, mai mult sau mai puțin intensă.

Războiul modern necesită transporturi de trei feluri: strategice, tactice și economice. Marea autostradă strategică franceză ar comporta două traseuri de o lărgime constantă de 12 metri, din care 7—9 metri betonați: prima, plecând dela Calais, ar trece prin Saint-Omer, Cassel, Béthune, Douai, Cambrai, Saint-Quentin, Laon, Reims, Châlons, Langres, Gray, Bourg, atingând Pont-d'Ain pe drumul Genevei; cea de-a doua, plecând din Boulogne spre Lyon, ar trece prin Saint-Omer, Béthune, Arras, Péronne, Soissons, Château-

Thierry, Sézanne, Troyes și Dijon. Fiecare din aceste autostrade, utilizată în timp de război în sens unic, iar în timp de pace în ambele sensuri, deservind centre importante, ar intensifica traficul regiunilor pe care le traversează, și sistemul ar contribui mai bine decât acela german la dezvoltarea economiei naționale.

Pentru a asigura transporturile strategice în spatele frontului, e indicată construcția unei rocade analoage, cu două ramuri. Acolo unde transporturile ar fi mai puțin masive, o singură șosea ar fi suficientă, cu condiția ca să fie largă cel puțin de 12 m. Această mică rocadă care s'ar lega de linia strategică între Cassel și Hazebrouck, ar trece prin Lille, Valenciennes, La Capelle, Hirson, Mézières, Sedan, Stenay, Verdun, Nancy, Epinal, Belfort și ar fi legată de front prin amenajarea unor drumuri care s'ar îndrepta spre zona fortificată și ar fi uniformizate la o lărgime de 7 m. În sfârșit, în linia a doua, șoseaua le Havre—Rouen—Paris—Montargis—Lyon—Nice ar fi uniform lărgită la 12 m pentru a satisface nevoile militare. Acest plan ar comporta 4.270 km și, după socotelile făcute de tehnicieni, dat fiind că e vorba să se lărgească șosele existente și nu de a crea altele noi, cheltuelile nu s'ar ridica la mai mult de un miliard de franci.

REVUE DE PARIS

Anul 44 — Nr. 8 — 15 Aprilie 1937

În cei 15 ani care au precedat războiul mondial, Franța a avut trei mari ambasadori care au slujit cum nu se poate mai bine politica externă a Republicei și care, grație autorității de care s'au bucurat în țările unde erau acreditați, au reușit să restabilească și să ridice prestigiul Franței. Acești mari ambasadori au fost Paul Cambon la Londra, Jules Cambon la Berlin și Camille Barrère la Roma. Sprijinindu-se în deosebi pe primii doi, în care avea o încredere nemărginită și cu care era în deplină comunitate de idei și de sentimente, Delcassé a putut să întreprindă și să ducă la bun sfârșit noua orientare politică a Franței, realizând, de o parte, înțelegerea cordială cu Anglia, de altă parte, determinând apropierea Franței de Italia.

Apropierea de Italia, care a hotărât cu 12 ani înainte, atitudinea Italiei în războiul mondial, este expusă de d. Camille Barrère în scrisorile particulare pe care, independent de rapoartele sale oficiale, le-a adresat timp de 7 ani lui Delcassé, în vremea aceea ministru al afacerilor străine. Aceste « scrisori către Delcassé » conțin prețioase învățăminte pentru cine vrea să pătrundă și să înțeleagă tâlcul unei acțiuni internaționale și să afle cum trebuie să fie pregătite și conduse marile negocieri diplomatice. D. Camille Barrère subliniază, de altminteri: această corespondență dovedește că soluționarea conflictelor internaționale nu e posibilă decât atunci când, de o parte și de alta, se manifestă spirit de conciliațiune, lealitate și onoare. Obiectul negocierii, în acea epocă, era renunțarea Franței la teritoriile tripolitane, în schimbul desinteresării Italiei în Maroc. D. Camille Barrère găsește în marchizul Visconti Venosta, ministrul afacerilor străine italiene, un partener

leal și bine dispus. Însă tratativele trebuiau încheiate foarte repede, căci ambasadorul Franței știa că ministrul italian era suferind, și nu mai avea mult de stat la postul său, iar de altă parte, Contele Tornielli, ambasadorul Italiei la Paris, nu pregeta să repete: « Cum să tratezi cu un guvern care poate cădea mâine, cu un regim a cărui cădere poate să fie apropiată ? ». Aceste fapte se petreceau la 1899.

În Mai 1900, d. Camille Barrère raporta lui Delcassé spusele marchizului Di Rudini, fost președinte de consiliu, pe care-l considera ca un bărbat de Stat de mare clasă. Cuvintele lui Di Rudini, astfel cum sunt reproduse în scrisoarea particulară a lui Camille Barrère către Delcassé, puneau cum nu se poate mai bine problema raporturilor franco-italiene, în acea epocă:

« Nu știu când și cum, spunea fostul președinte de consiliu, politica italiană se va putea manifesta în Tripolitania. Ea nu se poate face decât urmând cursul firesc al lucrurilor și nu printr'un act de piraterie; nici nu se poate manifesta fără să avem certitudinea că Franța nu se va opune. Și înțeleg și găsesc legitim că Franța vrea să aibe certitudinea, ca preț al bunei sale voințe, că va avea aface cu o putere care nu va fi angajată împotriva-i. În alți termeni, aceasta pune problema Triplicei, și, în subsidiar, acea de a ști dacă e posibil pentru Italia să găsească procedeul care să-i permită să se angajeze să-și modifice alianțele, în sensul neutralizării obligațiilor care o leagă împotriva Franței. Eu am reinnoit Tripla-Alianță; prin urmare, îi cunosc foarte bine substanța și psihologia; și sunt de părere că soluția se poate găsi. Este evident că va veni momentul în care contradicția dintre politica de apropiere franco-italiană și vechea politică a Triplei-Alianțe va face aceste explicații necesare; acest moment poate că nu e îndepărtat, și va trebui să luăm o hotărâre. După mine, cel mai bun lucru, pentru politica franceză, când momentul va fi propice și conversația va fi posibilă, din moment ce ea nu este oficială, va fi să puneți limpede condițiile voastre, în schimbul a ceea ce vi se cere. Viscontii va trebui să vadă ceea ce poate să facă pentru a le accepta. Nu exclud posibilitatea de a ajunge la o înțelegere, chiar cu asentimentul aliaților (Germania și Austro-Ungaria, N. T.). Căci Franța nu caută o alianță, ci certitudinea că Italia nu va participa împotriva-i, în nici o poziție de război, pentru ca să nu fie expusă loviturilor Italiei decât într'o luptă dreaptă ».

În Iunie 1900, d. Camille Barrère rezuma astfel lui Delcassé situația de fapt:

1. « Italia nu-și va modifica alianțele decât dacă găsește un interes politic să o facă; trebuie deci să-i creăm acest interes; 2) în afară de chestiunile financiare și comerciale, interesul Italiei în Mediterană e la Tripoli și teama ei este că ne-am îndrepta noi într'acolo, — teamă care a fost una din cauzele alianței ei. Cum nu avem nici un interes și nici o dorință să mergem la Tripoli și de vreme ce am spus-o, trebuie să suprimăm orice aprehenziune și să așternem pe hârtie ceea ce am spus; 3) în ziua în care Italia va cere să meargă mai departe, vom stipula, în schimb, în afară de libertatea noastră în Maroc, asigurarea că alianțele Italiei nu ne mai vizează ».

În Ianuarie 1901, acordul marocano-tripolitan era realizat. Trimițând la Paris piesele acordului, ambasadorul cerea lui Delcassé să accepte ca acesta să rămână secret.

În Octombrie 1901, Luzatti care avea de gând să colaboreze cu guvernul Zanardelli, sondează pe d. Camille Barrère, dacă guvernul francez i-ar rezerva sprijinul pe piața Parisului, în cazul că ar întreprinde operațiunea conversiunii rentei italienești. Ambasadorul Franței îi răspunde că în ziua în care Italia ar fi în măsură să purceadă la conversiune, guvernul francez nu ar avea motive să se opună la această operație pe piața Parisului, însă sub rezerva ca guvernul italian să fie în stare să-i dovedească, în prealabil, că pozițiile sale politice față de celelalte puteri ar fi în armonie cu noile relațiuni franco-italiene. D. Camille Barrère adăoga: « Fără îndoială că am vedea cu mare încredere pe Luzatti întreprinzând conversiunea; însă, atât pentru ei ca pentru oricare altul, piața franceză nu ar putea să coopereze decât întru cât clauzele alianțelor relative la Franța vor fi puse la punct, în sensul dorit de noi ». Problema acestei puneri la punct indispensabile a rămas preocuparea dominantă a diplomației d-lui Camille Barrère și se știe că eforturile sale au dus la acordul din 1902.

Scrisorile către Delcassé desvăluiesc un aspect puțin cunoscut al întrevederii Giolitti-Bülów, care a avut loc în 1904. D. Camille Barrère a primit, în această privință, o comunicare din cele mai interesante din partea lui Luzatti, pe care a transmis-o numaidecât lui Delcassé. Iată textul ei:

« Scopul real al întrevederii dintre Giolitti și Bülów a fost problema raporturilor austro-italiene, în ce privește Adriatica și Macedonia. Dacă Austria, a spus Giolitti, *ar ocupa un punct oarecare din aceste regiuni*, Italia ar face numaidecât același lucru. A insistat totuși, pe lângă interlocutorul său, în ce privește dorința Italiei de a menține *statul-quo*, dorință împărtășită și de Bülów, după spusele lui Giolitti ».

« În cele trei întrevederi, destul de lungi, care au avut loc, au fost examinate raporturile dintre Franța și Italia. D. de Bülów a spus d-lui Giolitti că Germania nu vedea cu ochi răi raporturile bune dintre cele două puteri, că Crispi și-a închipuit altădată, pe nedrept, că va fi agreabil Germaniei prin procedeele sale agresive; însă, proporțiile revistei navale dela Neapole (cu ocazia călătoriei Președintelui Loubet în Italia și a vizitei ce a făcut-o Regelui Victor Emmanuel al III-lea, N. T.), care a avut aerul unei demonstrații, amenințătoare, a dat de bănuț în Germania. D. Giolitti a negat că această manifestație de prietenie, nepremeditată, ar fi avut un caracter agresiv; că, de altminteri, puterea cea mai interesată în Mediterană, Anglia, nu s'a gândit o clipă să se alarmeze ».

« Afară de aceasta, d. Giolitti a afirmat că Italia nu avea nevoie numai de relații bune cu Franța, ci de ceva mai mult, de o prietenie cordială cu ea; se pare că d. de Bülów a fost obligat să-i dea dreptate ».

În urmă a survenit criza dureroasă din 1905, în urma căreia, în împrejurările cunoscute, Delcassé a fost obligat să părăsească ministerul afacerilor străine. La 26 Iunie 1905, d. Camille Barrère îi scria din Roma:

« Mulțumesc pentru scrisoarea D-voastră. Ea trezește în mine senzația uneia din acele răni care, la vârsta mea, nu mai cunosc vindecare. Am fost câțiva alături de D-voastră care am lucrat din tot sufletul să facem o Franță liberă, independentă și mândră. Însă Franța n'a vrut acest destin; și am încă în urechi zgomotul insultelor josnice cu care au fost răsplătite serviciile pe care le-ați adus patriei. N'o să mă dau înapoi dela datorie; îmi simt însă, câteodată sufletul obosit ».

Dosarul corespondenței d-lui Camille Barrère marchează o pauză de nouă ani. Însă la 31 August 1914, ambasadorul Franței la Roma scria lui Delcassé: « Știți ce s'a petrecut în ce privește neutralitatea. Nici o clipă nu s'a căutat vre-un pretext pentru a răstălmăci acordurile din 1902; în orice caz, proclamarea neutralității le îngloba. Am făcut ceea ce trebuia, pentru a asigura acest rezultat, care ne îngăduie să ne slujim, de o parte din forțele noastre africane și ne asigură stăpânirea necontestată a mării; neînțelegerile dintre cele două popoare lăsase urme adânci, însă ele nu puteau șterge din sufletul popular, amintirea zilelor bune, și nici un guvern nu s'ar fi gândit să ia atitudine împotriva noastră. Trebuie să evităm orice critică prin presă, trebuie să știm să ne mulțumim, până la noi ordine, cu neutralitatea, așteptând ceva mai bun ». Și ambasadorul nota că mobilizarea italiană se pregătea activ și se concentra spre frontiera austriacă. « Aici e o indicație sigură, asupra căreia nu ne putem înșela ». Anul 1915 avea să confirme acest fel de a vedea. Neutralitatea Italiei, mai întâi, apoi intervenția ei alături de Aliați, în urmă, fusese pregătită cu atâți ani în urmă, de politica lui Delcassé și a lui Camille Barrère.

Anul 44.— Nr. 9.— 1 Mai 1937

D. Raoul de Roussy des Sales discută criza democrației în America, căci se pare că și marea democrație americană ar trece prin momente de criză. După re alegerea d-lui Roosevelt la președinția Republicii, atmosfera era foarte optimistă de cealaltă parte a Oceanului. De atunci și până astăzi, lucrurile s'au schimbat însă. În vreme ce democrația rooseveltiană încearcă să se orienteze ținând, înainte de toate, socoteală de condițiile economice ale timpului, fapt care îi dă un caracter empiric, democrații conservatori, dimpotrivă, vor ca actele guvernului ca și acelea ale cetățenilor să nu deroge dela Constituție, lucru laudabil dacă și constituția ar putea evolua cu aceeași viteză cu care evoluează și fenomenele economice, ceea ce din păcate nu este cazul. « Constituția americană este un document minunat, însă nu poate fi remediat faptul că acest document a fost scris acum mai bine de 150 de ani, într'un timp în care fenomenele economice care ne comandă astăzi erau, fie inexistente, fie ignorate de autorul ei. Astfel încât, cu toată elasticitatea ei, ea nu poate fi aplicată altfel decât prin minunate acrobații juridice, în condiții pe care autorii ei nu le puteau de sigur prevedea. Observația e justă, însă la baza crizei democrației americane, mai ales în ceea ce privește tărâmul social, sunt cauze adânci altele decât acelea care se pot explica printr'o practică constituțională prea rigidă.

D. Paul Reynaud tratează situația economică actuală în lumina experiențelor făcute. Se cunoaște atitudinea d-sale cu privire la anumite probleme

financiare și economice, în deosebi a celei monetare. E firesc deci dacă încearcă să-și justifice teoriile la lumina experiențelor făcute sau în curs. D. Paul Reynaud e sever pentru acei care, înainte de experiența actuală, au practicat o politică ostilă devaluării, și recomandă câteva formule menite să slujească în viitor oamenilor politici: « A urca prețurile într'o țară în care salariile scad, înseamnă a crea cu mâinile tale un amestec detonant », sau, « Deflația cheltuielilor publice făcută în timpul ultimei legislaturi (e vorba de Franța, N.T.), nu a însemnat decât o jumătate de politică, care avea drept efect să scadă deficitul bugetar; de fapt însă, economia bolnavă trebuia vindecată. În acest scop, trebuia soluționată problema prețurilor, făcându-le să scadă, în aur, la nivelul prețurilor mondiale, făcându-le în același timp însă, să urce în franci, pentru a restabili profitul. Latura a doua a acestei politici era devaluarea ».

MERCURE DE FRANCE

Anul 48 — Nr. 932 — 15 Aprilie 1937

Tendința de a face din Nietzsche un precursor al național-socialismului este destul de generalizată, și de aceea punerea la punct a d-lui S. Aberdam este cum nu se poate mai oportună.

E nevoie să amintim că Nietzsche n'a fost numai un bacchant ? « Național-socialismul încearcă să folosească lirismul său furtunos, retorica sa incendiară, pentru a crea o psihologie explosivă. Gândirea lui de anachoret, ce se adresează unei elite, e prezentată, sub aspectul ei vulgarizat de evanghelie războinică, ca o premergătoare, pe un plan superior, al lui *Mein Kampf*, breviar pentru mase. » La drept vorbind, « romantismul » lui Nietzsche « e de esență spiritualistă; opera sa, o epopee a pasiunii intelectuale; religia sa, o arzătoare afirmație a vieții, a plenitudinii vieții, atinsă numai în *culmea culturii* ».

« In dosul violențelor de cabinet ale polemistului, în penumbra manifestărilor sale intime, se desenează... silueta gânditorului, astfel cum a înfățișat-o, în necrologul său (1901), Th. de Wyzewa: blând, delicat, scrupulos, incapabil de orice gest, de orice cuvânt brutal, la care nici chiar delirul de persecuție nu reușește să trezească umbra unei uri sau a mâniei. Înainte să i se fi năruit conștiința, ultimul său gest la Turin, a fost compătimirea unui cal maltratat. A subliniat, în mod constant, cu tărie, că nu trebuie să se confere o valoare universală moralei sale, care nu convine decât acelor ce guvernează prin instinctul grandoarei, a generozității, și au ajuns la același stadiu de evoluție ca și el. « Germanii își închipuiesc că puterea trebuie să se manifeste în duritate și asprime, de vreme ce ei se supun bucuross și cu admirație; că există o putere în bunătate și în calm, iată ceea ce ei nu sunt în stare să creadă prea lesne ». El protestează dinainte împotriva abuzului la care poate da naștere teoria sa a voinții de putere: « Fiți duri ! » nu se adresează unor barbari, a căror ferocitate trebuie înfrântă. »

Se știe cât și-a bătut joc Nietzsche de concetățenii săi, iar d. S. Aberdam adaugă, în această privință, că Franța « i-a apărut ca demnă urmașe a Greciei... Depășind pe Goethe în predilecția sa adâncă și pasionată, pentru

clasicismul vieții, a spiritului francez, Nietzsche îl apără cu vervă și pătrundere, împotriva pretențiilor de *falsă* cultură germană. Pentru el, unica formă de artă modernă, e forma franceză, egalată chiar la Antici, numai de Greci ».

Nu e mai puțin adevărat că Nietzsche, plin de rezerve în ce privește superioritatea arienilor, nu e « antisemit decât în măsura în care e anticreștin ». La drept vorbind, Zarathustra are în egală oroare: Stat, popor, naționalism și socialism. « Aristocrat cu conștiința intratabilă, fanatic al buneii credințe, a dreptății, și al cărui gust pentru putere nu este decât antipatia sa pentru duplicitate, Nietzsche ne învață că toate faptele istorice demne de a fi reținute de memoria oamenilor, sunt faptele de eliberare, și că libertatea de spirit e resortul istoriei universale ».

L'EUROPE NOUVELLE

Anul 20 — Nr. 1001 — 17 Aprilie 1937

D. S. Rousselet schițează cadrele generale ale planului cuadrienal polonez. După U.R.S.S. și Germania, iată că Polonia, la rândul ei, se pregătește să se industrializeze după un plan minuțios dinainte alcătuit. Ca și în U.R.S.S., acest plan are drept obiectiv principal sporirea potențialului militar al țării, însă, spre deosebire de cel sovietic, nu este întocmit decât pentru o perioadă de 4 ani.

Acest plan, alcătuit de d. Kwiatkowski, vice-președintele Consiliului de miniștri, creatorul portului Gdynia și economist eminent, e întâmpinat în Parlament și în public, cu mult entuziasm. Polonia este convinsă că acest plan îi va îngădui să-și consolideze situația internațională și să reducă sensibil șomajul, plagă mai greu de vindecat în Polonia decât în multe alte țări, din pricina creșterii rapide a populației.

Realizarea planului va costa pe Stat, 2,8 miliarde de zloți, adică mai bine de 70 miliarde de lei, restul urmând a fi suportat de populație.

Iată principalele caracteristici ale planului: crearea unei vaste regiuni industriale, — în districtul Sandomir, între Vistula și afluentul său San, la o distanță de 200 km. de frontiera germană și de mai bine de 300 km. de aceea a U.R.S.S., — în care se vor concentra toate industriile de război; dezvoltarea rețelei de căi de comunicații pe întregul cuprins al țării și, mai ales, în noua regiune industrială; dezvoltarea portului Gdynia; electrificarea țării; o nouă politică economică inspirată din nevoia de a finanța acest plan.

Alegerea triumfală dela Bruxelles a d-lui van Zeeland e pe larg comentată de d-nii Roger Auboin: *La leçon de Bruxelles*; Robert Leurquin: *Les Bruxellois contre la dictature*; Pierre Dominique: *La journée décisive du 11 avril*.

Suggestiv articolul d-lui Pertinax: *L'Italie puissance révolutionnaire en Méditerranée*.

REVUE POLITIQUE ET PARLEMENTAIRE

Anul 44 — Nr. 509 — 10 Aprilie 1937

D. Bernard Lavergne publică un articol intitulat: « Scrutinul de arondisment, sinuciderea partidului radical-socialist », în care demonstrează necesitatea adoptării reprezentării proporționale, pentru ca partidul radical-socialist să nu mai riște să se fărâmițeze în viitor, după cum ar lăsa să prevadă statisticile alegerilor din 1928, 1932 și 1936.

Până mai acum câțiva ani, partidul radical-socialist a avut tot interesul să mențină scrutinul de arondisment. Cum acest partid nu a încetat până într'o epocă recentă să fie gruparea care obținea în Franța cel mai mare număr de voturi, jocul desistărilor, în scrutinul de balotaj, se exercita totdeauna în favoarea sa, căci un mare număr de socialiști sau membri ai centrului stâng trebuia să se retragă în favoarea radicalilor, care au sfârșit prin a considera o dogmă că acest fel de scrutin le este avantajos; de aici opunerea lor, nicio-dată desmințită, față de orice alt sistem de scrutin: proporțional sau R. P. Însă în alegerile din 1936, starea de lucruri a dovedit o modificare adâncă a configurației politice și a diviziunii voturilor, astfel încât partidul radical-socialist care, până în prezent, a avut motive, din punct de vedere numeric și tehnic, să prefere scrutinul de arondisment, trebuie neapărat să se orienteze spre scrutinul proporțional sau spre R.P.

În primul rând, partidul radical-socialist a încetat de a fi partidul numeric cel mai tare. De aceea, mecanismul desistărilor în balotaj nu mai este în măsură să-l favorizeze. Conjunctiunea foarte posibilă, ba chiar probabilă, între partidele socialiste (S.F.I.O. și Uniunea socialistă) și cel comunist, în alegerile viitoare, se va opera numai în dauna partidului radical-socialist. Astfel dacă partidele socialiste și cel comunist fuzionează sau prezintă în fiecare circumscripție câte un candidat, în loc de doi sau trei, voturile lor se vor aduna, încă dela primul scrutin, și multe balotaje nu se vor mai produce. Din statistica alegerilor ce au avut loc la 26 Aprilie și la 3 Mai 1936, reiese că 19 deputați radical-socialiști ar fi fost eliminați în aceste condiții de candidații unici socialisto-comuniști, și efectivul radical-socialiștilor în Camera Deputaților ar fi fost de 90 în loc de 109, iar acela al partidului S.F.I.O. și comunist de 240, în loc de 221. Un partid mare ca partidul radical-socialist este foarte bine armat pentru a se prezenta în alegeri pe scrutin pe listă cu R.P. integrală. În asemenea condiții, se poate prezenta alegătorilor eliberat de tutela socialistă. Căci, în general, scrutinul majoritar a avut totdeauna drept consecință că guvernele succesive ale Franței au fost la discreția presiunii formațiunilor extremiste. Această ipotecă grea pe care extremele n'au încetat să o exercite asupra tuturor guvernelor, a fost originea multor greșeli și erori în conducerea generală a țării.

Semnalăm următoarele studii și articole interesante: *Politica musulmană a Italiei de Fr. de Richemont*; *Obstacolele opuse circulației oamenilor de Henri Hauser*; *Conferința dela Montreux: Egiptul și desființarea Capitulațiilor de Georges Meyer*; *Șomajul tineretului universitar de H. d'Herouville*; *Situația învățământului secundar de Houbert Bourgin și Congresul dela Niirenberg de Paul Valayer.*

LA NOUVELLE REVUE FRANCAISE

25-e Année, No. 283.— 1-er Avril 1937

Număr sărac, lăsând după lectură impresia de a fi fost mai mult improvizat, decât organizat cu acea grijă specifică strălucitei reviste pariziene.

Patru studii de André Suarès, Jacques Chardonne, Alain și Jean Guéhénno, scrise în mod vizibil fără nici un spirit de « suită », sunt puse la un loc

și obligate să formeze un sumar ce poartă titlul general: « omagiu unor scriitori vechi ».

Tot paginile de jurnal ale lui André Gide formează piesa principală a lecturii.

De reținut fraza cu care începe relatarea unei călătorii recente în Algeria, frază ce indică cu discreție dar precis, dezamăgiri suferite în urma publicării bine cunoscutului « *Retour de l'U.R.S.S.* »:

« Să fugi ! Să locuiești un timp nu știu în ce regiune abstractă, goală, deșertă, în care să te oprești a mai trăi, a mai judeca, fără a trăda totuși și fără a dezerta dela nici o cauză ».

Interesul principal al jurnalului lui Gide ni se pare că aparține și de astădată confesiunilor sale de scriitor, observațiilor și gândurilor ce se referă la opera sa și la arta scrisului în genere. Cu câtă luciditate vorbește despre propriul său jurnal:

« Supărătorul obicei pe care l-am luat în ultimul timp de a publica în N. R. F. o mulțime de pagini din acest jurnal (puțin din nerăbdare și pentru că nu mai scriam nimic altceva) m'a detașat pe încetul de el ca de un prieten indiscret, căruia nu i se poate nimic încredința, fără ca să spună mai departe. Cât ar fi fost mai abundentă confesiunea mea, dacă ar fi știut să rămână postumă. Și încă, scriind aceasta, o și văd imprimată și văd dezaprobarea lectorului. Câteodată mă gândesc că absența de ecou, pe care mult timp au avut-o scrierile mele, le-a permis să aibă tot ceea ce le-a făcut valoarea. Era nevoie să le asigur frazelor mele o supraviețuire, care să le dea răgazul de a-i aștepta pe cetitorii viitori. Sunt neobișnuit de stingherit de răsunetul imediat (aprobare sau blam) care de aici înainte va întâmpina tot ce ne ieși din condeiul meu. Ah ! fericitul timp în care nu eram ascultat ! Și ce bine vorbești, atâta vreme cât vorbești în deșert. De sigur pentru a fi ascultat vorbeam: dar nu ascultat imediat. *Odele* lui Keat — și *Les Fleurs du mal* rămân și astăzi parcă învăluite de tăcerea contemporanilor, tăcere în care se amplifică pentru noi elocvența lor ».

Dacă ultimul « récit » al lui André Gide, a nemulțumit pe unii dintre vechii săi admiratori, jurnalul ne arată că nici autorul nu a fost prea bucuros de lucrul său și că, în orice caz, a avut de întâmpinat mari dificultăți.

Sunt prețioase mărturisiri de șantier literar:

« Am rupt așa dar tot ce scrisesem la Saint-Louis, după cum rupsesem deja tot ce lucrasem la Syracuse. A trebuit să mă plec în fața evidenței: acest al treilea capitol din *Généviève* nu avea nici o valoare. Era mai rău decât rău: mediocru. Inutil să încerc a-l relua; chiar dacă aș munci la el luni întregi, nu l-aș putea face mai bun. Mai bine este să tai, să las cartea neisprăvită și să nu mai uzez restul meu de feroare.

« Capitulul secund, de altfel, se termină așa încât să prezinte un fel de concluzie suportabilă — cel puțin estetică — deși exact împotriva a tot ce-mi propusesem ».

L E M O I S
Anul 7.— Nr. 75

D. Yvon Jan publică o notă foarte concisă asupra originii războiului civil spaniol, care nu ar fi decât manifestarea unui profund dezechilibru în care se sbate societatea spaniolă. Burghezia spaniolă nu s'a putut desvolta niciodată, nici ca număr, nici ca importanță. În timpul în care, în restul Europei, se desvolta negustorimea, din care avea să se nască mai târziu burghezia, Spania era stăpânită de Musulmani, iar comerțul și industria erau exercitate exclusiv de Arabi și Evrei, care au fost mai târziu izgoniți din peninsula, după recucerire. Astfel nu a putut să se nască și să reziste o burghezie tare, conștientă de puterea ei și de nevoia de a apăra interesele liberale. Ceea ce se intitulează burghezie spaniolă a dus o existență leneșă, quasi-parasitară, în micile orașe semi-ruralizate. Spre sfârșitul veacului al XVIII-lea, puterea trece în Apusul Europei în mâinile burgheziei. Oamenii care alcătuiesc noua clasă au virtuți de conducători: capabili, activi, întreprinzători, iar civilizația le datorește o prosperitate fără precedent: bogăție, confort, igienă și instrucție. În lipsa unei burghezii conștiente, Spania a rămas, în cursul veacului al XIX-lea, în marginea mișcării puternice de emancipare și de îmbogățire.

Clasa diriguitoare spaniolă e alcătuită din privilegiați, — lipsiți de voință și de curajul de a întreprinde afaceri sau reforme politice, — care au deținut puterea numai pentru a-și apăra interesele. Inerția clasei diriguitoare a făcut imposibil orice progres economic și social, mai ales în agricultură, un domeniu esențial al economiei spaniole. Inițiativa a fost lăsată poporului și aceasta a făcut ce i-a stat în putință, adică nu mare lucru. De aceea agricultura spaniolă este într'o stare de sărăcie caracteristică metodelor și mijloacelor anacronice și utilajului arhaic.

În Spania n'a existat niciodată o clasă mijlocie, care să aibe conștiința intereselor ei și a rolului ei social, și nici nu se putea altfel într'o țară în care principiile democratice ale proprietății private și libertății individuale nu și-au făcut drum. Consumul intern, foarte redus, nu a permis micului comerț să se desvolte, și numărul micilor rentieri este neînsemnat. Lipsa unei clase mijlocii a avut drept urmare că societatea spaniolă e împărțită în două blocuri opuse, oferind fiecare în parte un aspect omogen, pe care însă interese ireductibile le-au ridicat unul împotriva celuilalt. În aceste condiții, pacea socială n'a fost niciodată posibilă. Războiul social de astăzi a stârnit surprindere și oroare. El nu datează însă din Iulie 1937. Istoria socială a Spaniei, de mai bine de 150 de ani, nu este decât istoria unui război civil larvar.

Antagonismul celor două blocuri a putut să degenereze într'un conflict atât de acut și regretabil pentru civilizație, tocmai din pricina slăbiciunii puterii centrale.

Oricare tabără ar învinge în acest război civil, adevăratul pacificator al Spaniei va fi acela care va putea da o soluție problemei sociale. Fără îndoială, țărani spanioli, funciarmente individualiști, și aspirând, înainte de toate, la mica proprietate, nu se vor putea acomoda cu un colectivism agrar de tip sovietic. De cealaltă parte, s'a vorbit mult de o organizare corporativă. În

starea actuală a agriculturii spaniole, această sugestie nu pare să aibă sorți de izbândă.

Adevărul este că Spania continuă să se sbată într'eroare seculară. Ea cere străinătății soluții care nu se pot aclimatiza la ea. În toate timpurile, Spania și-a îndreptat privirea spre străinătate, pentru a-i solicita ajutorul și asistența. În veacul trecut Spania a fost înzestrată cu o Constituție pur și simplu copiată după Constituțiile unor state străine. Însă deosebirea categorică dintre acestea și Spania, din punct de vedere economic și social, a făcut că această Constituție nu a putut funcționa niciodată în condiții normale. În 1932, socialiștii și republicanii au săvârșit aceeași eroare, care pare că încercă să domine și ziua de mâine. În asemenea condiții, se poate prevedea că pacificarea definitivă a Spaniei nu va fi realizată atât de repede; căci, în acest scop e nevoie de o personalitate energică, în măsură să conceapă și să realizeze organizarea specială pe care o reclamă situația particulară a Spaniei. Și deocamdată nu se ivește nicăeri în Spania o personalitate cu asemenea posibilități și virtuți.

La rubrica literaturilor străine, o pagină e consacrată României, în cadrul căreia sunt semnalate: moartea lui Anton Holban, studiul consacrat, în Revista Fundațiilor Regale, de d. Șerban Cioculescu, poeziei d-lui Ion Vinea și « Mențiunile critice » ale d-lui Perpessicius, editate de Fundația pentru literatură și artă « Regele Carol II ».

DIE MUSIK

Anul XXIX.— Caetul 7.— Aprilie 1937

D. Hermann Killer publică o recenzie amănunțită a cărții *Ein ideales Sängerpaaar: Ludwig Schnorr von Carolsfeld und Malvina geborene Garrigues*, de C. H. N. Garrigues, nepotul primei Isolde a lui Richard Wagner, Malvina Schnorr von Carolsfeld, născută Garrigues, care, împreună cu soțul ei, neuitatul tenor dramatic, primul Tristan, Ludwig Schnorr von Carolsfeld, au alcătuit o pereche ideală de cântăreți.

Remarcabil finalul studiului d-lui Roderich von Moisisovics *Problema libretului de operă* (II).

Din restul sumarului, semnalăm: *Ascendenții Clarei Schumann* de Friedrich Heinz Beyer; *Pentru istoria comerțului german de articole muzicale* de Prof. Dr. Wilhelm Altmann; *Orientare nouă în muzica concertantă de pian* de Dr. Paul Egert.

ROMÂNEȘTI

GÂNDIREA

Anul XVI.— Nr. 5.— Mai 1937

Număr închinat poeziei. Semnează versuri d-nii Ion Pillat, V. Voiculescu, D. Ciurezu, Ștefan Baciuc.

D. profesor Caracostea publică în continuare un studiu despre Eminescu. Fragmentul ultim se numește « Inefabilul eminescian ».

În fruntea sumarului, un eseu al d-lui Lucian Blaga tratează de asemeni o problemă de poezie, « Geneza metaforei ».

« Deosebim două grupuri mari sau două tipuri de metafore:

1. Metafore plasticizante.
2. Metafore revelatorii.

Metaforele plasticizante se produc în cadrul limbajului prin apropierea unui fapt de altul, mai mult sau mai puțin asemănător, ambele fapte fiind de domeniul lumii date, închipuite, trăite sau gândite. Apropierea între fapte sau transferul de termeni, dela unul asupra celuilalt, se face exclusiv în vederea plasticizării unuia din ele. . . În realitate, nu plasticizăm un fapt prin alt fapt, ci expresia incompletă a unui fapt prin expresia altui fapt. E de remarcă că metaforele plasticizante nu îmbogățesc cu nimic conținutul ca atare al faptului, la care ele se referă. Metaforele acestea sunt destinate să redea cât mai mult carnația concretă a unui fapt, pe care cuvintele pur descriptive, totdeauna mai mult sau mai puțin abstracte, nu-l pot cuprinde în întregime. Adevărul e că cuvintele sunt așa de anemice, încât ar fi nevoie de un alai infinit de vocabule esențiale și de specificare, pentru a reconstitui, cu mijloace de limbaj, faptul concret. Metafora plasticizantă are darul de a face de prisos acest alai de cuvinte. . . În raport cu faptul și cu plenitudinea sa, metafora plasticizantă vrea să ne comunice ceea ce nu e în stare noțiunea abstractă, generică a faptului. Expresia directă a unui fapt e totdeauna o abstracțiune mai mult sau mai puțin spălăcită. În aceasta zace deficiența congenitală a expresiei directe. Față de deficiența expresiei directe, plenitudinea faptului cere însă o compensație. Compensația se realizează prin expresii indirecte, printr'un transfer de termeni, prin metafore. Metafora plasticizantă reprezintă o tehnică compensatorie. . .

Metaforele plasticizante nasc din incongruența fatală dintre lumea concretă și lumea noțiunilor abstracte. Din dorul de a restaura congruența între concret și abstract, se recurge la metafore plasticizante. Metafora plasticizantă ține, așa dar, loc de concret, în ordinea abstracțiunilor. . .

. . . Există însă, după cum precizam la început, și un al doilea tip de metafore, « metaforele revelatorii ». Câtă vreme metaforele tip I nu sporesc semnificația faptelor la care se referă, ci întregesc expresia lor directă, metaforele tip II sporesc semnificația faptelor înșile, la care se referă. Metaforele revelatorii sunt destinate să scoată la iveală ceva *ascuns*, chiar despre faptele pe care le vizează. Metaforele revelatorii încearcă într'un fel *revelarea* unui « mister » prin mijloace pe care ni le pune la îndemână lumea concretă, experiența sensibilă și lumea imaginară. . .

Se poate spune despre aceste metafore, că au un caracter *revelatoriu*, deoarece ele anulează înțelesul obișnuit al faptelor, substituindu-le o nouă viziune. Aceste metafore nu plasticizează numai niște fapte în măsura cerută de deficiența numirei și expresiei lor directe, ci suspendă înțelesuri și proclamă altele. Metaforele revelatorii sunt cu totul de altă natură decât cele plasticizante pur și simplu și au cu totul altă origine. Câtă vreme metaforele

plasticizante rezultă, după cum văzurăm, dintr'un dezacord imanent al structurilor spirituale ale omului (dezacordul dintre concret și abstracțiune), metaforele revelatorii rezultă *din modul specific uman de a exista, din existența în orizontul misterului și al revelării.*

... Cât timp omul (încă nu de tot « om ») trăește în afară de mister, fără conștiința acestuia. . . el nu folosește decât metafora plasticizantă, cerută de dezacordul dintre concret și abstracțiune. Metafora revelatorie începe în momentul când omul devine în adevăr « om », în momentul când el se așează în orizontul și în dimensiunile misterului.

... Felul metaforic n'a apărut în cursul evoluției sau al istoriei umane: metafora este logic și real, anterioară istoriei. Ea este simptomul unei permanențe aproape atemporale. S'a pus de multe ori întrebarea: care este diferența specifică a omului față de animal? Întrebarea își recâștigă se pare interesul ce îl acordau cei vechi, care însă, la un moment dat, au devalorizat-o prin soluții ce se pretau din cale afară la comic. Fapt e că s'au propus felurite formule. Dela Aristotel a rămas faimoasa definiție: « Omul este animalul politic ». Mai îndreptățită decât oricare din formule, ni se pare aceasta a noastră, care nu e culeasă chiar la întâmplare de pe ulițele gândului: « Omul este animalul metaforizant ». Accentul ce-l dorim pus pe epitetul « metaforizant » este însă destinat aproape să suprimă animalitatea, ca termen de definiție. . . Metafora emanând din cele două izvoare, e delimitată, ca funcție spirituală, la cele ce rezultă din condițiile, mai presus de vicisitudinile timpului, ale genezei sale. 1. Ea e chemată sau să compenseze insuficiențele expresiei directe pentru un obiect sau 2. Să reveleze laturi și semnificații ascunse, reale sau imaginare, ale unui obiect. Când nu face nici una nici alta, metafora poate fi un joc agreabil, sau vremelnic impus prin termenii unei situații date, dar e despoiată de o justificare mai adâncă și nu e necesară. Unei asemenea metafore, oricât de seducătoare, îi vom retrage din capul locului creditul. Metaforismul care nu rezultă nici din contribuția, nici din modul existențial specific uman, ci mai curând din împrejurări cu totul accidentale sau chiar din hotărârea capricioasă a omului, va reprezenta într'un fel sau altul totdeauna o anomalie ».

A Z I

Aprilie—Mai, 1937.—Nr. 28

Poemul « Prietena Irina » semnat Paul Păun, marchează un debut literar demn de o mențiune. Când tinerii poeți se pierd în felurite solfegii de expresie abstractă, este rar să găsești un poem de emoția și simplitatea celui de față.

Nu știi cum să te încep
dela frunte, dela glezne, dela mâini,
dela umblet, dela răs,
de unde să te încep, de unde să te prind
de unde să-mi aleg bogățiile mărunte
când văile mele greoaie se apleacă spre tine?

Am ajuns la tine rătăcind
 m'am luat după vânturi, după ape
 după garduri, după copaci
 mi-au vorbit gârlele de vorbele tale
 mi-au arătat lăcustele privirile tale
 m'au dus spicele de grâu sub genele tale
 legănate.

Nu te-am căutat: te-am găsit;
 mi te-au scos în drum toate.

GÂND ROMÂNESC

Anul V, Nr. 4.— Aprilie 1937

Revista clujeană continuă să apară cu o regularitate neobișnuită publicațiilor de provincie. Și prin colaborări și prin condițiile tehnice în care se tipărește, « Gând Românesc » este astăzi cea mai interesantă revistă ce ne vine din Ardeal.

Din sumarul numărului recent, e de reținut studiul pe care a întreprins să-l scrie d. Vasile Băncilă asupra d-lui Lucian Blaga, și din care publică un fragment.

Monografiile critice sunt prea puține în publicistica noastră, pentru a nu remarca această încercare.

ROMÂNIA

Revista Oficiului Național de Turism. Anul II, Nr. 4. Aprilie 1937

Remarcabil album de fotografii excelente prin calitate proprie și de asemeni prin interes documentar. Este o adevărată punere în valoare a peisajului românesc.

Dar ne întrebăm dacă această frumoasă publicație nu trebuie să accentueze — în alegerea textelor — latura informativă a preocupărilor sale. Înainte de a fi o revistă literară sau un album de artă, ea trebuie să fie un buletin de turism.

ROMÂNIA MILITARĂ

Anul LXXIV. Nr. 4.— Aprilie 1937

Fără a se depărta de caracterul său de strictă specialitate, « România militară » izbuteste să ofere documente și comentarii prețioase asupra problemelor actuale, văzute dintr'un unghi cu atât mai revelator, cu cât este mai riguros specializat.

Interesant studiul d-lui General Virgil Economu despre « Războiul civil din Spania », care în genere a fost comentat sub aspectele sale politice sau sociale, dar aici ne este încă înfățișat sub aspectul său militar.

D. amiral Buchholtzer semnează un studiu de geografie matematică: « Cum se face o hartă ».

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ «REGELE CAROL II»

CPT. COMANDOR P. C. FUNDĂȚEANU, *Libertatea mărilor și prizele maritime* epuizat

BIBLIOTECA «ENERGIA»

Au apărut:

M. CONSTANTIN-WEYER, <i>Cavelier de la Salle</i> , traducere din limba franceză de Paul I. PRODAN	Lei 40
L. F. ROUQUETTE, <i>În căutarea fericii</i> , traducere din limba franceză de E. FLĂMÂNDĂ	» 40
ALAIN GERBAULT, <i>Singur străbătând Atlanticul</i> , traducere din limba franceză de A. VIANU	» 20
COLONEL T. E. LAWRENCE, <i>Revolta în deșert</i> , traducere din limba engleză de Mircea ELIADE, cu o hartă (2 volume)	» 60
RENÉ BAZIN, <i>Pustniul din Sahara, viața părintelui Charles de Foucauld</i> , traducere din limba franceză de Alexandru HODOȘ	» 30
MIHAIL SADOVEANU, <i>Viața lui Ștefan cel Mare</i> (Ediția a III-a)	» 30
C. ARDELEANU, <i>Domnul Tudor</i> (Ediția a II-a)	» 30
R. P. HUC, <i>Descoperirea Thibetului</i> , traducere din limba franceză de Apriliana MEDIANU	» 30
HOMER, <i>Odiseea</i> , traducere în proză din limba elină de E. LOVINESCU (Ediția a II-a)	» 60
JAKOB WASSERMANN, <i>Viața lui Stanley</i> , traducere din limba germană de Radu CIO-CULESCU	» 40
H. M. STANLEY, <i>Autobiografie</i> , traducere din limba engleză de Mary M. POLIHRONIADE	» 60
R. M. HUC, <i>In China</i> , traducere din limba franceză de Natalia BALUȚĂ	» 40
F. YEATS-BROWN, <i>Bengali</i> , traducere din limba engleză de Radu GEORGESCU	» 40
JAKOB WASSERMANN, <i>Christofor Columb</i> , traducere din limba germană de I. SÂNGIORGIU	» 40
DEAN FARRAR, <i>St. Winifred sau școala și lumea ei</i> , traducere din limba engleză de W. și C. NOICA	» 60
R. P. HUC, <i>In Tartaria</i> , traducere din limba franceză de Victor STOE	» 40

BIBLIOTECA «INFORMATIVĂ»

Au apărut:

Ing. I. ORBONAȘ, <i>Manual de atelier mecanic</i>	Lei 80
H. STAHL și DAMIAN P. <i>Manual de paleografie slavo-română</i>	» 140

BIBLIOTECA «ARTISTICĂ»

Au apărut:

O. HAN, <i>Sculptorul D. Paciurea</i> , cu 24 de planșe	Lei 60
AL. BUSUIOCEANU, <i>Anăreescu</i>	» 120

BIBLIOTECA «ORAȘE»

Au apărut:

MIRCEA DAMIAN, <i>București</i> , cu 48 de planșe	Lei 120
TUDOR ȘOIMARU, <i>Constanța</i> , cu numeroase ilustrații în text	» 80
OCTAV ȘULUȚIU, <i>Brașov</i> , cu numeroase ilustrații în text	» 100

BIBLIOTECA «DOCUMENTARĂ»

Au apărut:

<i>Amințirile Colonelului Lăcusteanu</i> , publicate de RADU CRUTZESCU	Lei 70
ELENA G-ral PERTICARI-DAVILA, <i>Din viața și corespondența lui Carol Davila</i>	» 200
E. DVOICENCO, <i>Inceputurile literare ale lui B. P. Hasdeu</i>	» 60
EM. BUCUȚA, <i>Dușii Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisorile (1884—1913)</i>	» 120

BIBLIOTECA «ENCICLOPEDICĂ»

Au apărut:

CONST. C. GIURESCU, <i>Istoria Românilor, I</i> , ediția a II-a, revăzută și adăugită, cu numeroase ilustrații în text	Lei 200
Dr. G. BANU, <i>Sănătatea poporului român</i>	» 200
I. SIMIONESCU, <i>Tara noastră</i>	» 200
CONST. C. GIURESCU, <i>Istoria Românilor, II</i> , două părți	» 260

SCRIITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

Au apărut: R o m a n e

JOACHIM BOTEZ, <i>Insemnările unui Belser</i>	Lei 60
C. GANE, <i>Trecute vieți de Doamne și Domnițe, II</i> , cu numeroase ilustrații în text	» 160
ADRIAN MANIU, <i>Focurile primăverii și flacări de toamnă</i>	» 60
SĂRMANUL KLOPSTOCK, <i>Feciorul lui Nenea Tache Vameșul, II</i>	» 70
LUCIA DEMETRIUS, <i>Tinerete</i>	» 50
N. M. CONDIESCU, <i>Insemnările lui Șafirim, I</i>	» 60
N. M. CONDIESCU, <i>Peste mări și sări</i> , cu 20 acuarele originale de S. MÜTZNER	» 800

Au apărut: E s s e u r i , C r i t i c ă

PAUL ZARIFOPOL, <i>Pentru arta literară</i>	Lei 60
PERPESSICIUS, <i>Mențiuni critice, II</i>	» 80
G. M. CANOTACUZIN, <i>Isoare și popasuri</i>	» 80
N. IORGA, <i>Oameni cari au fost</i>	» 80
EM. CIOMAC, <i>Viața și opera lui Richard Wagner</i>	» 60
M. D. RALEA, <i>Valori</i>	» 50
N. IORGA, <i>Oameni cari au fost, II</i>	» 90
ȘERBAN CIOCULESCU, <i>Correspondența dintre I. L. Caragiale și Paul Zarifopol (1905—12)</i>	» 40
G. CĂLINESCU, <i>Opera lui Mihail Eminescu, II, III</i>	» 140
C. ANTONIADE, <i>Renașterea stăniandă. Trei figuri din Cinquecento</i>	» 70
N. IORGA, <i>Oameni cari au fost, III</i>	» 90
ALICE VOINESCU, <i>Montaigne</i>	» 70

EM. CIOMAC, <i>Poezii armoniei, I.</i>	Lei 60
G. CĂLINESCU, <i>Opera lui Mihail Eminescu, IV și V</i>	» 150
PERPESCIUȘ, <i>Mențiuni Critice, III</i>	» 90
DRAGOȘ PROTOPOESCU, <i>Fenomenul Englez</i>	» 100
N. IORGA, <i>Saturi pe întunec</i>	» 90
ION PETROVICI, <i>Figuri dispărute</i>	» 50

Au apărut:

Versuri

DEMOSTENE BOTEZ, <i>Cuvinte de dincolo</i>	Lei 60
Z. STANCU, <i>Antologia poezilor tineri, cu portrete de Margareta STERIAN</i>	» 60
G. BĂCOVIA, <i>Poezii, cu o prefață de Adrian MANIU</i>	» 40
G. GREGORIAN, <i>La poarta din urmă</i>	» 60
ADRIAN MANIU, <i>Cartea Tării</i>	» 40
G. LESNEA, <i>Cântec deplin</i>	» 40
GEORGE SILVIU, <i>Paisie psaltul spune</i>	» 40
V. CIOCĂLTEU, <i>Poezii</i>	» 60
N. DAVIDESCU, <i>Helada</i>	» 60
N. DAVIDESCU, <i>Roma</i>	» 60
ION POGAN, <i>Zogar</i>	» 40
RADU BOUREANU, <i>Golful Sângelui</i>	» 50
ION MINULESCU, <i>Nu sunt ce par a fi</i>	» 50
VIRGIL CARIANOPOL, <i>Scrisori către plante</i>	» 40
ADRIAN MANIU, <i>Poezii din Carmen Sylva</i>	» 100
MIHAIL MOȘANDREI, <i>Singurătăți (poeme)</i>	» 40
CICERONE THEODORESCU, <i>Cleștar (poeme)</i>	» 50
ILARIU DOBRIDOR, <i>Vocile Singurătății</i>	» 70
ANDREI TUDOR, <i>Amor 1926 (poeme)</i>	» 40
V. VOICULESCU, <i>Urcuș</i>	» 60
ION PILLAT, <i>Tărâm pierdut</i>	» 60

EDIȚII DEFINITIVE

TUDOR ARGHEZI, <i>Versuri</i>	Lei 100
MATEIU I. CARAGIALE, <i>Opere</i>	» 150
ELENA FARAGO, <i>Poezii</i>	» 100

TRADUCEREA SFINTEI SCRIPTURI DE Pr. V. RADU
ȘI GALA GALACTON

Au apărut:

<i>Cântarea cântărilor.</i>	gratuit
<i>Cartea lui Iov</i>	»
<i>Elemente</i>	»
<i>Eclesiastul și Cântarea Deborei</i>	»

SCRIITORI ROMÂNI MODERNI

Au apărut:

BOGDAN PETRICEICU-HASDEU, <i>Scrieri literare, morale și politice, Ediția critică cu note și variante de Mircea ELIADE (2 volume)</i>	Lei 280
---	---------

SCRIITORII STRĂINI MODERNI ȘI CONTEMPORANI

Au apărut:

E. MADACH, <i>Tragedia omului, traducere în versuri din limba maghiară de Oct. GOGA</i>	Lei 40
LUIGI PIRANDELLO, <i>Răposatul Maiei Pascal, traducere din limba italiană de A. MARCUȘ</i>	» 40
M. CHOROMANSKI, <i>Gelozie și medicină, traducere din limba polonă de Gr. NANDRIȘ</i>	» 50
R. L. STEVENSON, <i>Comaroa din insulă, traducere din limba engleză de Radu GEORGESCU</i>	» 50
EMILY BRONTË, <i>La răscruce de vânturi, traducere din limba engleză de Mary POLIHRONIADE</i>	» 60

BIBLIOTECA DE FILOSOFIE ROMÂNEASCĂ

Au apărut:

D. D. ROȘCA, <i>Existența tragică</i>	Lei 60
T. VIANU, <i>Estetică, vol. I</i>	» 100
PETRE PANDREA, <i>Filosofia politico-juridică a lui Simion Bărnuțiu</i>	» 60
LUCIAN BLAGA, <i>Orizont și stil</i>	» 60
MIRCEA ELIADE, <i>Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne</i>	» 200
T. VIANU, <i>Estetică, vol. II</i>	» 100
C. RĂDULESCU-MOTRU, <i>Românismul. Catehismul unei noi spiritualități</i>	» 60
ALEXANDRU CLAUDIAN, <i>Originea socială a filosofiei lui Auguste Comte</i>	» 70

BIBLIOTHÈQUE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

Au apărut:

G. I. BRĂTIANU, <i>Napoleon III et les nationalités</i>	Lei 60
---	--------

COMPOZITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

P. CONSTANTINESCU, <i>Sonatină pentru pian și violină</i>	Lei 120
---	---------

Cărțile noastre se găsesc de vânzare în principalele librării din țară. Ele se pot trimite franco la domiciliu în toată țara.

CENTRALA EDITURILOR

2, Strada C. A. Rosetti, 2 — București, I — Telefon 355-66

